

studii

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR

ANUL DE ACTIVITATE A ACADEMIEI REPUBLICII
POPULARE ROMINE

ACTUL REVOLUȚIONAR AL NAȚIONALIZĂRII PRINCI-
PALELOR MIJLOACE DE PRODUCȚIE ÎN R. P. ROMINĂ—
11 Iunie 1948. G. BĂRBULESCU

ASPECTE ALE REFLECTĂRII SOCIETĂȚII FEUDALE ÎN
CINTECUL LUI ROLAND R. CONSTANTINESCU

ITALIENI ȘI RAGUZANI ÎN VIAȚA ECONOMICĂ A TRANSIL-
VANIEI ÎN SEC. AL XVII-LEA S. GOLDENBERG

INCERCĂRI DE ORGANIZARE A UNEI REZISTENȚE
ARMATE ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI MUNTENE DE LA 1848.

A. STAN

STUDII DOCUMENTARE

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMNAȚII

ANUL XVI — 1963

3

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMINE
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI INSTITUTUL DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI

studii
REVISTĂ DE ISTORIE

3

ANUL XVI

1963

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMINE

www.dacoromanica.ro

„STUDII” – REVISTĂ DE ISTORIE
APARE DE 6 ORI PE AN

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. P. CONSTANTINESCU-IASI (directorul Colegiului de redacție); EUGEN STĂNESCU (redactor șef); acad. A. OTETEA; M. BERZA, T. BUGNARIU, V. MACIU, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei R.P.R.; L. BÁNYAY; V. CHERESTEȘIU; TITU GEORGESCU; V. POPOVICI.

Redacția : București, B-dul Aviatorilor nr. 1
Telefon : 18.25.86

www.dacoromanica.ro

S U M A R

	<u>Pag.</u>
. * . 15 ani de activitate a Academiei Republicii Populare Române	533
STUDII	
C. BĂRBULESCU, Actul revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție în R. P. Română — 11 iunie 1948	541
R. CONSTANTINESCU, Aspecte ale reflectării societății feudale în <i>Cîntecul lui Roland</i>	565
S. GOLDENBERG, Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea	591
NOTE ȘI COMUNICĂRI	
A. STAN, Încercări de organizare a unei rezistențe armate în timpul revoluției muncitorești de la 1848	621
NESTOR CAMARIANO, Tudor Vladimirescu în lumina unor documente din Arhivele din Viena	613
VIRGIL CÂNDEA, Semnificația politică a unui act de cultură feudală	651
FL. CONSTANTINIU, Un proiect românesc de coaliție antiotomană din ultimul sfert al sec. al XVI-lea	673
GUSTAV GÜNDSCH, Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456—1458	681
STUDII DOCUMENTARE	
Problema genezei orașului medieval în lucrări recent apărute în țările vecine (<i>Șt. Olteanu</i>)	697
VIATA ȘTIINȚIFICĂ	
Reuniunea Comitetului Asociației Internaționale de studii bizantine (Atena — aprilie 1963) (<i>acasă Em Conilurichi și Eugen Stănescu</i>); Ședința catedrei de istorie universală a Facultății de istorie din București, (<i>C. Bușe</i>); Cronică	703
RECENZII	
. * . <i>Istoria României</i> , vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, XLII + 1158 p. + XX pl. (<i>Radu Manolescu</i>)	709
JEAN BRUHAT, JEAN DAUTRY și ÉMILE TERSEN, <i>Comuna din 1871</i> , Edit. politică, București, 1962, 371 p. (<i>Gh. Cristea</i>)	720
RICHARD MARSINA și MICHAL KUŠÍK, <i>Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku</i> (Urbările din miilor feudale din Slovacia), Edit. Academiei slovace de Științe, Bratislava, I, 1959 (sec. XVI), 572 p.; II, 1959 (sec. XVII), 595 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	726

- EMANUIL G. PROTOPSALTIS, Ἰγνάτιος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766—1828). I. Βιογραφία (Ignatie, mitropolit al Ungrovlahiei (1766—1828). I. Biografie), Atena, 1959, X + 295 p. (N. Camariano) 729

REVISTA REVISTELOR

- „Kwartalnik historyczny” (Revistă trimestrială de istorie), LXIX (1962), nr. 1—4, Editura științifică de Slat, Varşovia, 1962, 1021 p. (*Ilie Corfus*) 733
- „Вестник Ленинградского университета”, seria istoric, nr. 1—4, 1961, nr. 1—4, 1962 (C. Buşe) 740
- „Studi storici”, Roma, nr. 1—4, an. II, 1961 (N. Stoicescu și Ana Ioachim) 744

INSEMNĂRI

- Istoria României. — GH. SEBESTYÉN, V. SEBESTYÉN, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, 1963, 251 p. + 65 fig. + 56 pl. (C.N.). *Istoria U.R.S.S.* * * * *Письма и бумаги императора Петра Великого*, vol. 11, fascicula 1 (ianuarie — 12 iulie 1711), Moscova, 1962, 605 p. Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie (C.Ș); I. G. SPASSKI, *Русская монетная система. Историко- numизматический очерк*, Издательство Государственного Эрмитажа, Leningrad, 1962, 220 p. (A.C.). *Istoria universală*. — M. I. SEMIRIAGA, *Вторая мировая война и пролетарский интернационализм*, Военное изд. Министерства обороны СССР, 1962, 216 p. (C.V.); * * * *Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. I. Осободительная борьба южных славян и Россия 1875—1877*, Издательство Академии Наук СССР, Moscova, 1961, 714 p. (A.C.); FEKETE LAJOS, *Egy vidéki török úr otthona a XVI, században* (Căminul unui senior turc din provincie în sec. XVI). Extras din M.T.A. „Nyelv és irodalomtudományi osztályának Közleményei” (Comunicările Secției de limbă și literatură a Academiei Maghiare de Științe), vol. XV, nr. 1—2, p. 87—106 (I.T.); * * * *Wojskowy Instytut Historyczny. Z dziejów ludowej obronności Polski* (Institutul Militar de istorie. Din istoria capacității de apărare populară a Poloniei), Wydawnictwo, Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1961, 64 p. (M.M.); FEDONAS K. BUBULIDIS, *Τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Μιτθαίου Δεβραχῆ* (Epigramele lui Matheas Devaris), Extras din Ἐπιστημονικὴ Ἐπετησίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1961—1962, Atena, 1962, p. 387—411 (O.C.); * * * *Документы по истории гражданских войн во Франции 1561—1563 гг.* Издательство Академии Наук СССР, Moscova—Leningrad, 1962 364 p. (L.D.); * * * *L'Unità d'Italia 1859—1861*. A cura di Paolo Alatri. Vol. I II, Roma, Editori Riuniti, 1960, XXVII + 335 p. cu ilustr. (I); IX + 420 p. cu ilustr. (II). (A.I.); MAURICE VAUSSARD, *La vie quotidienne en Italie au XVIIIe siècle* (Paris), Hachette, 1959, 252 p. (S.C.); V. G. TRUHANOVSKI, *Внешняя политика Англии на первом этапе общего кризиса капитализма (1918—1939)*, Изд. ИМО, Москва, 1962, 400 p. (A.L.); SIR FRANK STENTON, *The first century of english feudalism (1066—1166)*, Oxford, Clarendon Press, 1961 (XII + 312 p.) (R.C.); *Bizantinologie*. — MIHAIL ANDRÉEUV, *Le droit romain et l'Eclogue slave (Quelques considérations sur les écarts de l'Eclogue slave du droit romain)*. Estratto dal volume: *Bartolo da Sassoferrato, Studi e documenti per il VI centenario*, Milano, 1961, p. 109—129 (Gh.C.); ANGELO PROCOPIOU, *La question macédonienne dans la peinture byzantine*, Athènes, Ateliers d'art graphique M. Pechlivanides, 1962, 47 p. + 64 illustrations et 6 planches en couleurs (Gh.C.); IHOR ŠEVČENKO, *The decline of Byzantium seen through the eyes of its intellectuals*. „Dumbarton Oaks Papers”, XV (1961), p. 167—186. The Dumbarton Oaks Research Library and Collection (E.Fr.); R. J. LOENERTZ, *Le chancelier impérial à Byzance au XIVe et au XVe siècle*. „Orientalia Christiana Periodica”, XXVI (1960), p. 275—300 (E.Fr.). *Bibliografie, Arhivistikā, Muzeografie*. — * * * *Bibliografie československé historie za rok 1958* (Bibliografia istoriei cehoslovace pe anul 1958). Editura Academiei Cehoslovace de Științe, Praga, 319 p., 1962 (Tr. I.N.); * * * *Résumés des travaux publiés par l'Académie des sciences de Bulgarie en 1956—1957*, Sofia 1961, VIII + 510 p. (Académie des sciences de Bulgarie. Bibliothèque Centrale) (P.S.) . . . . .

15 ANI DE ACTIVITATE A ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Împlinirea a 15 ani de la organizarea Academiei Republicii Populare Romîne marchează un moment important în viața științifică și culturală a țării noastre. În cei 15 ani activitatea desfășurată de Academia R.P.R. a cunoscut o dezvoltare multilaterală, îmbogățind tezaurul cultural și științific al poporului nostru, ridicând prestigiul culturii și științei romînești peste hotare.

Descoperind legile obiective de trecere de la capitalism la socialism, înfățișînd sarcinile grele și multiple care stau în fața clasei muncitoare după cucerirea puterii politice în lupta pentru transformarea radicală a societății, întemeietorii marxism-leninismului au arătat totodată locul important care revine științei și culturii în acțiunea de lichidare a vechii orînduiri și de construire a societății noi, socialiste. Astfel, K. Marx a subliniat în repetate rînduri faptul că dezvoltarea impetuoasă a științei face ca aceasta să devină în viitor o nemijlocită forță materială de producție, iar F. Engels scria : „Pentru eliberarea clasei muncitoare este nevoie de... doctori, ingineri, chimiști, agronomi și de alți specialiști, deoarece trebuie să luăm în stăpînire nu numai mașina politică, ci și întreaga producție socială, și în acest domeniu avem nevoie nu de fraze răsunătoare ci de cunoștințe solide”¹. Înfățișînd rolul însemnat al științei și culturii în dezvoltarea societății socialiste, V. I. Lenin scria la puțin timp după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie : „Înainte, întreaga inteligență, întregul geniu al omenirii crea numai pentru a asigura unora toate binefacerile tehnicii și ale culturii și a lipsi pe ceilalți de lucrul cel mai necesar — cultura și progresul. Acum însă toate minunile tehnicii, toate cuceririle culturii vor deveni un bun al întregului popor și de azi înainte inteligența și geniuul omenirii nu vor mai fi transformate niciodată în mijloace de constrîngere, în mijloace de exploatare”².

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere*, ed. în l. rusă, vol. XVI, partea a doua, p. 374.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 26, Ed. politică, București, 1959, p. 473—474.

În activitatea sa, Partidul Muncitoresc Român s-a călăuzit în permanență după indicațiile clasicilor marxism-leninismului asupra rolului și misiunii științei și culturii în lupta pentru făurirea unei noi societăți. Transformările profunde survenite în viața economică și politică a poporului nostru ca urmare a luptei pline de abnegație a clasei muncitoare, a maselor populare, conduse cu fermitate și înțelepciune de Partidul Muncitoresc Român impuneau ca o necesitate obiectivă organizarea pe baze noi a întregii activități științifice și culturale, chemate să rezolve problemele ridicate de viață, de practica construirii socialismului. Acest lucru era cu atât mai necesar cu cât vechea Academie devenise o instituție anacronică în care se cultiva spiritul idealist, al dogmelor mistice, cultul individualității și al științei „pure” academice, disprețuindu-se tehnica și ignorându-se legătura insolubilă dintre teorie și practică, dintre știință și tehnică. „Academia Română, arăta Traian Săvulescu, a plutit în azurul științei «pure» al scolasticii, conformându-se unui aforism anacronic că o știință nu este stimabilă decât în măsura inutilității ei. Consecința se vede. Izolarea din ce în ce mai mare a Academiei, transformată într-un empireu cu zei solitari, mândri de înălțimea de la care priveau spectacolul frământărilor de sub ei, surzi la clocotul năzuințelor celor mulți”¹.

Academia Republicii Populare Române a fost organizată pe baze noi potrivit decretului Prezidiului Marii Adunări Naționale și guvernului din 12 august 1948, care i-a stabilit sarcinile fundamentale precum și modul de organizare și funcționare. „Sarcina fundamentală a Academiei Republicii Populare Române — se arăta în decret — este să contribuie prin toate mijloacele la propășirea generală a științei, literelor și artelor în Republica Populară Română precum și să studieze, să folosească și să dezvolte cuceririle științifico-culturale universale. Academia Republicii Populare Române pune la baza lucrărilor ei folosirea organizată și metodică a cuceririlor științei și culturii pentru consolidarea democrației populare în drum spre socialism”². În vederea îndeplinirii acestor sarcini fundamentale Academia R.P.R. trebuia să-și concentreze activitatea asupra problemelor științei și culturii din toate ramurile, să studieze posibilitățile de punere în valoare a bogățiilor naturale și forțelor productive ale țării prin aplicarea realizărilor științifice, culturale și economice, să reunească și să promoveze oameni de știință și cultură cu o concepție politică democratică, să coordoneze activitatea institutelor și centrelor de cercetări științifice și culturale. Reorganizarea Academiei prin decretul din august 1948 a însemnat punerea întregii munci științifice și culturale pe baze noi, strins legate de cerințele construcției socialismului, marcând totodată un moment de seamă, cu urmări dintre cele mai importante, în desfășurarea revoluției culturale, inițiată și condusă de Partidul Muncitoresc Român.

La ședința de constituire a Academiei R.P.R., care a avut loc la 13 august 1948 în prezența dr. Petru Groza, Președintele Consiliului de

¹ Inaugurarea celei dintii sesiuni generale a Academiei Republicii Populare Române din octombrie 1948, București, 1949, p. 20.

² Academia Republicii Populare Române, Statutul de organizare și funcționare și Regulamentul general, Ed. Academiei R.P.R., București, 1949, p. 5—6.

Miniștri, prof. Tr. Săvulescu, Președintele Prezidiului Academiei R.P.R., înfățișând principiile pe baza cărora Academia își va desfășura activitatea și sarcinile care îi revin, a adus mulțumiri pentru condițiile de muncă create și a încredințat partidul și guvernul că oamenii de știință își vor pune toată puterea lor de muncă în serviciul intereselor maselor muncitoare ¹.

Academia R.P.R., acordînd o înaltă apreciere activității marilor personalități din trecut, a preluat tot ceea ce este valoros și progresist din opera unor înaintași iluștri ca M. Eminescu, I. L. Caragiale, I. Creangă, Șt. Luchian, V. Babeș, A. Vlaicu, A. Saligny, Gh. Marinescu, E. Racoviță, Tr. Vuia etc., recunoscîndu-le astfel meritele pe care le-au avut în formarea și dezvoltarea științei și culturii românești. În felul acesta Academia R.P.R. a devenit moștenitoarea firească a tezaurului spiritual creat de către cei mai buni fii ai poporului nostru.

Transformînd Academia într-o instituție academică de tip nou, Partidul Muncitoresc Român, statul nostru democrat-popular i-au asigurat condiții materiale dintre cele mai favorabile pentru desfășurarea muncii științifice și culturale. La inaugurarea primei sesiuni a Academiei R.P.R., care a avut loc la 18 octombrie 1948 în prezența conducătorilor de partid și de stat, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, după ce a înfățișat însemnătatea activității științifice și culturale pentru construirea socialismului, a arătat că „Partidul Muncitoresc Român are convingerea că oamenii de știință, litere și artă sînt pătrunși de importanța misiunii ce le revine și asigură pe membrii Academiei Republicii Populare Romîne de tot sprijinul în activitatea lor, pusă în slujba poporului muncitor” ².

O deosebită importanță în stimularea activității științifice, literare și artistice a avut-o hotărîrea C.C. al P.M.R. din decembrie 1948 prin care s-au instituit premiile anuale ale Academiei R.P.R. și s-au luat măsuri în vederea îmbunătățirii situației materiale și a condițiilor de muncă ale membrilor Academiei.

Prin grija partidului și guvernului, fondurile alocate din bugetul statului pentru cercetarea științifică au sporit din an în an, în 1963 ele ajungînd la aproape un miliard lei. În același timp a crescut numărul institutelor de cercetări de la 20 cîte erau în 1948 la 33 în 1963 prin înființarea unora noi, de mare importanță, ca Institutul de fizică atomică, acestea fiind înzestrate cu aparate și utilaje la nivelul tehnicii celei mai înaintate. Cercetătorilor științifici li s-au creat condiții optime de documentare asupra realizărilor obținute în știința mondială și îndeosebi asupra celor mai importante cuceriri ale științei sovietice prin organizarea unei vaste rețele de biblioteci, printre care un rol de frunte îl are Biblioteca Academiei R.P.R., ale cărei colecții depășesc în prezent 4 000 000 de cărți și 500 000 de periodice. „Au dispărut vremurile cînd cărturarilor noștri erau tratați cu nepăsare și dispreț și lipsiți adesea de cele mai elementare condiții de trai și activitate creatoare — arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-

¹ „Scnteia”, an. XVII, nr. 1198, 15 august 1948, p. 4.

² Inaugurarea celei dintîi sesiuni generale a Academiei Republicii Populare Romîne din octombrie 1948, București, 1949, p. 12.

Dej. Regimul democrat-popular a creat condiții deosebit de favorabile activității științifice și literar-artistice. Niciodată oamenii de știință, scriitorii și artiștii nu s-au bucurat de asemenea posibilități de viață și de muncă, de atita cinstire și dragoste ca astăzi, în condițiile regimului democrat-popular, interesat vital în progresul creației științifice și artistice”¹.

O dată cu reorganizarea Academiei au fost promovate principii noi de organizare și desfășurare a activității de cercetare științifică, diametral opuse celor aplicate de vechea Academie, care și-au dovedit din plin eficiența. Vastul program de construire a economiei socialiste, elaborat de partid și înfăptuit cu entuziasm de masele muncitoare, a creat baza materială pentru dezvoltarea neîncetată a tuturor ramurilor științei, aceasta fiind chemată să elucideze o seamă de probleme de mare însemnătate practică și teoretică. S-a stabilit astfel o legătură trainică între știință și producție, care a avut urmări dintre cele mai însemnate atât pentru activitatea practică de introducere a tehnicii noi și a cuceririlor științifice în diverse ramuri ale economiei, de găsire a celor mai raționale soluții pentru valorificarea superioară a resurselor naturale ale țării etc., cât și pentru cercetările teoretice, care se îmbogățesc permanent din experiența producției. În locul anarhiei, inițiativei individuale și hazardului în alegerea temelor ce urmau a fi studiate, Academia R.P.R. și-a statornicit întreaga activitate pe principiul muncii planificate, creîndu-se astfel posibilitatea concentrării sistematice a eforturilor cercetătorilor științifici în direcția rezolvării unor probleme importante. Principiul muncii în colectiv a fost aplicat în toate institutele de cercetări ale Academiei R.P.R., avînd ca principală consecință formarea unor colective de specialiști care s-au dovedit capabile să rezolve cu promptitudine și competență o serie de probleme dificile. Un rol însemnat în elucidarea unor chestiuni insuficient studiate sau controversate l-au avut dezbaterile largi, creatoare ale specialiștilor din diverse sectoare ale activității științifice. Aplicînd în activitatea sa aceste principii, Academia R.P.R. s-a rupt cu hotărîre de practicile care s-au manifestat în vechea Academie, a obținut însemnate succese, integrîndu-se complet în marea operă de construire a unei societăți noi, de slujire a intereselor poporului muncitor.

Partidul Muncitoresc Român a manifestat de la început o grijă deosebită față de oamenii de știință și cultură, arătîndu-le că numai în condițiile noi ale socialismului munca lor este prețuită și pusă nemijlocit în slujba poporului. În același timp, el a desfășurat o largă și bogată activitate, „obținînd rezultate valoroase atât în clarificarea ideologică a intelectualității vechi, în apropierea ei de ideile socialismului, cât și în formarea noii intelectualități, ieșite din rîndurile poporului”². Prin studiul individual și participarea organizată la învățămîntul ideologic, oamenii de știință și cultură își însușesc și aprofundează tezaurul învăță-

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 709.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Edit. politică, București, 1961, p. 182.

turii marxist-leniniste, care îi ajută în elucidarea celor mai dificile probleme ale științei și culturii. „Mulți dintre cei mai de seamă reprezentanți ai intelectualității noastre — se arată în Raportul C.C. al P.M.R. prezentat Congresului al III-lea de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — au devenit ei înșiși propagandiști ai ideilor marxism-leninismului, participă activ la lupta dusă împotriva idealismului, împotriva concepțiilor retrograde, reacționare în știință, literatură și artă. Covârșitoarea majoritate a intelectualității își manifestă adevărată deplină față de politica partidului și guvernului, aduce o contribuție de preț la dezvoltarea economiei naționale, a științei și artei, la răspîndirea culturii în popor”¹.

În cei 15 ani care au trecut de la reorganizarea Academiei s-au înregistrat, datorită orientării activității ei spre rezolvarea problemelor de însemnătate teoretică și practică fundamentală, o serie de succese importante în toate domeniile, care au contribuit la progresul economiei și culturii în țara noastră, la creșterea prestigiului științei românești peste hotare. Cercetări valoroase cu caracter teoretic și aplicativ care au dus la introducerea tehnicii noi în diverse sectoare s-au realizat în domeniul matematicii, fizicii, chimiei. Munca de cercetare în institutele tehnice, care a fost orientată în sensul cerințelor industriei, a dat rezultate rodnice, a căror aplicare a dus la realizarea de economii importante și la ridicarea nivelului tehnic. Cercetări cu rezultate valoroase din punct de vedere practic și teoretic s-au întreprins în geologie, geografie, biologie, agrotehnică etc. Contribuții științifice însemnate, care s-au bucurat de o înaltă apreciere în țară și pe plan mondial, au adus oamenii de știință din institutele medicale.

Un loc de frunte în activitatea Academiei R.P.R. îl ocupă cercetările din domeniul științelor sociale care îndeplinesc un rol important în educarea oamenilor muncii în spiritul patriotismului socialist. Datorită sprijinului ideologic și îndrumării permanente date de partid, cercetătorii din institutele de științe sociale au elaborat lucrări valoroase de economie, istorie, filozofie, istoria limbii și literaturii etc., îmbogățind tezaurul culturii naționale prin cercetarea și generalizarea activității oamenilor muncii în construirea socialismului și punerea în evidență, de pe pozițiile marxism-leninismului, a fenomenelor de cultură din trecutul poporului nostru.

Succese importante în cercetarea științifică a trecutului poporului nostru au obținut istoricii în anii care au trecut de la reorganizarea Academiei. Ei au înțeles că sarcina fundamentală care le stă în față constă în înfățișarea veridică a istoriei patriei noastre prin cercetarea atentă, minuțioasă a totalității izvoarelor documentare și interpretarea acestora în lumina singurei concepții cu adevărat științifice despre societate — materialismul istoric. Pornind de la această cerință esențială, istoricii, în lucrările elaborate, au urmărit dezvăluirea legității istorice, au căutat să integreze istoria țării noastre în istoria universală și, mai ales, a sud-estului european, au redat maselor populare rolul — ignorat sau minimalizat de istoricii burghezi — de adevărate făuritoare ale istoriei, evidențiind, în același

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Edit. politică, București, 1961, p. 182—183.

timp, sensul activității marilor personalități. Totodată, cercetările în domeniul istoriei au urmărit elucidarea a numeroase probleme neglijate de istoriografia burgheză, cum ar fi, de pildă, intensitatea și formele luptei de clasă manifestate de-a lungul diferitelor perioade istorice, lupta revoluționară a clasei muncitoare, condusă de partidul ei de avangardă, împotriva exploatării regimului burghez-moșieresc, precum și înlăturarea imaginii false care ne-a fost transmisă într-o serie de probleme social-economice și politice prin combaterea concepțiilor retrograde și reacționare. În ultimii ani s-a acordat tot mai multă atenție cercetării problemelor legate de insurecția armată de la 23 August 1944 și de principalele transformări care au urmat acestui memorabil eveniment. Caracteristica dezvoltării istoriografiei marxiste din țara noastră în ultimii 15 ani este exprimată prin bogăția temelor abordate, cîmpul larg pe care acestea îl îmbrățișează și, mai ales, interpretarea nouă, justă a fenomenelor studiate.

Elaborarea unor lucrări de istorie mai ample, de generalizare a fost precedată de activitatea îndreptată în direcția lărgirii bazei documentare prin editarea, după metode științifice, a mii de documente rămase inedite sau răspîndite prin diverse publicații. A apărat, astfel, masiva colecție de documente interne medievale, precum și volume de documente referitoare la răscoala din 1821, Unirea Principatelor, războiul de independență etc. Au fost publicate de asemenea volume de documente privitoare la situația și lupta clasei muncitoare. Existența acestei largi baze documentare a dat posibilitatea istoricilor să abordeze și să elucideze, într-o serie de monografii, studii și articole¹, probleme importante de istorie medie, modernă și contemporană a țării noastre.

Concluziile la care au ajuns istoricii în cercetările întreprinse au fost consemnate în lucrarea de sinteză *Istoria Romîniei*. Întocmit de un larg colectiv de specialiști, în urma sarcinii trasate istoricilor de Congresul al II-lea al P.M.R., tratatul de *Istoria Romîniei*, din care pînă în prezent au apărut două volume, iar următoarele trei fiind în pragul apariției, reprezintă o operă de mare valoare științifică unde pentru prima dată, într-un mod unitar și încheiat, este înfățișată în lumina învățaturii marxist-leniniste istoria patriei noastre din cele mai vechi timpuri.

Realizările principale obținute de Academia R.P.R. constituie contribuții de prestigiu aduse la dezvoltarea științei mondiale. Pe lângă lucrările editate de Academia R.P.R. în limbi străine, prin care se fac cunoscute cercurilor științifice internaționale preocupările și rezultatele la care oamenii de știință din țara noastră au ajuns în cercetarea unor probleme importante, tot mai numeroase lucrări ale savanților noștri, fiind apreciate peste hotare, sînt traduse căpătînd astfel o largă circulație. Savanți de seamă ai țării noastre au fost aleși membri ai unor academii de știință, comitete și asociații internaționale, iar comunicările delegațiilor științifice prezente la numeroase congrese și conferințe internaționale sînt urmărite cu mult interes. Toate acestea arată cu claritate că în Republica Populară Romînă știința și cultura, puse în serviciul idealurilor nobile

¹ A se vedea în acest sens nr. 6 din 1962 al revistei „Studii” în care sînt înfățișate pe larg realizările istoricilor în cercetarea istoriei Romîniei în anii puterii populare.

ale construirii unei societăți noi, avînd sprijinul partidului și guvernului, se dezvoltă într-un ritm impetuos.

În cei 15 ani care au trecut de la reorganizarea Academiei știința și cultura romînească au înregistrat succese însemnate. Bogata experiență științifică acumulată, maturizarea cadrelor de cercetători, lărgirea în permanență a bazei materiale necesare muncii științifice constituie premisele unei dezvoltări continue a științei și culturii. Oamenii de știință din Academie, alături de întregul nostru popor, îmbrățișînd cu căldură mărețul program al desăvîrșirii construcției socialismului, elaborat de cel de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român, își intensifică eforturile pentru rezolvarea unor noi și importante probleme științifice, ei fiind hotărîți să desfășoare o activitate susținută și multilaterală pentru a contribui la înflorirea patriei noastre, pentru a ridica știința și cultura romînească pe culmi tot mai înalte.

„Oamenii noștri de știință — se arată în scrisoarea adresată Comitetului Central al P.M.R., tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej de către Prezidiul Academiei R.P. Romîne — sînt conștienți că au sarcina de a munci mai bine, de a ridica activitatea de cercetare în domeniul științelor fundamentale și al celor aplicate la nivelul cerințelor actuale și de perspectivă ale dezvoltării economiei și culturii din țara noastră.

Avem deplina convingere că cei 15 ani de activitate ai Academiei R.P. Romîne au dus la formarea unui bogat potențial științific, care va servi ca bază de plecare pentru noi și mari creații științifice pe care ne angajăm să le realizăm cu entuziasm sub înțeleapta conducere a Partidului Muncitoresc Român”¹.

---

¹ „Scnteia”, an. XXXII, nr. 5932, 23 iunie 1963, p. 1.

ACTUL REVOLUȚIONAR AL NAȚIONALIZĂRII
PRINCIPALELOR MIJLOACE DE PRODUCȚIE
ÎN R. P. ROMÂNĂ — 11 IUNIE 1948

DE

C. BĂRBULESCU

La 11 iunie 1948, clasa muncitoare sub conducerea Partidului Muncitoresc Român a înfăptuit naționalizarea principalelor mijloace de producție. După instaurarea dictaturii proletariatului, aceasta a constituit cel mai important act al revoluției socialiste.

Prin înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării, fabricile și uzinele, bogățiile subsolului, întreprinderile bancare și de transport au fost smulse din mâinile capitaliștilor și moșierilor, ale monopoliștilor străini trecînd în posesia proprietarului lor legitim — poporul muncitor. S-a înfăptuit astfel năzuința scumpă, pentru care a luptat timp de decenii clasa muncitoare — eliberarea ei de exploatare. Stăpîn pe mijloacele de producție, poporul muncitor a dobîndit posibilitatea să dispună de ele în folosul său, punîndu-le în slujba construirii socialismului.

★

Marx și Engels, înarmînd proletariatul cu învățătura revoluționară despre rolul acestuia în lupta împotriva capitalismului, au fundamentat științific necesitatea naționalizării principalelor mijloace de producție, trecerea lor din proprietatea privată în proprietatea statului ca bun al întregului popor, pornind de la ideea că „Revoluția comunistă este rupțura cea mai radicală cu relațiile de proprietate moștenite din trecut...”¹ În geniala lor lucrare *Manifestul Partidului Comunist*, K. Marx și Fr. Engels, elaborînd cu peste 100 de ani în urmă programul și sarcinile luptei proletariatului, subliniau că acesta, după cucerirea puterii, „va folosi dominația politică pentru a smulge burgheziei, pas cu pas, întregul capital, pentru a centraliza toate uneltele de producție în mâinile statului, adică în

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, vol. I, ediția a II-a, E.S.P.L.P., 1955, p. 31.

mîinile proletariatului organizat ca clasă dominantă, și pentru a mări, cît se poate de repede, masa forțelor de producție”¹.

V. I. Lenin, în cunoscutele sale *Teze din aprilie*, stabilind sarcinile proletariatului în revoluția socialistă, a elaborat directivele programatice ale naționalizării, ale trecerii în mîinile poporului a marii proprietăți capitaliste. Proletariatul era chemat să înfăptuiască pe cale revoluționară naționalizarea tuturor pămînturilor din țară, contopirea imediată a tuturor băncilor din țară într-o singură bancă de stat, pusă sub controlul puterii Sovietelor, controlul producției sociale și al repartiției produselor, ca etapă pregătitoare a trecerii succesive a mijloacelor de producție în mîinile poporului².

Trecerea principalelor mijloace de producție în mîinile proletariatului, lege generală obligatorie a revoluției socialiste, a fost înfăptuită concret în forme diferite în fiecare din țările care au trecut de la capitalism la socialism³.

Comun tuturor țărilor care au trecut la socialism a fost faptul că proprietatea capitalistă asupra principalelor mijloace de producție a fost desființată prin naționalizarea socialistă a acestora, creîndu-se proprietatea comună a întregului popor.

În Republica Populară Romînă, naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi s-a înfăptuit pe baza legii nr. 119 din 11 iunie 1948. Pe temeiul acestei legi, prin voința hotărîită a maselor populare conduse de partid, au trecut în patrimoniul statului, ca bun al întregului popor, întreprinderile siderurgice, de metalurgie și de laminat (vezi lista nr. I din sus-amintita lege), toate întreprinderile din domeniul metalurgiei prelucrătoare cu peste 100 de salariați, întreprinderile producătoare de unelte, șantierelor navale, întreprinderile producătoare de instrumente de precizie și de material electrotehnic, garajele și atelierelor de reparat auto (lista nr. II), precum și toate întreprinderile care produc, transportă sau distribuie energia electrică cu excepția uzinelor organelor administrației locale și acelea care aparțin întreprinderilor nenaționalizate și sîervesc în cea mai mare parte nevoile proprii ale acestor uzine etc.⁴.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție în R.P.R., înfăptuită la 11 iunie 1948, a fost atotcuprinzătoare, n-au fost necesare naționalizări parțiale pe ramuri ale economiei naționale sau pe principale întreprinderi industriale. Acest act revoluționar a fost o consecință firească a rezultatelor, a succeselor și transformărilor înfăptuite sub conducerea partidului pînă în iunie 1948 și în primul rînd a instaurării dictaturii proletariatului, fără de care naționalizarea socialistă este de neînchipuit.

În condițiile concret istorice ale țării noastre, un factor important care a contribuit la crearea condițiilor pentru trecerea la înfăptuirea națio-

¹ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, p. 31—32.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 24, E.S.P.L.P., 1954, p. 5—6.

³ Naționalizarea, după *Marea Enciclopedie Sovietică*, E.S.P.L.P., 1956, p. 25.

⁴ Legea nr. 119 pentru Naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi, în *Colecția de legi, decrete, regulamente și dispozițiuni normative*, t. XXVI din 1948, 1—30 iunie, p. 1325—1374.

nalizării principalelor mijloace de producție l-a constituit împrejurarea că, încă din prima etapă a revoluției și mai ales în cursul anului 1947, statul nostru democrat-popular a exercitat din ce în ce mai puternic unele sarcini ale funcției economice organizatorice specifice statului socialist¹. Această împrejurare a permis clasei muncitoare ca, în condițiile în care proletariatul nu deținea întreaga putere politică, iar posturile de comandă în economie se aflau în mâinile burgheziei, să participe la conducerea economiei, a întreprinderilor. Fără îndoială aceasta a constituit o școală la care masele au căpătat experiență și deprinderea de a conduce întreprinderile economice, a pregătit clasa muncitoare pentru a putea smulge din mâinile burgheziei cel mai important sector al economiei, industria.

După 23 August 1944, cercurile reacționare din România, grupate în jurul partidelor reacționare și monarhiei, folosind pozițiile economice pe care le dețineau în industrie, finanțe etc., se împotriveau programului elaborat de P.C.R. pentru refacerea economică a țării. Pierzând la 6 martie 1945 bătălia pe teren politic, reacțiunea și-a concentrat toate forțele și a folosit toate mijloacele și resursele de care dispunea pentru a înfringe guvernul democratic pe plan economic. Zdrobirea acestor atacuri constituia piatra de încercare a acțiunii P.C.R., a forțelor coalizate în Blocul Partidelor Democratice și a guvernului instaurat la 6 martie 1945. „Cu economia și finanțele zdruncinate și cu reacțiunea care organizează și conduce acte de sabotaj — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — nu va fi desigur ușor să se ajungă la normalizarea vieții economice și financiare”².

Rolul de frunte pentru normalizarea vieții economice și financiare, pentru refacerea țării sub toate aspectele și în toate domeniile vieții economice, și mai departe, pentru construirea și dezvoltarea economiei României, revenea clasei muncitoare condusă de partidul său de avangardă. „Clasa muncitoare — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej la Conferința Uniunii Sindicatelor C.F.R. din 3 iulie 1946 — este și trebuie să fie factorul de frunte al reconstrucției țării, al refacerii economiei și finanțelor noastre” . . .³.

La chemările P.C.R., clasa muncitoare din țara noastră a luptat cu eroism pentru refacerea economică a țării și în primul rînd refacerea și dezvoltarea industriei grele, pentru transpunerea în viață a măsurilor luate de statul democrat-popular.

Sub diferite forme, urmînd linia politico-economică stabilită de partidul clasei muncitoare la Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945, statul democrat-popular, ca instrument al intereselor maselor, pătrundea din ce în ce mai adînc în viața economică a țării, asumîndu-și un rol în permanentă creștere în ceea ce privește îndrumarea întregii activități de producție, aprovizionare, circulație și finanțe⁴. Imediat după 23 August, în unele întreprinderi s-a instituit, fără nici un fel de

¹ P. Nichita, Gh. Tuțui, *Leninismul, călăuză în lupta P.C.R. pentru trecerea de la desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice la revoluția socialistă*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R.”, nr. 2, 1960, p. 71.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Prin popor, pentru popor*, Ed. P.C.R., 1946, p. 19.

³ *Ibidem*.

⁴ Vezi S. Țaigăr, *Pregătirea și înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție*, în „Probleme economice”, an. XI, nr. 6, 1958, p. 6—13.

reglementare juridică, controlul muncitoresc desfășurat sub îndrumarea organizațiilor sindicale care constituiau unul din elementele embrionului noii puteri populare a muncitorilor și țăranilor.

Ulterior, au fost luate de către stat, cu toată împotrivirea reprezentanților burgheziei din guvern, numeroase măsuri legislative și administrative care contribuiau la reglementarea producției întreprinderilor, circulației mărfurilor, frinarea creșterii rapide a prețurilor, a speculei etc.

Au fost create oficiile economice județene și Consiliul Superior Economic prin intermediul căruia s-a creat posibilitatea numirii de membri în Consiliile de administrație și administratorilor unici în întreprinderile capitaliste. În același timp, preluarea din mâinile partidului liberal-tătărăscian a Ministerului Industriei și Comerțului în fruntea căruia a fost numit tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej și etatizarea Băncii Naționale a României au creat noi condiții favorabile pentru transpunerea în viață a politicii economice a P.C.R., stabilite la Conferința Națională a partidului din octombrie 1945. Reorganizarea Ministerului Industriei și Comerțului, unificarea mai multor organe care înainte funcționau separat¹, a însemnat transformarea acestuia într-un organ de îndrumare și control al statului, a permis puterii populare să ia măsuri largi de dirijare și control a întreprinderilor capitaliste. Măsurile luate în cursul anului 1947 și mai ales cele din a doua jumătate a acestui an arătau că existau condiții pentru trecerea la controlul mai eficient asupra capitalului însuși, a reglementării de către stat a activității economice a întreprinderilor capitaliste.

Din acest punct de vedere, un loc de cea mai mare însemnătate în șirul măsurilor anticapitaliste inițiate de stat în anul 1947 l-au ocupat oficiile industriale, formă specifică țării noastre a capitalismului de stat² care, în fond, reprezentau transpunerea în viață a indicațiilor leniniste cu privire la cartelarea forțată a industriașilor în perioada premergătoare naționalizării³. La sfârșitul anului 1947 își desfășurau activitatea 14 officii

¹ După reorganizarea Ministerului Industriei și Comerțului, s-au contopit în cadrul acestuia, încetînd de a mai funcționa separat, Subsecretariatul aprovizionării, Comisariatul prețurilor, Comisariatul pentru comerțul exterior și Subsecretariatul Industriei de Stat. Apoi, prin legea votată la 5 aprilie 1947, atribuțiunile Ministerului au crescut: el putea să stabilească norme și să ia măsuri cu privire la întocmirea și orientarea programelor de producție; folosirea și distribuirea mijloacelor de producție; colectarea, repartizarea și folosirea materiilor prime; procesul tehnic de fabricație; repartiția produselor industriale; fixarea prețurilor; activitatea comerțului extern și intern etc. (Vezi „Monitorul Oficial”, partea I-a, nr. 89, p. 3042—3043, legea nr. 114 pentru organizarea Ministerului Industriei și Comerțului.)

² S. Țaigăr, *art. cit.*, p. 9.

³ Reprezentanții P.N.L. din guvern au dus o luptă acerbă împotriva creării oficiilor industriale. Ei sabotau măsurile luate de stat pentru a reglementa producția pe linia intereselor economiei naționale, se opuneau cu înverșunare participării reprezentanților statului în conducerea oficiilor într-o proporție care n-ar permite capitaliștilor să-și însușească mai departe profituri fabuloase. Legea oficiilor industriale prevăzînd că statul putea trimite în aceste officii o treime din numărul membrilor pe de o parte, iar pe de altă parte, că hotărîrile nu pot fi luate valabil decît cu 3/4 din totalul voturilor, punea burghezia în imposibilitatea de a acționa independent de voința clasei muncitoare, împotriva intereselor ei. Prin organele lor de presă, partidele reacționare, încercînd să stîrnească panică și derută, acreditau ideea că prin legea oficiilor industriale s-a hotărît în fapt exproprierea industriașilor.

industriale care înglobau 650 de întreprinderi, reprezentând 80% din capacitatea de producție a ramurilor industriale respective ¹.

Crearea oficiilor industriale în care erau cartelate pe ramuri de producție întreprinderile proprietate de stat, cele mixte (de stat și particulare), precum și cele privat-capitaliste, a sporit eficiența programelor de producție prin care se realiza, în ciuda sabotajului și opoziției burgheziei, o coordonare a producției, a aprovizionării și desfacerii.

Activitatea oficiilor industriale a fost completată și întregită de cea a Controlului Economic de Stat menit să urmărească, sub sancțiunea legilor, încercările de abatere de la aplicarea măsurilor stabilite pentru buna desfășurare a vieții economice în întreprinderile capitaliste.

Una din formele de luptă împotriva speculei și dezorganizării producției a fost supravegherea întreprinderilor capitaliste fie prin numirea unor controlori permanenți ai producției din principalele întreprinderi capitaliste, fie prin activitatea de control desfășurată prin organele Direcției generale a controlului economic.

O formă mai avansată de supraveghere a întreprinderilor capitaliste a constituit-o numirea de administratori unici ai statului în locul unor patroni absenți, fără trecerea acestor întreprinderi în patrimoniul statului. În ianuarie 1948, în peste 300 de întreprinderi industriale din cele mai însemnate pentru economia națională, funcționau, cu mandat din partea statului, administratori de supraveghere sau administratori unici. Referindu-se la aceasta, subliniind rolul statului democrat-popular în acțiunea de frinare a sabotajului practicat de capitalul autohton și străin, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta: „La unele întreprinderi private unde întreprinzătorii sabotează cu persistență opera de refacere economică, ca de pildă, marile întreprinderi petrolifere cu capital străin, Astra Română, Unirea sau cea mai mare dintre băncile particulare, Banca Românească, statul a numit administratori de supraveghere sau administratori unici” ². Procentul producției principalelor ramuri industriale controlate de D.G.C.E. prin controlori permanenți reprezenta în metalurgia producătoare 100% la feroase și circa 70% la neferoase, iar în cea prelucrătoare 85% la feroase și 45% la minereuri de plumb și zinc, 85% la ciment, 100% la geamuri,

¹ În perioada în care conducerea Ministerului Industriei și Comerțului se afla în mâinile liberalilor tătărescieni, aceștia, folosindu-se în mod abuziv de prevederile legilor nr. 878/1944 și 405/1945, au încadrat un număr foarte mare de întreprinderi în prevederile acestor legi, numindu-le administratori de supraveghere și chiar unici, nu pentru că nevoile economiei naționale cereau aceasta, ci numai pentru a-și plasa clientela politică. La sfârșitul anului 1946 existau 3 111 întreprinderi sub regimul supravegherii. În acest număr intrau unele întreprinderi care nu prezentau vreo importanță economică: mofi țărănești, magazine mici, chiar fără salariați, ateliere modeste etc. Aceasta denatura linia anticapitalistă a P.C.R., lovea în interesele unor mici burghezi ceea ce crea confuzii și derută. Ca urmare, pentru curmarea acestei situații, după preluarea conducerii Ministerului Industriei și Comerțului de către tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, s-a trecut la examinarea atentă a problemei și apoi, în cursul anului 1947, s-a dispus anularea a 2 491 mandate de administratori de supraveghere (vezi „Bul. inform. pt. departamentele economice ale Cons. Sup. Economic” din ian. 1948, fila 168).

² Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Consolidarea regimului de democrație populară în România*, în „Scinteia” nr. 1 017 din 11 ianuarie 1948.

90% la țesătorii și filaturi de bumbac, 85—90% la tăbăcărie, 100% la zahăr și ulei¹.

Sfera largă de cuprindere a industriei sub controlul economic al statului a constituit unul din mijloacele care a pregătit naționalizarea principalelor mijloace de producție.

Dezvoltarea pe mai departe a României pe calea democrației populare, a progresului economic și social se lovea de existența proprietății capitaliste. Șirul de măsuri anticapitaliste luate de puterea muncitorească-țărănească în special în anul 1947 au îngădit puterea economică a burgheziei fără însă a o lichida. Aceste măsuri, prin care implicit se pregăteau condițiile pentru naționalizarea socialistă a principalelor mijloace de producție, demonstrează că pentru partidul nostru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice însemna curățirea terenului pentru asigurarea trecerii, într-un proces unic, neîntrerupt, la revoluția socialistă.

Smulgerea principalelor mijloace de producție din mâinile burgheziei și trecerea lor în mâinile clasei muncitoare ca bun al întregului popor se impunea ca o necesitate obiectivă, ca o legitate a procesului revoluționar. Naționalizarea principalelor mijloace de producție reprezenta o condiție hotărâtoare pentru asigurarea progresului economic și social.

Cucerirea întregii puteri politice și instaurarea dictaturii proletarietului a creat premisa fundamentală pentru trecerea la naționalizarea principalelor mijloace de producție. Abia după ce proletariatul cucerește puterea politică își poate propune înfăptuirea unor schimbări revoluționare în relațiile de producție și în principal lichidarea proprietății capitaliste.

După instaurarea dictaturii proletarietului în țara noastră, s-a întărit unitatea clasei muncitoare, a crescut rolul său conducător. Pe această linie se evidențiază în primul rând crearea partidului unic al clasei muncitoare, Partidul Muncitoresc Român. A fost creată Marea Adunare Națională, organul suprem al puterii celor ce muncesc; poporul a adoptat o nouă constituție care să consfințească victoriile obținute și să deschidă calea pentru noi transformări economice și sociale.

Congresul I al P.M.R. din februarie 1948, care a făcut o profundă analiză a situației social-politice și economice din țară, analizând succesele obținute de masele muncitoare conduse de P.C.R. în prima etapă a revoluției populare a elaborat programul construirii socialismului în Republica Populară Română.

În stabilirea liniei sale politice generale, Congresul a ținut seama de cerințele legilor universal-valabile ale revoluției socialiste, de necesitatea aplicării lor creatoare la condițiile concrete ale țării noastre, de faptul că „în domeniul politic noi am evoluat mai repede pe drumul democrației populare decât în domeniul economic”².

În vederea lichidării înapoierii economice a României și transformării ei într-o țară industrial-agrară dezvoltată, Congresul I al P.M.R. a stabilit că problemele economice trebuie să se găsească permanent în centrul

¹ „Buletinul informativ pentru departamentele economice...”, ianuarie 1948, filele 175—176.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., 1955, p. 145.

preocupărilor partidului. Pentru trecerea la construirea socialismului se impunea în mod obiectiv înlăturarea puterii economice a burgheziei prin naționalizarea principalelor mijloace de producție aflate în mâinile acesteia. Pe această linie — apreciind că „se creează condițiuni favorabile lichidării oricărei forme de exploatare și făurirea bazelor orînduirii socialiste în țara noastră”¹, în Rezoluția Congresului I al P.M.R. se sublinia că „vor trebui create condițiile pentru organizarea planificată a economiei noastre concentrînd toate resursele materiale și omenești în vederea refacerii și dezvoltării economice a țării”².

În rezoluția ședinței plene a C.C. al P.M.R. din 10—11 iunie 1948 se arăta că lucrările de pregătire a naționalizării întreprinderilor industriale, miniere, de transport, bancare și de asigurări au fost efectuate potrivit liniei Congresului I al P.M.R. și prevederilor Constituției.

În prima Constituție democratică a țării, votată de Marea Adunare Națională în aprilie 1948, se prevedea că, atunci cînd interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare proprietate particulară pot deveni proprietatea statului, adică bun al întregului popor³. Această prevedere a Constituției pregătea de fapt din punct de vedere juridic actul revoluționar al naționalizării, legifera voința maselor, a puterii populare, de a trece la exproprierea expropriatorilor.

Naționalizarea socialistă constituia, în condițiile concrete ale țării noastre, cheia înfăptuirii obiectivelor programului partidului și în primul rînd a industrializării socialiste a țării, singura cale reală pentru lichidarea puterii economice a burgheziei industriale și financiare, pentru lichidarea înapoierii economice și construirea socialismului.

Partidul Muncitoresc Român a fost inspiratorul, organizatorul și conducătorul actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție. Apreciind că în țară au fost create toate condițiile pentru lichidarea rămînerii în urmă a evoluției în domeniul economic față de cel politic, P.M.R. a hotărît trecerea la pregătirea nemijlocită a preluării de către clasa muncitoare a pozițiilor de comandă ale vieții economice.

Conform indicațiilor partidului, pregătirea naționalizării trebuia înfăptuită în condițiile celui mai strict secret de stat și de partid, a vigilenței crescute pentru a surprinde burghezia nepregătită să ia contramăsuri care să se soldeze cu distrugeri, sustrageri și înstrăinări ale patrimoniului întreprinderilor; trebuia antrenat întregul activ de bază al partidului, precum și aparatul de stat central și local care să asigure preluarea din mers a întreprinderilor, asigurînd continuitatea producției; trebuiau asigurate cadre de muncitori capabile să preia conducerea întreprinderilor; în sfîrșit, întreaga clasă muncitoare trebuia pregătită pentru apărarea întreprinderilor împotriva încercărilor burgheziei de a-și recăpăta pozițiile pierdute, pentru asigurarea creșterii producției și productivității muncii.

¹ Rezoluții și Hotărîri ale C. C. al. P.M.R., 1948—1950, Editura P.M.R., 1951, p. 6.

² *Ibidem*, p. 8.

³ Vezi Constituția R.P.R. din 1948, art. 11.

Comitetul Central al P.M.R. a elaborat un program amănunțit, minuțios, pentru reușita naționalizării în care se prevedeau etapele înfăptuirii acesteia: faza pregătirii nemijlocite a operațiunii („care va dura circa 15 zile” — se preciza în program); faza decretării naționalizării, în care urma să aibă loc preluarea efectivă a întreprinderilor naționalizate; faza de depistare și încadrare în legea de naționalizare a întreprinderilor neidentificate pînă în ziua „II”¹.

Pentru conducerea efectivă și înfăptuirea naționalizării, C.C. al P.M.R. a constituit o comisie de partid condusă de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej². De asemenea au fost constituite o comisie tehnică de naționalizare ca organ operativ al Comisiei Centrale de partid și comisiuni județene de naționalizare în fruntea cărora se aflau, ca președinți, secretarii comitetelor județene ale P.M.R.³.

În instrucțiunile C.C. al P.M.R. se preciza rolul și sarcinile organelor și organizațiilor de partid, ale organizațiilor de masă ale oamenilor muncii în înfăptuirea naționalizării.

Realizarea și garantarea acestei acțiuni — se sublinia în instrucțiunile C.C. al P.M.R. — nu va fi posibilă fără mobilizarea tuturor membrilor de partid și, prin ei, a întregii muncitorimi. „Comitetele județene de partid trebuie să fie conștiente de marea răspundere ce le revine, făcînd toate eforturile pentru realizarea întocmai a instrucțiunilor de față”⁴.

Un rol important revenea organizațiilor sindicale din întreprinderile ce urmau să treacă în patrimoniul statului socialist. Organizațiile sindicale erau chemate să asigure bunul mers al producției, disciplina în muncă, ordinea și paza întreprinderilor, să sprijine munca noilor directori mobilizînd la aceasta întreaga masă de muncitori și tehnicieni.

Una din sarcinile principale înfăptuite de organele și organizațiile de partid în perioada pregătirii nemijlocite a naționalizării a constituit-o verificarea și numirea unui număr corespunzător de muncitori, care să preia conducerea întreprinderilor naționalizate. Comisiilor de verificare constituite de partid pentru selecționarea noilor directori li s-a recomandat să facă, pentru fiecare întreprindere ce urma să fie naționalizată, cîte 3 propuneri din rîndurile celor mai destoinici muncitori⁵.

Instrucțiunile C.C. al P.M.R. precizau că în acțiunea de selecționare a noilor directori trebuie să se țină seama de situația politică și calitățile profesionale ale muncitorilor respectivi, să fie buni gospodari, cinstiți, energici, cu autoritate, să aibă capacitatea de a atrage masa de muncitori etc. Comisiilor de verificare și selecționare a noilor directori li s-a atras atenția că prin munca de selecționare a acestora să nu se dezorganizeze întreprinderile prin plecarea celor mai calificate cadre de muncitori, indispensabile continuării în bune condițiuni a procesului de producție⁶. În nici un caz — precizau instrucțiunile C.C. al P.M.R. — nu vor fi propuși vechiul patron, rudele sale apropiate sau oamenii de încredere ai patronilor.

¹ Arhiva C. C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 24, f. 1.

² Ibidem, fila 8.

³ Ibidem, fila 1 și 2.

⁴ Ibidem, filele 24—26.

⁵ Ibidem, nr. 592, fila 50.

⁶ Ibidem.

Pe baza programului elaborat de partid, toate operațiile tehnice și politice-economice indicate pentru perioada pregătitoare trebuiau terminate în ziua de 9 iunie 1948. Pentru ziua de 10 iunie a fost convocată plenara C.C. al P.M.R. căreia trebuia să i se supună spre discuție și aprobare proiectul hotărârii cu privire la naționalizare prezentat de Biroul Politic al C.C. al P.M.R.

În același timp, Prezidiul Marii Adunări Naționale a convocat Marea Adunare Națională pentru vineri 11 iunie dimineața. „Deputații Frontului Democrației Populare — se arată în comunicatul cu privire la convocarea M.A.N. — sînt convocați pentru joi 10 iunie 1948 seara la sediile centrale ale organizațiilor din care fac parte”¹.

În seara zilei de 10 iunie 1948, comitetele județene ale partidului au început instruirea celor însărcinați să conducă operațiunea de preluare a întreprinderilor capitaliste. La aceste ședințe, care au durat toată noaptea, participau comisia județeană de naționalizare, viitorii directori, secretarii organizațiilor P.M.R. și președinții comitetelor de fabrică din întreprinderile ce urmau să fie naționalizate, precum și un număr de muncitori. Au fost prezentate rapoarte ale secretarilor organizațiilor de partid și președinților comitetelor sindicale de întreprindere cu privire la situația din întreprinderile respective, la mersul producției și disciplina muncii, la normele de producție, aprovizionarea cu materii prime, actele de sabotaj ale patronilor și oamenilor lor, precum și cu privire la măsurile ce s-au luat împotriva acestora. În aceste consfătuiri muncitorii în frunte cu comuniștii au analizat cu spirit de răspundere situația politică și economică din întreprinderile capitaliste, au scos la iveală mașinațiunile patronilor și ale oamenilor lor, actele de sabotaj, greutățile din producție etc. Scoaterea la iveală a situației grele în care se afla producția în unele întreprinderi, demascarea acțiunilor de sabotaj și exploatarea muncitorilor de către patroni au constituit o serioasă activizare a muncitorilor și cadrelor de partid participanți la aceste consfătuiri, i-au pregătit pentru actul revoluționar al naționalizării. A doua zi dimineața, între orele 4—6 secretarii comitetelor județene ale P.M.R., care erau și președinți ai comisiilor județene de naționalizare, le-au convocat pe acestea și pe baza instrucțiunilor C.C. al P.M.R. au elaborat planul operațiunilor din județ, pentru preluarea principalelor întreprinderi capitaliste. Organele Direcției Generale a Controlului Economic aveau sarcina ca, la ora 7 dimineața, în toate întreprinderile prevăzute în listă să fie sigilate casele de bani, dulapurile cu arhivă, acestea urmînd să fie puse sub pază. Pentru a asigura succesul operațiunii organele D.G.C.E., asistate de muncitori dintre cei mai devotați, trebuiau să încheie această operațiune pînă la ora cînd urma să fie difuzată la radio hotărîrea Marii Adunări Naționale. La ora 14, cînd posturile noastre de radio anunțau hotărîrea înfăptuirii naționalizării, în întreprinderile capitaliste toți muncitorii erau adunați la la miting, noii directori, colectivul de conducere și elementele de încredere ocupaseră posturile de conducere, verificau întreprinderile și luau primele măsuri de pază a întreprinderilor naționalizate.

¹ „Scnteia”, nr. 1 143 din 11 iunie 1948.

Felul în care a fost pregătită și înlăptuită acțiunea naționalizării a surprins burghezia, a pus-o în imposibilitate de a acționa împotriva voinței poporului. Hotărîrea partidului de a trece la smulgerea principalelor mijloace de producție din mâinile burgheziei reprezenta în fapt voința expresă a clasei muncitoare, revendicarea sa legitimă de a scăpa de jugul exploatării capitaliste, de a lichida în general orice formă a exploatării omului de către om.

Este meritul partidului nostru de a fi știut să aleagă momentul prielnic pentru trecerea la naționalizarea principalelor mijloace de producție din industrie, de a fi analizat lucid raportul de forțe pe plan politic, consolidarea poziției clasei muncitoare, a alianței muncitorești-tărănești, creșterea prestigiului și influenței proletariatului în rîndurile păturilor mijlocii ale populației. Hotărîrea Partidului Muncitoresc Român de a se trece la naționalizarea principalelor mijloace de producție a devenit cauza întregului nostru popor muncitor.

Masele de muncitori au făcut o puternică demonstrație a hotărîrii lor de a rupe cu exploatarea capitalistă, au înconjurat cu căldură pe noii directori, angajîndu-se să-i sprijine în activitatea lor. La București, peste 150 000 de salariați au participat la mitingurile organizate în întreprinderile naționalizate, manifestîndu-și hotărîrea entuziastă de a spori producția și productivitatea muncii, de a sprijini pe noii directori din fruntea întreprinderilor naționalizate¹. Astfel, la Malaxa, la Lemaître, Wolff, Vulcan, Mociornița, F.R.B., Voina etc., muncitorii (unii dintre ei suferiseră exploatarea nemiloasă în întreprinderea respectivă 20—25 de ani) nu-și puteau ascunde lacrimile de bucurie văzîndu-se stăpîni pe fabricile și uzinele marilor industriași care îi umiliseră și concediaseră după bunul plac, care storseseră de pe spinarea lor profituri uriașe. „Zeci de ani Malaxa și slugile lui au exploatat crunt muncitorimea care lucrea la aceste uzine”², spunea unul din muncitori în fața celor 7 000 de participanți la mitingul organizat cu prilejul naționalizării celei mai mari uzine din Capitală. Mitingul muncitorilor de la Lemaître a constituit un prilej de evocare a tradițiilor revoluționare ale luptei metalurgiștilor de aici³, de manifestare a hotărîrii muncitorilor de a apăra uzina ca lumina ochilor.

În raportul comisiilor județene de naționalizare din Cugir⁴, Cluj⁵, Craiova⁶, Jud. Alba⁷ ș.a. se sublinia entuziasmul și atașamentul munci-

¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 520, fila 54.

² „Scînteia”, nr. 1 144 din 13 iunie 1948.

³ Un muncitor mai vîrstnic, cazangiu la Lemaître din anul 1922, își aducea aminte de lupta grea a muncitorimii conduse de P.C.R. în anii regimului burghezo-moșieresc (cînd fabricile se aflau în minile capitaliștilor hrăpăreți) împotriva acestora, împotriva șomajului și concedierilor. „După greva din 1931, care a durat 6 săptămîni — arată acesta — printre cei concediați am fost și eu . . . Doi ani în șir am rămas șomer bătînd la toate porțile fabricilor: la Vulcan, Wolff și altele. Pretutindeni . . . mi se trîntea poarta în nas. Lista neagră a greviștilor circula pe la toți patronii”. Muncitorii își manifestau bucuria că acum toate aceste fabrici și uzine deveniseră bun comun al întregului popor (vezi „Scînteia” nr. 1 145 din 14 iunie 1948).

⁴ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 591, fila 50.

⁵ Ibidem, dos. nr. 592, fila 36.

⁶ Ibidem, dos. nr. 24, fila 149; dos. nr. 592, fila 21.

⁷ Ibidem, dos. nr. 592, fila 179.

torilor față de alegerea în fruntea întreprinderilor naționalizate a noilor directori; muncitorii, votînd moțiuni pe care le-au trimis C.C. al P.M.R. și Guvernului, își luau angajamentul să depună toate eforturile pentru mărirea producției și productivității muncii. La mitingurile organizate în ziua de 11 iunie 1948 în întreprinderile naționalizate din Prahova au participat mii de muncitori care și-au luat angajamente înflăcărate pentru creșterea producției, pentru apărarea întreprinderilor smulse din mâinile capitaliștilor străini și autohtoni.

Astfel, la aceste mitinguri, la rafinăria „Astra Romînă” au participat circa 1 800 muncitori, la „Atelierele centrale” 1 000. la întreprinderea „Dorobanțul” 850 etc.¹.

Zeci de mii de muncitori de la fabricile din Arad: I.T.A., Astra, Ind-agrara² ș.a., de la Brașov din fabricile Astra, I.M.S., Unio, Concordia-Vulcan, Malaxa Tohan, Vacuum-Oil³ etc. și-au manifestat entuziasmul de a trăi ziua în care uzinele naționalizate deveniseră bun al întregului popor muncitor.

Surprinsă la început, burghezia romînă a încercat apoi să lovească în actul revoluționar al naționalizării. Direct sau prin oamenii lor de încredere, numeroși patroni au încercat sub diverse forme să sustragă banii sau alte valori din întreprinderi (mărfuri, materiale, utilaje etc.), au inițiat acțiuni de sabotaj care uneori mergeau pînă la încercarea de incendiere a întreprinderilor. Astfel, la Cluj, la întreprinderea „Erba” și la fabrica de porțelan, în noaptea de 12 spre 13 iunie 1948 au izbucnit incendii. De asemenea, au izbucnit incendii la fabrica textilă „Lugoj”, la Industria Bum-bacului, precum și la fabrica de țigle și cărămizi din Jimbolia⁴ și la alte întreprinderi naționalizate din țară; la întreprinderea „Valea Someșeni” au existat încercări de sustragere de fonduri din casă⁵.

Încercările patronilor de a sabota actul revoluționar al naționalizării s-au lovit de poziția fermă a clasei muncitoare, hotărîtă să apere întreprinderile devenite proprietate a întregului popor, de intransigența statului democrat-popular, a organelor sale chemate să apere cuceririle revoluționare ale maselor populare. Sub îndrumarea organizațiilor de partid, apărarea întreprinderilor naționalizate și lupta pentru continuarea și dezvoltarea producției a devenit cauza scumpă întregii clase muncitoare care a dovedit hotărîre și spirit de sacrificiu. Au fost constituite comandamente unice de pază⁶ pe orașe, iar în întreprinderi au fost formate echipe de muncitori care, în frunte cu comuniștii, au asigurat paza acestora, ziua și noaptea, la punctele cheie, la mașinile principale, garaje, centrale telefonice, uzine, depozite de carburanți, depozite și magazii de materii prime și produse, case de fier, porțile de intrare în întreprindere etc. Astfel, la București, în jurul celor peste 800 de cadre de partid, care au participat la

¹ Arhiva C. C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 591, fila 19.

² „Patriotul”, nr. 1 210 din 14 iunie 1948.

³ „Drum nou”, nr. 1 119 din 14 iunie 1948.

⁴ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 24, fila 165.

⁵ Ibidem, dos. nr. 591, fila 79.

⁶ Ibidem, dos. nr. 592, fila 31.

organizarea și înfăptuirea naționalizării întreprinderilor industriale¹, a fost mobilizat de către organizațiile de partid un mare număr de muncitori membri de partid și sindicaliști, tineri și vîrstnici, pentru a apăra întreprinderile de încercările reacțiunii de a lovi în proprietatea poporului; la rafinăria Astra-Romîna, pe lîngă paza obișnuită de noapte au fost alcătuite echipe de cîte 25 de muncitori amplasați în punctele cheie ale întreprinderii². Asemenea măsuri au fost luate sub îndrumarea organizațiilor de partid în toate întreprinderile petrolifere din Prahova; s-au constituit gărzi din muncitori, echipe special instruite pentru stingerea eventualelor incendii, s-a instituit paza permanentă, în special la instalațiile principale³.

În județul Brăila — se sublinia într-un raport al comitetului județean P.M.R. — au fost mobilizați numeroși muncitori: 120 se aflau în permanență la Comitetul județean, cîte 15 la fiecare sector de partid din oraș, iar în întreprinderile naționalizate, cîte 10—30 de muncitori asigurau paza permanentă⁴. La Reșița, organizația de partid a îndrumat organizația sindicală să organizeze grupe de pază alcătuite din muncitori, pentru a fi plasate la toate posturile importante unde s-ar putea ivi acțiuni de sabotaj⁵.

În județul Romanâți s-au luat măsuri ca, toată noaptea, în fiecare întreprindere naționalizată, grupe de muncitori în frunte cu membrii de partid să asigure paza întreprinderilor⁶. În Sibiu, în fiecare întreprindere s-au format echipe de muncitori pentru pază, ziua și noaptea⁷.

În întreprinderile naționalizate din jud. Muscel, muncitorii rămîneau în întreprindere și după terminarea schimbului; de asemenea în județul Olt și Putna. În județul Arad, în toate întreprinderile mari și mici, naționalizate sau nenaționalizate, s-au instalat gărzi de pază formate din muncitori. Paza acelor întreprinderi naționalizate din Timișoara, în care majoritatea lucrătorilor o constituiau femeile, a fost asigurată de echipe de muncitori în frunte cu comuniștii din alte întreprinderi ale orașului⁸.

La 11 iunie 1948, în urma naționalizării au trecut în proprietatea statului ca bun al întregului popor 28 întreprinderi metalurgice, 112 întreprinderi metalurgice prelucrătoare și șantiere, 20 unități miniere, 25 de societăți petrolifere și de gaze, 156 întreprinderi de materiale de construcții, 42 întreprinderi chimice, 151 de întreprinderi textile. În cîteva ramuri industriale au fost naționalizate toate întreprinderile, fără nici o excepție (întreprinderile metalurgice neferoase, de celuloză, hîrtie, țesături de bumbac și mătase, ciment)⁹.

Rolul de frunte în înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării a revenit proletariatului și partidului său de avangardă, Partidul Muncitoresc Român. Referindu-se la faptul că acțiunea de naționalizare a marilor

¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 520, fila 44.

² Ibidem, dos. nr. 592, fila 179.

³ Ibidem, dos. 24, fila 165.

⁴ Ibidem, filele 152—153.

⁵ Ibidem, dos. 592, fila 49.

⁶ Ibidem, dos. nr. 248, fila 169.

⁷ Ibidem, fila 170.

⁸ Ibidem, dos. nr. 592, fila 45.

⁹ *Economia Romîniei între anii 1944—1959*, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 65.

întreprinderi industriale ar fi fost de neconceput fără mobilizarea partidului și a întregului proletariat, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej arăta următoarele în raportul prezentat la aniversarea a 30 de ani de la crearea P.C.R. : „Planul acțiunii de naționalizare a fost realizat de însăși clasa muncitoare sub conducerea organizațiilor de partid, conducerea întreprinderilor fiind încredințată noilor directori, în majoritatea lor din rândurile clasei muncitoare”¹.

Astfel, prin înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție a fost lichidată proprietatea capitalistă nu numai în întreprinderile mari, ci și într-un număr însemnat de întreprinderi mijlocii, punându-se capăt dominației economice a burgheziei. În principalele ramuri de producție s-a statornicit proprietatea socialistă a întregului popor, posturile de comandă ale economiei naționale, ramurile cheie ale acesteia au trecut în mâinile oamenilor muncii. La sfârșitul anului 1918, din întreaga industrie românească 85 % aparținea sectorului socialist. În întreprinderile naționalizate, relațiile de producție capitaliste au fost înlocuite cu relații de producție noi, socialiste, lichidându-se pentru totdeauna exploatarea clasei muncitoare de către burghezie. Problema „care pe care” în industrie a fost definitiv rezolvată în interesul socialismului. „Trecerea mijloacelor de producție industrială în mâinile clasei muncitoare arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — a desființat exploatarea clasei muncitoare de către burghezie în întreprinderile naționalizate, a înlăturat piedica principală pe care o pune capitalismul în calea creșterii forțelor de producție și a descătușat forțele creatoare ale celor ce muncesc, făcând posibil un ritm de creștere a producției și o ridicare a productivității muncii care erau cu neputință în condițiile economiei capitaliste, făcând posibilă organizarea economiei pe bază de plan”². Naționalizarea principalelor mijloace de producție industrială a găsit un larg ecou în rândurile tuturor păturilor muncitoare de la orașe și sate, ale țărănimii muncitoare, intelectualității, micilor meseriași, funcționari etc., indiferent de naționalitate, care s-au angajat să sprijine cu energie actul revoluționar al naționalizării în interesul propășirii economice și politice a țării.

Supunându-se spre dezbateri și aprobare legea naționalizării, deputații din M.A.N. ai Frontului Plugarilor, Partidului Național Popular, Uniunii Populare Maghiare (U.P.M.), Partidului Țărănesc Democrat, Comitetului democrat evreiesc etc. și-au însușit expunerea de motive la legea naționalizării prezentată de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, manifestându-și totala adeziune la propunerea P.M.R. de a se trece la naționalizare. Într-o atmosferă de mare entuziasm, reprezentanții poporului nostru muncitor în organul suprem al puterii au votat în unanimitate legea naționalizării principalelor mijloace de producție, lege prin care se consfințează desființarea principalelor temelii ale puterii economice a acelei clase exploatatoare care aproape un veac a exploatat și asuprit poporul nostru³.

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. a IV-a, p. 393.

² *Ibidem*.

³ În ziua înfăptuirii actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție se împlinesc 100 de ani de la revoluția din 1848, ale cărei idealuri, scumpe poporului muncitor, au fost trădate de burghezia română, care a ajuns la înțelegere cu moșierimea reacționară.

Deputații Frontului Plugarilor și-au manifestat totala adeziune la naționalizare, fiind convinși că aceasta „va însemna de astăzi mai multe unelte, mai bune și mai ieftine mărfuri și pentru cei ce muncesc din zi și până în noapte pe ogoare”¹.

Deputații P.N.P. au arătat că păturile sociale mijlocii care s-au rupt de marea burghezie exploatare salută cu bucurie legea naționalizării prin care principalele mijloace de producție erau smulse din mîna elicilor de speculanți și jefuitori. „Categoriile mijlocii arătau aceștia — formate din intelectuali, funcționari, meseriași și mici comercianți își iau angajamentul să lupte pentru aplicarea integrală a acestei legi care întărește apărarea lor de exploatare . . .”².

În numele maselor muncitoare ale minorității naționale maghiare din România, deputații U.P.M. arătau că votează „cu entuziasm acest proiect de lege”³, pentru consolidarea economică și politică a țării.

La mitingurile organizate după naționalizare, întregul popor și-a dat adeziunea la acțiunea organizată de P.M.R. și înfăptuită cu entuziasm de clasa muncitoare, hegemonul revoluției din România. Prin înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării a crescut prestigiul clasei muncitoare, al P.M.R., s-a întărit rolul său conducător în înfăptuirea sarcinilor revoluției socialiste.

Totodată, prin înfăptuirea naționalizării principalelor mijloace de producție și crearea sectorului socialist în industrie, a fost lichidată rămînerea în urmă a dezvoltării țării noastre în domeniul economic față de cel politic.

După izgonirea patronilor din fabrici muncitorimea a pornit cu avînt chiar din primele zile la lupta pentru creșterea producției și mărirea productivității muncii, organizarea întrecerilor socialiste, raționalizarea producției etc. Muncitorii instalați în fruntea întreprinderilor naționalizate ca directori îmbinau conducerea unică cu activitatea creatoare a maselor de oameni ai muncii. În munca lor, noii directori erau ajutați de întregul activ de partid și sindical din întreprindere, de serviciul județean al controlului economic și de comisiile județene de naționalizare, care s-au mai menținut încă o perioadă de timp⁴. Pe ramuri de producție, activitatea întreprinderilor era coordonată de fostele Oficii Industriale create în 1947 și reorganizate⁵ în 1948 corespunzător noilor condiții sub forma Centralelor Industriale. Centralele Industriale trebuiau să se preocupe de luarea măsurilor necesare pentru asigurarea programelor de pro-

¹ „Scnteia”, nr. 1 144 din 13 iunie 1948.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ În instrucțiunile C.C. al P.M.R. cu privire la atribuțiile Comisiilor județene de naționalizare se sublinia că acestea „își vor exercita atribuțiunile pînă la reforma administrativă . . . urmînd ca apoi să se înființeze un organism nou pentru coordonarea în cadrul județului”. Una din atribuțiile acestor Comisii era aceea de a identifica noi întreprinderi care au eludat legea naționalizării propunînd Consiliului Superior Economic includerea lor, precum și soluționarea unor contestații ale foștilor patroni (Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 592, filele 9, 11, 226—227, 241).

⁵ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 24, fila 117 și urm.

ducție și asigurarea mijloacelor financiare necesare pentru funcționarea normală a întreprinderilor.

Noii directori erau chemați ca pentru asigurarea bunului mers al întreprinderilor naționalizate să mobilizeze întreaga masă de muncitori, tehnicieni, funcționari, fiecare să lucreze în perfectă colaborare cu organizațiile de partid, să dea o atenție deosebită tehnicienilor din cadrul întreprinderilor, să-i consulte în toate problemele intrând în competența lor, să le stimuleze inițiativa și munca, ei constituind un capital prețios al întreprinderii¹.

În primele săptămâni după smulgerea principalelor mijloace de producție din mâinile capitaliștilor, activitatea întreprinderilor naționalizate s-a desfășurat în condițiile existenței unor serioase greutăți. Din numeroase fabrici și uzine lipseau materiile prime necesare continuării producției, precum și fondurile pentru plata salariilor. „Naționalizarea a găsit industria noastră într-o situație grea, atât din cauza anarhiei caracteristice producției capitaliste, dar mai ales datorită sabotajului intens al patronilor, care urmăreau subminarea cuceririlor politice ale clasei muncitoare pe calea sabotajului economic”².

Majoritatea fabricilor se găseau într-o situație financiară dezastruoasă, cu instalațiile într-o stare de uzură avansată. În momentul naționalizării, bilanțul întreprinderilor preluat de Ministerul Industriei înregistra o pierdere netă de peste 5 600 de milioane lei și credite nerambursate care se ridicau la 15 800 de milioane lei³. Ca urmare a acestei situații financiare, din lipsă de fonduri, nu s-a putut face plata salariilor în ziua obișnuită la numeroase întreprinderi din București⁴ și alte orașe ale țării, fapt pe care burghezia și elementele reacționare au căutat să-l folosească pentru a crea nemulțumiri printre muncitori.

La aceasta se adăuga lipsa de materii prime, în bună măsură neachiziționate de foștii patroni, în scopul sabotării programelor de producție, prețurilor și circulației, ceea ce bineînțeles limita posibilitățile de îmbogățire ale burgheziei. În același timp, burghezia, deposedată de mijloacele de producție, și elementele reacționare din țară căutau să compromită actul revoluționar al naționalizării, să sădească nemulțumiri în rândurile masei muncitoare, intensificându-și activitatea de răspîndire a zvonurilor în rândul micilor meseriași că li se vor naționaliza atelierelor, în rândurile țărănimii că se va naționaliza pământul etc., pentru a crea panică și derută. În zilele imediat următoare naționalizării, partidul și-a intensificat activitatea politică în rândurile masei, chemându-le să-și întărească vigilența revoluționară, să lupte pentru consolidarea actului revoluționar al naționalizării prin creșterea producției și productivității muncii, întărirea disciplinei în producție, a atitudinii noi, socialiste față de muncă, față de bunul obștesc. Masele muncitoare erau chemate

¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 24, fila 54.

² Chivu Stoica, *Doi ani de la actul revoluționar al naționalizării*, în „Probleme economice”, nr. 6, 1950, p. 6.

³ *Ibidem*, p. 3.

⁴ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 592, fila 125/A.

să dovedească prin fapte că muncitorii pot să gospodărească întreprinderile mai bine decât burghezia, fără burghezie și împotriva acesteia. P.M.R. cerea tuturor organelor și organizațiilor de partid, comunistilor să-și intensifice activitatea în rândurile inginerilor și tehnicienilor din întreprinderi, să-i mobilizeze alături de clasa muncitoare la lupta pentru construirea bazei tehnico-materiale a socialismului. În presa centrală și locală de partid și în special în ziarul „Scînteia” au fost publicate numeroase materiale propagandistice care explicau sensul naționalizării, chemau masele să lupte pentru consolidarea ei.

Pe baza indicațiilor C.C. al P.M.R. în toate întreprinderile și instituțiile s-au organizat adunări extraordinare ale organizațiilor de partid cu care prilej a fost prelucrată importanța naționalizării în lumina expunerii tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej. De asemenea, au fost organizate în același scop mitinguri cu toți salariații din întreprinderile de stat și naționalizate¹, aceștia fiind chemați să nu-și precupețească eforturile pentru continuarea în ritm susținut a producției, pentru sporirea productivității muncii.

În primele zile de după naționalizare s-a reliefat puternic o nouă atitudine față de muncă, față de bunul obștesc; întrecerile socialiste, mișcarea raționalizatorilor și inovatorilor cuprindeau un număr din ce în ce mai mare de muncitori.

În perioada 11 iunie — 1 iulie 1948, în București, la întrecerile socialiste participau 56 920 muncitori (întreceri pe întreprinderi, secții, schimburi, echipe, ateliere, mașini individuale). Ca urmare s-au obținut succese în producție la C.F.R., Malaxa, Vulcan, Wolf, Lemaitre, Apretura, Industria Bumbacului A, unde programele de producție au fost depășite². Disciplina în producție s-a îmbunătățit, au scăzut absențele nemotivate la I.O.R., Malaxa, I.C.A.R.; muncitorii înșiși au luat atitudine pentru combaterea indisciplinei (Industria Bumbacului B, F.R.B.), folosirea integrală a celor 8 ore de muncă și reducerea orelor suplimentare (C.F.R., Malaxa ș.a.)³. Scăderea procentului de rebuturi și utilizarea deșeurilor a devenit o preocupare permanentă a comisiilor de producție din întreprinderi, obținându-se rezultate bune la I.O.R., Metaloglobus, Eugen Lăzărescu, I.M.Ș.-Cotroceni, Malaxa-locomotive ș.a.⁴.

După naționalizare, inițiativa creatoare a muncitorilor s-a dezvoltat, o serie de inovații au fost urmărite și stimulate la: Vulcan, C.F.R., Malaxa, Mărgineanca, I.C.A.R., Metaloglobus, Astra-Rudeni etc., inovatorii fiind popularizați atât în presă, cât și în ziarele de perete, apariția Deciziei relativă la recompensarea inovatorilor mărind interesul muncitorilor pentru ridicarea nivelului calificării profesionale⁵.

S-au continuat, mai intens, schimburile de experiență între tehnicienii de la Laromet cu C.F.R., Saragoz cu Metalica, U.C.R. cu

¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 24, fila 30.

² Ibidem, dos. nr. 520, fila 47.

³ Ibidem, fila 48.

⁴ Ibidem, filele 48—49.

⁵ Ibidem, dos. nr. 520, fila 48.

Quadrat, Șantierul A.P.A.C.A. cu șantierele de la A.N.E.F., Ferentari și Radiodifuziune ¹.

La Hunedoara, se sublinia într-un raport al Comisiei județene de naționalizare, „peste tot se simte o creștere a producției, muncitorii și tehnicienii muncind cu mai mult elan pentru ridicarea producției” ². În fostul județ Buzău, muncitorii de la Arbănaș transpuneau în viață angajamentul de a introduce un sistem mai rațional în producție, iar cei de la Forestiera-Nehoiu de a lucra din plin cu toate cele 10 gateri (până la naționalizare se lucra doar cu 4) ³.

Elanul în muncă al clasei muncitoare, creșterea spiritului ei de inițiativă și avântul întrecerii socialiste au făcut să crească productivitatea muncii și nivelul producției, astfel că la sfârșitul anului 1948 producția principalelor produse industriale depășea nivelul atins în 1938 reprezentând 140% la fontă, 115% la oțel, 131% la produse laminate, 149% la minereu de fier, 420% la gaz metan, iar la cărbuni 100%.

În anii 1948—1950, statul nostru democrat-popular a extins naționalizarea și asupra altor bunuri capitaliste, transformându-le în proprietate socialistă de stat ⁴.

La 2 noiembrie 1948, au fost naționalizate toate instituțiile sanitare (spitale, policlinici, case de sănătate, maternități etc.), în funcțiune sau care și-au încetat activitatea în parte sau total, indiferent dacă erau instituții individuale, societăți de orice fel sau asociații ⁵.

La 3 noiembrie 1948 a fost publicat decretul nr. 303 al Ministerului Artelor și Informațiilor pentru naționalizarea industriei cinematografice (studiouri, laboratoare etc.) și reglementarea comerțului cu produse cinematografice ⁶. Astfel, s-a instituit monopolul producerii, transformării și comercializării produselor cinematografice.

Prin naționalizarea instituțiilor sanitare particulare și a industriei cinematografice au intrat în patrimoniul statului circa 94 spitale, 409 cinematografe, 37 case de filme și 7 laboratoare de filme ⁷.

Trecerea acestora în proprietatea statului socialist — arătau instrucțiunile C.C. al P.M.R. — „înseamnă punerea în slujba poporului muncitor a unor instituții și întreprinderi de interes general, care în mâini particulare au constituit mijloace de afaceri pe spinarea maselor largi populare (cazul spitalelor particulare), mijloace de propagare fățișă sau camuflată a unor idei și tendințe potrivnice intereselor clasei muncitoare și poporului muncitor ...” ⁸.

¹ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 520, fila 48.

² Ibidem, dos. nr. 591, fila 50.

³ Ibidem, dos. nr. 592, fila 24.

⁴ În februarie—martie 1949, o comisie a C.C. al P.M.R. a fost însărcinată să organizeze acțiunea pentru extinderea efectului legii de naționalizare asupra unor noi întreprinderi industriale miniere, de transport și construcții. Urmau să fie preluate încă 1858 unități industriale. Comisiei C.C. al P.M.R. i s-a indicat să acționeze la fel ca la 10—11 iunie (vezi Arhiva C.C. al P.M.R., fond nr. 2, dos. 1520, filele 59—77).

⁵ Vezi *Decretul nr. 302 pentru naționalizarea instituțiilor sanitare particulare*, în *Colecția de legi, decrete și deciziuni*, t. XXVI, 1948, 1—30 noiembrie 1948, p. 2031—2039.

⁶ Ibidem, p. 2040—2057.

⁷ Arhiva C.C. al P.M.R., fond nr. 2, dos. nr. 25, fila 4.

⁸ Ibidem, fila 12.

Înaintarea țării noastre pe drumul socialismului, înfăptuirea cu succes a naționalizării principalelor mijloace de producție la 11 iunie 1948 impuneau întărirea continuă a sectorului socialist în toate domeniile, inclusiv în agricultură. În vederea înfăptuirii acestui obiectiv important Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român și Guvernul, ținând seama de faptul că prin reforma agrară din 1945 fuseseră lăsate moșișorilor loturi de 50 ha teren, precum și o parte a inventarului viu și mort al fostelor moșii (datorită condițiilor politice concrete de atunci — colaborarea în guvern cu o parte a burgheziei, existența monarhiei) au hotărât trecerea în proprietatea statului a rămășițelor proprietății funciare a foștilor moșieri. Ca urmare, la 2 martie 1949 a fost legiferată trecerea acestor bunuri în patrimoniul statului socialist.

Prin naționalizarea pământurilor rămase foștilor moșieri după reforma agrară din 1945 s-a mărit numărul gospodăriilor agricole de stat, patrimoniul lor funciar crescând cu peste 100%¹.

În această acțiune pentru reușita ei au fost mobilizați prin organizațiile de partid 18 974 de muncitori și 50 911 țărani săraci, în total 69 885 de oameni care au asigurat într-un timp extrem de scurt preluarea pământurilor, conacelor și inventarului agricol rămase moșierilor expropriati în anul 1945².

Acțiunea înfăptuită la 2 martie 1949, pe lângă rezultatul economic și politic general obținut, a însemnat în același timp un important succes în ce privește distrugerea focarelor de rezistență a dușmanului de clasă. Elementele reacționare ascuseseră în conace arme, manifeste etc., ceea ce arătau că acestea deveniseră cuiburi ale dușmanilor, din care se urzeau crimele împotriva poporului muncitor.

Pe linia preluării în proprietatea statului a tuturor mijloacelor de asistență medicală, la 2 aprilie 1949 au fost naționalizate farmaciile din centrele urbane reședințe și nereședințe de județ și centre importante muncitorești, laboratoare chimico-farmaceutice, drogherii medicinale, depozite de medicamente și laboratoare de analize medicale³.

Prin înfăptuirea acestei măsuri importante, au fost trecute în proprietatea statului ca bun comun al întregului popor peste 1 600 de farmacii, 140 drogherii, 240 laboratoare, peste 150 depozite de medicamente. Cu acest prilej, aproape la fiecare patron s-au găsit cantități de medicamente ascunse⁴. Din comisiile de sigilare, percheziții și inventariere au făcut parte circa 5 000 de muncitori și peste 4 000 tehnicieni (farmaciști, medici, laboranți)⁵.

Pentru întărirea și dezvoltarea sectorului socialist în economia R.P.R., pentru asigurarea unei bune gospodăririi a fondului de locuințe aflat în mâinile claselor exploatare, la 20 aprilie 1950 au fost naționa-

¹ Vezi Comunicatul asupra realizării planului de stat pe trim. I 1949, în „Știința” nr. 1 418 din 6 mai 1949.

² Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 77, fila 25.

³ Vezi *Decretul nr. 134 al Ministerului Sănătății din 2 aprilie 1949*, în *Colecțiunea de legi, decrete și deciziuni*, t. XXVII, 1949, 1—30 aprilie.

⁴ Arhiva C.C. al P.M.R., fond 2, dos. nr. 25, filele 118, 126—131, 138; dos. nr. 1520, filele 76, 77, 135, 136, 151, 153, 174.

⁵ Ibidem, dos. nr. 25, fila 118.

lizate, fără nici o despăgubire și libere de orice sarcini, imobilele clădite care aparțineau foștilor industriași, foștilor moșieri, foștilor bancheri, foștilor mari comercianți și celorlalte elemente ale marii burghezii, imobilele aparținând exploatatorilor de locuințe, hotelurile cu întreg inventarul lor etc.¹.

Astfel, marile imobile care reprezentau o parte însemnată din fondul urban de locuințe au devenit proprietatea statului ca bun al întregului popor, închizându-se și acest canal de îmbogățire a foștilor capitaliști și moșieri.

În anii revoluției socialiste, Partidul Muncitoresc Român a condus cu neabătută hotărîre și pricepere întregul popor în frunte cu clasa muncitoare, pe drumul luminos al socialismului. Lichidînd proprietatea marii burghezii asupra principalelor mijloace de producție, P.M.R. a trecut la înfăptuirea programului construirii socialismului, definind ca obiective principale industrializarea socialistă a țării, transformarea socialistă a agriculturii și înfăptuirea revoluției culturale. La baza acestui program, P.M.R. a pus învățătura marxist-leninistă, a folosit experiența uriașă a construirii socialismului în U.R.S.S. Fidelitatea față de marxism-leninism, analiza profundă a situației concrete din țara noastră în fiecare din etapele dezvoltării ei social-economice și politice au permis partidului nostru să elaboreze pentru fiecare etapă dată măsurile cele mai corespunzătoare și eficiente care să asigure pe de o parte avîntul general, dezvoltarea armonioasă a tuturor ramurilor economiei naționale, iar pe de altă parte ridicarea continuă a nivelului de trai material și cultural al celor ce muncesc.

Înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție a marcat începutul creării bazei tehnico-materiale a socialismului, a însemnat un pas important pe drumul industrializării socialiste a țării. Partidul nostru a fost călăuzit permanent de învățătura marxist-leninistă că nu orice dezvoltare a industriei înseamnă industrializare socialistă. Teoria reacționară după care România nu putea fi decît o țară „eminamente agrară”, lipsită de o industrie proprie de mașini, convenea de minune burgheziei și intereselor ei de clasă². „Sub capitalism — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — împiedicarea dezvoltării industriei mijloacelor de producție era o parte a politicii regimului burghezo-moșieresc de înfeudare a țării la carul capitalismului internațional”³.

¹ Vezi *Colecția de legi, decrete, hotărîri și deciziuni*, t. XXVIII, 1950, p. 16—17.

² De pildă, V. Madgearu, în anul 1939, comentînd tratatul înrobitor încheiat cu Germania hitleristă, tratat care limita dezvoltarea industriei românești la extracția de petrol, mi nerit, exploatarea pădurilor și prelucrarea produselor agricole, prezenta înfeudarea economică a României și transformarea ei într-o anexă agrară a imperialismului german drept „o cale normală” de dezvoltare a economiei românești, care ar corespunde, chipurile, „intereselor vitale” ale acesteia. Vezi V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 398.

³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, p. 518.

Smulgînd principalele mijloace de producție din mâinile burgheziei, masele muncitoare, conduse cu pricepere și clarviziune de Partidul Muncitoresc Român, au dezvoltat într-un ritm puternic forțele de producție ale țării, învingînd nenumărate piedici și greutăți. Spre deosebire de burghezie — care folosea fabricile și uzinele pentru a-și satisface poftelile nesățioase de huzur, în acest scop nedîndu-se în lături nici de la vinderea intereselor poporului, a independenței țării —, masele muncitoare, întregul nostru popor, dispunînd de ele, le-a dezvoltat continuu în interesul lichidării înapoierii economice a țării și construirii societății socialiste. Proprietatea întregului popor asupra principalelor întreprinderi industriale, asupra transporturilor, băncilor, pădurilor, bogățiilor subsolului etc. a devenit baza de neclintit a statului nostru de democrație populară.

După înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție, paralel cu reorganizarea pe baze noi, socialiste, a vechilor întreprinderi, utilizarea lor cu tehnică modernă, s-a trecut la dezvoltarea forțelor de producție din industrie, la crearea unei puternice industrii constructoare de mașini, pivotul în jurul căruia întreaga economie a țării trebuia să se dezvolte în condiții noi. Dezvoltarea industriei, și în primul rînd a industriei constructoare de mașini, a constituit și constituie factorul hotărîtor în crearea și dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului. Au fost create noi ramuri industriale (industrie de tractoare și autocamioane, utilaj petrolifer și minier, utilaj pentru industria ușoară, industria electrotehnică etc.), s-a trecut la producerea în țară a unor mașini și utilaje complexe, pentru care România a fost zeci de ani tributară imperialiștilor.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție și crearea sectorului socialist în economie a permis trecerea la înfăptuirea celei mai importante funcții economice-organizatorice a statului socialist — planificarea economiei naționale. Sub conducerea Partidului Muncitoresc Român, statul nostru democrat-popular, ținînd seama de cerințele legilor obiective ale socialismului, a înfăptuit planificarea dezvoltării economice a țării cu participarea activă a maselor, pornind de la nevoile vieții materiale a societății, ținînd seama de realizările științei și tehnicii în toate domeniile și de metodele înaintate de muncă, îmbinînd în mod rațional dezvoltarea complexă a economiei tuturor regiunilor țării, pe baza folosirii eficiente a resurselor naționale, materiale și de muncă. Începînd cu planurile anuale pe anii 1949 și 1950 și continuînd cu planurile de perspectivă, statul nostru democrat-popular, bazîndu-se pe experiența creatoare a maselor, analizînd condițiile interne și externe în care se dezvoltă țara, ținînd seama de sarcinile revoluției populare și de interesele naționale, a stabilit în fiecare etapă principalele sarcini economice și politice ale planului, stabilînd ritmul reproducției socialiste lărgite în diferitele ramuri ale economiei naționale în vederea creșterii producției și a productivității muncii sociale.

Deschizînd cîmp larg de acțiune legii dezvoltării planice proporționale a economiei naționale, planificarea a constituit la rîndul ei o pîrghie principală în mâinile statului pentru dirijarea dezvoltării forțelor de producție, de mobilizare a tuturor resurselor umane și materiale pentru lichi-

darea înapoierii economice a țării și construirea socialismului. „În primii ani de economie planificată — arăta tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — noi am obținut un șir de succese în domeniul industrializării țării și îndeosebi în dezvoltarea sectorului hotărîtor al industriei — industria grea”¹.

Ca urmare a realizării celor două planuri anuale, producția industriei socialiste din țara noastră a crescut de 2,4 ori față de 1948. Încă de pe atunci se evidenția deosebirea fundamentală față de vechea stare de lucruri, din timpul cînd mijloacele de producție se găseau în mîinile capitaliștilor. S-au spulberat astfel speranțele dușmanilor poporului nostru, ale scepticilor și rîuvoitorilor care socoteau clasa noastră muncitoare incapabilă să conducă industria, care proceau pe toate căile că naționalizarea va fi urmată de haos și scăderea producției; clasa muncitoare a dovedit că știe să conducă economia națională mai bine decît capitaliștii, împotriva capitaliștilor.

În cei 15 ani care au trecut de la naționalizarea principalelor mijloace de producție, mobilizarea maselor largi de muncitori, țărani muncitori, tehnicieni și ingineri, oameni de știință etc., participarea lor conștientă la elaborarea și îndeplinirea planurilor de dezvoltare a economiei și culturii socialiste au constituit trăsătura caracteristică a activității generale a partidului nostru, linia sa de construire a socialismului în țara noastră.

Pornind de la necesitatea obiectivă a industrializării țărilor care au moștenit de la capitaliști o economie înapoiată, de tip agrar, P.M.R. a urmat cu neabătută hotărîre linia marxist-leninistă a industrializării socialiste a țării, a indicat metodele și căile dezvoltării armonioase a întregii economii, asigurîndu-se proporții juste între ramurile acesteia și în special între principalele ramuri, industria și agricultura, acestea fiind hotărîtoare în stabilirea nivelului productivității muncii sociale.

Într-o perioadă istoricește scurtă de numai un deceniu și jumătate, masele populare în frunte cu eroica noastră clasă muncitoare, conduse cu pricepere și clarviziune de Partidul Muncitoresc Român, au dovedit de ce înfăptuiri mărețe este capabil poporul liberat de jugul nemilos al exploatareii, au arătat ce frînă puternică constituise pentru progresul politic, economic și social burghezia și moșierimea în frunte cu exponentul lor de clasă — monarhia, cîrdășia acestora cu monopolurile imperialiste din occident.

Dintr-o țară agrară înapoiată România a devenit în anii puterii populare o țară cu o industrie în plină dezvoltare, cu o agricultură socialistă mecanizată, cu o cultură înfloritoare. Au crescut și cresc permanent forțele de producție ale țării, iar relațiile de producție socialiste s-au statornicit pe deplin în toate ramurile economiei naționale consolidîndu-se continuu. Socialismul a învins definitiv la orașe și sate. Aceasta constituie o măreață victorie istorică obținută de poporul nostru sub conducerea înțeleaptă a Partidului Muncitoresc Român. Cît de mult a crescut puterea economică a țării noastre în anii puterii populare se vede din faptul că în 1960, de pildă, în R. P. Romîna se realiza în numai 11 săptămîni întreaga producție industrială a Romîniei burghezo-moșierești din 1938, la unele produse principale ca fontă, oțel și ciment fiind necesare numai șapte, opt respectiv zece săptămîni.

¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, p. 393.

Un avînt impetuos a cunoscut economia țării noastre în primii ani ai planului de 6 ani (1960—1965). Continuîndu-se cu consecvență linia P.M.R. de industrializare socialistă a țării, în perioada 1960—1962 — primii trei ani ai planului șesenal — producția globală industrială a crescut cu 55 %, cu un ritm mediu anual de creștere de 15,8 % față de circa 13 % prevăzut în Directivele Congresului al III-lea al partidului. Deosebit de important este faptul că permanent s-a extins automatizarea proceselor de producție care asigură o ridicare continuă a productivității muncii în toate ramurile economiei naționale. În anul 1962, aproape 70 % din producția de fontă și oțel Martin s-a produs în agregate avînd principalele operațiuni automatizate. La Combinatul Siderurgic Hunedoara, în anul care a trecut, au fost date în producție laminoare continue de sîrmă și de profile ușoare complet automatizate. S-au introdus linii automate și semiautomate pentru prelucrarea metalelor, s-au dat în funcțiune instalații chimice cu un înalt grad de automatizare. Nici industria ușoară nu mai seamănă cu ceea ce reprezenta ea cu 15 ani în urmă. Numai în anul 1962 întreprinderile din industria textilă — de exemplu — au fost dotate cu 1 300 războaie automate de țesut bumbac și cu 110 războaie automate de țesut mătase.

Dezvoltarea industriei în anii revoluției socialiste a permis statului democrat-popular să înzestreze cu tehnică avansată agricultura, să mecanizeze principalele lucrări ale acesteia. La sfîrșitul anului 1962, agricultura era înzestrată cu 56 500 tractoare, 52 600 semănători mecanice, 28 400 combine pentru recoltatul cerealelor păioase și cu numeroase alte mașini.

Creșterea potențialului economic al țării, a acumulărilor socialiste a permis sporirea permanentă a investițiilor făcute din fondurile statului, investiții care numai pentru industrie, transporturi și agricultură au fost în anul 1962 de circa 25 miliarde de lei.

Toate aceste succese obținute de poporul nostru pe linia construirii bazei tehnico-materiale a socialismului își au începutul în înfăptuirea la 11 iunie 1948 a actului revoluționar al naționalizării, în smulgerea principalelor mijloace de producție din mîinile burgheziei și punerea lor în slujba intereselor poporului nostru muncitor, a construcției socialismului în țara noastră.

РЕВОЛЮЦИОННЫЙ АКТ НАЦИОНАЛИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРОИЗВОДСТВА В РНР — 11 ИЮНЯ 1948 г.

РЕЗЮМЕ

В условиях установления диктатуры пролетариата в Румынии народные массы, возглавляемые рабочим классом и его ленинской партией, приступили к ликвидации крупной капиталистической собственности в промышленности. 11 июня 1948 г. были национализированы главные промышленные предприятия в области металлургии, горной промышленности, транспорта, банков и страхования. Этот революционный акт был осуществлен партией и правительством при поддержке

трудящихся масс. Национализация должна была ликвидировать отставание в области экономики, по сравнению с более быстрым политическим развитием страны по пути народной демократии.

Национализация основных средств производства была подготовлена всей экономической, политической и организационной деятельностью партии на первом этапе народной революции в Румынии, тем обстоятельством, что народно-демократическое государство уже в тот период все шире осуществляло организационно-хозяйственные функции, главным образом, в области контроля капиталистического производства.

Руководящую роль в осуществлении революционного акта национализации сыграла Румынская рабочая партия, мобилизовавшая рабочий класс на занятие и защиту национализированных предприятий. По призыву РПП рабочий класс показал пример доблести в труде, обеспечил непрерывность работы предприятий, рост производства и производительности труда, на деле доказав, что он способен руководить предприятиями лучше, чем буржуазия.

Переход основных средств производства в промышленности в руки государства в качестве всенародного достояния ликвидировал в национализированных предприятиях эксплуатацию рабочего класса буржуазией, устранил главное препятствие, которое капитализм ставил на пути роста производительных сил, высвободил творческие силы трудящихся, создав возможности для роста темпов производства и повышения производительности труда, что было немыслимым в условиях капиталистической экономики. Благодаря национализации основных средств производства в хозяйстве страны создался мощный социалистический сектор, давший возможность социалистическому государству выполнить важнейшую организационно-хозяйственную задачу — планирование народного хозяйства.

Непосредственным результатом последовательной политики РПП в области социалистической индустриализации страны за 15 лет, прошедшие со дня национализации основных средств производства, явились исторические успехи румынского народа: была построена материально-техническая база социализма, а в настоящее время под мудрым руководством РПП трудящиеся Румынской Народной Республики завершают строительство социализма, создавая условия для перехода к построению коммунистического общества.

L'ACTE RÉVOLUTIONNAIRE DE LA NATIONALISATION DES PRINCIPAUX MOYENS DE PRODUCTION DANS LA R. P. ROUMAINE — 11 JUIN 1948

RÉSUMÉ

Dans les conditions créées par l'instauration de la dictature du prolétariat en Roumanie les masses populaires, la classe ouvrière et son parti léniniste en tête, entreprirent la liquidation de la grande propriété capitaliste dans l'industrie. Le 11 juin 1948 fut réalisée la nationalisation des principales entreprises industrielles, métallurgiques, minières, de transports, bancaires et d'assurances ; cet acte révolutionnaire a été accompli par le parti et le gouvernement avec le

concours des masses laborieuses. Il était appelé à liquider le retard économique du pays par rapport à son évolution politique, plus avancée, dans la voie de la démocratie populaire.

La nationalisation des principaux moyens de production avait été préparée par toute l'activité économique, politique et d'organisation déployée par le parti dans la première étape de la révolution populaire de Roumanie, au cours de laquelle l'Etat démocratique-populaire exerçait d'ores et déjà sur une échelle de plus en plus étendue, des attributions économiques et d'organisation, notamment en matière de contrôle et d'orientation de la production capitaliste.

Dans la réalisation de l'acte révolutionnaire de la nationalisation, le rôle dirigeant revint au Parti Ouvrier Roumain, qui mobilisa la classe ouvrière pour l'occupation et la défense des entreprises nationalisées. A l'appel du P.O.R. la classe ouvrière a donné l'exemple de l'héroïsme dans le travail ; elle a assuré la continuité de l'activité des entreprises et l'accroissement de la production et de la productivité du travail, prouvant par ses actes qu'elle était capable de conduire les entreprises mieux que la bourgeoisie et contre celle-ci.

La révolution qui mettait entre les mains de l'Etat les principaux moyens de production industrielle, et en faisait ainsi le patrimoine du peuple tout entier, a aboli l'exploitation de la classe ouvrière par la bourgeoisie dans les entreprises nationalisées ; elle a écarté l'obstacle essentiel que le capitalisme opposait à l'accroissement des forces productives et a libéré la puissance créatrice des travailleurs, rendant possible un rythme d'accroissement de la production et un relèvement de la productivité du travail inconcevables dans les conditions de l'économie capitaliste. La nationalisation des principaux moyens de production a eu pour effet de créer dans l'économie du pays un puissant secteur, socialiste, qui a permis à l'Etat socialiste de mener à bonne fin la première de toutes les tâches économiques et d'organisation : la planification de l'économie nationale.

Comme conséquence directe de la politique persévérante d'industrialisation socialiste du pays qui fut celle du P.O.R. au cours des 15 années qui suivirent la nationalisation des principaux moyens de production, le peuple roumain a obtenu des succès historiques : il a construit la base technique et matérielle du socialisme et actuellement, sous la sage direction du P.O.R., il parachève l'édification du socialisme et crée les conditions qui lui permettront de passer à la construction de la société communiste.

ASPECTE ALE REFLECTĂRII SOCIETĂȚII FEUDALE ÎN CÎNTECUL LUI ROLAND

DE

R. CONSTANTINESCU

Cîntecul lui Roland, una din cele mai însemnate producții literare ale geniului popular, a suscitat interesul științific al cercetătorilor în domeniul epicii comparate încă din sec. al XVIII-lea. Primul pas în elucidarea problemelor legate de originea cîntecului și a datei sale de constituire a putut fi făcut însă abia o dată cu descoperirea, de către Francisque Michel (în 1836), a textului de la Oxford (sec. al XII-lea), cel mai vechi manuscris al poemului. În genere, studiile istoricilor și filologilor din școala romantică, publicate între 1837 și 1850, confereau paternitatea legendei rolandiene fie lui Tuoldus, al cărui nume se află în ultimul vers al poemului, fie unor anonimi creatori populari de cantilene; ba chiar, după unii, ca F. Génin, de pildă (*La chanson de Roland*, 1850), rolul lui Tuoldus a fost de a înșira un adevărat „chapelet de cantilènes” într-o epopee coerentă. În a doua jumătate a secolului, Léon Gautier, unul din cei mai remarcabili specialiști în epica franceză, a reușit să sesizeze principalele etape de dezvoltare a legendei, subliniind în docta sa sinteză, *Les épopées françaises*, rolul însemnat al creației populare în elaborarea *Cîntecului lui Roland*; meritele sale incontestabile au fost însă umbrite de unele exagerări de metodă privind evoluția cantilenară a legendei și de adoptarea unui spirit fideist — vulgarizator în interpretările de conținut. Spre 1880 filologul italian Pio Rajna a dezvoltat o nouă teorie asupra epopeii franceze, susținând originea „germanică”, primitivă, a cîntecelor epice și negînd evoluția lor istorică; opiniile sale, prezentate în lucrarea *Le origini dell' epopea francese* (1884), au fost împărtășite în special de cercetătorii germani, în timp ce în Franța predominau concepțiile lui Gaston Paris. Abundenta activitate științifică a celebrului lingvist și filolog francez, concretizată în nenumărate studii publicate, începînd din 1861 (*Histoire poétique de Charlemagne*) și pînă la începutul sec. al XX-lea, a constituit un aport prețios în lămurirea nu numai a problemelor în strictă legătură cu *La Chanson de Roland*, ci și a celor ale epicii medievale în genere. Interpretările idealiste, însă, l-au dus pe savantul francez

la concluzii false, potrivit cărora „clasa” jonglerilor ar fi fost unicul element creator al epopeilor, așa cum ne-au ajuns, poporul fiind doar autorul unor cîntece lirice de amploare redusă. Spre sfîrșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru, cînd în istoriografia burgheză s-au accentuat tendințele reacționare și șovine, în epica comparată a devenit dominantă teoria lui Joseph Bédier. În lucrarea sa, *Les légendes épiques* (1908—1913), Bédier susținea originea tîrzie, cultă și clericală a cîntecelor epice, compuse — după el — de reprezentanții clerului catolic, cu scopuri de propagandă religioasă. Argumentînd în favoarea teoriei unei tradiții scrise locale și negînd orice posibilitate creatoare poporului, J. Bédier se solidariza cu cele mai reacționare atitudini ale științei burgheze de la începutul secolului. Acceptată fără rezerve, doctrina lui Bédier a exercitat o influență nefastă asupra specialiștilor în istoria culturii medievale; astfel, deși în temeinica lucrare a lui Pierre Boissonnade — *Du nouveau sur la Chanson de Roland* (1923) — sînt stabilite just o serie de relații între legendă și ideologia politică ori acțiunile practice ale feudalității franceze din sec. al XI-lea, sînt reluate și tezele, deja unanim acceptate, ale lui J. Bédier.

Specifică spiritului istoriografiei și filologiei burgheze actuale este tendința, tot mai pronunțată, de a relua teoria lui Bédier, adaptînd-o unor concepții pragmatist-vulgare și extinzînd critica subiectivistă în toate compartimentele cercetărilor de epică (M. Desfourneaux, G. Cohen). Declinînd ca obiect al interesului științific problema stabilirii valorii istorice și literare a cîntecului (L. Pauphilet) și mistificînd esența legendei rolandiene în sens clerical — existențialist (G. Cohen, P. Zumthor etc.), teoriile contemporane asupra *Cîntecului lui Roland* poartă amprenta spiritului necritic al științei burgheze actuale.

Adevărata esență socială a cîntecului și modul de reflectare a istoriei medievale în legenda lui Roland au fost indicate numai de reprezentanții istoriografiei marxiste; prin lucrări de epică comparată ori în sinteze generale, știința sovietică a adus o contribuție importantă la studiul legendei rolandiene. Astfel, în primul volum al tratatului de istorie a literaturii franceze, apărut sub auspiciile Academiei de Științe din Moscova (1946), critica sovietică, pe baza unei temeinice analize a faptelor, a demonstrat existența în evul mediu a unei literaturi de opoziție, a cărei expresie o constituie adesea unele poeme epice. Studiile lui N. A. Sidorova (*Очерки по истории ранней городской культуры во Франции*, 1953) și D. Mihalci (*Песнь о Роланде*, 1958) au adus în ultimul timp o nouă lumină asupra legendei lui Roland. Originea social-istorică a legendei și sensul în care ea reflectă societatea contemporană etapelor sale de evoluție nu au fost însă suficient precizate, fapt ce impune o nouă analiză comparativă a poemului.

Istoriografia burgheză străduindu-se în genere să limiteze atribuirea fondului epic poporului, negînd uneori cu totul orice contingențe între acești doi factori, vom insista mai mult asupra problemei originilor

eposului, de a cărei rezolvare depinde soluționarea problemei adiacente, a modalității și sensului reflectării.

Un loc comun al criticii burgheze îl constituie argumentul neconcordanței absolute între nivelul general de dezvoltare socială în evul mediu timpuriu și conținutul artistic al legendelor epice, argument utilizat pentru a impune teoria originii târzii și culte a epopeii¹. Marx arată însă că „în artă . . . anumite epoci de înflorire a acesteia nu concordă cituși de puțin cu dezvoltarea generală a societății și deci nici cu dezvoltarea bazei materiale a acesteia din urmă care constituie oarecum scheletul organizării ei. Cu privire la anumite forme de artă, de pildă epopeea, este recunoscut chiar că . . . nu pot fi create niciodată de îndată ce începe producția de artă propriu-zisă; că, așadar, în domeniul artei înseși anumite forme importante ale acesteia nu sînt posibile decît pe o treaptă inferioară a dezvoltării artelor”².

Cîntecele populare, ulterior prelucrate de cîntăreții profesioniști, au apărut din perioade destul de îndepărtate; astfel, chiar dacă excludem mărturiile mai vagi ale unui Sidonius Apollinaris ori Fortunatus, *Cîntecul sf. Faro*, apărut pe la 623, o dată cu victoriile saxone ale lui Clothar II, poate constitui o dovadă în acest sens³. Apărute de la început ca manifestare a unei opoziții de clasă, cîntecele populare au fost interzise, executanții lor prigoniți, iar producțiile epice trecute sub tăcere; așadar, nu e de mirare că date asupra lor nu posedăm decît din aluziile târzii ale unor scriitori eclesiastici; și totuși aceste cîntece au continuat să existe, constituind pînă tîrziu filonul mereu viu de inspirație pentru creația medievală laică în genere.

Carol cel Mare a încercat să neutralizeze caracterul social-protetatar al acestei literaturi populare, prin modificarea ei în spiritul dominant al epocii, acțiune ce a fost controlată de el însuși, după cum arată biograful împăratului⁴. După 814 însă, cîntecele epice au fost interzise cu totul de către Ludovic cel Pios, producțiile hibride din timpul domniei părintelui său fiind probabil distruse⁵.

Și în secolele următoare creația epică a poporului continuă, jucînd un rol covârșitor în formarea unor elemente de conștiință social-istorică populară. În sec. al X-lea de pildă, după asasinarea lui Wilhelm I de Normandia de către flamanzi (943), masele asuprite normande, cîntînd acele evenimente sîngeroase și-au manifestat ura față de duce într-un

¹ V., ex. gr., E. Faral, în *Histoire de la littérature française*, Bédier-Hazard, ed. II, vol. I, Paris, 1948, p. 7.

² *Contribuții la critica economiei politice, Introducere*, în K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 13, București, 1962, p. 684.

³ Data este sugerată de Hildegarius de Meaux (sec. al IX-lea): „Ex qua victoria, carmen publicum juxta rusticitatem per omnium pene voltabat ora, ita canentium foeminae que chorus inde plaudendo componebant” (în Leroux de Lincy, *Recueil de chants historiques français*, vol. I, Paris, 1841, pp. I—II).

⁴ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, ed. L. Halphen, Paris, 1923, pp. 72, 82.

⁵ Theganus, *Vita Hludowici Imperatoris*, în *Fontes ad historiam regni Francorum aevi Karolini illustrandam*, ed. R. Rau, Berlin, 1956, p. I, p. 226.

cîntec epic; probabil de mică întindere, acest poem a dispărut curînd¹, nu însă fără a lăsa urme în chiar eposul feudalității².

Cu un caracter predominant epic, cîntecele populare dădeau replica versiunilor clericale ale istoriei, lucru observat încă de călugărul de la sf. Gall³; astfel, în sec. al XI-lea, Hariulf de St. Riquier arăta în cronica sa că despre Gormund și Isembard⁴ se cînta altceva pe ogoarele normande decît în poemele jonglerilor, iar la sfîrșitul unui manuscris al lui Einhard din același veac un monah însemna: „reliqua actuum ejus [Karoli Magni—*n. n.*] gesta seu ea quae in carminibus vulgo canuntur de eo, non hic pleniter descripta”⁵.

În sec. al XII-lea chiar, epocă de eflorescență a cîntecelor jonglerilor și de apariție a versiunilor culte ale epicii, eposul popular nu dispăre; astfel, Orderic Vital notează pe la 1130 că „vulgo canitur de eo [vid. Wilhelmo Arausiensi] cantilena”⁶, iar mărturia peremptorie a biografului sfîntului Guilhem⁷ demonstrează vitalitatea poeziei populare.

Asupra evoluției legendei lui Roland nu avem date separate, dar nu există nici un motiv temeinic pentru a ne îndoii de similitudinea transformărilor legendei în raport cu cele ale cîntecelor „de geste” în genere. Izvorît din creația epică ce aparținea tuturor și nimănui, unde fiecare interpret era și un creator, *Cîntecul lui Roland* a rămas în esența sa intimă pătruns de spiritul poporului care l-a elaborat.

Materia poetică dată de geniul popular a fost prelucrată și transformată de către jongleri; semnalați încă din sec. VII—VIII, deși probabil în acea epocă ei nu constituiau încă o entitate socială distinctă, jocularii sînt priviți cu ostilitate de oficialități⁸, fapt explicat de accentuarea opoziției între cultura populară și cultura clasei dominante. Clerul în special, ca reprezentant social al ideologiei feudale, a adoptat o poziție net defavorabilă jonglerilor; astfel, după ce au fost interzise spectacolele și producțiile artistice populare în genere (779)⁹, conciliile de la Châlons, Tours, Mainz, Arles, Reims și Aachen (813—816) au hotărît adoptarea unor măsuri unitare pe întregul cuprins al imperiului împotriva jocala-

¹ Cf. G. Paris, *Esquisse historique de la littérature française au moyen âge depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle*, Paris, 1907, p. 54 și *Leçons et lectures*, 2e série, Paris, 1895, pp. 57, 63, și Ch. V. Langlois, în L. Petit de Julleville, *Histoire de la langue et de la littérature française*, vol. II, Paris, 1896, pp. 276—277.

² Astfel, la jumătatea sec. al XII-lea, R. Wace nota că despre Wilhelm Sabie-Lungă — „a juggleurs oï a méfiance chanter . . .” (R. Wace, *Le roman de Rou et des ducs de Normandie*, vol. I, ed. Fr. Pluquet, Rouen, 1827, v. 2108—2114; 1346—1347; 2646—2763 și p. 106 nota).

³ Monachus Sangallensis, *De Carolo Magno*, ed. Ph. Jaffé (*Monumenta Carolina* — BRG, IV, Berlin, 1867), p. 639.

⁴ Eroi legendari ai luptei de la Saucourt-en-Vimeu (881); v. fragm. din Hariulf în J. Bédier, *Les légendes épiques*, vol. IV, Paris, 1913, p. 22.

⁵ Reprod. p. 240, nota, în Ch. Aubertin, *Histoire de la langue et de la littérature française au Moyen Age*, ed. II, t. I, Paris, 1883.

⁶ În Appendice III, apud E. Faral, *Les jongleurs en France au moyen âge*, Paris, 1910, p. 278.

⁷ Reprod. în L. Gautier, *La Chanson de Roland*, Tours, 1872, p. XXXVII.

⁸ Pertz, *Monumenta Germaniae Historica*, Leges I, pp. 69 și 94.

⁹ Alcuinus Eboracensis, *Epistolae*, în *Monumenta Alcuiniana*, ed. Jaffé-Wattenbach-Duemmler (BRG, VI), Berlin, 1873, ep. CXVI și CLXXVII, pp. 479 și 627—628.

torilor și producțiilor epice ale acestora, măsuri ce urmau să fie aplicate atât de autoritățile eclesiastice, cât și de cele seculare¹.

În sec. X—XII, ostilitatea bisericii față de jongleri, o dată cu accentuarea mobilității sociale din sinul acestei pătri atît de diferite ca origini și năzuințe, se îndreaptă mai ales împotriva acelor grupări de cîntăreți ce erau mai legate de păturile subordonate, deși, în continuare, biserica blama de principiu acțiunile tuturor reprezentanților tagmei. Spre sfîrșitul evului mediu timpuriu, jonglerii au constituit o grupare socială extrem de mobilă și diversă, atît ca origini, cât și ca transformări interioare și rezultante sociale, deci și din punctul de vedere al definirii ideologice; nu sînt rare cazurile cînd jonglerii provin nu numai din rîndurile țărănimii, meșteșugarilor ori micilor negustori, ci și din cele ale cavalerilor². Odată integrați unei forme sociale aparent unice, jonglerii epici ori satirici, între aceste două grupări neexistînd o diferențiere stabilă, se diversificau iarăși, după condițiile concrete de trai și creație. În sec. XII jonglerii sînt împărțiți în două mari categorii — cei rătăcitori și cei legați de o curte nobiliară. Pentru cei cazați, însăși vocabula ce-i desemnează este alta; ei sînt numiți „ministeriales” (menestrels).

Reprezentînd la început năzuințele maselor celor mai largi, jonglerii au trecut printr-un complex proces de diferențiere ideologică, ale cărui rezultate, definitive din sec. al XI-lea, au fost concretizate în repertoriul adoptat de fiecare grupare de cîntăreți profesioniști în parte, ori în modul de interpretare a unui material epic adesea unic.

Diferențierea ideologică a jonglerilor a fost sesizată ca atare de oficialitatea clericală, care și-a adaptat poziția situației de fapt. Distincțiile stabilite între cîntăreții profesioniști sînt făcute mai ales în penitențiale³, dar sub o formă sau alta ele abundă în monumentele scrise ale vremii.

Ostilitatea prezentă între cele două grupări de jongleri a lăsat numeroase urme în documentele timpului; astfel, dacă menestreliei senioriali și jonglerii apropiați de feudalitate, sprijiniți în atitudinea lor de biserică, se arătau întotdeauna plini de ură și dispreț față de jonglerii umili ai poporului⁴, aceștia din urmă îi acuzau pe slujitorii nobilimii de denaturarea adevărului epic și spiritului istoric al cîntecelor „de geste”⁵.

Neîndoielnic, *La chanson de Roland* a fost și ea rezultatul unor prelucrări în sensuri diferite, atît pentru legenda centrală, cât și pentru cele secundare; desigur că la modificările cîntecului au contribuit generații întregi de cîntăreți profesioniști-populari; tonul general al poe-

¹ V. în E. Faral, *op. cit.*, app. III, pp. 272—273 și K. Marx, *Хронологические записки*, în *Архив Маркса и Энгельса*, t. V, Москва, 1938, p. 233—234.

² V. în E. Faral, *op. cit.*, app. III, pp. 303—307, fragmente din biografiile trubadurilor: unul „fo fils d'un pauvre cavayer ... e fes se joglars”, altul „fils fo d'un borzes ... e fes se joglars”, unul „fils fo d'un mercadier ... e fes se joglars”, altul „fo fils de cavalier e de domna ...”, etc.

³ V. ex. gr. semnificativa *Summa poenitentiae* a episcopului de Canterbury în E. Faral, *op. cit.*, pp. 67—68.

⁴ E. Faral, *op. cit.*, pp. 72, 124, 128, 280 și 308.

⁵ Un „fabliau” din jurul anului 1200 reflectă concludent situația: vezi *Des deux bordeors ribauz*, în A. de Montaiglon, *Recueil général et complet de fabliaux*, vol. I, Paris, 1872, pp. 3—11.

mului a rămas însă puternic influențat, încă înainte de prelucrarea literară, de ideologia feudalității; așadar, trebuie să acceptăm ca ipoteză și colaborarea activă a cavalerilor la elaborarea legendei.

Originea nobiliară a unor mesterești este fapt stabilit, cel puțin pentru sudul Franței, dar ea nu putea determina, singură, caracterul feudal al idealurilor unor indivizi ce nu mai aveau contingențe cu clasa din care proveneau; rămîne deci de demonstrat existența permanentă a unor cavaleri-jongleri.

Deși istoricii burghezi neagă, în majoritatea cazurilor, existența istorică a cîntăreților-cavaleri¹, cavalerii-jongleri sînt menționați chiar de unele poeme epice, iar Suger scrie că pe la sfîrșitul sec. al XI-lea în armata lui Enguerrand de Boves și Ebles II de Roucy era „quidam jocular probus miles” care a părăsit pe cei doi seniori pentru a trece în tabăra adversă, a prințului Ludovic („seque ad naturalem dominum ut pro eo et cum eo dimicet, eos dimisisse”)².

Acești jongleri-cavaleri au jucat probabil un rol considerabil în transformarea legendelor, în special în sec. al XI-lea, cînd, în genere, eposul își schimbă caracterul, fiind asimilat de cultura altor pături feudale, mai apropiate de părțile superioare ale ierarhiei sociale și adoptînd alte semnificații. În cazul *Cîntecului lui Roland*, cîntecele populare și jocurile au fost prelucrate într-un epos cavaleresc, în spiritul unor interese ale păturilor dominante, fără însă ca sensurile impuse legendei de creatorii ei populari din sec. IX—X să fi fost cu totul anulate. În textul de la Oxford și în manuscrisele înrudite există unele aluzii la acești cavaleri cîntăreți³. Numele unui astfel de poet-cavaler, interpret al legendei lui Roland, ne este însă cunoscut — este vorba de celebrul Taillefer, despre isprăvile căruia amintesc numeroase izvoare din sec. XI—XII⁴.

Rămînînd pînă tîrziu, în sec. al XIII-lea, în memoria epică a poporului⁵, Taillefer a fost un personaj istoric real, existența sa istorică fiind incontestabilă, după cum a arătat și F. Engels în studiile sale consacrate problemelor epicii medievale⁶. De aceea, considerate în lumina izvoarelor și a indicațiilor lui F. Engels, opiniile unor cercetători contemporani⁷ ce reduc informațiile asupra lui Taillefer la o legendă apar hazardate.

Jonglerii au transformat povestirea istorică populară despre Roland, complicînd-o cu noi motive fabulare; dezvoltarea continuă a eposului

¹ G. Paris, *Esquisse historique . . .*, p. 76, E. Faral, *op. cit.*, p. 54, J. Bédier, *Légendes épiques*, vol. II, Paris, 1911, pp. 374—397, etc.

² Suger, *Vita Ludovici regis*, ed. H. Waquet, Paris, 1929, p. 34.

³ Versurile 1517, 2524 și 2035—2098 (după numerotarea din ediția lui Bédier, Paris, 1937).

⁴ Gui d'Amiens, în *Carmen de Hastingae proelio* (în E. Faral, *op. cit.*, app. III, p. 275); William of Malmesbury (p. 57, nota, la Faral, *op. cit.*); Geoffroy Gaimar și Benoit de St^e Maure (reprod. fragm. în anexă la A. Thierry, *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands*, ed. nouv., t. I, Paris, 1872, pp. 379—391); R. Wacc, *op. cit.*, v. 13 149—13 176 și Henry of Huntingdon (în app. III la E. Faral, *op. cit.*, p. 276); Bédier respinge printr-o serie de sofisme „legenda” lui Taillefer (*op. cit.*, vol. III, pp. 435—443).

⁵ V. Le roman du comte de Poitiers, ed. B. Malmberg, København, 1940, v. 19.

⁶ K. Marx, F. Engels, *Об искусстве*, Moskva, 1957, t. I, p. 331 sqq.

⁷ *История французской литературы*, t. I, Акад. Наук СССР, trad. ВСУ, sect. I, I, p. 17.

În mediul de creație al jonglerilor este naturală, deoarece cîntăreții profesioniști cîntau și recitau din memorie¹, fapt ce explică incoerența episoadelor și contradicțiilor de formă ale cîntecului; cîntăreții introduceau episoade și personaje ce stîrneau mai mult interesul auditorilor, adesea noul intrînd în conflict cu cadrul fabulei tradiționale, fenomen frecvent în augmentările epice, căci „întinzînd fabula mai mult decît îngăduie subiectul, adesea ei sînt nevoiți să deformeze înșiruirea firească a faptelor” (Aristotel, *Poetica*, 9); introducînd în legendă fenomene noi, alături de cele arhaice, pentru a le explica, a le da un sens și a le face comprehensibile, jonglerii au alterat conținutul celor vechi și de aceea *Cîntecul lui Roland* reflectă mai adecvat societatea sec. al XI-lea decît cea a sec. al IX-lea. Pe parcursul diverselor etape ale tribulațiilor legendei, *Cîntecul lui Roland* a suferit mereu alte modificări de ideologie, determinate de fiecare conjunctură socială concretă luată separat. Nefiind caracterizați prin concepții sociale distincte, cîntăreții profesioniști au putut adopta, temporar sau permanent, punctul de vedere al altor grupări sociale; fără a avea contacte îndelungate cu o clasă, grupul jonglerilor rătăcitori, compus exclusiv din indivizi situați în afara stărilor constituite, a putut adera, prin fiecare individ în parte, la ideile unora sau altora din straturile sociale ale epocii². Fără a absolutiza, cum face Bédier, spiritul social indistinct ca o caracteristică a jonglerilor, trebuie să subliniem că a existat, cel puțin la majoritatea jonglerilor rătăcitori, cît și la acei cîntăreți stabili aflați la mijlocul scării ierarhice a păturii lor, o relativă indiferență față de repertoriu.

Treptat, legenda lui Roland a căpătat din ce în ce mai mult culoarea ideologiei dominante, căci „ideile clasei dominante sînt în fiecare epocă ideile dominante”³. Unul din factorii condiționali ai procesului de evoluție a legendei rolandiene a fost diferențierea jonglerilor și modificarea eposului în sens feudal de menestrelii senioriali; altul a fost relativa receptivitate a jonglerilor, situați în afara stărilor, față de o concepție socială sau alta.

Într-adevăr, unul din idealurile jonglerului era cel de a urca pe treptele ierarhiei feudale; astfel, în versurile inițiale ale poemului lui Roland (versiunea venețiană) se spune: „Nen deit aler a pei çubler que cante / Mais çivalçer mul e destreir d'Erabie”⁴ iar în *Cîntecul lui Aspremont*, jonglerii din armata lui Carol primesc titlul de cavaler, un atribut al acelor „timpuri de aur” fiind, pentru omul sec. XI—XII, posibilitatea de a obține „fié a chevalier”⁵.

¹ *Le comte de Poitiers*, v. 1718—1719: „D'iaus ne vous irai plus contant/ Car jou n'en ol en avant” și *Bueve de Hanzone*, ed. A. Stimming, Dresden, 1911, vol. II, p. I, v. 48—50: „N'en sevent mie cist pluseur joungeor/ En devinant en chantent cascun jor/ Car de l'estoire ont oublie la flor”.

² Cf. F. Engels, *Războiul țărănesc german* (în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 7, Buc., 1960, p. 371).

³ K. Marx, F. Engels, *Ideologia germană* (în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, 1958, p. 47).

⁴ E. Stengel, *Das altfranzösische Rolandslied* („Kritische Ausgabe”), Leipzig, 1900, Bd. I, p. 1, nota.

⁵ *La chanson d'Aspremont*, ed. L. Brandin, vol. I, Paris, 1923, v. 9482—9490; cf. și v. 7270—7272; 7385—7386; 7443—7447.

Acești jongleri deveneau reprezentanții tipici ai idealurilor dominante — reprezentanții literari ai unei clase exprimând tendințele spirituale ale acesteia chiar dacă prin situația lor personală ei se află pe altă treaptă socială¹ și jonglerii adesea aderau la un ideal numai pentru auditoriu și comanditari, nu din convingere imediată. *Le roman des sept sages* ne-o spune: „Romans aves oi adiés /Les uns bons, les autres malvais/ [Ki sunt tut plein a volenté] ... De losenges et de menchoignes /Mai chou fait l'on pour gaegnier /Et benevis soit le mestier /Ki bien est et plaist son signor /Et le maintient a grant honor”². Așadar³ este explicabil că legendele epice sînt pătrunse de ideologia feudală în toate aspectele de formă și conținut, ideologie coexistînd adesea unui vechi spirit popular și unei interpretări joculare străvechi; constituind rezultatul concret al căutărilor estetice ale feudalității franceze ce își crea un mod poetic care să îi ofere satisfacții estetice de exclusivitate socială, un poem ca *La Chanson de Roland* este o astfel de producție.

La Chanson de Roland, așa cum s-a păstrat în manuscrisul de la Oxford, reprezintă probabil o versiune literară a unui cleric, versiune ce diferă însă prea puțin de cea joculară. După cum critica a stabilit de mult, manuscrisul din 1170 de la Oxford reprezintă o copie a unui manuscris mai vechi, derivat dintr-un arhetip, datat de Bédier 1090—1110. Critica sovietică arătînd că teoria autorului unic cleric este neștiințifică — elementele religioase nedepășind limitele concepțiilor general religioase ale epocii — subliniază că „poemele eroice au fost ușor prelucrate literar” de clerici⁴. *La Chanson de Roland* nu este însă în nici un caz o prelucrare fundamentală a legendelor jonglerilor ca *Pseudo-Turpinus*. Fără îndoială, biserica a căutat să anuleze sensul social al cîntecelor poporului. Exprimînd anxietatea ideologilor clericali față de avîntul opoziției populare pe tărîm literar-istoric, Geoffroy du Vigeois scria, astfel, că înainte de *Pseudo-Turpinus* nu se răspîndeau în popor decît lucruri nevrednice de crezare asupra lui Carol și nepotului său „quae jolutores in suis praeferebant cantilenis”⁵; însă, dacă în *Cîntecul lui Roland*, după cum remarca just Léon Gautier, „nos héros étaient chrétiens dans le texte primitif, ils sont pieux dans le texte rajeuni et seraient volontiers mystiques”⁶, în poem rămîn încă sesizabile antagonismele inițiale de concepție și contradicțiile puternice între unghiurile de vedere din care sînt privite lumea și societatea; elementele de bază robust populare ale legendei s-au menținut dincolo de veșmîntul semireligios pe care îl îmbracă uneori, niciodată religiozitatea nefiind caracteristica de permanență a spiritului popular, cu care are comun doar caracterul mitic-

¹ K. Marx, F. Engels, *Despre artă și literatură*, București, 1953, p. 14 și 19.

² În E. Faral, *op. cit.*, app. III, p. 285.

³ Cf. G. Plehanov, *Искусство и литература*, Москва, p. 483—484.

⁴ În *История французской литературы*, I, p. 11, 41.

⁵ Autorul cronicii apocrife (*Pseudo-Turpinus*) era arhiepiscopul de Vienne, Guy de Bourgoigne (papă sub numele de Callixtus II) „uzînd de puterea sa el a inclus *Cronica* în lista cărților canonice și a anatemitizat pe jonglerii care îi contestau veridicitatea și povesteau altfel” (F. Engels, în K. Marx-F. Engels, *Об искусстве*, vol. I, pp. 331—332); cf. E. Faral, *op. cit.*, app. III, și J. Bédier, *op. cit.*, II, 85; III, 51; IV, 209—218; 419—420.

⁶ În *La Chanson de Roland*, ed. cit., p. CIV.

legendar. De altfel, contactele între clerici și jongleri erau totdeauna rare și niciodată de durată (cu excepția prezentată de cazul puținilor cîntăreți profesioniști aflați temporar ori permanent sub influența directă a feudalilor ecclesiastici). Ostilitatea permanent prezentă între cele două pături, reprezentate ale unor culturi antagoniste, nu putea asigura colaborarea sistematică, după cum pretindea Bédier, întru elaborarea unei „culturi unice naționale”. Anatele aruncate de biserică asupra producției literare a poporului, începînd cu vremea lui Carol cel Mare, sînt semnificative în acest sens; chiar în sec. al XII-lea, epocă de înflorire a literaturii joculare, un Pierre le Chantre se străduia să convingă feudalitatea de pericolul aplaudării cîntecelor jonglerilor¹. Resentimentul clerical față de jongleri și producțiile lor a interzis deseori punctele de întîlnire între clerici și cîntăreții profesioniști, aceste puncte de întîlnire avînd mai ales sensul unei înfeudări ideologice a jonglerilor unui centru bisericesc².

Desigur, a existat în evul mediu și o cultură clericală de opoziție, exprimată mai ales în literatură, reprezentată pe plan social de reprezentanții clerului secular inferior și ai ordinelor minore; aceștia au putut să participe la stilizarea cîntecelor epice ale jonglerilor, printre care și *Cîntecul lui Roland*. Clericii-jongleri, de altfel, apar în multe documente medievale; recitînd „cantilenaes”³ ori scriind poezii în genul epic popular⁴, contribuind la versiunea scrisă a unui epos deja constituit, prin stilizări⁵ sau chiar jongleri de profesie⁶, ei au putut să modifice forma lui *Chanson de Roland*, dar aceste modificări rămîn neînsemnate.

Cîntecul lui Roland reflectă istoria vremurilor în care a apărut și s-a format ca legendă. În stabilirea veridicității reflectării și autenticității acesteia e necesar însă de a defini în primul rînd suprafețele de interferență între concepția istorică și cea literară a autorului popular. Istoricii burghezi — Bédier în special — au negat prezența elementului istoric de reflectare în *Cîntecul lui Roland*. Istoria societății și mai ales atitudinea luată în judecățile de valoare emise în raport cu aceasta erau însă unele pentru clasa exploatatoare și altele pentru masele asuprite, istoria fiind nu numai diferit cunoscută, dar și divers reflectată ori interpretată. Cum e cazul oricărei culturi rudimentar dezvoltate, domeniile de conștiință socială a claselor inferioare aveau în genere sfere comune, astfel încît istoria societății, vag concepută în spațiu și timp, era formulată literar de cîntăreții populari; pentru largile grupări sociale ce nu intrau în contact cu versiunile oficiale ale istoriei *Cîntecul lui Roland* constituia un fragment al acestei „istorii populare”⁷.

¹ Petrus Cantor, *Verbum abbreviatum*, în Migne, *Patrologia Latina*, t. CCV, col. 155.

² J. Bédier, *op. cit.*, vol. II, pp. 102—103, reproduce un doc. de pe la 1100 prin care arhiepiscopul Rolland II de Dol acordă o moșie unui jongler „quamdiu viveret”; cf și vol. IV, pp. 15—16.

³ Monachus Sangallensis, *Gesta Karoli* (Pertz, *MGH, Scriptores*, II, p. 746).

⁴ Cf. G. Paris, *La poésie du moyen âge*, ed. II, Paris, 1867, p. 67—68 și J. Bédier, *op. cit.*, vol. II, p. 467 ori *Doon de la Roche*, ed. P. Meyer-G. Huet, Paris, 1921, v. 2786—2787.

⁵ Fragm. din *Huon d'Auvergne*, ed. E. Stengel, v. 10948—10956 (în *Studi letterari e linguistici dedicati a Pio Rajna*, Firenze, 1911, p. 876).

⁶ Hugues Brunet „fo clergues . . . e fes se joglars” (în app. III, E. Faral, *op. cit.*, p. 308).

⁷ Cf. N. V. Gogol, *О малороссийских песнях*, în *Собрание сочинений*, t. VI, Москва, 1959, p. 69—70.

Cronicarii înșiși considerau cîntecele epice o istorie în versuri, citindu-le ori întregindu-le operei lor; epopeea populară a fost întotdeauna considerată drept istorie în evul mediu de către creatorii și auditorii ei¹, ea degenerînd și dispărînd atunci cînd a încetat de a mai fi socotită ca atare. În povestea lui Roland poporul credea pentru că „ço dient tuit li altre, ço dient tuit li Franc” (v. 3039—3046); jonglerii însă, prelucrînd legenda populară, își îndreaptă referințele și spre istoriile oficiale, cu mai multă autoritate în sinul unui auditoriu nobiliar; astfel, în *Cîntecul lui Roland* este menționată și „la Geste Francor”². După cum observă Bédier³, jonglerii căutau să dea o notă de veridicitate istorisirilor lor, pretinzînd fie că reproduc lucrări compuse de unica pătură ce se ocupa cu istoria — clerul —, fie că au consultat analele monastice, „cartes e breffs”; aceasta în timp ce clericii trimiteau la legendele jonglerilor⁴.

Interesul permanent pe care l-a trezit legenda lui Roland în evul mediu trebuie explicat prin necesitatea elaborării unor idealuri de luptă pentru clasele asuprite; or, aceste idealuri nu puteau fi găsite atunci decît în epocile de glorie ale trecutului, a căror strălucire retrăia în eposul fărîmițării feudale. Marx remarcă astfel că „tradițiile tuturor generațiilor moarte apasă ca un coșmar asupra minții celor vii. Și tocmai atunci cînd oamenii par preocupați să se transforme pe ei și lucrurile din jurul lor, să creeze ceva ce n-a mai fost, . . . ei invocă cu teamă spiritele trecutului, chemîndu-le în ajutor”⁵, nostalgia veacurilor trecute fiind un factor permanent al imaginației medievale⁶. Idealul social și politic îl constituia în special epoca lui Carol cel Mare, destul de vag localizată istoric în epopee, și care pentru imensa majoritate a populației asuprite reprezenta „tempora aurea” prin excelență; faptul poate fi explicat prin aceea că, sub Carol, o mare parte a populației franceze era încă liberă, posibilitatea unei îmbogățiri rapide era asigurată de numeroasele campanii de cotropire, iar în lupta împotriva puterii locale forțele populare erau sprijinite de împărat. În *Cîntecul lui Roland* nepotul lui Carol era un erou contemporan pentru cîntăreț și publicul său, tocmai prin faptul că nu era definit printr-o coordonare temporală oarecare, iar Charlemagne personifica întreaga epocă fericită, așa cum și-o imaginau în trecut cîntăreții populari, figură situată dincolo

¹ *Prise de Cordres et de Seville*, ed. O. Densusianu, Paris, 1896, f. v. 1—2; *Doon de la Roche*, v. 4628; v. și J. Bédier, *op. cit.*, vol. I, p. 349 și O. Kuusinen, *Epopeea Kalevala și creatorii ei, în Kalevala*, București, 1959, p. XIV. Pentru cronicari, cf. Fredegarius (Migne, *PL*, t. LXXI, col. 209—210 etc.), Hariulf (în J. Bédier, *op. cit.*, v. IV, p. 22), Albéric de Trois Fontaines, *Chronicon* (ed. Leibniz, Leipzig, 1698, anii 778 și 867).

² V. 2742, 3181, 3262, 1443, 1684—1685, 788; în ed. E. Stengel, v. 1a—1c (ms. V4) și 1437 i.

³ J. Bédier, *Les fabliaux*, Paris, 1895, p. 129.

⁴ De ex. *Gormont et Isembart* repetă: „Ceo dit la geste a seint Richier” etc. (v. 146, 330, 418, ed. II, A. Bayot, Paris, 1921) în timp ce „la geste de Seint Richier” (Hariulf în J. Bédier, *Légendes épiques*, IV, 22) trimite pentru informații la *Gormont et Isembart*!

⁵ K. Marx, *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 8, București, 1960, p. 119.

⁶ P. D. Uhov, *Русский эпос*, în *Эпос славянских народов*, Москва, 1959, pp. 11—13; „Bons fut li siecles al tems ancienour/ Quer fait i eret e justisie ed amour” (*La vie de St. Alexis*, ed. II, G. Paris, Paris, 1903, v. 1—2). Bernard de Cluny „. . . secula lactea/ gens erat aurea/ gens bona de qua/ Audeo paupere/ carmine dicere/ gens fuit aqua” (*De contemptu mundi*, II, în K.P. Harrington, *Mediaeval Latin*, Boston-N.Y., 1925, p. 321).

de fruntariile istoriei și ca atare, în concepția figurată a evului mediu, contemporană¹. De aceea istoria sec. VIII—XI a putut fi concentrată într-un eveniment unic.

Fără îndoială că în legenda lui Roland nu există o adevărată absoluție a reflexiei la fenomenul reflectat, legenda fiind produsul multor epoci și multor clase. Aceasta ar fi fost posibil în cazul unei reflectări potențate pentru o realitate universală autonomă în raport cu factorul timp, deci în abstract. În *Cîntecul lui Roland* însă, ca și în orice epopee, reflectarea nu poate fi decât concretă, deși concretul imaginii este dat de evenimentul târziu, ce îmbracă fenomenul vechi²; sensul social e oferit de selecția — inconștientă — aplicată faptelor ridicare, conform cerințelor estetice ale eposului, de la gradul de particularitate la cel de generalitate. Astfel, *aspecte esențiale* ale societății franceze, ca luptele feudale și etica specifică grupurilor superioare ale ierarhiei sociale sînt absente în *Cîntecul lui Roland*. Această absență nu poate fi explicată numai prin limitarea afabulativă a subiectului; limitele de acest gen nu erau rigide în creația populară. Fenomenul trebuie explicat prin *neacceptarea caracteristicilor societății feudale ca normale și negarea lor pe plan ideal; numai ținînd seama de acest lucru putem analiza just conținutul de idei al epopeii*.

Rareori personajele din *Cîntecul lui Roland* sînt constituite pe baza unei singure amintiri istorice; sincretic plăsmuite, prin confundarea unor eroi din epoci diferite, ele nu mai erau decât nume fără consistență materială, cărora creatorii populari le-au dat semnificații social-istorice deosebite; nu e un lucru rar pentru epopee ca oameni din sec. al XI-lea și nume din veacurile VII—IX să coexiste într-un singur personaj. Uneori un grup masiv de personaje ale sec. al IX-lea este identificat unor eroi din sec. al VII-lea, altelei nume din sec. al X-lea trezesc la o nouă viață oameni ai sec. al IX-lea, ce apăreau în vechiul cîntec; astfel, numele unor șefi franci care pier la Roncesvalles, în prima jumătate a sec. al VII-lea, sînt atribuite unor eroi ai cîntecului, probabil încă destul de devreme³; negăsind o corespondență imediată în vremuri mai noi, cîntăreții le-au redus importanța la cea a unor simpli compariși, ca și lui „Anshelmus comes palatii”, pomenit de Einhardus alături de Roland și care a rămas doar o apariție izolată într-un vers⁴.

¹ Cf. Guillaume de Tyr, în *Recueil des historiens des croisades, Historiens occ.*, t. I, p. I, Paris, 1844, p. 14 și P. Rousset, *La conception de l'histoire à l'époque féodale*, în *Mélanges L. Halphen*, 1951, pp. 626—630.

² *Основы марксистско-ленинской эстетики*, Москва, 1960, pp. 331—333.

³ Harimburtus (Rembalt), Hadoindus (Atuin), Arrimanus-Ermenus (Hermens) etc.; cf. Fredegarius în Migne, *PL*, t. LXXI, col. 654 sqq.

⁴ Antelme de Maience (v. 3008); aglomerarea unor personaje sub un nume unic e caracteristică pentru Guenes, nume sub care se ascund Wenilo de Sens (837—865) (v. Boretius-Krause, *MGH*, LL, II-II, pp. 447—450; Servat Loup de Ferrières, ed. G. Desdèvises du Désert, Paris, 1888, ep. XLII (31), p. 109 și XXXIX (81), p. 103; Odorannus, *Chronicon S. Petri Vivi*, în Migne, *PL*, CXLII, col. 770 și *Annales Bertiniani*, ed. R. Rau, v. II, p. 100), Scila de Châlons-sur-Saône (v. Anon. Lemov, *Chronicon*, v. I, ed. R. Rau, p. 354; Nithardus, v. II, ed. R. Rau, p. 394), Bera de Barcelona și adversarul său Sanila (v. Anon. Lemov, *ibid.*, pp. 310—326, Ermoldus Nigellus, ed. E. Faral, Paris, 1932, v. 1806—1873; Baldewin I de Flandra (v. *Ann. Bertiniani*, ed. R. Rau, II, pp. 108—126; *Ann. Vedastini*, p. 294, în R. Rau, v. II; comp. P. Boissonnade, *Du nouveau sur la „Chanson de Roland”*, Paris, 1923, pp. 329—331) etc.

Legenda, apărută în sec. VIII—IX, cuprindea, probabil, în stadiul inițial, numai înfrângerea ariergărzii lui Carol în Pirinei; ulterior, cîntecul s-a îmbogățit cu legenda trădării lui Ganelon, evoluînd spre un epos coerent, unic în subiectul fabular; asimilarea legendei lui Guenes s-a petrecut încă din sec. al IX-lea, deoarece episoadele legate de Ganelon — deși în logica poemului nu au o legătură prea strînsă de fapt cu înfrîngerea din Pirinei — sînt extrem de aderente acesteia pe care încearcă să o explice. Personajele, puține la început, sînt introduse în cîntec în masă de la jumătatea sec. al IX-lea pînă spre 900. În sec. X—XI afabulația propriuzisă a poemului rămîne neschimbată; în epos sînt atrase doar cîteva personaje noi, date de locurile prin care a trecut legenda¹. La mijlocul sec. al XI-lea legenda este fundamental prelucrată de jongleri, aceștia introducînd în a doua jumătate a secolului și episodul Baligant, care, poate, a avut o evoluție proprie anterioară²; prelucrarea literară definitivă, la o dată incertă, nu a afectat esența și conținutul poemului.

O dată cu prelucrarea intensă a legendelor de către jonglerii rătăcitori, cîntecul despre Roland a străbătut în toate direcțiile teritoriul Franței³. În orice caz versiuni locale au existat; una din cele mai vechi trebuie să fi fost cea angevină, în care apar pentru prima oară unele personaje ca Geffred ori Tierris⁴. O versiune normandă a cîntecului, mai puțin deosebită de cea finală, a existat și ea; influența normandă asupra legendei a fost concretizată prin introducerea în legendă a lui Richard cel Bătrîn și a lui St. Michel del Peril; expresiile tipic normande și caracterul general normanic al limbii din versiunea de la Oxford țin mai degrabă de influența stabilită prin tradiția scrisă tîrzie. Această versiune a fost poate elaborată în Avranchin. În orice caz versiunea cea mai veche a apărut pe teritoriul cenomanic (Maine — Anjou — Avranchin) în sec. IX—X⁵, teritoriu diversificat apoi, o dată cu dezmembrarea în principate teritoriale mici a marelui Maine. Ultima formă joculară, legenda a primit-o în ducatul Franciei (înțeles în cadrul hotarelor pe care le-a avut în sec. al X-lea); hotarele lingvistice înseși au impus predominarea influenței „franciene” asupra

¹ Cf. G. Paris, *Légendes du moyen âge*, Paris, 1903, p. 40 și M. Desfourneaux, *Autour de la Chanson de Roland*, „Revue historique”, I—III, 1950, pp. 37—38.

² J. Bédier, *La Chanson de Roland commentée*, Paris, 1927, pp. 135—176 și M. Grégoire-R. de Keyser, *La chanson de Roland et Byzance*, „Byzantion”, XIV (1939), fasc. 1, pp. 265—315 pass.

³ Jonglerii din Mainz și Troyes erau în sec. al XIII-lea în contacte periodice, îmbogățindu-și pe această cale repertoriul (v. în E. Faral, *op. cit.*, app. III, p. 301).

⁴ Legende angevine găsim peste tot în *Cîntecul lui Roland*; comp. ex. gr. *Chronica de gestis consulum Andegavorum* (în *Chroniques des comtes d'Anjou et des seigneurs d'Amboise*, ed. L. Halphen-R. Poupardin, Paris, 1913, pp. 37—39; 43—44; XXXIV—XXXVI; Additamenta, 135—139 și 165), *De majoratu et senescalcia Franciae*, eadem ed., pp. 239—246, Guillaume de Jummièges (Migne, *PL*, t. CXLIX, col. 895—896) și Richer, *Historia Franciae*, vol. I, ed. R. Latouche, Paris, 1930.

⁵ Cf. L. Gautier, *Epopées françaises*, vol. I, ed. II, Paris, 1875, p. 266; vol. II, pp. 493—495; *La chanson de Roland*, ed. 1872, pp. LXIX și XXII—XXIII; G. Paris, *La litt. fr. au moyen âge*, ed. VII, Paris, 1913, p. 64 și J. Dhondt, *Etudes sur la naissance des principautés territoriales en France* (IXe—Xe siècles), Brugge, 1948, pp. 82—83; 98—106; vide Ps. Turpinus, trad. A. de St. Albin, Paris, s.a.

fondului legendei¹; așadar, *Cîntecul lui Roland*, compus, după cum spune un vechi poem, de „çals de Bretagne et çals de Normendie, d'Anjo, del Maigne, de France le garnie”, a apărut și s-a format pe teritoriul francian (Ile de France, Hérupois, Vieux Maine etc).

Exaltarea sentimentului „patriotic”, permanent prezentă în *La Chanson de Roland*, se face evidentă numai în raport cu această Francie, desemnată întotdeauna prin expresia „dulce France”²; cînd narațiunea se referă la regatul Franței, ea precizează „France le regnet”³ ori „França cea mare” (Terre Major)⁴ — Gasconia fiind doar „la tere lur seigneur” (v. 819); hotarele acestei Francii sînt trasate chiar în *Cîntecul lui Roland* (v. 1428): „De seint Michel del Peril besonçon Sens”⁵, în timp ce pentru Franța sînt fixate limitele Besançon-Ouessant (v. 1429); continuînd o tradiție mai veche (sec. al IX-lea) în „France” este plasat Aachen, dar în poem apare și capitala carolingiană (din 896) a sec. al X-lea — Laon (în versiunile noi Carol e chiar „li rois de saint Doniz” — v. 168, ed. Stengel), astfel încît în *Fierabras* se cîntă că „Pinabiaus en fu mors sous Loon en la préé” (v. 6211, ed. Kroeber — Servais)⁶; și acest fenomen, pe lângă altele, poate fi explicat numai prin evoluția îndelungată a legendei pe teritorii diferite — dar în orice caz la nord de Loire.

Determinînd astfel coordonatele social-istorice ale legendei rolandiene putem stabili modul în care poemul reflectă domenii-cheie ale vieții medievale: conștiința ierarhică a feudalității, atitudinea față de regalitate și spiritul religios.

În *Cîntecul lui Roland*, reflectarea conștiinței feudale întotdeauna e strîns legată de complexa origine socială a epopeii. Cei care obțin aderența de simpatie a cîntărețului sînt micii cavaleri și acei „bacheliers”, cavaleri fără feude; „les bacheliers” au constituit în evul mediu timpuriu o pătură instabilă incluzînd pe cei care, deși aveau titlul și privilegiile stării lor, nu posedau forțele de producție ce puteau să-i integreze definitiv clasei feudale; depinzînd cu totul de protectorii feudali pînă la înzestrarea cu un feud⁷, ei formau o pătură prin excelență războinică. Spre deosebire

¹ Pe teritoriul angevin-manceau coexistînd dialectele francian și normand (G. Paris, *Grammaire historique de la langue française*, în Kr. Nyrop, *Recueil de textes français*, fasc. I, Kobenhavn, 1895, p. 31).

² În timp ce în meridionala epopee a feudalității eroul spune regelui că „Tuit vo Franceis ne valent pas meaille!” (*Coronemenz Loois*, ed. A. Langlois, ed. II, Paris, 1926, v. 2433).

³ V. 694; cf. *Aspremont*, v. 8435—8437.

⁴ V. 1533—1659; „grans tere” în *Aspremont*, v. 6571—6580; în versiunile noi pe care le posedăm noțiunile sînt deseori confundate; confuzia e făcută și între „Franc de France” și „Franceis”, „Franc” (*Doon de la Roche*, v. 998—999; *Aspremont*, v. 1220—1221; *Girart de Vienne*, p. 41 în *Extraits des chansons de geste*, ed. R. Bossuat, ed. XII, Paris, 1946).

⁵ St. Michel — limita nominală a ducatului Franciei 943—987 (reală 886—943) (F. Dhondt, *op. cit.*, p. 98—99, 139 sqq și F. Lot-R. Fawtier, *Histoire des institutions fr.*, Paris, 1957, v. I, p. 4); Sens a constituit limita extrem-orientală a domeniului între 1015 și 1055 (R. Fawtier, *Les Capétiens et la France*, Paris, 1942, p. 101).

⁶ Cf. *Aspremont*, v. 1744—1745: „Jofrois de Paris (1) Grise Gonele”.

⁷ *Charroi de Nismes* (ed. Pauphilet, *Poètes et romanciers du moyen âge*, Paris, 1952, p. 66): „Dex ! Com longue atente a povre bacheler/ Qui n'a que prendre ne autrui ne doner”; cf. J. Ybelin, *Assises de Jerusalem*, ed. Beugnot, Paris, 1841, t. I, cap. LXIX, pp. 259—260 și *Aspremont*, v. 7255—7262.

de *Aspremont*, de pildă, unde predomină punctul de vedere al nobilimii mijlocii¹, în *Cîntecul lui Roland* „les bachelers” se află în centrul atenției afective a naratorului. Însuși subiectul acestei epopei este semnificativ, exprimînd implicit un ideal al cavalerilor fără feude: cucerirea pămîntului „necredincioșilor”; de aceea, ei sînt socotiți o tagmă militară² de valoare, în timp ce *Aspremont* îi privește cu dispreț. În *Cîntecul lui Roland* însă niciodată nu vom putea afla prețuire pentru scutieri și servienții seniorali („serjanz”); aceștia sînt trecuți cu vederea și chiar dacă nu sînt cu totul disprețuiți ca în epopea marii nobilimi³, nu sînt priviți decît cu indiferență, fenomen pe care-l vom afla mult mai rar în cîntecele agreate de „plebea nobiliară”⁴. Faptul că în genere atitudinea epopeii lui Roland față de diversele păături inferioare ale nobilimii este uneori ambiguă, trebuie explicat prin oscilațiile în comportarea „bachelor”-ilor care, deși nu posedau feude, rămîneau legați economic și social-ideologic de marea feudalitate, raporturile lor față de aceasta din urmă constituind în fond un mod de existență a proprietarului funciar însuși, căci „non-proprietarii fac parte din suita stăpînului lor și participă la consumarea plus-produsului... luînd parte la luptele lui și prestîndu-i servicii personale, închipuite sau reale etc.”⁵; punctul de vedere feudal fiind susținut în *Cîntecul lui Roland* de mica nobilime fără feude, particularitățile atitudinilor sociale exprimate sînt explicabile, deoarece prin poziția ei oscilantă mica nobilime nu a fost capabilă să anuleze cu totul sensul general, profund popular, al poemului.

Ierarhia feudală propriu-zisă este extrem de vag trasată în *Cîntecul lui Roland*. Diferența stabilită între cavaleri și baroni e labilă de-a lungul poemului; faptul este explicabil; pentru cavalerul simplu, restul ierarhiei nu avea importanță, existînd ca determinări sociale fundamentale (în afară de „baruns” cu sens etic din ce în ce mai accentuat) doar „seignurs”, „ses humes” și „ses pers” (v. 2865 etc.); imaginația socială a feudalității nu insistă asupra aspectului juridic, ierarhia fiindu-i dată doar de structura ierarhică a proprietății funciare⁶. În epopee apare ca grad nobiliar stereotip „cunte” (quens) ori „cunte e dux” și numai atunci cînd necesitatea estetică de a varia atributele poetice o cere⁷. Și totuși orînduirea socială feudală, în care fiecare își avea locul său⁸, exista ca atare,

¹ „Avuec Aumon se tient la lecherie/ La jovene jent de la chevalerie/ Et o le roi se tient la baronie...” (v. 6571—6574).

² V. 113; 3020; 3196—3199 etc.

³ *Raous de Cambrai*, în L. Constans, *Chrestomathie de l'ancien français*, Paris-Leipzig, 1906, p. 59.

⁴ *Gormond et Isembart, Coronemenz Loois, Aiol* etc.

⁵ K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956, pp. 37; 40.

⁶ K. Marx-F. Engels, *Ideologia germană* (în *Opere*, vol. 3, pp. 25, 170).

⁷ Extrem de rar, de altfel, și mai ales pentru sarazini; în *Cîntecul lui Roland*, „reis” e confundat sistematic cu „emperere”, iar „marchis” e utilizat în sens etic, pentru a desemna pe Carol (v. 3502). Demnitățile feudale utilizate în sens etic sînt confundate într-un singur vers în *Apostrofa ad Richardum*: „Richarde bonus, recolendus/ Digne venerandus, amandus/ Et marchio, dux, comes almus” (*MGH, SS, XII, 104*); așadar, fenomenul prezent în epopeea lui Roland nu e singular în cadrul epocii.

⁸ F. Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 2, București, 1958, p. 426.

iar conflictele de clasă se ascuțeau permanent, afectînd și relațiile din sinul clasei feudalilor. Ecouri ale acestor contradicții răzbat pînă și în *Chanson de Roland*, atît de liniar-feudală și austeră în zugrăvirea detaliilor. Astfel, fără a întîlni accentele de revoltă ale „plebei nobiliare”, exprimate în atîtea „chansons de geste” din ciclul loren ori meridional, aflăm și în epopeea lui Roland urme ale ostilității micii feudalități față de magnații din preajma regelui¹ — aspect al contradicției între ierarhia rigidă și feudalitatea incoerentă, contradictorii dar nu antinomice².

În precizarea atitudinii de clasă adoptate în *Cîntecul lui Roland* o importanță deosebită o are modul în care este reflectată situația politică generală a perioadei, căci în evul mediu „așa cum religia reprezintă sumarul luptelor teoretice ale omenirii, tot așa statul politic reprezintă sumarul luptelor ei practice. Statul politic exprimă deci, în cadrul forme sale, *sub specie rei publicae*, toate luptele, necesitățile și adevărurile sociale”³. Însă conceptul de „stat... în evul mediu era lipsit de orice însemnătate și de orice conținut”, doar „cuvîntul rege fiind esența statului”⁴. Asimilat divinității a cărei emanație o constituie, regele era punctul nodal în concepțiile politice ale vremii⁵. În *Cîntecul lui Roland*, spre deosebire de alte cîntece epice, regalitatea obține un loc preponderent atît în desfășurarea acțiunii, cît și în logica morală a poemului. Pătrunsă de o afecțiune nelimitată față de rege, *La Chanson de Roland* este mai degrabă un poem al regalității, decît unul al feudalismului⁶.

Epoca pe care o reflectă cu precădere epopeea este cea a secolelor X—XI, epocă în care legenda a căpătat conținutul de idei ce o caracterizează în esența ei; or, tocmai această perioadă a fost cea în care regalitatea franceză nu a putut avea, în interiorul țării chiar, vreo putere economică sau politică. Regele era un simbol social⁷, „le roi qui France a a baillier” stînd alături de „les francs chevaliers qui France ont a baillier”⁸, regatul fiind de fapt un conglomerat de „regnez” autarhice⁹; în luptă permanentă cu ceilalți principii teritoriale, „li reis de Monloon” nu avea aproape nici o posesiune¹⁰; silit să se refugieze în fața propriilor vasali la regi străini, putînd fi oricînd arestat de principii, regele trebuia adesea

¹ V. 377—382 : „mult grant mal funt e cil duc i cil cunte/ A lur seignur ki tcl cunskill li duncnt/ Lui e altrui travaillent e cunfundent” și v. 3814 [Dit Karles az ses pers] : „voz estes mi felun” ori mss V₄, V₇, Ch₁₆ (Stengel, pp. 40/41) : „Li duc, li cunte, sunt tot de grant fierté”; cf. *Aspremont*, v. 6614—6615 și 7174—7178.

² K. Marx-F. Engels, *Ideologia germană*, ed. cit., p. 170.

³ K. Marx, *Scrisoare către Rüge*, în *Opere*, vol. 1, Buc., 1957, p. 380.

⁴ F. Engels, *Situația Angliei. Sec al XVIII-lea*, în *Opere*, vol. 1, pp. 605 și 624.

⁵ K. Marx, *Contribuții la problema evreiască*, în *Opere*, vol. 1, pp. 393, 395, 403.

⁶ „de la început opus monarhiei” (K. Marx, *Mizeria filozofiei*, în *Opere*, vol. 4, Buc., 1958, p. 159); cf. și *Girart de Viane* : „N’ot que trois gestes en France la garnie/... /Dou roi de France est la plus seigneurie”, apud Ch. Gidel, *Histoire de la littérature française*, Paris, 1878, p. 136.

⁷ K. Marx, *Contribuții...*, *ibidem*.

⁸ *Doon l’Allemand de la Roche*, v. 1485, 1492, 4378.

⁹ *Chanson de Guillaume* : „Ore m’en fuierai en estrange regne/ A st. Michel del Peril de la mer” (în A. Henry, *Chrestomathie de la littérature en ancien français*, vol. I, Bern, 1953, p. 45); *Cor. Loois*, v. 1893, *Aspremont*, v. 1513, 3285; Stengel, v. 51.

¹⁰ Cf. J. Dhondt, *op. cit.*, p. 139 sqq.

să ceară sprijin împăratului¹. Parisul, simplă „onno” (*Cor. Loois*, v. 2527), nu i-a aparținut de fapt pînă sub Filip I; numai Laon îi aparține („hoc tantum claudebar, hoc solo cum uxore et notis recipiebar”... spune regele)², dar nici acolo nu poate rămîne decît atîta timp cît feudatarii i-o îngăduie; dacă ducele Franței vrea să ocupe citadela, o poate face oricînd, gonind pe rege din unicul său „fief de quidetă”³. Ostilitatea marilor feudali față de rege nu putea fi însă definitivă, căci „regele reprezenta... vîrfurile ierarhiei feudale, un vîrf de care vasalii nu se pot lipsi, dar față de care ei se află totuși în același timp, în stare de permanentă rebeliune”⁴. Regele, exterior ierarhiei ca suveran, asimilat ei ca suzeran, constituind cheia de boltă a construcției ierarhic-feudale, nu putea totuși să nu fie în centrul atenției legendelor populare; această regalitate e diferit înfățișată, însă, în cîntecele epice. *Cîntecul lui Roland*, influențat de spiritul micii nobilimi legate de interesele puterii centrale, ia o atitudine net favorabilă regalității; și totuși, în fața epopeii era același „forz rois Looys... qu’issir n’osoit des portes de Paris”⁵, pe care îl descriu cu ironie alte „chansons de geste”, mai aproape de adevăr. *Cîntecul lui Roland* privește însă afectuos la acel „cher sire” pentru care marii feudali nu găsesc decît calificativul de „asinus coronatus”⁶.

Aceasta se explică prin faptul că mica nobilime din Ile de France era strîns legată de seniorul ei „natural”, de regalitate adică, indiferent de persoana care era pe tron — Loewis, Lohiers, Hues ori Henris. Singurul senior ce-i putea asigura satisfacerea revendicărilor era regele; de aceea mica nobilime vrea și cîntă un rege puternic: „Reis qui de France porte corone d’or/Prodom deit estre et vaillanz de son cors/Et s’il est om qui li face nul tort/Ne deit guarir ne a plain ne a bos/De ci qu’il l’ait o recreant o mort/ S’ensi nel fait donc pert France son los/Ce dit l’estoire: coronez est a tort”⁷; vasali ce servesc „quand même” pe seniorul lor, micii feudali din Ile de France pot zice, o dată cu eroul lui *Doon l’Allemand*: „Povre terre est de France/ Li sires qui la tient par droit nient s’en vente/ Mais servons bien cestui s’il vuet et il commande”⁸. *Cîntecul lui Roland* preferă să ne înfățișeze un rege care ține „pleds” în capitala sa, judecă trădările și pedepsește pe vinovați, spre deosebire de *Louis* care ridiculi-

¹ Richer, vol. I, p. 246, vol. II, pp. 160—162; Dudon de St. Quentin (*MGH, SS, XII*, p. 98 sqq) și Wace, *Rou*, v. 3710—4298; cf. J. Dhondt, *op. cit.*, p. 67 și în *Mélanges Halphen*, p. 204.

² Richer, vol. I, p. 250.

³ *Doon l’Allemand* (v. 2223—2225 și 1490; „Si envoieez en France a Monlaon le fié”, v. 517—518; 1505; 1519; 1759; *Cor-Loois*, v. 374—375, 1550; accepțiunea posibilă a termenului — în *Codul lui Ybelin* (vol. I, cap. VI).

⁴ F. Engels, *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei (Apariția burgheziei și formarea statelor naționale)*, Buc., 1945, p. 10 și în *Ideologia germană*, p. 26 și K. Marx, *Critica moralizatoare și morala critică (Opere)*, vol. 4, p. 349; cf. J. Dhondt, *Quelques aspects du régime de Henri Ier*, în *Mélanges Halphen*, pp. 200—206.

⁵ *Guibert d’Andrenas*, ed. J. Melander, Paris, 1922, v. 2451—2466 și *Coronemenz Loois*, v. 2412—2413; cf. și Richer, vol. I, pp. 140—142, 158—160, 188, 280, 210, 116 sqq.

⁶ *Chroniques d’Anjou...*, Additamenta, p. 140.

⁷ *Cor. Loois*, v. 20—26.

⁸ *Doon de la Roche*, v. 1390—1392.

zează persoana monarhului fără putere¹. Promovînd o imagine, *Cîntecul lui Roland* urmărește un ideal; descris în prezent însă, idealul s-ar fi pierdut : astfel, neputînd impune imaginea ideală unei realități contemporane lor, jonglerii au deplasat idealul prezentului spre o realitate depășită, care, în abstractia estetică, putea să prefigureze o realitate viitoare. Aceasta este explicația reluării legendei lui Roland în sec. X—XI de jonglerii populari și a adaptării ei ulterioare idealurilor micii nobilimi.

În *Cîntecul lui Roland* se cîntă unitatea Franței, concretizată în persoana lui Carol, „monarhia feudală ideală inexistentă”, în timp ce *Les quatre filz Aymon*, de pildă, pornind tot de la o legendă a sec. al IX-lea va cînta adevărata monarhie feudală, adică eroii locali și opoziția lor față de puterea centrală²; poziția socială a publicului și a cîntărețului este însă, evident, diferită în cazul celor două epoei. Faptul că cei ale căror idealuri străbat *Cîntecul lui Roland* nu erau întotdeauna cei mai fideli vasali ai regelui de la Montloon nu are importanță, aceasta era un lucru firesc pentru condițiile politice ale epocii, iar o anecdotă a timpului ne spune de ce³. Dacă însă afecțiunea pentru regele ideal era sinceră — cea pentru „Tere Major” nu⁴. Regele ideal și în cîntecul despre Roland rămîne un rege-senior, el este servit de cavalerii săi pentru că e „lur seigneur nature”⁵; întreaga Franță e un domeniu feudal primit de rege de la un „avoez” mistic — toate feudele fiind subordonate printr-o „allegeance” teoretică regelui. Că această concepție de drept politic apare în epopeea lui Roland încă atît de devreme nu trebuie să ne mire; mica nobilime întotdeauna a promovat aceste idei și ea a sprijinit, în noile condiții ale sec. al XIII-lea, această doctrină a regalității. În *Cîntecul lui Roland* seniorii sînt supuși regelui „Ki le nurrit”, dar acesta e doar sirele feudal „cui avons fait homage”⁶ puternic prin vasali doar, și căruia un porte-parole al feudalității ca Guillelmes al Corb Nés îi recomanda „ses chevaliers pense de chiers tenir/Par els seras onorez et serviz”⁷.

E drept, în *Cîntecul lui Roland* puterea regală se manifestă mai ales dincolo de granițele Franței; această particularitate a subiectului nu poate nega însă intenția socială. În sec. X—XI nu a putut fi organizată dincolo de hotare o adevărată expediție războinică decît „invito rege”, dar în *Cîntecul lui Roland* regele execută campanii victorioase, imposibile în condițiile epocii; astfel, Hues Chapet, discutînd posibilitățile unei campanii, „fier, quoque, asserebat posse-rege interempto [conflictu

¹ *Cor. Loois*, v. 28—29 : „Donc fist on dreit mais or nel fait on mais/ A conveitise l'ont torné li malvais/ Par fals loiers remaint li bon plait/ Deus est prodom qui nos gouverne et paist :/ S'en conquerront enfer qui est punais/ Le malvais puiz dont ne resordront mais”.

² F. Engels, *Ob ucnyccmoe...* t. I, p. 331; comp. *Cor. Loois*, v. 14 și *Aspremont*, v. 7174—7178.

³ „Respondisse legitur quidam mimus regi Francorum, quaerente quare non essent ita prohi milites nunc sicut fuerunt in tempore, scilicet Rolandus et Oliverus. Cui ministrallus : Da mihi talem regem qualis fuit Carolus Magnus, et ego dabo vobis tales milites, quales nunc nominastis !” (*De mimo et rege Francorum*, în App. III, E. Faral, *op. cit.*, p. 394).

⁴ Cf. K. Marx, *Mss. economico-filozofice în Despre artă și literatură*, pp. 66—67.

⁵ Pt. „natural” și sensul juridic, cf. Mila y Fontanals, *De la poesia heroico-popular Castellana*, Barcelona, 1874, p. XXXIX.

⁶ Stengel, *mss V₄—V₇—P—T—L*, v. 1350, p. 137.

⁷ *Cor. Loois*, v. 157—158.

Hispanico dimicante] et patria desolata — primatum discordiam, pravorum contra bonos tyrannidem et inde totius gentis captivitatem”¹, impunând încoronarea fiului său, și numai această rațiune a putut determina pe feudalii mijlocii să accepte perpetuarea dominației capețiene; *Aspremont* ne-o spune cu franchețe: „Mais d'une chose fist il [li reis] molt grant folie/ Qant il sont fil corona en sa vie”, dar „Se [li dux e li cunte] le puent [l'emperere] esmouvoir a folie/ ... A lor talent iert la terre partie/Par ceste pais ert grans tere [i. e. Terre Major] honie/Quant il i a plus d'une seignorie/ Quanque l'uns fait li altres contralie”²; în *Cîntecul lui Roland* însă, regele e victorios în Spania iar fiul său moștenește tronul de drept³; comparația este edificatoare.

Nu trebuie, însă, negată prezența unor numeroase contradicții de atitudine socială în cadrul poemului; cauza o constituie, desigur, numeroasele remanieri ale vechii legende. Evidențierea acestor contradicții poate fi făcută prin analiza „trădării lui Ganelon”, unul din cele mai complexe episoade ale *Cîntecului lui Roland*. Cauza trădării acestui personaj epic rămîne, pînă la urmă, destul de obscură. Guenes trădează — paradoxal — pentru că Roland pare a-l fi acuzat de trădare (laissez XX și XXII—XXIV) ori „fals conseil”, iar în ultima versiune pentru că îl desemnează ca sol (v. 2867)⁴. Fără îndoială, trădarea consta, la început, numai în „fals conseil” pe care contele îl dă împăratului la venirea lui Blancandrin. În acele vremuri, un sfat cu urmări dezagreabile pentru senior putea constitui, în cadrul rațiunii de drept feudale, o trădare și condiția unei acuzări de felonie; aceasta pentru că una din obligațiile vasalului față de seniorul său („l'ost et la cort”) era cea de „consilium”⁵. De fapt, trădarea lui Ganelon este anulată ca delict feudal imediat, Guenes procedînd după cutumă, prin difidația formală simbolică⁶, declarația abjurativă (v. 286—307; 322—326) și dubla acuză specifică („fals jugemens” și „fals conseil”, v. 306—309 și 329—330)⁷ recomandate de uzul social al vremii; făcută simbolic, prin aruncarea unor „festucae”, difidația putea fi anulată numai printr-o secundă „traditio per festucam”, de compoziție. Astfel, baronii îi arată lui Carol la Aix că: „Ja pur morir n'en ert veud gerun” (v. 3809)⁸. Deși trădarea dispăre ca delict formal

¹ Richer, vol. II, p. 166.

² Plastic e exprimată această situație *ibidem*, v. 6571—6580 și 6557—6558.

³ v. 3715—3716: „Co este Loewis, mielz ne sai a parler/Il est mez filz e si tendrat mes marches”.

⁴ Unele versiuni ale legendei aglomerează patru cauze, printre care cumpărarea lui Guenes de către Marsile (v. 651—653) și dorința de răzbunare a contelui asupra lui „Rollant [Ki] forlist [Guenelun] en or e en aveir” (v. 3758), în evidentă contradicție cu restul.

⁵ Comp. Wace, *Rou*, v. 8181—8484: „Li dus blasma e ses barunz / Tint pur malveis e pur feluns / Ki li donouent tel conseil / Ne li unt pas este fécil”.

⁶ V. 281: „De sun col getet ses grandes pels de martre”; comp. *Raous de Cambrai*, în L. Constants, *Chrestomathie*, p. 59: „Il prent III pox de l'ermin qu'ot vesti / Enver Raous le gesta et jali / Puis dis: Vassal, je vos desfi / Ne dites mi je vos aie trahi”.

⁷ V. *Leges Willelmi I*, în Migne, *P.L.*, t. CXI.IX, col. 1301—1302 și J. Ybelin, *Assises de Jerusalem*, vol. I, p. 179—182.

⁸ Interpretarea cea mai probabilă a versului la J. Bédier, *Remarques sur vingt passages difficiles de la Chanson de Roland*, în *Mélanges F. Lot*, Paris, 1925, pp. 38—40.

în cazul lui Ganelon¹, cîntărețul popular, judecînd după consecințele sociale actul și indiferent față de simbolică feudală, imaginează arestarea și torturarea lui Guens, după ce acesta din urmă dă încă un „fals conseil” pe drumul de întoarcere. Seniorul nu putea, însă, să pedepsească pe felon în lipsa unei acuzații pronunțate de un pair al vasalului culpabil²; în această privință cîntecul, în forma sa cea mai veche, nu reflecta cu exactitate realitățile sec.X—XI, cînd Adalberon de Reims, deși acuzat de trădare de către rege, nefiind socotit și de pairii săi vinovat, a fost achitat³. După introducerea în poem a judecății de la Aix și absolvirii lui Guenes, trădarea sa trebuia altfel pedepsită, căci, exprimînd o largă opinie de masă, creatorii populari ai cîntecelor epice considerau că „N'est mie drois que traître se vant / Puis qu'il est en cort reconissant / Que de cest plaist le laist aler avant / Rois ne deit estre ne corone portant”⁴; Guenes este, de aceea, arestat la Pors de Cise⁵, iar în legendă apare Tierris de jou⁶ care acuză formal pe Guenes și luptă cu Pinabel.

O dată cu prelucrarea cîntecului de către jongleri, sînt introduse noi elemente în conținutul afabulativ al eposului, pentru a justifica acuza de trădare, insuficient demonstrată, după aceștia, în forma mai veche a legendei; Guenes este silit de subiect să mai trădeze o dată, pentru ca vina lui să devină comprehensibilă seniorilor feudali. De data aceasta Guenes se află în „default de droit” în datoria sa de „auxilium”. Probabil acum apare în epopee rudenia lui Roland cu Ganelon și Carol, numărul celor uciși la Roncevaux crește, iar împăratul pierde iarăși din vasalii săi, „Franc de France”, pe Segro, în urmărirea lui Marsile.

În forma literară finală, însă, nobilimea, care preia legenda, nu vede în Guenes decît un „nobilie chevaler” care „ben resemblet barun” (v. 3764), iar virtuțile negative nu o jonează atunci cînd emite judecăți de valoare etică⁷.

Astfel, aprecierea lui Ganelon rămîne pe parcursul poemului contradictorie, cu toate că personajul este în genere condamnat. Unica explicație posibilă a fenomenului este numai caracterul multiplu al prelucrării legendei, pornind de la poziții de clasă, date sociale și epoci diferite.

Istoriografia burgheză a exagerat importanța influenței ideologiei catolice asupra spiritului general al poemului. De fapt, ultimul prelucrător clerical al legendei nu a putut să se îndepărteze prea mult în versiunea scrisă de cea orală — și chiar dacă a transmis cîntecului elemente religioase, acestea nu au fost ordonate consecvent, iar spiritul religios a rămas super-

¹ V. 3775—3778 : „Jo desfiat Rollant le poigneur / E Olivier e tuiz lur cumpaignun / Carles l'oit e si nobilie barun / Venget m'en sui mais n'i ad traisun”.

² Cf. Geoffroy le Tort, *Assises...*, t. I, p. 445—446.

³ Richer, *op.cit.*, vol. II, p. 152.

⁴ *Aspremont*, v. 6290—6293.

⁵ Cu toate că „le seignor ne doit son home arrester ne metre main sur lui se ce n'est que il soit ataint et jugié par court et de traison ou de meurtre” (J. Ybelin, *Assises...*, t. I, p. 332—334).

⁶ Personaj legendar; Angevinii erau campionii tradiționali ai regalității.

⁷ Comp. Wace, *Rou*, v. 4408/4410 : „Thibaut li quenz de Chartres, fu fel e engignous /.../ Chevalier fu mult prous e mult chevalerous”.

ficial. Însuși reprezentantul clerului nu este în epopeea lui Roland decât un feudal ca oricare altul, poate ceva mai conștient de poziția sa de clasă, în sens laic și atât. În Turpin sînt concentrate nu idealuri religioase, ci laic-feudale; el însuși este un luptător ca și contemporanii săi care participă la expediții războinice ori chiar le conduc¹, constituind un tip social caracteristic societății secolelor X—XI. În persoana sa a fost încercată de altfel o contopire de idealuri, dar singurele trăsături care au rămas definitorii pentru Turpin pînă la capăt au fost cele laic-feudale. Atributele sale sînt cele de „nobilie barun” (2237) și „gentilz hom”, „chevaler de bon aire” (2252), care „plus de mil colps i rent” (1414). De aceea Turpin reușește să concentreze asupra sa permanent, spre deosebire de orice alt erou al epopeii, simpatia cîntărețului²; față de jongler, arhiepiscopul de Reims este un simplu „peccator” pentru care este solicitată remisiunea păcatelor³. Turpin însuși prețuiește ca unică virtute „la proecce”, masacrarea sarazinilor (v. 1877—1882).

Or, un Turpin a cărui reputație, chiar și într-un epos clerical ca *Le roman de Thebes*⁴, este mai degrabă a unui războinic decât a unui eclesiastic, un arhiepiscop ce seamănă cu don Hieronymo, din *El Cid*, căruia i se plătește o slujbă religioasă cu dreptul de a lovi primul, un cleric la a cărui moarte se spune cu o emoție aspră și stîngace „Morz est Turpin le guerrier Charlun” (v. 2242) putea fi un ideal doar pentru feudalitatea laică, iar în *Cîntecul lui Roland* acest ideal este evident.

Influența ideologiei catolice asupra cîntecului există, ea nu poate fi negată și numai ținînd seama de prezența ei putem întreprinde o analiză justă a idealurilor sociale ale poemului; dar această influență este redusă neputînd afecta întregul conținut al poemului, așa cum pretinde știința burgheză⁵; mai mult chiar, poate fi observată o ciocnire directă între cele două concepții — laică și clericală — în interiorul poemului⁶, spiritul antireligios corespunzînd în același element poetic unui spirit religios⁷ care nu depășește niciodată⁸ limitele concepțiilor general religioase ale vremii. Prezența ideilor religioase în *Cîntecul lui Roland*, normală într-o vreme cînd religia domina în toate compartimentele de conștiință socială, este întotdeauna negată în cuprinsul epopeii de idei, nu numai străine spiritului mistic, ci chiar ostile acestuia; tocmai de aceea în Franța medievală „les chançons de Charlemagne/Plus sont cheries e meinz

¹ De la abatele Helisachar, ce conduce o armată în Spania în 827 (*Ann. Pseudo-Einhardi*, ed. R. Rau, I, p. 827) și pînă la ordinul de Cluny, marele cler a condus deseori expediții peste Pirinei.

² V. 1509; 1606; 1673; 2255—2258.

³ V. 2257—2258; cf. în *Aspremont* v. 285—296; 103—125; 1154—1158 și 11213—11216 — un Turpin mare feudal ce disprețuiește clerul în genere, urînd pe cel inferior și apropiat de masc.

⁴ V. 4790—4791, p. 65, în L. Constans, *Chrestomathie*.

⁵ G. Cohen, *La clarté du moyen âge*, Paris, 1945, pp. 81—82; P. Zumthor, *op. cit.*, p. 63 etc.

⁶ Cf. și K. Marx-F. Engels, *Ideologia germană*, ed. cit., pp. 47—48.

⁷ P. D. Uhov, *op. cit.*, pp. 14—16.

⁸ *Ictm. φρ. lum.*, p. 11.

viles/Que ne soient les evangiles”¹; pe cînd în *Alexis* eroul „plus aimet Dieu que trestout son lignaige” (v. 250), în *Cîntecul lui Roland* cavalerul „aimet sun lign” numai și nu e preocupat decît rareori de divinitate, care pentru el e un senior transcendent în raport cu lumea lui socială; chiar Turpin este identic celor care pot spune că „miex voil iglise abatre k’a déonor morir”²; seniorii solicită ocrotirea lui Dumnezeu ca unui senior căruia îi servesc și care trebuie să le asigure atît satisfacții în viața terestră, cît și un „bon herberjage en pareis”³.

Modul de realizare a înțelegerii religioase este diferit întotdeauna în epica populară față de una cult-religioasă și cu atît mai mult față de concepțiile religioase ale ideologilor clericali ai feudalității; pentru cîntărețul epopeii lui Roland rațiunea religioasă e secundară, cea laică primează; el „înțelege și conținutul religios, dar pentru el acest conținut are doar sensul a ceva în afara căruia se află... întreaga viață și întreaga lume”⁴. Dacă pînă și în *La passion du Christ* Juda e un vasal felon, cei 12 apostoli sînt „sei fedel” care „gurpissen” pe Isus, iar Pilat refuză să ucidă „nostre rei”, nevrînd să fie socotit „forsfaiz”⁵, nu trebuie să ne mire că în *Cîntecul lui Roland* oamenii servesc divinitatea ca niște vasali (v. 3247/48; 3492; 3666) ce pretind „defensionem”⁶, apreciază ca pe un senior bun ori rău (v. 2584; 2609; 2718), îi fac omagiu ca și Theophilus al lui Rutebeuf diavolului⁷, ori „pur lor pecchez Dieu en purroffrent lo guant” (v. 2365, 3982—3983) prin simbolica de compoziție laică; divinitatea are, ca un monarh sau mare feudatar, „estandard” (v. 3552) și e plînsă ca un senior ucis în luptă de sarazini ce-i dîstrug imaginea (v. 2696—2697). Atunci cînd seniorul mistic nu se diferențiază esențial de cel terestru convertirea religioasă se face numai pentru a schimba „un malvais seigneur failli” cu un „bon sire” — ca Bramimunde⁸. „Damnedeus”, o esență activă, cu o corporalitate concretă, în imaginea cîntecului, e un „Rei omnipotent” (v. 3590) a cărui intervenție se manifestă prin miracole (v. 1423—1435) ori avertismente trimise vasalilor săi (viziunile lui Carol). Pentru oamenii secolelor X—XI părea normal că „Deus ad fait ver-tut” (v. 3931) și că „Pur Karlemagne fist Deus vertu mult granz/Car li soleil est remés en estant” (v. 2458—2459); astfel, fie că Domnul reeditează is-prava făcută pentru Josua în Gabaon (Is. N., X, 12—14), fie că face pentru

¹ Apud E. Faral, *op. cit.*, p. 46.

² Wace, *Rou*, v. 5627.

³ *Aspremont*, v. 388—394: „Vei ci saint Pere qui de anemes est garde/Se por lui, sire, fais ui cest vasselage/ Char puez mangier les jorz de ton eage/ Et feme prendre tant come il t’iert corages/Ne feres mais pecchié qui tant seit aspres / Se tant puez faire, de traision te guardes/ N’en sereiz quites en trestot ton eage/ En paradis [n’] avras ton herberjage”.

⁴ Hegel, în Lenin, *Caiete filozofice*, Buc., 1956, p. 200.

⁵ În K. Bartsch, *Allfranzösische Chrestomathie*, Leipzig, 1875, pp. 7—14.

⁶ V. 2303, 3558, 3641, 2998; cf. și *Doon l’Allemand*, v. 1734.

⁷ V. în M. Bloch, *La société féodale*, Paris, 1939, planșa III, „Si come Teophilus fait omaige au deables”.

⁸ V. *Fierabras*, v. 6111—6123, *Cîntecul lui Roland*, v. 3271—3272, 3657; 921—922, 1336—1337; 726 sqq.: „Ber, car guerpis Mahum ton mauvais dieu failli” și *Aspremont*, v. 1191—1193, 922, 594/8 etc., ori *Le roman du comte de Poitiers*, v. 715.

Carol „bainz” la Aix (v. 154), divinitatea apare cîntărețului numai ca un senior ce acordă o favoare sau alta vasalului său, înseși miracolele fiind „realizarea pe cale supranaturală a unei dorințe naturale, adică omenеști”¹; comunicațiile mistice între om și divinitate sînt nule, iar scepticismul față de eficiența minunilor e manifest („E prient Deu qu'il guarisset Rolant/... *De ço qui çalt? car ne lur valt nient!*”, v. 1837—1840).

Interpretarea laică anulează spiritul religios în cuprinsul poemului. Astfel, datoria etică a vasalului de a accepta orice nedreptate din partea seniorului² capătă doar superficial în *Cîntecul lui Ro'and* aspect religios, iar penitența impusă păcătosului e una războinic-feudală („Por penitence les cumandet a ferir”, v. 1138).

Într-o epocă în care St. Domistre e pentru St. Jorge „son dru”, St. Mercurie e „cofanonier”³, cînd sfinții sînt „barons”⁴ și divinitatea („Dannesdeus”) — „nostre sire”, Isus „roi”⁵, și Ste. Marie „roine coroneé”, iar „tuit li saint Dieu d'ivent servir”⁶ — absolvirea păcatelor poate fi acordată de acești zei-seniori, gradați pe o scară ierarhic-feudală, numai vasalilor ce mor în luptă; vasalilor războinici le corespund sfinții războinici cărora Roland le oferă mînușa „in extremis”. Dictată de interese lumești, atitudinea bisericii față de campaniile spaniole ale sec. al XI-lea a putut influența într-o măsură însemnată spiritul epopeii lui Roland, idealurile războinice ale unei biserici militante fiind mai ușor asimilate celor general-războinice ale poemului; simplu redată în poem, aceste idealuri găsesc aici expresia cea mai puțin umanitară („En citet nen ad remés paien/ Ne seit ocis u devient chrestien”, v. 101—102); în acțiunile practice ale cavalerimii, dincolo de cazuistica teologică, morala religioasă a vremii apare în adevărata ei lumină⁷. Moartea în lupta cu sarazini asigură aprobarea lumii clericale⁸, dar în *Cîntecul lui Roland* moartea de martir este înțeleasă în mod vasalic.

Păgînii nu sînt considerați „demones” ca în *Pseudo-Turpinus* (cap. XII), ci dacă, oricare din ei „fust chrestiens — asez oust barnet” (v. 899)⁹; deși „p'ais ne amur ne deit a paien rendre”, dacă păgînii „reçivent la lei que Deus nos apresentet/Chrestienez ert amés sempres” (v. 3595—3598); așadar simplist înțelegînd rațiunea mistică a convertirii (Li paiens chrestiénés — „li plus coars en devient tos hardis” cum spune

¹ L. Feuerbach în K. Marx, *Luther ca arbitru între Strauss și Feuerbach*, în *Opere*, vol. 1, p. 28.

² „Debueris pro seniore tuo mortem suscipere... et martyr Dei pro tali fide fieres” (Migne, *Acta concilii Lemovicensis*, a. 1031, PL, t. CXLII, col. 1400).

³ *Aspremont*, laisses CCCXXIV—CCCCXXVI.

⁴ Roland: „St. Seurin le baron” (v. 3081), „Baron St. Silvestre” (v. 3746).

⁵ *Anfances Ogier*, în Adenet le Roi, *Oeuvres*, ed. A. Henry, t. III, Brugge, 1956, v. 4501.

⁶ Raoul, p. 51.

⁷ v. 1015: „Paiens unt tort e chrestiens unt dreit”; cf. și v. 1481—1486; 1390—1393; 1472—1473.

⁸ Un Horatius clerical al anului 1000 spune: „decus pro patria mori egregiumque pro christianorum defensione corpora morti dare” (Richer, I, 22—24); cf. și R. Glaber, *Historiarum libri V*, ed. M. Prou, Paris, 1886, p. 45 și bula „Pastoralis officii” a lui Callixtus II, în Ph. Jaffé, *Regesta pontificum Romanorum*, ed. II, t. II, Leipzig, 1885.

⁹ *Aspremont*, v. 8751—8752 „S'Uliens fust en Damerdeu creant / Ne le volsist Oliviers ne Rollant”; cf. *Gormund*, v. 532—533.

Cîntecul lui Aspremont — v. 9587), *Cîntecul lui Roland* rămîne străin de spiritul fanatismului religios, caracteristic mentalității clericale. Putem remarca astfel că influența catolică asupra idealurilor laice nu este atât de puternică ca în alte cîntece epice mai profund prelucrate de clerici; însuși clerul apare de aceea altfel reflectat în *Cîntecul lui Roland* decît în *Aspremont* ori *Garins le Loherenc*; el se integrează aspirațiilor feudality laice apropiate de regalitate și majorității micii nobilimi.

De asemenea, fără a contesta o anumită sinceră exaltare religioasă¹, prezentă în epopeea lui Roland, trebuie să subliniem că, în esență, idealul religios a rămas străin spiritului poemului, fiind asimilat numai în măsura în care — aparent — a corespuns ideilor conștiinței laic-feudale² departe de orice interpretare religioasă a unor abstracții de sferă eschatologică.

Cîntecul lui Roland, producție a maselor populare din evul mediu, a încorporat de-a lungul evoluției sale o serie de elemente caracteristice ideologiei unei societăți ce s-a dezvoltat de la feudalismul timpuriu la feudalismul definitiv cristalizat al sec. al XI-lea; oglîndind în interiorul său modificările produse în conștiința socială a societății franceze în secolele VIII—XI, legenda lui Roland le-a reflectat contradictoriu, deoarece a suferit — atât în fondul său afabulativ, cît și în aspectul exterior, de interpretare socială a faptelor — influențe complexe, date de fiecare pătură socială care l-a primit, dezvoltat și transmis mai departe. În ultima formă a legendei, peste fondul legendar și interpretarea populară s-au suprapus elementele ideologiei feudale; recunoaștem de aceea mai ușor idealurile micii nobilimi franceze, legate de regalitatea, slabă încă, dar în ascensiune istorică, decît cele originare, care transpar însă uneori chiar dincolo de haina semireligioasă pe care au îmbrăcat-o în ultima formă scrisă a legendei. Reflectînd evoluția socială și constituind în același timp o parte a acesteia, *Cîntecul lui Roland* constituie o reflexie socială complexă a societății medievale franceze.

ОБ ОТРАЖЕНИИ ФЕОДАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА В ПЕСНИ О РОЛАНДЕ

РЕЗЮМЕ

В этой работе прослеживается народное происхождение французских эпических песен на основе изучения старейшей версии одного из таких литературных произведений — *Песни о Роланде*. Это изучение было тем более необходимым, что представители реакционной буржуазной историографии отрицали народное происхождение средневекового эпоса и его исторический характер. Подчеркивая значение уточнения особых условий, в которых создавалась каждая «*chanson de geste*»

¹ F. Engels, *Bruno Bauer și creștinismul primitiv și Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, în K. Marx-F. Engels, *Despre religie*, București, 1958, pp. 176 și 236.

² Cf. V. I. Lenin, *op. cit.*, pp. 100—103.

в отдельности, автор пытается объяснить противоречивость идеалов, утверждаемых в *Песни о Роланде* и в других эпических песнях, [последовательной обработкой оригинальной легенды различными общественными слоями, начиная с самых низших и кончая крупной феодальной знатью либо непосредственно, либо при помощи профессиональных певцов (жонглеров и менестрелей)]. Уделяя внимание социальному развитию категории жонглеров X—XII веков, автор проводит границы между многочисленными группировками профессиональных певцов, границы, которые он определяет на основании изучения социального происхождения, классовых контактов, соответствующих областей и эпох; эти границы, проведенные внутри исследуемой здесь категории лиц, являются, наравне с расширением и дифференцированием общественно-исторических рамок эпического анализа, [основной предпосылкой аргументов в защиту исторического идеала и протестующего характера большинства старых эпических песен.

Автор исследует две стороны вопроса: одна из них — отношение эпоса к королевской власти. Выявляя различия, существующие даже внутри цикла Карла Великого между различными эпическими песнями, он указывает, что в *Песни о Роланде* преобладают идеалы мелких рыцарей из области Иль-де-Франс, не имевших феодалов («*bacheliers*»), являвшихся прослойкой, преданной королевской власти и находившейся в постоянном соперничестве с землевладельческой знатью. Автор выступает также против теории историков и филологов-идеалистов, согласно которой поддержка, оказывавшаяся королевской власти мелкой аристократией, Франкского герцогства, является в каролингском цикле чем-то абсолютным и безусловным. В статье указываются тоже особенности эпического изображения общественно-политических причин этого союза.

Второй стороной является проблема влияния клерикальных концепций на народное поэтическое творчество вообще и на *Песнь о Роланде* в частности. В статье подчеркивается предпочтительно светский характер идеалов поэмы, а также классовый смысл религиозного мифа, созданного эпическим феодальным воображением.

Относя немногие специфические для клерикального мировоззрения элементы, встречающиеся в поэме, к заключительной фазе литературной обработки, автор опровергает теорию поздне-клерикального происхождения поэмы, пущенную в обращение Ж. Бедье. Несмотря на то, что в статье не исследуются все стороны *Песни о Роланде*, в ней указывается на необходимость переосмысливания главных пунктов трактовки, установленных буржуазной историографической традицией, существующей в этом вопросе.

QUELQUES ASPECTS CARACTÉRISTIQUES DE LA SOCIÉTÉ FÉODALE RÉVÉLÉS PAR *LA CHANSON DE ROLAND*

RÉSUMÉ

L'auteur s'attache à mettre en lumière l'origine populaire des vieux chants épiques français par l'analyse de la plus ancienne version écrite d'une de ces œuvres, la *Chanson de Roland*. Une telle analyse s'avèrait d'autant plus nécessaire que les représentants de l'historiographie bourgeoise réactionnaire ont contesté l'origine populaire et le caractère historique

des épopées du Moyen Age. Soulignant combien il est important de déterminer les conditions particulières qui présidèrent à la naissance de chaque chanson de geste, l'auteur tente d'expliquer le caractère contradictoire des idéals célébrés par la *Chanson de Roland* et d'autres chants épiques, par les interprétations et transformations successives qu'ont fait subir à la légende originelle les différentes couches sociales, depuis les plus humbles et jusqu'à la haute noblesse féodale, soit directement, soit par l'intermédiaire des chanteurs professionnels — jongleurs et ménestrels. Examinant l'évolution sociales des jongleurs aux Xe — XIIe siècles, il établit des démarcations entre les multiples groupements des chanteurs professionnels, démarcations fondées sur l'origine sociale, les rapports de classe, les régions et les époques considérées. Cette distinction, outre qu'elle contribue à élargir et différencier le cadre social et historique de l'analyse de chaque épopée, est une prémisse fondamentale de l'argumentation en faveur de la signification idéale, historique et protestataire que l'auteur attribue à la plupart des poèmes épiques du Moyen Age. Deux aspects de la question sont largement rehaussés par l'analyse ; le premier est celui de l'attitude adoptée à l'égard de la royauté. Dégageant les différences existantes entre les chansons de geste qui composent le Cycle de Charlemagne, l'auteur souligne la prédominance, dans la *Chanson de Roland*, des idéals des bacheliers, la petite noblesse sans fiefs de l'Ile-de-France, catégorie sociale attachée à la royauté et en rivalité constante avec la noblesse domaniale. Combattant les théories des historiens et philologues idéalistes, aux yeux desquels l'appui accordé à la royauté par la petite noblesse du duché de France apparait, comme absolu et non-conditionné tout au long de l'entière *Geste Charlemagne*, l'auteur de l'étude indique les particularités de la représentation épique des mobiles sociaux et politiques de cette alliance.

Le second aspect du problème a trait à l'influence des conceptions cléricales sur la création poétique populaire en général et sur la *Chanson de Roland*, en particulier. L'étude insiste sur le caractère avant tout laïque des idéals du poème, ainsi que sur la signification de classe du mythe religieux créé par l'imagination épique féodale.

Attribuant à la phase finale de remaniement littéraire les éléments épars, spécifiques à la mentalité cléricale, que l'on trouve dans la *Chanson de Roland*, l'auteur combat la théorie de J. Bédier sur l'origine cléricale tardive du poème.

Malgré le caractère de l'analyse, bornée à quelques aspects, seulement, de la multitude que pourrait présenter aux historiens la vieille chanson, l'étude suggère l'utilité d'une révision complète des conceptions fondamentales à cet égard, consacrées par la tradition historiographique bourgeoise.

ITALIENI ȘI RAGUZANI ÎN VIAȚA ECONOMICĂ A TRANSILVANIEI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

S. GOLDENBERG

Până acum relațiile italo- și raguzano-transilvănene erau privite exclusiv prin prisma raporturilor oficiale sau individuale, politice, culturale sau religioase. Studii și articole au fost consacrate lucrărilor umanistilor, călătorilor, diplomaților și militarilor care au vizitat sau au stat în Transilvania și și-au notat impresiile lor de călătorie. Sînt cunoscute relatările sau referințele la Transilvania ale lui Giovanandrea Gromo, Antonio Possevino, Giulio Mancinelli, Pietro Busto, Filippo Pigafetta, Fabio Genga, Alfonso Visconti, Tomaso Alberti, Paolo Giorgi da Ragusa, Giovanni Battista Montalbani sau activitatea raguzanului Giovanni di Marino di Polo (Poli), și în special misiunile sale diplomatice pe lângă principii Sigismund Báthory și Mihai Viteazul. Sînt relativ cunoscute prezențele studenților ardeleni la universitățile din Padova — unde se studia în special dreptul —, din Roma, Bologna, contactele culturale, influența umanismului în litere și a Renașterii în artă¹. Se știe că la curtea de la Alba Iulia, în epoca principatului, care prin fastul ei căuta să imite pe cel al curților italiene din perioada Renașterii, se găseau literați, muzicieni, artiști din Italia, că militari italieni erau angajați nu numai la curte, că arhitecți italieni erau atrași la lucrările de fortificație.

O problemă căreia nu i s-a dat atenția cuvenită a fost aceea a raporturilor economice italo- și raguzano-transilvănene. Dacă despre contacte

---

¹ Cf. de ex. Giacomo Bascapè, *Le relazioni fra l'Italia et la Transilvania nel secolo XVI. Note e documenti*, Roma, 1931 (în special notele bibliografice de la p. 19—20); C. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în „Bulletin de la Section historique”, XVI, București, 1929; I. Domșa, *O descriere italiană a Transilvaniei și Țării Românești din timpul lui Mihai Viteazul*, în *Transilvania*, Sibiu, 1944, p. 452—453; A. Decei, *Giovanandrea Gromo, Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno*, în „Apulum”, Buletinul Muzeului reg. Alba Iulia, II, 1946; cf. și D. Kosáry, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, I, Budapesta, 1951, p. 234, și III, Budapesta, 1958, p. 306 ș.a.

economice cu Italia și cu orașele de pe litoralul Adriaticei (în special cu Veneția, Zara, Ragusa) în sec. al XIV-lea și în al XV-lea se mai amintește în unele lucrări ¹, în schimb sec. al XVI-lea a fost, sub acest raport, cu totul neglijat.

Explicația acestei situații poate fi găsită nu numai în faptul că știrile referitoare la această problemă sînt relativ rare, uneori simple mențiuni în registre, protocoale și acte de cu totul altă natură, precum și în faptul că sînt disparate, eterogene. Explicația rezultă din opinia că evenimentele din secolul al XVI-lea au fost fatale contactelor comerciale, între care și celor italo- sau raguzano-transilvănene. Care sînt aceste evenimente? E vorba de : instituirea stăpînirii otomane peste fostele posesiuni ale statului feudal maghiar (după 1526 și în special după 1540), instaurarea jugului otoman în Moldova și Țara Romînească și a unui regim de vasalitate în Transilvania; soarta comerțului și în special a celui venețian în sud-estul Europei, atît în urma instaurării puterii otomane în această parte, cît și a marilor descoperiri geografice; evoluția independentă a Transilvaniei în sec. al XVI-lea.

Statornicirea puterii otomane în țările romîne a avut consecințe care se vor resimți în dezvoltarea lor vreme de aproape trei veacuri. Stăpînirea turcească și în special regimul economic al dominației turcești s-a răsfrînt negativ asupra structurii lor, deci și asupra comerțului, al circuitului de marfă și bani. Înaintarea turcilor în Europa Centrală a dus la diminuarea relațiilor cu regiunea adriatică, cu Italia ². Situația creată n-a dus însă la întreruperea legăturilor comerciale externe, în speță ale Transilvaniei. Dacă accesul prin Buda spre țările Mării Mediterane se realizează rar, în schimb nu este mai puțin frecvent contactul cu această zonă înfăptuit prin intermediul negustorilor romîni, greci, armeni, evrei, italieni sau raguzani, care continuau cu succes să slujească ca intermediari în comerțul balcano-adriatic. Legăturile se stabilesc fie prin Țara Romînească, fie prin Viena, fie prin Cracovia-Viena (în special în timpul Băthoreștilor) ³.

Preponderența otomană a afectat în special comerțul oriental al Veneției. Deja din 1496 convoaiele de vase ale negustorilor venețieni încetau să frecventeze regulat porturile Levantului, iar criza din 1495—1520 și, indirect, căderea Egiptului (1516) au fost noi lovituri la adresa comerțului venețian ⁴. Nu trebuie uitat nici rolul pe care marile descoperiri l-au jucat în general în orientarea comerțului european. Deplasarea axei comerciale spre Atlantic a influențat și comerțul Europei meridionale și

¹ Cf. A. Meltzl, *Über Gewerbe und Handel der Sachsen im XIV und XV Jahrhundert*, I—II, Sibiu, f.a.; O.F. Jickeli, *Der Handel der Siebenbürgischen Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, în „Archiv des Vereins für Siebenb. L-kunde”, N.F. XXXIX, 1, Sibiu, 1913; Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920.

² Fr. Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, II, München, 1955, p. 50—51.

³ S. Goldenberg, *Clujul în sec. al XVI-lea. Producția și schimbul de mărfuri*, Ed. Academiei R.P.R., 1958, p. 253—254 și 292—294.

⁴ F. Thiriet, *La Roumanie vénétienne au Moyen Âge*, Paris, 1959, p. 441—443.

de sud-est, dar nu a fost nici fatal, nici cu urmări imediate pentru acest comerț, care va cunoaște încă un moment de intensă activitate în secolul al XVI-lea și în special cel venețian¹ și cel raguzan.

Constituirea Principatului Transilvaniei (1542) a făcut cu puțință dezvoltarea autonomă a acestei țări, eliberată de pedicile resimțite în cadrul statului feudal maghiar². Avînd o situație mai bună decît Țara Romînească și Moldova în relațiile sale cu Poarta, într-un regim de vasalitate mai puțin gravă, Transilvania s-a putut orienta și mai mult spre celelalte două țări romînești, de care o legau tradiționale legături pe tărîm economic, social, politic și cultural, să se dezvolte pe plan economic și să păstreze neștirbite contactele externe.

Aptitudinile mercantile ale negustorilor italieni se manifestă în primul rînd în cele dintîi decenii ale sec. al XVI-lea în domeniul finanțelor și al cametei. Florentinii, vestiți ca slujbași de administrație, trecuți printr-o bună școală comercială și cu o bună practică, stau în fruntea oficiului impozitelor, finanțează, cu profit, puterea centrală în schimbul arendării vămilor (a vigesimei), a frapei monetare, a colectării dărilor etc. Fenomenul are loc, sub aspecte similare, în întreaga Europă Centrală³. Dificultățile financiare prin care trecea stăpînirea feudală maghiară în Transilvania la începutul secolului au constituit un teren favorabil și pentru desfășurarea unei rodnice activități a unor negustori italieni.

Încă în sec. al XV-lea găsim florentini deținători ai monopolului de achiziționare de metale prețioase de la proprietarii de mine sau de spălătorii de aur și de argint, sau ca arendași de monetării. Astfel în 1446 florentinii Cristoforo și Antonio dețin dreptul exclusiv de a achiziționa metale nobile la spălătoriile din Zlatna și Baia de Arieș⁴. Peste zece ani este interzisă, la Sibiu, prelucrarea, în vederea frapei monetare, a aurului și a argintului fără știrea lui Nicolaus de Wagio și Cristofer de Florencia, „Italicorum camerariorum urburarum et cusionis monetarum nostrorum Cibiniensis”⁵. Aceiași italieni dimpreună cu Oswald, judele Sibiului, dețin și monopolul achiziționării de argint de la minerii din Ofenbaia și Zlatna⁶.

Personajul cel mai important în această direcție este fără îndoială, timp de aproape două decenii, negustorul florentin Rason Vontenpis⁷. Acesta s-a stabilit cu domiciliul la Buda⁸ și de aici, personal sau prin agenții

¹ F. Thiriet, *La Romanie vénétienne au Moyen Âge*, Paris, 1959, p. 441—443.

² *Istoria Romîniei*, vol. II, Ed. Academiei R.P.R., 1961, p. 800.

³ A. Saponi, *Studi di Storia economica (secoli XIII—XIV—XV)*, Terza edizione accresciuta, I, Firenze, 1955, p. 486; cf. și A. Doren, *Italienische Wirtschaftsgeschichte*, I, Jena, 1934, p. 502.

⁴ S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 97 și n. 6.

⁵ Kemény J., *Notitia historica diplomatica archivi et litteralium capituli Albensis Transilvaniae*, Sibiu, 1836, I, 175 (doc. din 1456 oct. 30).

⁶ *Ibidem*, I, 176 (doc. din 1456 oct. 31).

⁷ În acte el apare ca: Raso, Razo, Rason, Rasson Wontemp, Rasson Vontenpis. Să fi fost oare de origine neerlandeză?

⁸ „*Rasoni mercatori florentino Bude commoranto*” (Arh. St. Cluj, fondul Arh. Bistriței, nr. 297, doc. din 29 oct. 1509).

săi, conducea afacerile sale din Transilvania. Rason finanța, după cum rezultă din documentele din anii 1502—1519 păstrate în arhive, curtea regală și recupera datoriile, inclusiv probabil dobinda, pe seama veniturilor rezultate din exploatarea fiscală a Transilvaniei. Pentru întâia oară îl găsim menționat în 1502, când magistratul orașului Sibiu se adresează celui din Brașov să achite lui Rason „mercatori florentino” sau oamenilor acestuia suma de 4 129 florini, în contul arendei vigesimei ardclene¹. Rason este amintit la această dată împreună cu asociatul său, tot florentin, Antonio². Pentru o perioadă destul de lungă (1502—1507) lipsese orice știri despre activitatea lui Rason în Transilvania, dar se poate presupune că ea s-a desfășurat și în acești ani. El re apare în 1507, în legătură cu arendarea censului regal ce se plătea la Sf. Martin. Negustorul brașovean Hans Schyrmer, socrul lui Petru Haller, cunoscutul reprezentant al marii familii de negustori și cămătari din Transilvania³, împreună cu asociații săi (*mit seiner Gesellschaft*), achitase la Buda, lui Rason, suma de 570 florini, probabil în contul censului⁴ și în același timp judele Sibiului încredințează familiarului lui Rason suma de 500 florini⁵.

Începînd cu acest an activitatea negustorului florentin poate fi mai bine urmărită. În anul 1508 Rason încasează numai de la bistrițeni, în contul censului Sf. Martin, suma de 1 200 de florini⁶. În anul următor taxele regale și subsidiile pecuniare din orașele transilvănene sînt cedate negustorului florentin care avansase probabil sume mari regelui Ungariei. La 18 aprilie 1508 sibienii trimit lui Rason și altora (*aliisque*), probabil asociațiilor săi, suma de 3 963 florini și 20 dinari, în contul restanței subsidiei de 20 000 florini pe anul 1507, iar în luna iulie se efectuează o nouă plată de către sibieni⁷. Puterea centrală înfeudată negustorului florentin îi asigură acestuia venitul censului Sf. Martin, pe anul următor. Din acest motiv în mai—iunie 1509, Benedict de Bathyan, tezaurarul regal, solicită în repetate rînduri ca bistrițenii să-i achite lui Rason suma de 1 500 florini în contul censului Sf. Martin⁸, deși ei se declară a nu fi în stare să satisfacă această cerere⁹. În octombrie tezaurarul solicită din nou bistrițenilor să-i achite lui Rason 2 000 florini, subliniind meritele acestuia față de conducerea statului¹⁰.

Rason deține și în 1512 arenda censului Sf. Martin. La începutul anului el revendică de la Sibiu achitarea unei datorii de 2 150 florini și, pentru întîrzierea plății, un adaos de 200 florini, plătibile la sărbătoarea

¹ Arh. St. Brașov, colecția Schnell, II, nr. 36, doc. din 27 nov. 1502.

² *Ibidem*, „*Anthonium concivem florentinum, socium antedicti Rasonis*”.

³ S. Goldenberg, *Hallerii. Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în sec. al XVI-lea*, „*Studii*”, nr. 5, XI, 1958, p. 98.

⁴ Arh. St. Brașov, colecția Schnell, nr. 41, doc. din 26 nov. 1507.

⁵ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, I, Sibiu, 1880, p. 474 (25 nov. 1507) (în continuare citat: *Rechnungen*).

⁶ Arh. St. Cluj, f. Arh. Bistriței, doc. din 20 ian. 1508, nr. 71.

⁷ *Rechnungen*, p. 512 și p. 521.

⁸ F. Arh. Bistriței, Arh. St. Cluj, doc. din 8 mai și 10 iunie 1509, nr. 291 și 293.

⁹ A. Berger, *Programm des evang. Obergymn. A.B. . . zu Bistritz, Bistrița, 1894—1895*, nr. 521.

¹⁰ F. Arh. Bistriței, doc. din 29 oct. 1509, nr. 297: „*idem Raso est veteranus ac specialis amicus qui nobis multa impendit grata obsequia*”.

Sf. Martin (11 noiembrie). Pentru încasarea acestei datorii el trimite la Sibiu pe familiarul său Piero Martellini (Petrus Martellinus)¹. În același timp el încasează sume de bani și la Brașov, în contul aceluiași cens². Întrucît încasarea sumelor datorate se lovea de dificultăți, Rason vine în Transilvania. Îl găsim la Bistrița³, dar probabil că a vizitat și celelalte orașe ale Transilvaniei, după cum e posibil să le fi vizitat și înainte.

Dificultățile create de războiul țărănesc din 1514 determinaseră regalitatea să contracteze împrumuturi de la mai mulți creditori. Gajul, censul Sf. Martin pe anul 1515, este divizat anticipat la început între Rason și negustorul florentin Felice⁴, iar apoi între Rason pe de o parte și Felice și Antonio „venecianis mercatoribus” pe de alta⁵. Rason continuă să încaseze sume în contul censului Sf. Martin⁶ și să împrumute bani conducerii unor orașe din Transilvania⁷. De la acest an începînd nu mai dispunem de nici un fel de știre despre activitatea bancară a acestui negustor florentin. Din materialul documentar fragmentar și redus păstrat în arhive, rezultă numai un tablou lacunar al activității lui Rason. Totalul sumelor achitate sau datorate de diferitele orașe din Transilvania negustorului florentin, atestate documentar, se ridică la peste 24 000 de florini. Or, aceasta reprezintă numai o parte din sumele recuperate și din profitul realizat de Rason Vontempis din operațiile sale de credit în Transilvania.

Felice apare menționat în 1513, cînd regele Vladislav îi ordonă magistratului din Brașov să achite, în contul censului Sf. Martin, 750 florini pe care-i împrumutase de la negustorul florentin⁸. Rambursarea sumelor avansate de Felice s-a făcut, garantîndu-i-se recuperarea lor cu cîștig, tot din același cens. De aceea în 1514 censul se împarte între Rason și Felice⁹ și acesta din urmă îl percepe la 8 mai 1515 de la bistrițeni prin omul său, după nume italian — Michael Olos¹⁰. Înglodat în datorii, Vladislav II solicită în 1515 bistrițenilor și brașovenilor să-i achite lui Felice suma de 2 000 florini în contul censului pe 1517, „*semota omni*

¹ Arh. St. Sibiu, f. Coll. Post., 157, L. 58, doc. din 24 ian. 1512.

² *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, I, Brașov, 1886, p. 195 și 197 (în continuare: *Quellen*).

³ „Domino Rasoni mercatori florentino intuitu honoris in vino, piscibus et avena... fl. O d. 74”, în Socotelile orașului Bistrița, IV-a, 13 (1512), Arh. St. Cluj.

⁴ Arh. St. Cluj, f. Arh. Bistriței, doc. din 4 martie 1514, nr. 337, Paul de Warda, vice-tezaurar, amintește bistrițenilor că regele a poruncit ca censul Sf. Martin „ad manu Rasonis mercatoris florentini dare nuper vobis mandaverat. Nunc etiam, nonobstante literis ipsis in personam prefati Rasonis datis, juxta priora scripta et mandata sua ad manus dicti Felicis vobis integraliter dare commisit”. În acest act Felice e amintit ca „mercatori florentino”.

⁵ Arh. St. Cluj, f. Arh. Bistriței, doc. din 18 martie 1514, nr. 339.

⁶ Socotelile orașului Bistrița, IV-a, 17, p. 20, 1518 (Arh. St. Cluj): 350 florini; documentul din 28 iunie 1518 (f. Arh. Bistriței, nr. 389) prin care „Rasson Wontemp kaufman van Florenz” adevărește a fi primit din partea magistratului Bistriței 300 florini „în menez”, bistrițenii rămînîndu-i dator cu 1 225 florini; Socotelile orașului Bistrița, IV-a, 17, p. 81 (1519); se trimite lui Rason censul Sf. Martin.

⁷ Copia unui chirograf din 1519, prin care se testează un împrumut de 1 000 florini aur oferit de Rason bistrițenilor (Arh. St. Cluj, Socotelile orașului Bistrița, IV-a, 17, p. 252).

⁸ Arh. St. Brașov, fond Privilegii, doc. din 6 oct. 1513, nr. 302.

⁹ Arh. St. Cluj, fond Arh. Bistriței, doc. din 4 martie și 28 martie 1514, nr. 337 și 339.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 355.

excusationi et quavis difficultate”¹. Magistratul Bistriței mai achită și în 1518 suma de 250 florini aceluiași Felice, „mercator florentinus”².

Dintre italienii antrenați în operații de credit în Transilvania, la începutul sec. al XVI-lea mai sînt menționați documentar : Piero Martellini (Petrus Martellinus, Petrus Mortallini), în 1512 încă familiar al lui Rason³, iar în 1515 negustor independent („mercatori florentino”), cu reședința tot la Buda. Acestuia, bistrițenii îi eliberează la 16 august 1515 o chitanță pentru suma de 1 900 florini în contul censului Sf. Martin⁴; apoi florentinul Francesco (Franciscus Florentinus) vigesimator regal la Brașov în 1514⁵, florentinul Antonio asociat și el cu Rason⁶ și negustorul venețian Antonio, de asemenea cu domiciliul la Buda. Slujitorul acestuia apare în 1707 la Sibiu și pleacă de aci la Bistrița în vederea încasării unor sume în contul censului Sf. Martin⁷. Pentru același Antonio intervine în 1513 Vladislav II, solicitînd sibienilor să-i achite imediat 2 500 florini din censul Sf. Martin⁸. În sfîrșit, la 1574 venețianul Giacomo Grisoni și Fausto Guai din Roma dețin în arendă minele de aur din Zlatna⁹.

Legăturile comerciale ale Transilvaniei cu Italia, mai bine-zis cu unele din republicile urbane italiene, erau directe sau intermediare. Primele aveau un caracter mai sporadic și se efectuau fie prin mijlocirea negustorilor ardeleni, în special din orașele Brașov și Cluj, fie prin mijlocirea negustorilor italieni veniți în Transilvania prin Țara Romînească, uneori și prin Ungaria. Legăturile intermediare se realizau prin alte centre, ca Viena, Cracovia, dar mai ales prin Viena, una din marile piețe comerciale din Europa Centrală, cu care legăturile în a doua jumătate a sec. al XVI-lea erau importante și multiple.

În protocoalele orașului Cluj se află mențiuni despre drumuri făcute la Veneția și Milano de negustori clujeni pentru diferite chestiuni comer-

¹ Arh. St. Cluj, fond Arh. Bistriței, doc. din 16 oct. 1515, nr. 364; cf. și Arh. St. Brașov, fond Privilegii, doc. din 31 dec. 1515, nr. 321. Faptul că ultimul act există în trei exemplare reflectă cît de greu se puteau recupera aceste sume din partea orașelor transilvănene.

² Arh. St. Cluj, Scotelile orașului Bistrița, IV-a, 17, p. 19.

³ Arh. St. Sibiu, Coll. Post., 157, L. 58, doc. din 24 ian. 1512.

⁴ Arh. St. Cluj, f. Arh. Bistriței, nr. 362.

⁵ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, XV, 1, p. 225–226, doc. din 1 ian. 1514 (în continuare Hurmuzaki).

⁶ Arh. St. Brașov, col. Schnell, II, nr. 36, doc. din 27 nov. 1502.

⁷ *Rechnungen*, p. 471 (18 sept. 1507): *Anthonii Itali Veneti*.

⁸ Arh. St. Sibiu, Doc. Lit. 489, L. 16, doc. din 18 dec. 1513. „Recepimus . . . a fidele no tro Anthonio mercatore veneto partim in rebus, partim vero in paratis pecuniis, prima fro ite tria millia florenos, deinde iterum mille florenos, qui computando faciunt quatuor millia florenos. Super quorum celeriori et certissima rehabilitatione volentes ipsum Anthonium de nobis omnino certum et securum esse, ipsumque ad plenum contentum reddere, eidem ad rationem huiusmodi debiti nostri de censo vestro ordinario nobis pro festo beati Martini episcopi et confessoris proxime venturo de vestri medio, antiquo iure provenire debente, duo millia et quingentos florenos per vos dandum et quamprimum exsolvendum deputavimus deputamusque etiam per presentem, residue summe eidem debite restitutionem ad Megyesensem et duas sedes saxonicas transferendum”.

⁹ P. Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescapier în Țara Romînească și Transilvania la 1574*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, 1960, p. 450.

cială, despre afaceri încheiate cu negustori venetieni („venetianis ... negotiis”), precum și despre datoriile unor clujeni față de venetieni¹. Negustori italieni plecau din Cluj sau treceau prin Cluj spre Viena și în alte direcții, cu treburi negustorești și în alte probleme². Italienii veneau cu mărfuri sau pentru afaceri la Sibiu și Brașov, îndeosebi prin Țara Românească. Astfel în 1500 Giovanni (*Johannes*) împreună cu asociatul său Geronimo (*Jeronimus*) aduc din Țirgoviște la Sibiu postav „schamlot”³. Tot la Sibiu face cumpărături un alt italian, Giorgio (*Georgius Italus*)⁴. Un Geronimo (*Ieronimus Italus*) are în 1507 un diferend cu brașovenii⁵, pentru care instanța de judecată din Sibiu, convoacă, probabil ca martori, pe bistrițeni⁶. Italianul Vincenzo (*Vincencius Italus, gener Iacobi Itali*), care făcea negoț de vite în Ardeal, achiziționează niște boi de la un moldovean, Drăghici, fără a-i achita contravaloarea lor, din care motiv domnul Moldovei se adresează brașovenilor — probabil că Vincenzo se statornicise la Brașov să-i facă dreptate lui Drăghici⁷. Un alt italian, Antonio (*Antonius de Venetia*) duce de la Brașov spre Țara Românească, probabil în 1549, postav și mărunțișuri în valoare de circa 240 florini⁸. Lui Piero Francesco Perugino din Milan (*Petrus Franciscus Perusinus Mediolanensis*) i se acordă la 1563 un salvoconduct de către Ioan II Sigismund prin care dregătorii principatului sînt datori să-i pună la dispoziție mijloace de transport⁹. În sfîrșit, din 1604 datează scrisoarea lui Rudolf II adresată magistratului din Baia Mare, prin care solicită rezolvarea favorabilă pentru *Gaspar Mazsa negotiator italus* a litigiului cu debitorul său Gerhard Lyssibona din Cracovia, care se mutase probabil la Baia Mare, pentru o datorie de 6 000 de taleri¹⁰.

Negustorii italieni circulă alături de militarii italieni prin Transilvania¹¹, achiziționează, în slujba Moldovei, grîu la Brașov sau fac aici alte cumpărături¹². Un Giovanni Francesi, probabil negustor, are un proces la Sibiu în 1592 și Sigismund Báthory îl recomandă magistratului ca să-i acorde sprijinul¹³. Un alt italian, Geronimo Vitali din Cremona (*Hieronymus Vitalius Cremonensis*), căpitan al lui Sigismund Báthory, împu-ternicește pe un italian, Temistocle, să-l reprezinte într-un litigiu cu Lau-

¹ S. Goldenberg, *Clujul în sec. al XVI-lea*, p. 270.

² E. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, I, Budapesta, 1911, p. 171 (1 sept. 1581) și p. 228 (19 oct. 1582).

³ *Rechnungen*, p. 287.

⁴ *Ibidem*, p. 520 (1509).

⁵ *Ibidem*, p. 470.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Hurmuzaki*, XV, 1, p. 248, doc. din 10 sept. 1520.

⁸ Arh. St. Brașov, registrul vamal din 1549, cota III A/8₁₁₋₁₂, fasc. III, p. 12 și registrul vamal-concept din 1549, cota III A 6₉, p. 552. Mulțumim tov. R. Manolescu pentru informație.

⁹ Arh. St. Cluj, f. Arh. Bistriței, nr. 35, doc. din 28 sept. 1563: „cundem ubique in ditione nostra honorifice excipere, libere dimittere, de curru et equis necessariis illi prospicere atque etiam sic ubi necessitas postulaverit ... ipsum deduci facere”.

¹⁰ Arh. St. Baia Mare, doc. din 1 sept. 1604, fasc. I, 3.

¹¹ E. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, III, Budapesta, 1913, p. 196.

¹² *Hurmuzaki*, XI, p. 793 (1556) și 820 (1580).

¹³ Arh. St. Sibiu, Doc. Lit., nr. 1356, L. 28, doc. din 19 aprilie 1592.

rentio Arventi, și el negustor italian din Cracovia, pentru datoriile contractate de acesta în Polonia¹. Mai intensă este activitatea italienilor, de pildă la Brașov, în anul 1575, în slujba principelui și a lui Blandrata. În februarie, unul din slujitorii italieni („*Ein wälischer ... diener*”) ai lui Blandrata se află la Brașov, împreună cu încă patru persoane, probabil tot italieni. Ei duceau mercur la Rîșnov, unde se afla o sticlărie care producea și pentru nevoile curții principelui². Un alt italian călătorește de asemenea în aprilie de la Brașov la Rîșnov³. Italianul Giacobbe Plesius vine în septembrie cu slujitorul său la Brașov, un altul — Paleologus — se găsește aci în octombrie, poate într-o misiune oficială, ambii fiind întreținuți pe socoteala magistratului, iar un alt italian se îndreaptă spre Dragoslave⁴. Scipio, italian și probabil negustor, pleacă în Turcia, de unde revine cu mărfuri pentru principe, fiind găzduit în trecere la Brașov⁵. În anul 1538 un italian fusese reținut, probabil din cauza unor afaceri, la Brașov⁶, iar în 1590 se găsesc la Brașov mai mulți italieni, trimiși de principe, probabil pentru cumpărături⁷.

Legăturile italo-române nu erau însă realizate exclusiv de negustori italieni. Negustori transilvăneni și chiar mulți levantini luau adeseori drumul Italiei, în special spre Venetia. Acest lucru e atestat, între altele, de Ascanio Centorio, care în *Commentarii della guerra di Transilvania* notează că în vremurile pașnice negustorii transilvăneni își duc mărfurile lor peste „întreaga țară a turcilor și apoi, mai departe, în Germania, Ungaria, Polonia și Italia”⁸; apoi de hotărârile dietale prin care, în vederea împiedicării ieșirii metalelor nobile din țară, într-o perioadă în care revoluția prețurilor se afirma tot mai mult, se interzicea negustorilor să plece după mărfuri venetiene (desigur postavuri, țesături fine, oglinzi, mărunțisuri). Cu aceeași ocazie se interzicea și practicarea, fără autorizație din partea puterii centrale, deci fără un privilegiu special, a comerțului de către italieni, precum și exportul de aur pentru cei care aveau privilegii comerciale⁹.

După declinul puterii genoveze în regiunea Mării Negre și cucerirea Chilie și Cetății Albe de către turci, țările române s-au văzut constrânse să-și procure, între altele, articole de lux, hîrtie etc., dobîndite înainte și prin mijlocirea genovezilor, din Genova sau din Orient, direct din Italia,

¹ Cf. Stilonarul din sec. XVI, nr. 999, f. 75 (230), Biblioteca de manuscrise, Biblioteca Universitară din Cluj.

² Arh. St. Brașov, *Villicats-Rechnung*, 1575—1578. 1609, III, C/12, P. 32.

³ *Ibidem*, p. 46.

⁴ *Ibidem*, p. 108 (14 sept.), 129 (27 oct.), 216 (mai 1576); Paleologus a mai fost la Brașov și în anul 1573, întors din Turcia (*Hurmuzaki*, XI, p. 810).

⁵ *Ibidem* (1575 nov. 6).

⁶ *Quellen*, II. Brașov, 1889, p. 574: „dum Italus captivati mancipatus fuit”.

⁷ *Hurmuzaki*, XI, p. 840.

⁸ C. Isopescu, *op. cit.*, p. 38: „I mercanti di questa Provincia in tempo di treuga possono andare trafficando le sue mercantie pertutto il Paese de Turchi, et di continuo in Ale magna, Ungheria, Polonia e Italia”.

⁹ *Monumenta Comititalia regni Transylvaniae*, III (1576—1596), Budapesta, 1877, p. 217 (1585).

dar mai ales din Veneția, cu care Transilvania întreținuse relații și în secolele XIV—XV. Legătura se făcea pe căi lungi și anevoioase. La începutul sec. al XVI-lea se călătorea prin Buda sau Pesta (— Fehérvár — Koprivnica — Zagreb — Brinje — Pola — Grado sau Veszprém — Tapolca — Kanizsa — Koprivnica); din Moldova se trecea în Transilvania și de aici spre Veneția, pe traseul de mai sus sau prin Viena (poste Semmering-Bruck a.M., prin Judenburg sau Leibach); drumul din Țara Românească urma probabil cursul Dunării pînă la Pécs, de unde continua spre Szigetvár — Babócsa — Péttau — Friedau — Gorizia¹, adică calea Dravei sau cea a Savei spre Zagreb și Lubljana, de unde prin Piedicolti se putea ajunge la Gorizia și de acolo în șesul Veneției, sau prin pasul Nauporto la Portunia. Mai des folosit era probabil, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și în special pentru transportul de vite, drumul peste Viena (uneori prin Košice) și de aici, peste Craina, în Italia.

Frecvente sînt în sec. al XVI-lea relațiile comerciale ale Moldovei cu Veneția, direct sau prin Transilvania. De aici se exportau înainte de toate boi, apoi piei, ceară și alte materii prime și se importau țesături fine, obiecte de sticlă, articole de lux. Articolul cel mai solicitat pe piețele italiene și în special pe cea venețiană erau vitele, exportate din țările romîne, furnizate mai ales de domni și de boieri. Comerțul cu vite era foarte rentabil. Epoca de vîrf a acestui comerț se plasează în timpul domniei lui Alexandru Lăpușeanu (1552—1561, 1564—1568). Italianul Graziani, unul din biografii lui Ioan Despot (1561—1563), scrie că din comerțul cu vite „fac cîștig mare boierii, care cresc cirezi, voievodul însuși de aici se îmbogățește foarte mult, căci și el obișnuiește a vinde un mare număr de boi pe fiecare an din moșiile sale”². Boii exportați de domni proveneau fie din propriile lor crescătorii, fie erau adunați din țară ca dijmă³. Lăpușeanu urmărea extinderea acestui negoț, în special transilvano-moldovean, și lărgirea lui cu pieți îndepărtate și în primul rînd cu piața venețiană, spre care se îndreaptă transporturile de boi din Moldova⁴. Același Graziani vorbește și despre boii moldoveni „cu carnea cărora se hrănesc în mare parte . . . și polonii, germanii și chiar Italia, iar mai ales cetatea Veneției. Acestora le zic venețienii boi ungurești (adică tranzitați prin Ungaria — *n.n.*) și preferă carnea lor celei a altor soiuri”⁵.

¹ Acest din urmă drum este descris cu lux de amănunte într-un document datat probabil de la mijlocul sec. al XVI-lea (Cf. *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 83; *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1897, p. 316—317, cu data 1545; Al. Doboși, *Relațiunile comerciale ale Principatelor Romîne în veacul al XVI-lea*, în „Observatorul social-economic”, nr. 1—2, 1934, Cluj, p. 52—67; idem, *Relațiile comerciale ale Principatelor Romîne cu Veneția*, ibidem, nr. 1, 1936, Cluj, p. 7, nr. 2, 1543—1564.

² N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Vălenii de Munte, 1915, p. 194—195.

³ *Istoria Romniei*, vol. II, p. 846.

⁴ Pentru problema comerțului Moldovei cu Veneția în acest timp cf. Al. Doboși, *op. cit.*, p. 1—16; Cf. și A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 170—173 (scrisorile din Istanbul ale lui Marino di Cavalli din 26 sept. 1559 și 13 martie 1560, privind exportul de boi din Moldova la Veneția); *Hurmuzaki*, VIII, București, 1894, p. 87 (doc. din 14 nov. 1559) și p. 88 (doc. din 11 mai 1560); L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și prima jumătate a sec. al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, 1960, p. 257.

⁵ Gratiani de Johanne Basilico, la Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169—170, după N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, p. 194.

Uneori găsim antrenați în exportul de vite din Moldova și italieni veniți în Transilvania sau statorniciți aici. Într-un raport al lui Marino di Cavalli, bailul venețian la Constantinopol, către dogele Veneției, din 14 noiembrie 1559, rezultă că la sfârșitul lunii precedente sau în luna noiembrie un florentin, nepot al unui slujitor al principelui Transilvaniei și un venețian au sosit în Moldova pentru a achiziționa un număr mare de boi în vederea exportului lor în Germania¹. În primăvara aceluiași an un număr mare de boi („*grossa summa di bovi*”) și piei de sămur („*dui mazzi de zebellini*”) sînt trimiși de Lăpușneanu la Veneția². Dintr-o scrisoare a dogelui către domnul Moldovei rezultă că a fost trimisă la Veneția o solie, formată din sibianul Ioan Nyro și moldoveanul Toma, petru a duce tratative și în legătură cu exportul moldovean de vite în îndepărtata Veneție³.

În același an se stabilește o legătură, în vederea exportului de boi și piei la Veneția, cu Giuseppe de Francisci (*Josephus de Francisci*) care trimite în vederea tratativelor pe agentul său Gianbattista Galliciuoli din Brescia (*Joannis Baptista Gallicios Brixienis*)⁴. Trecerea, prin Transilvania, a acestei solii venețiene este consemnată în Socotelile Brașovului. Solia venețiană a fost însoțită de boieri moldoveni și grijulii administratori brașoveni înregistrează cheltuielile făcute cu ospătarea lor⁵.

Din 1563 avem o nouă informație despre un transport de boi din Moldova, prin Transilvania, la Veneția. La 30 iunie arhiducele Maximilian, într-o scrisoare adresată Camerei în legătură cu faptul dacă trebuie să se perceapă taxa vamală de intrare și de ieșire pentru boii tranzitați⁶, indică cazul unui negustor italian, care tocmai ducea un transport de boi prin Transilvania și Slovacia spre Veneția, de la care nu se știa dacă trebuie percepute numai taxa de import sau și tricesima de export⁷. De altfel, cu toate interdicțiile impuse uneori exportului de vite de dietele Transilvaniei⁸, vitele se exportau în Italia și din Transilvania propriu

¹ Hurmuzaki, VIII, p. 97 : „Mi e stato detto da uno Moldavo che un fiorentino nepote d'uno servitor del Re di Transilvania et uno venetiano sono andati dal Signor di Bogdania per far mercato d'una grand quantita di bovi per condurni in Germania”.

² A. Veress, *Documente...*, p. 173 (doc. din 13 martie 1560).

³ C. Esarcu, *Documente istorice inedite descoperite în arhivele din Veneția*, „Revista pentru istorie, arheologic și filologie”, an. I, vol. II, București, 1883, p. 141 (doc. din 15 mai 1560) : „quod vero de armentis e regno tuo ad nos deducendis et advehendis copiose scripsisti, gratissimum quidem fuit, ac pro egregia quam erga nos preterfers voluntate maximas tibi gratias agimus, eas cum nobis se occasio obtulerit, relaturi, quamvis autem iter, non minus longum, quam difficile videatur, nostris tamen qui hic armentariam rem curant precepimus, ut quae agenda sint pro negotio huiusmodi apte conficiendo mature consulant ac sis, quae inservire usui et commodo utriusque nostrum possint, provideant”.

⁴ Hurmuzaki, VIII, București, 1894, p. 88–89 (doc. din 13 dec. 1560).

⁵ *Ibidem*, XI, București, 1900, p. 804 : „Feria tertia (26 nov. 1560) advenerat ex Moldavia orator dominorum Venetorum, Ioannes Baptista Galicyol, cum filio Bartolomeo Galicyola, cive Pataviensi, cum equitatu 21 equorum”.

⁶ Veress, *Documente...*, p. 245–246 : „an vectigali de bobus ex Moldavia pulsus semel accepta de eisdem bobus cum rursus ex regno isto in Italiam educantur vectigal sunt pendi et accipi debeat”.

⁷ *Ibidem*, p. 245 : „de quodam scilicet Italo negotiatore bovis ex Moldavia per Transilvaniam nunc agente, num de iis inducti nomine, circa Cassoviam vectigal sumendum et an Venetias eos boves pulsurus rursus de eisdem tricesimam pendere debeat”.

⁸ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, I, p. 88 (1542) și p. 299 (1549).

zisă, și anume din Arad, Zarand, Cenad, Caransebeș, Cluj, Aiud, Turda etc.¹

Dacă exportul în Italia consta cu precădere din produse agricole, importul din Italia avea ca obiect produse manufacturate, coloranți, zaharicale, arme, bijuterii etc. Principalul articol de import îl constituie însă fără îndoială textilele italiene. Dezvoltarea excepțională a activității orașelor italiene în evul mediu a favorizat avântul industriei textile încă în sec. al XIV-lea. Acest avânt a fost favorizat și de dificultățile de care se lovea producția flamandă, de marile posibilități de aprovizionare cu materie primă de calitate optimă (lână, coloranți), de disponibilitatea de mari capitaluri, acumulate în comerț și investite în industria manufacturieră și de existența unei mase de lucrători indigeni și străini, în special flamanzi, după emigrația lor din sec. al XIII-lea, cu o înaltă calificare. În cîmpia Padului, într-o serie de orașe din Lombardia, la Venetia, manufacturile de lână cunosc o largă și masivă dezvoltare². Se confecționează stoffe destinate comerțului internațional, în special la Venetia, Lucca, Florența, Bergamo, Milano, Brescia, de diferite calități și sorturi³.

Postavuri italiene s-au importat în Transilvania cu precădere în prima jumătate a sec. al XVI-lea, dar se găsesc pe piața ei și în a doua jumătate a aceluiași secol. Din nefericire, știrile lacunare despre comerțul cu textile nu permit evaluări cantitative.

Ce postavuri se importau din Italia fie direct, fie intermediat?

Postavul cel mai des menționat în izvoare, mai ales în prima jumătate a secolului, este cel de Bergamo (*Purgamal*, *Bergammer*, *Percammer*, *Berckammer*, *Perichkammer* etc.). Postavul de Bergamo se vindea la 1507 cu $9\frac{1}{2}$ —10 florini bucata (pecia)⁴. După vreo douăzeci de ani el se scumpise considerabil. În anii 1520 și 1524 se plătea la Brașov pentru 7 coți (ulnae) postav de Bergamo 5 florini 30 aspri, respectiv 3 florini 14 aspri⁵, fiind vorba în acest caz probabil de bucăți diferite ca măsură; în 1533 pentru „*unum pannum Purgamal*” se plătea 24 florini⁶, în 1540 — 21 florini⁷, iar în 1556 se plătea la Brașov pentru 1 cot de postav roșu de Bergamo 25 aspri, în timp ce 39 coți se vindeau cu 19 florini 25 aspri⁸. Prin urmare prețul unei bucăți de postav Bergamo se dublase aproape în acest răstimp. De altfel, aproape același era și prețul postavului verde de Bergamo⁹. Acest postav, care apare des în socotelile orașelor¹⁰ se achiziționa și de către orașe de la diferiți negustori, cum e cazul la Brașov,

¹ De exemplu, în 1587—1588 (*Marha kereskedésitnk szabájozása 1605-ben*, în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1897, p. 194).

² *The Cambridge Economic History of Europe*, II, Cambridge, 1952, p. 391 sqq.

³ A. Saponi, *Studi di storia economica (secoli XIII—XIV XV)*, I, Firenze, 1955, p. 569—570.

⁴ *Rechnungen*, p. 463 și 470; 1 pecia (bucată) = 30—40 ulnae; 1 ulna (cot) — 0,62—0,77 cm.

⁵ *Quellen*, I, p. 281 (1520) și 574 (1524); 1 florin = 100 dinari = 50 aspri.

⁶ *Ibidem*, II, Brașov, 1889, p. 319.

⁷ *Ibidem*, p. 679.

⁸ Arh. St. Brașov, *Villicatsrechnung*, III, C. 10 (1556).

⁹ *Ibidem*: „7 ulnas viridis Berkammer — 3 fl. 25 a.”.

¹⁰ Cf. *Quellen*, I, p. 281, 574; II, p. 319, 341, 413, 426, 553, 574, 603, 679; III, p. 91, 97, 101, 120, 155, 168, 257, 442, 565.

fiind oferit deseori în dar domnilor Țării Românești¹, unor boieri români², unor dregători³, soli⁴, diferiților lucrători în slujba orașului⁵ etc. La Cluj, în 1538, în ordonanțele orașului se fixează cantitatea minimă care se poate desface în oraș, și anume 6 bucăți de postav Bergamo⁶.

La începutul sec. al XVI-lea avea mare căutare în rîndul păturilor avute postavul de Verona, denumit și *Pernis*⁷ (*Pernisy*, *Pernisch* de *Pernisio*). În 1467 la Sibiu 1 cot de postav de Verona costa 66 dinari⁸, iar la 1495 se plăteau pentru 18 ulne 10 florini⁹. La 1500, pentru 2 bucăți de postav de Verona, duse din Brașov în Țara Românească de negustorul român Dragotă, s-au plătit 45 florini, adică 22 1/2 florini bucata¹⁰. Prin urmare, prețul postavului de Verona era mai mult decît dublul față de cel de Bergamo, de trei ori mai mare ca prețul postavului de Köln (1 pecia în 1500 = 7 fl.) și de șapte ori mai mare ca cel de Görlicz (1 pecia în 1500 = 3—3 1/2 fl.) Postavul de Verona apare uneori și sub denumirea de *Halbernisch*¹¹ și *gesturcz*¹². În 1503 *Halbernisch* costa 6 florini pecia¹³. Postavul de Verona constituia un important articol de export din Transilvania în Țara Românească, deoseori împreună cu postavurile de Bergamo, Köln, Langwerder și altele¹⁴.

Postavul scarlat (*scharlach*, *scarlat*, *schorloch*), o țesătură fină produsă din lînă engleză, în special la Florența¹⁵, e accesibil numai celor avuți. Se oferea de obicei ca dar, de către conducerea orașelor, marilor dregători¹⁶. Prețul acestui postav evoluează în prima jumătate a sec., în raport cu calitatea sa. Există scarlat cu 1 florin 75 dinari — 2 florini 1 cot¹⁷, adică circa 70—80 florini bucata. Era de zece ori mai scump ca postavul de Köln sau ca cel de Nürnberg. La Cluj el se aduce în 1599 din Viena, Cracovia și Livornu¹⁸. Mai circulau apoi așa-numitele „postavuri italiene” (*Velesducher*, *pannum italicum*)¹⁹. La Cluj ele se puteau desface, în 1538, numai cu bucata („pannum italicum pecia una”)²⁰. În 1503 acest postav

¹ *Quellen*, II, p. 679 (1540); I, p. 281 (1507).

² *Ibidem*, III, p. 155 (1542) și p. 555 (1550).

³ *Ibidem*, p. 97 și 101 (1541).

⁴ *Ibidem*, p. 442 (1548).

⁵ *Ibidem*, I, p. 574 (1524); III, p. 257 (1545).

⁶ S. Goldenberg, *Clujul în sec. al XVI-lea*, p. 283 și 369.

⁷ *Rechnungen*, I, p. 9: „pro 9 ulnis de Verona vulgo Pernis... flor. auri 6”.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 193.

¹⁰ *Ibidem*, p. 286 (1500)

¹¹ *Quellen*, I, p. 37 (1503): „pannos videlicet Pernisch pecias 4, Halbernisch pecias 15, iterim Halbernisch 2... 202 fl.”

¹² *Rechnungen*, p. 470: „pro una pecia Pernisii vulgo gesturcz per fl. 25”.

¹³ *Quellen*, I, p. 40 (1503): „Halbernisch pecias 18 flor. 108”.

¹⁴ *Ibidem*, I, p. 37, 39, 43 sqq.

¹⁵ M. Mollat, M. Postan, P. Johansen, A. Saponi, Ch. Verlinden, *L'économie européenne aux deux derniers siècles du Moyen Âge*, Relazioni, VI, Firenze, 1955, p. 847; Saponi, *op. cit.*, Index s. v.

¹⁶ *Quellen*, II, p. 201; III, p. 268.

¹⁷ *Ibidem*, III, p. 268 (1545); Arh. St. Brașov, *Villicatsrechnung*, III, B. XVII, p. 3.

¹⁸ S. Goldenberg, *Clujul în sec. al XVI-lea*, p. 258—263.

¹⁹ *Rechnungen*, p. 324; *Quellen*, I, p. 41; II, p. 426.

²⁰ S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 369.

costa 1 bucată 30 florini¹. Tot la Cluj, în ordonanțele din 8 martie 1584 se prevede ca postavurile și mătășurile italiene să se vîndă numai cu valul, iar ața italiană cu fontul². Se mai importau în Transilvania: tafta venețiană, în special din Viena³, brocat⁴, mătășuri, dantelă, atlas și catifea⁵.

Alte produse ale industriei și artizanatului italian sau articole de lux intrau în țară pe cele mai diferite căi. Ele se cumpărau direct de către cei ce vizitau Italia, erau achiziționate pe alte piețe, externe (Viena, Breslau, Cracovia, Liov, Buda) sau erau aduse în țară de negustori sau meșteșugari italieni sau ardeleni. Le găsim în special la persoanele de vază, nobili, prelați, patricieni, clerici italieni sau comandanți de mercenari italieni, numeroși în Transilvania în sec. al XVI-lea. Desigur identificarea lor în testamente, catastife și registre este posibilă numai în cazurile unde există specificarea originii lor italiene.

Între obiectele aparținătoare episcopului Francisc Várday, găsite în 1521 într-una din casele sale din Alba Iulia, figurează: un pat italian cu saltea și pernă, amfore italiene, monștrante și cupe italiene etc.⁶. La același Várday s-au găsit, cumpărate direct la Buda de la Antonio Bini, „*civis et mercator florentinus*”, tablouri și cupe smălțuite⁷. Tot în posesia lui Várday, se mai găseau și alte obiecte, poate și ele de proveniență italiană: candelabre, geme, veselă, orologii, tablouri, obiecte de orfevrărie etc.⁸ În catastiful averii doamnei Voica, văduva lui Mihnea cel Rău (1508—1509), decedată în Transilvania, figura o șubă dublă din Veneția și o altă șubă din atlas aurit florentin⁹, iar în averea lui Ioan II Sigismund găsim, între altele, o sâbie italiană împodobită cu pietre prețioase¹⁰. Mihai Viteazul comanda la 1600 la Veneția: foi de aur pentru 350 florini.

¹ *Quellen*, I, p. 41.

² S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 285; un vig (val) 24—45 coți (ulnae).

³ *Ibidem*, p. 258—63; 1 font (libra) = 560 și 633 gr.

⁴ În Transilvania s-au păstrat numeroase ornate liturgice din brocat de mătase, în special de culoare roșie și din alte postavuri țesute cu fire de aur, produse la Lucca și Florența, datînd unele din a doua jumătate și altele chiar de la sfîrșitul sec. al XV-lea (J. Bilz, *Ein Messgewand aus Luchser Seidenbrocat*, în *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, II, 1932, p. 34 și idem, *Die vorreformatorischen Messgewänder der evangh. Pfarrkirche in Hermannstadt*, *ibidem*, I, p. 34—38).

⁵ S. Goldenberg, *op. cit.* J. Balogh, *Az Erdély Renaissance*, I, Cluj, 1943, p. 145—155, 161, n. 40, 180, 202.

⁶ „Lectus unus italicus, cum tentorio viridi, pulvinariis maioribus duobus, matrecz vero uno et cervicali similiter uno... Scutelle vel pelves italice VI... Amphore, similiter italice III... monstrancia italice, I, laterna una italice...” (Doc. din 12 martie 1521, în *Code Diplomaticus domus senioris comitum Zichy*... XII, Budapesta, 1931, p. 422—423).

⁷ „Una imago beate virginis gloriose. scutelle magne et parve, smaltatte” (doc. din 18 mai 1519, la Lucksics P., *Bini Antal olász képkereskedő Budán a XVI század elején*. în „Archeologiai Ertésítő”, XLIII, Budapesta, 1929, p. 269—270).

⁸ Balogh, *op. cit.*, p. 65, 149—150, 193—194.

⁹ „Subam purpuream dupplatom, venieensem, flavei coloris, cum nodis argenteis triginta quinque, subductam pellibus perghwethath valentem florenos quadraginta... item quintam subam, de athlesio de aurato florentino, cum nodis triginta septem argenteis, subductam pellibus perghwethath, valentem florenos sexaginta (*Hurmuzaki*, XV. 1, p. 225—226, doc. din 1 ian. 1514).

¹⁰ L. Kémenyi, *János Király kincseinek s ruháinak összeírása*, în *Történelmi Tár*, Budapesta, 1888, p. 570.

smalt (smaltino), *bolum armenicum*¹, miniu, cinabru, alți coloranți (*verde azuro, verde aramo, terra verde, vernice, indigo, sbiata*) *orpimento*, lac fin, pahare de sticlă (*bicchiere*), un butoiș (barillezo) de „romaranezi”, altul de măsline, 6 căpățini (*pani*) de zahăr, 1 butoiș de confect (*confetti*); postavuri scumpe: paonazze, *incarnato*, postav verde și negru, mătasă verde (*raso verde*), o piele de leopard, 6 iatagane (*simitare*) și 4 piei pentru căptușirea tecilor („*per fodrar le vagine di simitare*”)². Pentru aceste mărfuri domnul român primește scutire de vamă din partea colegiului din Veneția³.

Unele din obiectele solicitate în Transilvania erau confecționate în țară de meșterii italieni statorniciți aici temporar sau definitiv, sau de meșteri care au învățat meseria lor în Italia.

Meșteri sticlari italieni, probabil originari din Veneția, se află în slujba principelui Transilvaniei. La Rîșnov, lângă Brașov, exista, după cum am mai arătat, un atelier sau o manufactură de sticlă. Aici îl trimite la 3 august 1573 Ștefan Báthory pe Alessandro Morosini (*Moresinus Italus*) la meșterii sticlari de aici, pentru a confecționa geamuri („ad vitreas pro confectioe quorundam vitrorum”), după modelul pe care-l va arăta italianul⁴. Același Morosini a fost oaspetele brașovenilor, în trecere spre București și la întors, în anii 1573—1574⁵. Italieni, specialiști în confecționarea produselor de sticlă și oglinzi, revin la Rîșnov și în alții ani: la 21 aprilie 1578 sosește la Brașov un italian (*ein wählischer*) pentru o comandă de sticlă (oglinzi? — *glässer*) pentru nevoile curții principelui. Tot aici se transportă la 29 aprilie cositor italian (*den wälleschne Zinn*), un italian transportă geamuri pentru curtea principelui, la Alba Iulia, în timp ce un altul, Giovanni, duce un transport de mercur, proprietatea principelui, în Turcia⁶. Unii ardeleni învață meșteșugul frapei monetare, la Veneția, pentru a-l practica apoi în țară, cum e cazul lui Petru Scherlit în 1551⁷. La sfârșitul veacului e menționat un cizmar italian, *Ioannes Spilimberger Italus suttor*, implicat într-un proces de omor⁸. Tipografi din Transilvania învață meșteșugul lor în tipografiile italiene (din Veneția, Mantua, Modena, Napoli), iar tipărituri italiene, în special venețiene, se găsesc în toate bibliotecile medievale ale Transilvaniei⁹.

În legătură cu dezvoltarea postăvăritului indigen, în special în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, se constată și prezența unor postăvari italieni. Lina necesară se aducea de obicei din Țara Românească sau din sudul

¹ Argilă colorată în roșu de oxidul de fier pe care-l conține, folosită extern la afecțiuni de piele, rani singerinde și purulente.

² *Hurmuzaki*, VIII, p. 203 (doc. din 18 martie 1600).

³ *Ibidem*: „... che debbano lassar passar liberamente et senza pagamento”.

⁴ Arh. St. Brașov, Col. Fronius, I, nr. 326.

⁵ *Hurmuzaki*, XI, p. 810 și 812.

⁶ *Villicatsrechnung*, 1575, 1578—1609, III, C/12, p. 412, 415, 433.

⁷ Cf. Arh. St. Sibiu, N. Coll. Post. L. 70, 1327, doc. din 21 sept. 1551.

⁸ Stilionar din sec. XVI, nr. 999, f. 119 (nr. 319); documentul datează probabil din anii 1593—1594.

⁹ Cf. V. Roth, *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strassburg, 1908, p. 233; Balogh, *op. cit.*, p. 136, 142 n. 69, 194, 312 n. 1; Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania în sec. XVI* (București), 1954, p. 230.

Dunării¹. În vederea organizării producției de postav din Sibiu sînt angajați postăvari italieni. S-a păstrat o chitanță autografă a lui Antonio Morosino, din vestita breaslă florentină Lana (*del arte de la Lana*), care atestă că a primit de la judele Sibiului o sumă de bani pentru vopsitul lînii și plata lucrului („*per pagare le manufature a la maestranza de lavora giornalmente*”) avînd data de 18 noiembrie 1592². În același act este menționat și vopsitorul (*tentor*) Stefano di Pietro. Angajarea unor postăvari florentini specialiști în fazele atît de complicate ale industriei textile și vopsitori renumiți atestă nevoia unei producții proprii de textile de calitate, în condițiile în care produsele textile apusene (neerlandeze, dar și italiene) pătrund mai greu pe piața țărilor romîne la sfîrșitul veacului, înlocuite fiind în parte de produsele indigene sau de cele din Europa Centrală³. Postăvarii italieni continuă activitatea lor la Sibiu și în anul următor. Stefano di Pietro („*Stephanus de Petro tinctor et praefectus pannificum italorum*”) atestă că la 13 februarie 1593 a fi primit „*ratione expensarum et debitorum Cibinii causa texturae panni contractorum et redemptionem pannorum quorundam oppignoratorum*” din partea judeului Albert Syweg (Huet) suma de 240 florini⁴. Vopsitori italieni lucrau, de altfel, și la Brașov⁵.

O altă ramură, în care s-a manifestat talentul meșterilor italieni a fost arhitectura civilă, dar mai ales cea militară. Nobilii și înalții prelați din Transilvania, în străduința lor de a imita felul de viață italian, cheamă meșteri italieni să le execute lucrările. Pe această cale pătrund aici formele Renașterii italiene. Meșterii italieni, invitați la Curte, dețin funcția de „fondatori”, adică de concepanți și conducători ai lucrărilor⁶. Zidarii și arhitecții italieni lucrează de multe ori în slujba magistratului unor orașe, de pildă la Brașov și Sibiu, unde în anii 1545—1548 activează un arhitect-zidar italian, cioplitori ca *Petrus Italus*, *Iohannes Florentinus*, apoi cioplitorul *Luca Italus* trecut pe urmă în slujba domnului Țării Romînești, Mircea Ciobanul (1545—1552, 1553—1554, 1558—1559). La Brașov ei lucrează la baia orașului, la bastioanele orașului etc.⁷. Un meșter florentin

¹ La Sibiu, de exemplu lina se percepea și sub forma de vîgesimă (cca. 1/20) din totalul lînii importate, cu valoarea convertită în bani, destinată fiind postăvarilor, de pildă la 4 iunie 1597: „*Parl gewandt macher... gab zur maudtt on gewandt macher wol 21 fl. 50 d*”; la 8 iunie: „*Andrei de Rimnik gab zu maudtt on gewandt macher wol... 95 fl.*”. Arh. St. Sibiu, Zwanzigst u. Dreissigst Rechnungen, nr. 36.

² Arh. St. Sibiu, N. Coll. Post., L. 73, nr. 1697 cu mențiunea: „*Pecunia ad pignus pannificibus italis data*”.

³ S. Goldenberg, *Clujul în sec. al XVI-lea*, p. 261.

⁴ Arh. St. Sibiu, Doc. lit. 1368 a., 1. 28.

⁵ Cf. registrul *Gewandhandel* (1579), Arh. St. Brașov, III A.15, p. 568: „*18 Marty kaufften wir fon den wahlischen ferbern*”. Informația de la G. Nussbächer, pentru care fi mulțumim.

⁶ Gh. Sebestyén și V. Sebestyén, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 14, 33 și 36—37.

⁷ C. Petreanu, *Ars Transilvaniae*, Sibiu, 1944, p. 121—122; *Quellen*, III, Brașov, 1896, p. 255 (1545): „*pro uno curru lignorum Ioanni Kimmel dum Italus ibi fuit — 12 aspri*”; p. 257 (1545): „*Italo architect vulgo Pallyer fl. 20; Lucae Italo cum illo Italo Cibinium misso exp. fl. 3; exp. et merc. de equis, quibus idem Italus est ductus Cibinium fl. 3; eidem Italo pro victualibus apud Ioannem Kimmel (coriarius) fl. 5 asp. 32½; eidem, quamdiu hic fuit 95 oct. vini fl. 2 asp. 43; Lucae lapicidae Italo qui continuo apud hunc Italum fuit et etiam Cibinium 33 diebus merc., 1 die asp. 4 facit fl. 2 asp. 32; p. 267 (1545); Ioanni mensatori solvi pro ligna Bastya quam Italus Pallyr dictus, parari fecerat fl. 1 asp. 10*”; p. 412

necunoscut lucrează la casa Wolphard din Cluj iar un alt italian, Petru lăpicida de Lugano, la Bistrița¹. Uneori construiesc și castele (Iernut)². De altfel, unele edificii, din care există astăzi numai fragmente de portaluri, ferestre, chenare etc. vădesc o influență directă a artei italiene în domeniul edilitar.

Majoritatea italienilor care au lucrat în Transilvania au fost însă arhitecți militari. Ei lucrau în domeniul fortificațiilor, într-o epocă în care „sistema bastionato italiano” cîștigase cu succes terenul, și construiesc la Sibiu, la Făgăraș, la Gherla, la Timișoara. Ei vin în Transilvania pe la mijlocul secolului. E vorba de Martino de Spazio, care fortifică Timișoara la 1552, Antonio de Bufalo care lucrează la Alba Iulia, Andrea de Travisano „supremus magister supra caeteros magistris muratores ac lapedes in Transilvania” (1554), Francesco da Pozzo din Milano (1554), Antonio da Spazio, Alessandro Cavolini; apoi Paolo da Mirandola (Alba Iulia 1561), Cesare Baldigora (Satu Mare, după 1569), Filippo Pigafetta, inginer și scriitor militar; frații Genga (Oradea), Veneziano Ottavio Baldigora, Achille Tarducci da Corinaldo, Giovanni Marco Isolani, arhitect bolognez (1598) și alții³. Unii din ei au lucrat în Transilvania numai în mod trecător. Ei au întocmit probabil schițele, planurile fortificațiilor, realizarea rămînînd în sarcina meșterilor și zidarilor ardeleni.

Ragusa (Dubrovnik) a fost multă vreme una din porțile de intrare a produselor meridionale și în special italiene în sud-estul Europei. Mica republică aristocratică de pe coastele Dalmației, la adăpostul privilegiilor comerciale obținute de la sultani și cu ajutorul coloniilor statornicite într-o serie de orașe din Peninsula Balcană, ca Adrianopol, Constantinopol, Belgrad, Vidin, Sofia, Trnovo, Provadija, Silistra⁴, se includea în circuitul de mărfuri din această zonă, exercitat pe o serie de căi, dintre

(1547): „Lucas Italus lapedica paravit vulgo ein dyr Gered, hat gehawen”; p. 441 (1548): „Ipso die Bartholomei venit Lucas Italus in Campolongo habitans fam. Myrche wayw.”; p. 444 (e vorba de trimiterea de către Mircea Ciobanul a unui turc în Transilvania, împreună cu italianul Luca); p. 454 (1548): „Lucae Italo Lapedicae qui stubam balnei superiorum lapidibus quadratis stravit ac scamna lapidea fecit et alia multa ibidem laboravit, merc. ex. coniunctione — 50 fl.”; p. 454: „Lucas Italus per dies 4 laboravit in vulgo Kazten meliorando”; p. 462 (1548): „Lucae Italo qui paravit vulgo 2 Gesems yber dy Laden an dem Schweys Owen, asp. 40”; *Quellen*, II, p. 647 (1541): „Onofrio ac Italo solvi, qui novam cisternam balnei superioris vulgo Kaztyn paraverunt — flor. 15”.

¹ Gh. Sebestyén și V. Sebestyén, *op. cit.*, p. 15 și 58.

² Petranu, *op. cit.*, p. 121.

³ F. Banfi, *Olasz katonai építészek Erdélyben. Gli architetti militari italiani in Transilvania*, Cluj, 1933, passim.

⁴ Cf. *Acta Bulgariae ecclesiastica...* ed. E. Fermeđzin, în *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum meridionalium*, XVIII, Zagreb, 1887, p. 6 sqq.; Al. P. Arbore, *Cîteva însemnări etno-istorice asupra Dobrogei în veacul de mijloc: Raguzanii*, Constanța, f. a., p. 1, 43; Al. Grecu (= P. P. Panaitescu), *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Ragusa (sec. XV—XVIII)*, în „Studii”, IV, 1949, p. 104—105; I. Tadić, *La part de Raguse au commerce méditerranéen du XVI-e siècle*, în *Congresso Internazionale di Scienze Storiche* (Roma), VII, Firenze (1955), p. 296 sqq.; Fr. Pall, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani (cu documente inedite despre negoțul lînii în anul 1578)*, în „Revista Arhivelor”, Seria nouă, 1960, 1, p. 99—100. Pentru Ragusa în evul mediu, vezi și B. Krekić, *Dubrovnik i Levant, 1280—1460*, Beograd, 1956; idem, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Âge*, Paris, 1961; I. Tadić, *Les archives économiques de Raguse*, în „Annales”, XVI, 1961.

care una directă spre Vidin și țările române, iar alta indirectă peste Dunăre, în Țara Românească, prin Giurgiu sau Siliștra și prin Galați în Moldova.

În esigur, nu poate fi vorba de o predominare a comerțului raguzan în țările române. Aceasta, datorită faptului că raguzanii se loveau de concurența negustorilor români, sași și unguri și apoi, în special de la mijlocul secolului al XVI-lea, de cea a negustorilor greci, evrei, armeni și italieni¹.

Prezența negustorilor raguzani este la început mai mult sporadică și activitatea lor poartă amprenta provizoratului. Ei vin de obicei din Bulgaria și după încheierea afacerilor se întorc tot acolo. În țările române raguzanii activează ca negustori, dar și ca bancheri și creditori, preocupări de altfel legate de negoț, apoi ca arendași de dijme și vămi, uneori și în calitate de agenți diplomatici, informatori și aceasta în special în veacul al XVI-lea, secol de mari progrese în viața republicii raguzane. Negustorii raguzani făceau comerț, cu piei, vite, cai, textile, obiecte din metal, lână.

Negustorii raguzani² sînt atestați la Timișoara, Lipova, Bistrița, Cluj, la Alba Iulia și la Brașov. Activitatea lor cade în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și în special în perioada domniei Báthoreștilor. Prin legăturile lor cu ținuturile de dincolo de Carpați ei contribuiau la cimentarea relațiilor economice între cele trei țări române. În anul 1551 pot fi găsiți la Lipova, exercitîndu-și meșteșugul, negustori raguzani³. La Timișoara, centru militar dar și de tranzit, se statornicește o colonie raguzană în 1582, care cere înființarea unei școli catolice⁴. Negustori, probabil raguzani, din Timișoara, sînt menționați și într-un raport din 1584⁵. Un *Thomas Olaz* (= italian) *Ragusiensis* se află în 1593 la Bistrița⁶, iar un alt negustor raguzan, *Ludovicus Italus*, pleacă de la Cluj spre Timișoara, în decembrie 1581, între altele și cu corespondență destinată unor clerici catolici de acolo⁷.

În a doua jumătate a secolului este atestată și prezența unei mici colonii raguzane la Alba Iulia. Așezarea ei a fost fără îndoială favorizată și de atragerea italienilor și a raguzanilor la curtea principilor transilvăneni, în special în perioada contrareformei. Pe la 1580 se găsesc italieni la Alba Iulia⁸, între care și cei patru toscani Genga, dintre care Simone era arhitect, iar Girolamo, probabil negustor⁹. Faptul că negustori italieni — originari din Ragusa — au domiciliul la Alba Iulia, rezultă și din hotărîrea dietei din 1593, prin care se prevedea că „negustorii greci, italieni și germani din Alba Iulia, care transportă cu carele să plătească 10 florini”, cei ce transportă mărfuri pe spinarea cailor — 5 florini, și aceste sume să le

¹ Vuk Vinaver, *Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka*, în „Anali Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku”, Dubrovnik, 1955—1956, p. 417—419.

² Unele documente vorbesc de italieni, dar din cuprinsul lor rezultă că e vorba de raguzani (dalmatini).

³ S. Marki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, 1892, II. 1, p. 429; *Történelmi Tár*, 1891, p. 436.

⁴ Al. Grecu, *op. cit.*, p. 113.

⁵ *Acta Bosniae...*, Ed. E. Fermezdin, în M. sp. H.S.M., XXIII, Zagreb, 1892, p. 337.

⁶ Arh. St. Cluj, Protocoalele orașului Bistrița, III-a, 8, f. 75.

⁷ Veress, *Fontes...*, 1, p. 204.

⁸ *Ibidem*, p. 105 (23 apr. 1580).

⁹ G. Bascapè, *op. cit.*, p. 174.

adune judele din Alba Iulia și să le verse la Cluj¹. Negustorii greci, italieni și germani din alte orașe ale Transilvaniei sînt datori, în virtutea aceluiași ordonanțe, să achite aceste impozite către juzii orașelor respective. Prin urmare italienii și raguzanii din Alba Iulia, precum și cei statorniciți în alte orașe ale Transilvaniei, sînt asimilați în ce privește obligațiile, probabil și în ce privește drepturile, cu ceilalți orășeni. La Alba Iulia este atestat în 1549 raguzanul Serafin Godolič². Într-un stilionar întocmit în timpul lui Sigismund Báthory (1581—1597), probabil în anii 1593—1594, este redată o scrisoare a lui Sigismund Báthory către magistratul orașului Alba Iulia în legătură cu un proces dintre Vincențiu Boczkowyth din Alba Iulia și Aloisio *Itulus Ragusius*, „ratione quorundam certorum negotiorum”³. Acelaș Vincențiu, de data aceasta cu numele de familie Bokowicz „nunc hic Albe Iulie commorantis”, apare din nou într-o altă scrisoare a lui Sigismund Báthory către Ioan Horváth „provisor arcis”⁴ de Alba Iulia, în legătură cu același litigiu dintre Vincențiu și Aloisio „similiter Ragusiensem”, agentul Mariei, văduva raguzanului Alfonso, în legătură cu o datorie de 657 taleri. Din scrisoare rezultă că pricina a mai fost judecată înaintea principelui, apelată și trecută apoi în competența provizorului de la Alba Iulia⁵.

Cu mai mult de două decenii înainte, în septembrie 1571, sosise la Brașov cu o cantitate de piper și de spițerii, negustorul Marchus Giliatti⁶. El nu a reușit să le vîndă în oraș⁷. Întrucît însă avea de la Ștefan Báthory privilegiul de a duce mărfurile sale în orice loc ar dori⁸, iar brașovenii, în virtutea dreptului de depozit, nu i-au permis să ducă mărfurile sale în altă parte, el se declară de acord să le desfacă la Brașov, cu condiția ca tot ce rămîne nevîndut să poată fi dus „unde va voi el, la Cracovia și în Polonia, pe orice drum îi va conveni”⁹. Această clauză prevedea deci vehicularea în continuare a mărfurilor sale la Cracovia, probabil pe traseul Brașov—Cluj—Kosice—Presov—Nowy-Sącz. Faptul că Giliatti amintește în scrisoarea sa despre rudele sale („li mia parenti”) din Alba Iulia și întrucît știm că la Alba Iulia se aflau raguzani, e posibil ca și acest negustor de spițerii să fi fost originar din Ragusa.

În sfîrșit, un interes deosebit pentru activitatea comercială a raguzanilor în Transilvania în secolul al XVI-lea prezintă informațiile despre comerțul cu lînă practicat de raguzanul Piero di Giovanni cu brașovenii.

¹ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, III, p. 423.

² Al. Grecu, *op. cit.*, p. 113.

³ Stilionar din sec. XVI, nr. 999, p. 27—29 (nr. 101), Fondul de manuscrise, Biblioteca Universitară din Cluj.

⁴ Provisor = iudex aulicus, locumtenens, castellanus, curator.

⁵ *Ibidem*, p. 71—72 (nr. 217).

⁶ Cf. arh. Stat. Brașov, col. Schnell II, 185, doc. din 23 sept. 1571, traducerea germană, *ibidem*, 186; publicat și de Iorga, în *Studii și documente cu privire la istoria romnilor*, XII, București, 1906, p. IV și n. 2.

⁷ *Ibidem*: „essendo venute qui in Brasouia... con una summa de pevere e de spiciaria doue non potendola vendere”.

⁸ *Ibidem*: „hebbero gratia dallo magnifico e illustrissimo Sinior Stephano woiewoda vt posso portare la deta mia merze de quj doue voglio”.

⁹ *Ibidem*.

Brașovul este fără îndoială, în această perioadă, cel mai important emporiu din Transilvania. Așezarea sa geografică a fost favorabilă pentru schimbul intens de mărfuri cu Țara Românească și, în parte, și cu Moldova. După spusele contemporanilor, el era piața principală pentru mărfurile levantine, un fel de „depozit comun” pentru țările române, la care apelau negustori români, sași, unguri, greci, italieni și alții, care își desfășeau mărfurile lor sau achiziționau diferite produse și articole la Brașov. Brașovul primea și exporta mărfuri „de peste mare”, îndeosebi mirodenii și țesături, postavuri fine aduse din Țările de Jos, de la Rin, din Italia, din Boemia, Silezia, produse meșteșugărești din orașele coroanei habsburgice¹, produsele artizanatului propriu și în special mărfurile, produsele naturale, materii prime și unele obiecte meșteșugărești din Țara Românească și Moldova.

Comerțul cu textile constituia baza comerțului extern al Brașovului. Or, o serie de factori au pus piedici tot mai mari acestei importante ramuri de activitate. Instaurarea suveranității turcești asupra Transilvaniei, războaiele dintre imperiale și turci conjugate cu luptele pentru cucerirea Principatului; deplasarea unor drumuri comerciale care a însoțit, pe plan intern, pe cea a axei comerțului internațional pe plan extern; accesul tot mai greu la produsele textile apusene și trecerea, în Apus, la o producție de țesături de o calitate mijlocie sau inferioară chiar² au pus tot mai acut problema sporirii producției textile indigene. Aceasta era impus pe de o parte și de evoluția demografică, de activitatea crescândă a croitorilor care confecționau îmbrăcăminte pentru toate păturile și categoriile sociale³, iar pe de altă parte și de necesitățile aprovizionării sporite a contingentelor militare⁴.

La Brașov funcționau, în secolul al XVI-lea, o breaslă a țesătorilor de pînză⁵, una a tunzătorilor de postav⁶ și o altă breaslă a țesătorilor de lînă⁷. Ultimii dispuneau și de monopolul desfacerii postavurilor, excepțind iarmaroacele⁸. Postavurile de lînă, confecționate de țesătorii brașoveni, erau desfăcute fie în atelierelor lor, fie în piață, fie, din anul 1545, în casa de comerț (Kaufhaus) înființată în oraș. Ele se vindeau în cantități importante la târgurile din Transilvania, Țara Românească și Moldova. Nici producția de postavuri de lînă inițiată în 1546 prin antrenarea unui

¹ Cf. S. Goldenberg, *Brașovul la mijlocul secolului al XVI-lea și încercarea de răzvrătire din 1557*, „Buletinul Universităților V. Babeș și Bolyai”, Cluj, I, 1-2, 1956, p. 202-203; R. Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, 1957, passim; idem, *Le rôle commercial de la ville de Brașov dans le sud-est de l'Europe au XVI-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire...* Stockholm 1960, București, 1960, p. 207-221.

² M. Malowist, *Un essai d'histoire comparée: Les mouvements d'expansion en Europe au XV-e et XVI-e siècles*, în „Annales”, V, 1962, p. 923.

³ Cf. *Materg, Buch darinnen Elltliche Kleider ab gewählet sein...* ms., Arh. Bisericii Negre din Brașov, IV H d. 25, p. 8-10.

⁴ Arh. St. Brașov, *Villicals Rechnung, 1575-1578, 1609, C/12*, p. 451 (1578).

⁵ *Industria textilă din Brașov și Țara Blrsei (Catalog de documente 1413-1820)*, I, București, 1960, p. 45 și 46; *Verzeichniss der Kronstädter Zunft-Urkunden*, Brașov, 1886, s.v.

⁶ Arh. St. Sibiu, *Zunft-Urkunden*, I, 122.

⁷ Arh. St. Brașov, *Gerichtliches Raths Protocoll, 1558-1589*, IV, D. 1.

⁸ *Ibidem*, p. 209 (1570).

postăvar german, Andrei¹, se pare că nu a dat rezultatele scontate.

Creșterea cererii de postavuri a pus în fața magistratului problema postăvăritului brașovean și cea a comerțului cu postavurile produse și cu cele importate. În acest scop a fost creată, în 1576 o casă a postăvăritului (Gewandhaus), un oficiu al comerțului cu textile care administra aprovizionarea cu materie primă a postăvarilor și desfacerea postavurilor la târguri și iarmaroace.

Se pare că de la început era preconizată nu numai producția de postavuri indigene (*Croner tuch*), dar și cea a unor țesături care să imite țesăturile străine, în special „*pannum londinense*” sau „*lund*” și cel „*lung de Nürnberg*”². Se confecționa în cantități importante și postavul sur (*pannum griseum*). Producția de postavuri de calitate superioară solicita însă vopsitori și spălători pricepuți, adică specialiști în operația cea mai delicată și dificilă. Din acest motiv este trimis în Germania, în ianuarie 1576, Salomon, din cunoscuta familie de patricieni Greissing, în vederea angajării unui vopsitor (*wedfarber*)³. În octombrie același an poate fi găsit la Brașov vopsitorul Sebastian Gottesleben, adus din Germania „cu mari greutate și cheltuială”⁴. Cu acesta magistratul orașului Brașov încheie un contract, obligându-se să-i pună la dispoziție o vopsitorie, cazane, căzi etc. (*färbhaus, kessel, biedenn*), să-i dea mijloacele pentru întreținerea familiei și a calfelor, să-l înzestreze cu un capital inițial pentru a putea începe producția și — întrucît nu se știa, cît să i se plătească de fiecare bucată de postav, pînă ce producția va merge în ritm normal — să i se acorde monopolul producției⁵.

Astfel a început, pe baze mai largi, producția de postav din Brașov și activitatea administrației negoțului de postav⁶. În fruntea administrației se aflau, în anul 1576: Mathias Fronius, Andreas Kemmel, Stephanus Krauss, Hans Fuchs, Hans Hegyesch și Michel Dyek⁷. Administrația

¹ Cf. *Chronik des Hieron. Ostermayer 1520—1561*, în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, Cluj, 1839, p. 32.

² În Statutele din 1582 tundera postavurilor „*lund*” și „*lung de Nürnberg*” intră în proba de meșter (*Industria textilă* . . . , p. 6—7). Postavul „*lund*” (londinense, londisch) se confecționa în Anglia și Olanda sau se finisa în Olanda.

³ Arh. St. Brașov, „Acte în depozit,” II, 5, doc. din 5 ian. 1576.

⁴ Cf. Arh. Stat. Brașov, doc. din 24 oct. 1576, „Acte în depozit,” II, 9: „mit grosser Mühe und Ankost”.

⁵ *Ibidem*: „keiner nicht soll macht haben zu ferbenn oder ein ferbhaus, auff zwrichten”.

⁶ Cf. Arh. St. Brașov, *Register auf den Gewandhandel des 1576-ten Jars* (în continuare citat: *Register*, III, 95/17, p. 3).

⁷ Toți membrii acestui oficiu erau figuri cunoscute și cu greutate în oraș sau în conducerea acestuia: Mathias Fronius a fost o personalitate marcantă la Brașov; el a ocupat pe rînd toate dregătoriile importante; decenii întregi a deținut funcția importantă de protonotar al orașului, din 1575 pînă la 1587 a fost senator, în 1573 villicus, în anii 1581—1588 castelan de Bran, a reprezentat în mai multe rînduri pe sași la dietele Transilvaniei, a făcut parte din delegațiile trimise în Polonia la Ștefan Báthory; a fost în obilat în 1583. Andrei Kemmel a deținut, între altele, următoarele funcții de conducere: jurat în 1568, 1571—1576, 1581—1586; administrator al viilor în 1569—1570; villicus 1577, 1578—1581, 1587. Ștefan Krauss fusese administrator în anii 1571 și 1572, jurat în 1573, 1574—1578. Hans Fuchs (Johannes III) fusese jurat în 1574—1578 și în 1582—1583, administrator în 1574, jude în 1579—1581, delegat la dietă 1576, 1578, 1579 etc. Ioan Hegyesch a fost jurat în 1576 și 1584—1588, administrator al

comerțului cu postav din Brașov organizează singură sau prin negustorii brașoveni care erau în relații permanente cu negustorii români, greci sau raguzani din Țara Românească, aprovizionarea cu lână străină sau indigenă, repartiza postavărilor și vopsitorilor¹ materia primă (lână, coloranți etc.) în vederea confecționării postavurilor; administra veniturile, achiziționând salariile; avea, se pare, monopolul comerțului cu ridicata, adică achiziționa postavurile solicitate la Brașov la târgurile și iarmaroacele din Transilvania, unde se găseau de vânzare asemenea postavuri; aproviziona cu postavuri proprii sau cumpărate pe negustorii sau croitorii brașoveni, contra cost sau pe datorie, și vindea fie prin membrii conducerii administrației, fie prin intermediul altor negustori, postavuri la diferitele iarmaroace din Brașov sau din alte orașe ale Transilvaniei². Lâna achiziționată se depozita „în biserică” (*in der kyrchen*) în poduri³. Din analiza detaliilor registrului comerțului de postav rezultă, pentru prima oară în istoria industriei textile românești, un nou sistem de organizare a producției și a desfacerii produselor finite. Ca și în alte părți, în Flandra sau în Italia, se manifestă și la Brașov în epoca studiată formele comanditei negustorești, intervenția unui grup de negustori de postav — e drept, subordonați magistratului orașului, din care ei făceau aproape cu toții parte — în procesul de achiziționare de materie primă, în repartizarea acestuia către meșterii postavari și desfaceră postavului finit și a celui achiziționat. Din păcate, nu cunoaștem amănunte despre desfășurarea procesului de producție, despre volumul linii folosite și despre capacitatea de producție. Totuși se pare că procesul de producție se desfășura în mai multe ateliere, cu vopsitorii și spălătorii. Volumul producției trebuia să fi fost destul de important, căci de exemplu în 1578 veniturile oficiului se ridicau la 10 095/75 florini, iar numai de la un singur negustor (Piero di Giovanni) se recepționase în anii 1577—1578 circa 200 de măji (peste 12 000 kg) de lână.

Oficiul comerțului cu postav desface cele mai diferite soiuri de textile: Londisch, de Jihlava, scarlat, karasia, de Liov (Lemberger), Schay, kernntuch, postavuri „brașovene” (*Croner*): colorate în albastru deschis, roșu, verde, negru ș.a. Se achiziționează lână, indigo, alaun și alți coloranți și fixanți necesari producției de postavuri indigene⁴. Postavurile confecționate se vindeau în Transilvania (la Cluj, Sighișoara, Aiud, Bistrița, Biertan etc.) sau se exportau în Țara Românească. În vederea împiede-

---

viilor în 1581 și 1583, procurator în 1580, *provisor tritici* în 1582—1584 etc. Numai Mihail Dick era o figură mai puțin marcantă; el deținuse între anii 1573—1577 funcția de administrator al viilor într-unul din cvartalurile orașului (cf. F. Stenner, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brașov, 1916, s.v.).

¹ În anii 1577—1578 sînt amintiți postavarii Laurențiu și Ludovic (*Register*, p. 62, 164), iar în 1580 găsim următorii cinci meșteri: Ștefan Gewandmacher, Lencz Gewandmacher, Hans Brauner, Andrei Gresman, Simon Hyntz (*Register*, p. 213).

² *Register*, p. 30, 33, 50, 61—62, 111, 112, 128, 158, 211, 587, 591, 592.

³ *Ibidem*, p. 593 și 594 (1578).

⁴ *Ibidem*, passim.

cării concurenței străine se interzice în 1577 introducerea de postav sur etc.¹.

Producția de postavuri la Brașov solicita cantități sporite de lână. Lâna achiziționată în Transilvania, lâna țurcană, era de calitate inferioară față de lâna importată din sud, față de lâna țigaie, mai scumpă dar mai bună. Din acest motiv se apelează la serviciile oferite de negustori români, greci sau raguzani. Din anul 1577 s-a păstrat un zapis al lui Gaikos, fiul lui Gherghin, dimpreună cu vărul său Ghekas, prin care aceștia s-au învoit cu „postăvarii” (?) (καφταδες) din Brașov pentru o cantitate de 40 de măji de lână cu 8¹/₂ florini (greșit „groși” - κροσηα) maja². Cu un an înainte s-au achiziționat 44 măji de lână de la Gyna cel mare, apoi la niște negustori din Rîmnic³, iar în anul următor 1577 de la Gheorghe Arborășul și Dumitru din Rîmnic (60 de măji)⁴ și de la raguzanul Piero di Giovanni o dată 70 de măji, și altă dată 13 măji și 75 fonți⁵. Se caută lână și în Bulgaria (de ex. la Trnovo)⁶, prin postăvari trimiși acolo⁷.

O comandă mai mare de lână se face în 1578, an din care s-au păstrat 7 scrisori ale raguzanului Piero di Giovanni către corespondenții săi brașoveni⁸.

Piero di Giovanni nu era un necunoscut la Brașov. Cu ani înainte, când încă nu se organizase pe plan orășenesc producția și desfacerea postavului, el furniza lână unor postăvari brașoveni. Astfel, în anul 1570 la 18 septembrie, Simon Goltschmitt, împuternicitul lui Piero di Giovanni („*Pctrij des walen won Raguss*”), poartă un proces împotriva lui Laurențiu (Lörintz *gwantmacher*) pentru neplata unei cantități de lână livrată acestuia de Piero⁹. Nu știm care a fost aportul acestui negustor în aprovizionarea postăvarilor brașoveni înainte de anul 1576, dar faptul că îl găsim în plină activitate în 1578 testează pentru legături neîntrerupte, lucru confirmat și de afirmația sa din același an, că are „prieteni” la Brașov¹⁰.

Piero di Giovanni era probabil unul din negustorii raguzani stabiliți în Țara Românească. Aici încheie el o învoială cu 4 negustori brașoveni, cu privire la furnizarea de lână din „Turcia” (Bulgaria). Din scrisorile sale rezultă că Piero întreține relații de afaceri și cu alți comercianți, probabil tot raguzani, care practicau și ei negoțul cu lână, printre ei figurând și un asociat al său cu numele Marino. Cei patru brașoveni erau: Mathias Fronius, patrician, cu importante funcții în conducerea orașului; Ciril

¹ Cf. Statutele din 6 martie 1577, art. 9 (*Industria textilă* . . . , p. 46, n. 28).

² Arh. St. Brașov, col. Stenner, I, 600, doc. din 22 febr. 1577, 1 maja (centenarius) = cca. 56 sau 63 kg.

³ *Register*, p. 587.

⁴ *Ibidem*, p. 591.

⁵ *Ibidem*, p. 592.

⁶ Cf. Pall, *op. cit.*, p. 116—117, doc. III.

⁷ De ex. în 1577 e trimis „in Turkey” postăvarul Laurențiu.

⁸ Scrisorile din 24 aprilie, 14 iunie, 4 august, 13 august, 20 august, 8 septembrie și 20 septembrie 1578 au fost publicate și comentate de Pall, *op. cit.*, p. 102—115. Am reluat unele probleme privind postăvăritul brașovean și afacerile cu Piero di Giovanni, pe baza unor materiale noi, necunoscute de Pall, care impun din acest considerent unele puncte noi de vedere.

⁹ Arh. St. Brașov, Gerichtliches Raths-Protocoll, 1558—1580, IV D. 1, p. 210.

¹⁰ Pall, *op. cit.*, p. 103.

Greissing, curator apoi senator și jude; Sebastian (Bastel) Felmer, episcop, apoi senator și Iacob Felmer, probabil rudă cu Sebastian¹. Toți făceau parte din pătura conducătoare a Brașovului.

Din datele oferite de registrul administrației comerțului cu postav rezultă că trei dintre cei patru corespondenți ai lui Piero di Giovanni erau negustori de postav (*gewändshändler*) și anume: Mathias Fronius, care se găsea totodată în fruntea oficiului comerțului cu postav, Iacob Felmer și Sebastian Felmer². În ce-l privește pe Cirill Greissing, el nu apare în registrul administrației comerțului cu postav, în schimb apare Solomon, probabil frate cu el, care are un debit față de oficiu³. Nu este exclus ca Cirill să fi fost împuternicitul sau asociatul acestuia. Ei furnizau lina achiziționată de la Piero di Giovanni administrației comerțului cu postav⁴ și din acest motiv asocierea lor nu numai că nu contravenea⁵ statutelor din 1557, care interziceau orașenilor să se întovărășească în număr mai mare de doi în vederea negoțului⁶, dar s-a efectuat tocmai în numele acestui oficiu, lucru confirmat și de Piero di Giovanni, care la 14 iunie scrie corespondenților săi brașoveni că „mai aveți pentru lucru lina din anul trecut”⁷. Prin urmare se poate da un răspuns precis la întrebarea, care nu și-a găsit pînă acum dezlegarea⁸: cui furniza Piero di Giovanni lina în 1578? Comanda de lina din 1578 viza, prin intermedierea celor patru negustori brașoveni, oficiul comerțului de postav din Brașov, fapt demonstrat și de alte detalii incluse în registrul oficiului, referitoare la afacerile cu Piero di Giovanni.

Către sfîrșitul lunii aprilie 1578, deci cînd se apropia perioada de tundere a oilor, sluga lui Piero se află la Brașov, de unde se înapoiază la stăpînul său, transmitîndu-i că brașovenii au comandat pentru postăvărul lor o cantitate de lina. Din scrisoarea din 24 aprilie a lui Piero către corespondenții săi brașoveni rezultă că acesta era dispus să le procure 150 de măji de „lina bună de Provadija” („*lana bona din Prouato*”) la prețul de 9 taleri maja și le oferă și 50—60 măji lina de Sofia, la un preț de 11 florini⁹. El le mai solicită un acout de 200 de taleri și un chirograf pentru comanda de lina, și-i roagă să-i scrie de aici înainte „in franco”, adică probabil în italianește sau latinește¹⁰. Chirograful și scrisorile în limba italiană sau latină îi erau probabil necesare lui Piero în vederea înfățișării lor, ca gaj, furnizorilor săi din Bulgaria.

Prețul cu care oferea Piero brașovenilor în 1578 lina era de 9 taleri și 11 florini lina de Provadija, respectiv cea de Sofia. Aceasta nu trebuie

¹ Register, p. 3; Pall, *op. cit.*, p. 103—105

² Register, p. 112.

³ *Ibidem*, p. 62.

⁴ *Ibidem*, p. 112 (1578): se achită, din veniturile de 10 095/37 florini pe acest an, probabil pentru serviciile prestate, lui Mathias Fronius 50 florini, lui Iacob Felmer 25 florini și lui Sebastian Felmer 40 florini.

⁵ Pall, *op. cit.*, p. 105.

⁶ Kolozsvári S.-Ovári, K., *Corpus statutorum Hungariae municipalium*, I, Budapesta, 1885, p. 541 (art. 20).

⁷ Pall, *op. cit.*, p. 116, doc. II.

⁸ *Ibidem*, p. 106.

⁹ *Ibidem*, p. 115—116, doc. I.

¹⁰ *Ibidem*, p. 107—108.

să stîrnească nedumeriri¹. Diferența de preț care se poate constata între prețul de 8 florini 24 dinari sau 8 florini 50 dinari al lîinii romînești furnizate brașovenilor între 1529—1546² și cel al lîinii comandate la Piero rezulta nu numai din situația reală, cauzată de tendința generală de urcare a prețurilor din Transilvania începînd cu deceniul al 6-lea al secolului al XVI-lea, din deosebirea de distanță în ceea ce privește transportul³, ci și, și aceasta în primul rînd, din faptul că lîna adusă din sud, lîna țigaie, era de calitate superioară. De aceea în timp ce în 1557 se plătea 7 florini 50 dinari pentru maja de lîna indigenă („*platzen wohl*”), în același an se achită pentru o majă de lîna, desigur de calitate mai bună, 9 florini 75 dinari, iar în 1578 prețul real al lîinii era de 9 florini și 9 florini 75 dinari maja⁴. O oarecare diferență de calcul reiese desigur și din deosebirea — e adevărat redusă — dintre taler și florin. În această perioadă se pare că talerul nu e perfect identic cu florinul⁵, căci raportul dintre taler și florin este de pildă, în 1581, de 106/100 dinari⁶.

Corespondenții lui Piero s-au obligat prin actul trimis să achiziționeze cantitatea de lîna oferită și au expediat și o arvună de 100 florini⁷, în loc de 200 cît solicitase. La 14 iunie Piero scrie din Silistra lui Iacob și Sebastian Felmer să-i comunice precis ce cantitate de lîna dorește, le mai cere 100 de taleri și le aduce la cunoștință că a însărcinat pe un alt negustor, poate intermediarul său, ca și Marino⁸, să achiziționeze lîna.

Scrisoarea lui Piero din 14 iunie, expediată cu slujitorul său din Silistra, a ajuns la Brașov la sfîrșitul lunii și la 30 iunie oficiul comerțului cu postav îi trimite lui Piero încă 100 de florini⁹. Se pare că i s-au mai trimis înainte încă 100 de florini, fiindcă din însemnarea din 30 iunie din registrul comerțului cu postav rezultă că în total i s-a expediat lui Piero suma de 300 florini.

Negustorul la care apelase Piero refuză să livreze lîna la prețul fixat între Piero și corespondenții săi brașoveni. Din acest motiv negustorul raguzan apelează, în Bulgaria, la negustorul Marino, care mai procurase

¹ Pall, *op. cit.*, p. 108—110.

² *Ibidem*, p. 108.

³ *Ibidem*.

⁴ Prețul lîinii în 1576—1578 (în măji și florini), după *Register* :

1576	—	9,50	(p. 587)
1577	—	9,50	(p. 60)
1577	—	9,75	(p. 592, 593)
1577	—	8,50	(p. 591)
1577	—	7,50	(p. 60 : <i>platzen wohl</i>)
1578	—	9,00	(p. 595)
1578	—	9,75	(p. 111)

⁵ Pall, *op. cit.*, p. 107 și 109.

⁶ *Register*, p. 214.

⁷ La Pall, *op. cit.*, p. 116, doc. II, taleri : „li tolieri 100; in” *Register*, p. 595 : „haben dem Petro Ragusano” auf wohl 1 c per fl. 9 per fl. 100”.

⁸ Pall, *op. cit.*, p. 111.

⁹ *Register*, p. 595; „30 Junj schyktten Mir dem Petro Ragusa Midt seinem Knecht auff sein schreiben fl. 100. So dynkett wns das Er Calsmideinander Entfangen hatt fl. 300”

brașovenilor o cantitate de lână (100 de măji) ¹. La 13 august Piero comunică brașovenilor că agentul său, împreună cu servitorul său, pe nume — după cum rezultă din registrul administrației comerțului de postav — Kokora, au achiziționat 200 măji (*cantara*), le cere un nou acout de 300 taleri și-i roagă să precizeze dacă au nevoie de o cantitate mai mare de 150 măji.

Întrucât lina contractată întârzie să sosească la Brașov, Fronius și Cirill Greissing intervin, grăbind expedierea ei. La 13 august Piero le trimite din Gherghița o scrisoare, printr-un român², încercând să justifice întârzierea, solicitând un comision de 50 de taleri și repetând cererea cu privire la acoutul de 300 taleri.

La 20 august Piero scrie din Silistra o nouă scrisoare corespondenților săi brașoveni și anunță expedierea primului transport de lână, și anume circa 65 măji („*di lana da cantara overo magie da 65 e piu*”) ³, promițându-le încă 100 de măji. Totodată el stăruie pe lângă ei să preia și o altă calitate de lână trimisă în numele unui oarecare Ludovic ⁴, dar de calitate inferioară. Acest Ludovic poate fi identic cu postăvarul Ludovic (*Ludwig*) pomenit în registrul administrației comerțului cu postav⁵, poate trimis și el în vederea preluării lînii destinate postăvăritului brașovean.

Brașovenii au primit cu nemulțumire primul transport de lână condus de Marino și de sluga lui Piero ⁶, desigur Kokora. Marfa fusese expedită târziu (ea a fost comandată în aprilie!) și brașovenii refuză plata lînii, cîntărirea ei și restituirea sacilor. Piero află despre aceasta de la Marino și de la servitorul său pe care-i găsi la Cîmpina, unde sosi și el la 8 septembrie. În aceeași zi Piero adresează brașovenilor o scrisoare prin care protestează împotriva relei primiri făcute primului transport de lână la Brașov și le cere să revină asupra atitudinii lor.

Sluga sa Kokora ajunge tot acum la Brașov și primește din partea lui Jacob Felmer suma de 329 florini ⁷. La 13 septembrie i se mai expediază lui Piero, prin același servitor, suma de 118 florini ⁸. E greu de explicat de ce în scrisoarea sa din 20 septembrie 1578 ⁹ Piero confirmă numai primirea sumei de 150 taleri. Poate că această sumă a fost expedită după trimiterea celor 329 fl. și 118 fl. În orice caz, în această scrisoare, datată din Cîmpina, Piero stăruie să i se expedieze încă 400 fl., pentru ca Marino să poată ridica de la producători restul lînii și să poată face față tuturor cheltuielilor, adică transportului și taxelor vamale. Dintr-o însemnare nedatată, din registrul administrației comerțului cu lână rezultă că i s-a trimis lui Piero suma de 350 florini și că lina primită din partea sa a fost

¹ Pall, *op. cit.*, p. 117—118, doc. IV.

² *Ibidem*, doc. p. 117—118, doc. IV și p. 118—119, doc. V.

³ *Ibidem*, doc. V.

⁴ *Ibidem*, p. 119, doc. V: a *m(esser) Ludui*.

⁵ *Register*, p. 62 (1577).

⁶ Pall, *op. cit.*, p. 119—120, doc. VI.

⁷ *Register*, p. 595: „8 sept. hadtt sein diener Kokora (scris deasupra rîndului — *n.n.*) cntfangen von herr Jacob... fl. 329”.

⁸ *Ibidem*: „13 September schykkten Mir dem Petro Ragus Mid seinem knecht Kokora... fl. 118 d.”.

⁹ Pall, *op. cit.*, p. 120, doc. VII.

depozitată „în biserică” în podul inferior și că pentru această lină s-a achitat și taxa de vigesimă de 10 florini¹. Această sumă e egală cu totalul avansului primit și confirmat în scrisorile lui Piero, dar nu corespunde cu sumele introduse în registru (100 fl. + 300 fl. + 329 fl. + 118 fl., adică în total 847 fl.), pe lunile iunie-septembrie! E o contradicție deocamdată de nerezolvată.

Legăturile lui Piero di Giovanni nu se termină în septembrie 1578. La 4 octombrie un nou transport de lină bună („*gutt wall*”), în total 50 3/4 măji, expediat de Piero (*Petter*), a fost depozitat „în biserică mică” („*in der kleinen kirchen*”) ², iar negustorul raguzan a mai primit din partea administrației 360 florini, sumă pe care Sebastian Felmer trebuia s-o achite orașului, în 1582, probabil în contul unei datorii pentru postav ³. Iacob Felmer avansase și el în 1579 o sumă de bani, probabil raguzanilor Piero și Marino („*an der welleschen ire schulden*”) și oficiul comerțului cu postav înregistrează această datorie de 50 florini ⁴.

Cu aceasta se încheie interesantul episod despre comerțul cu lină bulgară, intermediat de raguzani pentru postăvăritul brașovean. Este singurul caz mai bine cunoscut de comerț romîno-raguzan din secolul al XVI-lea, de o deosebită importanță pentru industria textilă din Brașov în deceniul al 8-lea al aceluiași veac.

ИТАЛЬЯНЦЫ И ДУБРОВНИЧАНЕ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ТРАНСИЛЬВАНИИ В XVI В.

РЕЗЮМЕ

Итальянские и дубровницкие связи с Трансильванией рассматривались только с точки зрения политических, культурных и религиозных (как официальных, так и личных) отношений. В настоящей статье впервые затрагивается вопрос об экономических отношениях и роли итальянцев и дубровничан в торговле Трансильвании в XVI в. Этот вопрос исследуется в рамках международных событий, оказавших влияние на эти отношения, а именно: великие географические открытия; установление турецкого владычества над бывшими владениями венгерского феодального государства, главным образом после 1540 г.; установление турецкого ига в Молдове и Валахии и вассальной зависимости в Трансильвании; и, наконец, положение, сложившееся в области венецианской и дубровницкой торговли на юго-востоке Европы.

Широкую деятельность развили в Трансильвании флорентинцы. Они брали на откуп скупку драгоценных металлов, арендовали монетные дворы, финансировали на выгодных условиях центральную власть, взамен пользуясь правом сбора податей

¹ *Register*, p. 594 (1578).

² E vorba, se pare, de biserică Sf. Laurențiu sau de cea a Sf. Ioan (Cf. *Register* p. 3; *Kronstadt*, I, în *Das Burzenland*, III, Brașov, 1928, p. 39).

³ *Register*, p. 586.

⁴ *Ibidem*, p. 170.

и пошлины, называвшейся *vigesima*. Среди них выделяется в первой четверти XVI века купец Разон Вонтемпис. Общая сумма его кредита, частично отраженного в документах, доходила до 25 тыс. флоринов. Другими флорентийцами, развивавшими деятельность в Трансильвании, являлись купцы Феличе, одно время работавший в товариществе с Разоном, Пьеро Мартеллини, Антонио и др.

Торговые связи с итальянскими городами-республиками были прямыми либо осуществлялись при посредничестве Вены или Кракова. Итальянские купцы встречались и в Клуже; проездом через Валахию они заключали сделки в Сибиу и Брашове (итальянцы Джованни, Джеронимо, Джорджо, Винченцио, Пьеро Франческо Перуджино и др.). Особенно часто наезжали они в Брашов во времена Иоанна Сигизмунда и Стефана Батория. Торговые связи поддерживались также и через трансильванских купцов, ездивших главным образом в Венецию. В статье описываются основные торговые пути, ведущие в Италию, и исследуются предметы трансильвано-итальянской торговли: вывозились в первую очередь вола, затем кожи, воск, меха; ввозились промышленные изделия, красители, оружие, сладости. В первой половине XVI века ввозились бергамские и веронские сукна, так называемый «скарлат» или просто «*rannum italicum*», венецианская тафта, бархат, атлас, шелка, кружева. Предметы итальянского происхождения могут быть установлены в описях имущества зажиточных людей. Некоторые из них были изготовлены в Трансильвании итальянскими мастерами (стеклянные, золотые, серебряные изделия и т.д.). Флорентийские суконщики из цеха Лана, которых возглавлял «*praefectus pannificum Italarum*» Стефано ди Пьетро, работали в Сибиу в 1592—1593 гг. Итальянские каменщики и каменотесы трудились в Брашове и Сибиу, а итальянские военные архитекторы строили укрепления в Сибиу, Алба-Юлии, Фэ-гэраше, Тимишоаре, Герле.

Вначале дубровницкие купцы появляются в Трансильвании редко. В XVI в. их присутствие отмечается в Тимишоаре, Липове, Бистрице, Клуже, Брашове, Алба-Юлии. В этом последнем городе во второй половине века была основана дубровницкая колония, развившая широкую торговую деятельность. Особый интерес в связи с деятельностью дубровничан в Трансильвании представляют сведения о торговле шерстью, которую вел дубровничанин Пьеро ди Джованни. Ряд факторов требовал увеличения производства местных тканей и торговли ими. С этой целью около 1576 г. в Брашове основывается дом суконщиков (*Gewandhaus*) с собственной администрацией, организующий снабжение шерстью, распределение сырья и изготовленных либо закупленных (иногда и в кредит) сукон и т.д. Впервые в истории румынской текстильной промышленности появляется новая система организации производства и продажи сукон в виде торговых товариществ, как во Фландрии или в Италии. Производство сукна требовало все большего количества шерсти. Качественная тонкорунная шерсть привозилась с юга румынскими, греческими или дубровницкими купцами. Главным поставщиком брашовских суконщиков был Пьеро ди Джованни. На основании новых сведений, пополняющих уже известные данные, в статье исследуется выдающаяся деятельность этого поставщика болгарской шерсти в 1577—1578 гг. (свыше 12 тыс. кг), его связи и переписка с руководством товарищества при посредстве некоторых крупных брашовских купцов, в большинстве своем бывших членами товарищества. Рассматриваются вопросы, связанные с ценой шерсти и ее доставкой через Валахию в Брашов. Посредническая

деятельность Пьеро ди Джованни в торговле болгарской шерстью является единственным более известным случаем торговых румынско—дубровницких отношений в XVI веке.

ITALIENS ET RAGUSAINS DANS LA VIE ÉCONOMIQUE DE LA TRANSYLVANIE AU XVIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

C'est uniquement à travers le prisme des rapports officiels ou individuels, d'ordre politique, social, culturel ou religieux, qu'ont été étudiés jusqu'ici les relations italo-transylvaines et ragusano-transylvaines. L'auteur aborde ici pour la première fois l'aspect économique de ces relations et s'occupe du rôle des Italiens et des Ragusains dans le commerce transylvain du XVIe siècle, en ayant soin de placer ces relations dans le cadre des événements dont elles subirent l'influence, à savoir les grandes découvertes géographiques, l'établissement de la domination ottomane sur les anciennes possessions de l'Etat féodal hongrois (notamment après 1540), l'instauration du joug turc en Moldavie et en Valachie et l'institution d'un régime de vassalité en Transylvanie, enfin la situation du commerce ragusain et vénitien dans le sud-est de l'Europe.

A cette époque les Florentins déploient en Transylvanie une activité particulièrement fructueuse. Ils détiennent le monopole des acquisitions de métaux précieux, on leur concède la frappe des monnaies, ils financent le pouvoir central en échange du droit de lever les impôts, de l'affermage de la *vigesima* (douane). Le plus considérable de ces négociants florentins est, au début du XVIe siècle, Rason Vontempis, dont le compte en banque semble avoir atteint 25 000 florins selon les indications fragmentaires fournies par certains documents. D'autres Florentins exercent eux aussi un commerce actif, tels que, entre autres, Felice — qui fut un moment l'associé de Rason Vontempis —, Piero Martellini, Antonio et d'autres encore.

Les relations commerciales de la Transylvanie avec les républiques italiennes étaient tantôt directes, tantôt indirectes, par l'intermédiaire de Vienne et de Cracovie. On trouve des commerçants italiens à Cluj — d'où ils étendent leur activité à la Valachie —, à Sibiu et à Braşov, et leurs noms figurent dans les documents de l'époque (Giovanni, Geronimo, Georgio, Vincenzo, Piero Francesco Perugino, etc.). Leur activité est particulièrement intense à Braşov à l'époque de Ioan Sigismund et de Ştefan Báthory. Ces relations étaient également entretenues par les commerçants transylvains qui se rendaient en Italie, à Venise notamment. L'auteur passe en revue les principales voies commerciales qui conduisaient dans la Péninsule, ainsi que les marchandises qui formaient l'objet du commerce italo-transylvain. La Transylvanie exportait principalement des bœufs, des peaux, de la cire et des fourrures; elle importait en échange des produits manufacturés, des colorants, des armes et des sucres. Dans la première moitié du siècle la Transylvanie importe des draps de Bergame et de Vérone, de l'écarlate ou de la panne (« *pannum italicum* »), des taffetas vénitiens, des velours, des satins, des soieries et des dentelles. Divers objets de provenance italienne figurent dans les inventaires de succession de riches bourgeois. Certains de ces objets (verreries, orfèvreries, etc.) sont confectionnés en Transylvanie même, par des artisans italiens. Des drapiers italiens de la corporation des lainiers (*Lana*) ayant à leur tête Stefano di Pietro, « *praefectus pannificum italarum* », travaillent à Sibiu en 1592—1593. Des maçons et des tailleurs de pierre italiens travaillent à Braşov et Sibiu, et des architectes militaires italiens construisent des fortifications à Sibiu, Alba-Iulia, Făgăraş, Timişoara, Gherla.

Au début, l'activité des commerçants ragusains est plus sporadique en Transylvanie. Au XVIe siècle leur présence est signalée à Timișoara, Lipova, Bistrița, Cluj, Brașov et Alba-Iulia. Dans cette dernière ville ils formeront pendant la seconde moitié du siècle une colonie des plus actives. Les renseignements que l'on possède sur le commerce de la laine pratiqué par Piero di Giovanni, de Raguse, nous donnent une image de l'activité des marchands ragusains en Transylvanie. Pour toute une série de causes il était devenu nécessaire d'accroître la production indigène de produits textiles. Une *Maison des Drapiers (Gewandhaus)* est constituée à Brașov vers 1576, laquelle, disposant d'une administration propre, organisera l'approvisionnement en laine, la répartition de la matière première et des produits fabriqués ou importés, accordant au besoin des crédits. On voit ainsi apparaître pour la première fois dans l'histoire de l'industrie textile roumaine un nouveau système d'organisation de la production et de la vente des draps sous la forme d'une commandite de marchands, analogue à celles de Flandres et d'Italie. La production du drap demandait des quantités croissantes de laine. La laine fine était importée du midi par les marchands roumains, grecs et ragusains. Le principal fournisseur des drapiers de Brașov était Piero di Giovanni. Des documents inédits, s'ajoutant à ceux que l'on connaissait, permettent à l'auteur de passer en revue la prodigieuse activité de ce commerçant ragusain importeur de laine bulgare (plus de 12 000 kg en 1577–1578), ses rapports et sa correspondance avec la direction de l'office par l'intermédiaire de quelques grands marchands de Brașov, la problème du prix des laines, les difficultés du transport à travers la Valachie jusqu'à Brașov. L'activité d'intermédiaire de Piero di Giovanni pour l'importation de la laine bulgare est le seul exemple de commerce roumano-ragusain au XVIe siècle sur lequel on possède quelques précisions.

ÎNCERCĂRI DE ORGANIZARE A UNEI REZISTENȚE ARMATE ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI MUNTENE DE LA 1848

DE

A. STAN

Revoluția de la 1848 din Țara Românească reprezintă momentul culminant al luptei pentru răsturnarea orânduirii feudale. Caracterul burghezo-democratic al revoluției s-a adâncit și mai mult în timpul desfășurării ei prin aspectul de mișcare de eliberare națională pe care aceasta l-a dobândit. Suprimarea ingerințelor Imperiului otoman și Rusiei țariste în afacerile interne ale țării și dreptul acesteia de a se organiza conform necesităților social-economice proprii au constituit unul din punctele importante înscrise în programul revoluționar¹.

Izbucnirea revoluției la 9 iunie la Izlaz a avut un ecou larg în sînul maselor populare, determinînd intensificarea acțiunii lor împotriva boierimii reacționare. Văzîndu-și pozițiile amenințate și neputînd stăvili lupta revoluționară, aceasta trece la strîngerea rîndurilor ei în interior și, ca o măsură externă, la chemarea oștilor străine, pentru ca prin eforturi unite să înăbușe revoluția și să restaureze vechea ordine regulamentară.

În fața acestei situații, pentru a putea face față comploturilor reacțiunii, conducerea revoluției e nevoită să ia unele măsuri de apărare a cuceririlor dobîndite. O parte a ei² voia să limiteze și să reducă această acțiune la un fel de demonstrație de forță, fără însă a putea să-i prevadă amploarea, mai întii datorită însăși poziției intransigente a maselor populare dispuse să apere cu armele cauza revoluției și, apoi, ca urmare a propagării ei de elementele cele mai înaintate din conducerea mișcării.

¹ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, p. 495 (în continuare acest fond va fi citat *An. 1848*).

² Vezi Dan Berindei, *Contradicțiile de clasă în desfășurarea revoluției muntene din 1848* în „Studii”, an. XI (1958), nr. 3, p. 38.

Constituind un aspect important al revoluției muntene de la 1848 care în istoriografia burgheză și-a găsit o oglindire insuficientă¹, problema organizării apărării armate împotriva invaziei din afară se cere a fi studiată în mod stăruitor².

Alături de principiile social-economice înscrise în programul revoluției, ideea organizării unei apărări armate a reprezentat terenul pe care s-au confruntat numeroase opinii aparținând fruntașilor revoluției. Încă înainte de izbucnirea mișcării — după cum susține C.A. Rosetti — în urma unor lungi dezbateri, Comitetul revoluționar, deși format din elemente eterogene mai ales din punct de vedere ideologic, în cele din urmă a ajuns la recunoașterea necesității de „a ne apăra țara cu armele în mână”³ împotriva oricărui dușman extern. Tot atunci s-a prevăzut, de asemenea, că în cazul când țara va fi atacată „să ne tragem pe munți 300 măcar de vom fi și să ținem lupta pînă ce națiunile străine ne vor ajuta”⁴. Ei chiar au hotărît să „moară cu armele în mână”⁵.

Pentru consolidarea cuceririlor dobîndite, pe plan extern conducerea încearcă să folosească în interesul revoluției contradicțiile dintre Imperiul otoman și Rusia țaristă, dușmanul cel mai înverșunat al revoluției și principala forță contrarevoluționară din Europa la 1848. Dar toate eforturile ei în acest sens au eșuat. Încă de la primele contacte ale guvernului provizoriu cu Poarta devenea limpede că aceasta era tot atît de ostilă revoluției ca și Rusia țaristă. Singura cale de salvare a revoluției — cum arată Bălcescu — era „o rezistență desperată”⁶.

În legătură cu poziția conducerii revoluției față de necesitatea organizării unei rezistențe armate, existau mai multe păreri, dintre care două erau predominante. Deosebirea dintre acestea era provocată, mai ales, de atitudinea fruntașilor revoluției față de Imperiul otoman.

O parte a conducerii în frunte cu N. Bălcescu, plecînd de la ideea posibilității unei agresiuni a Imperiului otoman sau a Rusiei țariste, considera că era necesară organizarea apărării armate a revoluției indiferent dacă prima putere va adopta sau nu o poziție de neintervenție. Fundamentul teoretic al acestui plan a fost așezat de Bălcescu înainte de dezlănțuirea revoluției pornind de la necesitatea de „a apăra naționalitatea și drepturile noastre, de vom fi nevoiți chiar vîrsînd sîngele nostru”⁷. Pentru aceasta — arată el — trebuia înfăptuită o reformă militară „care să ne cheazăși iască mai bune temeieri de apărare”⁸. Esența acestei reforme ar fi constat,

¹ C. Colescu-Vartic, *1848. Zile revoluționare*, București, 1898.

² Pentru completarea imaginii referitoare la condițiile în care se realizau planurile de apărare vezi Gh. Smarandache, *Armata Țării Românești în sprijinul revoluției de la 1848, în Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, 1963.

³ C. A. Rosetti, *Scriseri din junețe și esilii*, București, 1885, ed. a II-a, t. II, p. 101.

⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. I, p. 45.

⁷ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1953, p. 230.

⁸ *Ibidem*, p. 39.

înainte de toate, în „organizarea rezervelor naționale”¹, fapt care explică rolul important pe care Bălcescu îl acorda maselor înarmate în lupta pentru apărarea țării de dușmanii externi. Bizuindu-se pe potențialul de luptă al acestora, el era convins că o asemenea acțiune va fi încununată de succes, deoarece pleca de la premisa că o națiune unită „oricât de mică ar fi, n-a fost niciodată biruită și nici că va fi”².

O altă parte a conducerii în frunte cu Eliade avea deplină încredere în Imperiul otoman, încît considerînd că revoluția va fi salvată numai cu sprijinul Turciei, neglija chestiunile de apărare. Astfel mandatul încredințat lui Magheru de a organiza o tabără de voluntari în Oltenia, care la nevoie să sprijine revoluția cu armele, a fost o acțiune care contravenea convingerilor acestui grup. Această parte a conducerii a fost nevoită să semneze decretul de numire a lui Magheru într-o asemenea funcție sub presiunea elementelor democrat-revoluționare³. Dar, deși constrînsă să consimtă la aceasta, deținînd efectiv frînele conducerii, acești fruntași ai revoluției împiedică transformarea taberei în centru de rezistență a maselor populare pentru respingerea agresiunii externe. Ei atribuiau taberei doar un rol simbolic⁴.

Eșuarea acțiunilor contrarevoluționare bazate pe forțe interne determină boierimea reacționară să facă apeluri tot mai insistente la puterile străine ostile revoluției, sperînd că astfel va putea fi restaurat regimul regulamentar. Poarta era direct interesată în înăbușirea mișcării și aștepta o conjunctură favorabilă pentru a-și trimite oștile la nord de Dunăre. În fața acestui pericol, elementele revoluționare în frunte cu Bălcescu au desfășurat o susținută activitate pentru atragerea maselor la lupta pentru respingerea agresiunii externe.

Fără ca întreaga conducere să se fi plasat consecvent pe linia rezistenței active față de dușmanii din afară, în anumite momente ea a îngăduit în mod oficial propagarea în rîndul maselor populare a unei atitudini de rezistență și de luptă față de aceștia. O asemenea situație s-a creat mai ales după instituirea comisarilor de propagandă. Necesitatea dejucării comploturilor boierești și a atragerii maselor de partea revoluției a impus o febrilă activitate în această direcție. Astfel, la 6 august 1848, printr-o notă către toate administrațiile de județe din Țara Românească, Ministerul de Interne preciza chiar atitudinea care trebuia adoptată de autoritățile locale față de un eventual atac extern. Administrațiile erau chemate să cîștige adeziunea totală a sateanului față de revoluție, încît — se menționează în circulară — „să-l aducă în starea a muri pînă la unul cu pușca în mînă pentru apărarea constituției”⁵. La 13 august 1848 administratorul de Olt comunică ministerului că s-a conformat dispozițiilor de mai sus⁶.

¹ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1953, p. 39.

² *Ibidem*, p. 41.

³ I. Heliade-Rădulescu, *Amintiri asupra istoriei regenerării romne sau evenimentele de la 1848*, București, 1893, p. 212.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *An. 1848*, vol. III, p. 251.

⁶ *Ibidem*, p. 402.

Starea de spirit de la sate constituia pentru reprezentanții mișcării care acționau acolo un teren deosebit de fertil pentru câștigarea adeziunii țărănimii de a susține revoluția fără rezervă. Unul dintre comisarii de propagandă din Romanai, raportînd Ministerului de Interne la 20 august 1848 despre activitatea desfășurată în rîndul sătenilor, menționa că aceștia au jurat „că se vor bate”¹ pentru cauza revoluției. În plaiul Nucșoara (Muscel), locuitorii erau hotărîți să apere cuceririle dobîndite chiar „cu puterea”². În Teleorman, un comisar de propagandă — român din Transilvania — trecînd prin sate și bilciuri, provoca în sînul locuitorilor o vie animație patriotică, încît aceștia se „hotăra chiar la moarte pentru patrie”³. A. Christofi îl informa din Calafat pe Gh. Magheru că în urma convorbirilor cu locuitorii din acele părți a constatat că ei sînt plini de entuziasm și „gîndesc a se face nisce eroi”⁴.

Adeziunea maselor de țărani față de revoluție era deosebit de puternică, însă neavînd mijloace de apărare cereau cu insistență să fie înarmate⁵. În Romanai, locuitorii din mai multe sate după ce și-au manifestat „bucuria de a-și apăra țara” au cerut arme⁶. Ei au declarat, de asemenea, că sînt dispuși să „ne sculăm cu mare, cu mic și cu copiii noștri”⁷ pentru apărarea revoluției. În lipsă de arme de foc, unii reprezentanți ai revoluției îndemneau pe săteni să-și confecționeze singuri mijloace de apărare. Astfel, subcîrmuitorul plășii Blahnița a sfătuit pe săteni „de și-au stricat sapele, topoarele și coasele din care și-au făcut lănci și sulii”⁸.

Unii fruntași ai revoluției propagau necesitatea luptei pentru apărarea acesteia printre orășeni. Astfel, la 18 iulie 1848, B. Bălcescu relatează că mergînd la Buzău, printre altele, a arătat locuitorilor necesitatea de a-și apăra orașul, în cazul în care va fi atacat de vreo armată străină⁹. La 29 august 1848, administrația din Teleorman raporta că la Rușii de Vede Iorgu Constantinescu, adoptînd o cu totul altă poziție față de cea a conducerei, a venit în acest oraș și a strîns un mare număr de oameni¹⁰, cărora le-a citit un protest împotriva amestecului turcilor în treburile revoluției. El punea la îndoială așa-zisele sentimente „prietenești” ale lui Suleiman pașa față de Țara Romînescă — idee acreditată de Eliade și grupul conciliant din conducere — și-i îndemna la luptă¹¹. El arăta orășenilor necesitatea de a fi uniți și de a fi gata să apere revoluția cu armele „mergînd acolo unde am putea sau să o ajutăm sau să murim pentru ea”¹².

Propagarea spiritului de rezistență față de dușmanii interni și externi a reprezentat o preocupare de seamă a presei revoluționare. Deși

¹ *An. 1848*, vol. III, p. 570.

² *Ibidem*, p. 403.

³ *Ibidem*, vol. IV, p. 242.

⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 620.

⁵ *Ibidem*, p. 403.

⁶ *Ibidem*, p. 612.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, vol. V, p. 76.

⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 654.

¹⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 742.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

într-o măsură șovăielnică, din cauza poziției diferite a grupărilor din conducere față de apărare, ea a contribuit în mare măsură la insuflarea încrederii în forțele revoluționare și la cultivarea spiritului de sacrificiu, mai ales în rîndul maselor orășenești. Scopul final al acestei acțiuni consta în formarea unei atmosfere patriotice, astfel încît masele populare să fie oricînd gata să-și măsoare forțele cu dușmanul în cadrul unui atac extern.

Printre organele de presă ale revoluției „Pruncul Român” ocupă un loc deosebit. El propagă cu mult elan revoluționar nu numai încrederea în cauza revoluției, dar și aceea în forța maselor eliberate de exploatarea feudală, capabile să respingă amenințarea externă.

Comentînd rezultatele revoluției și impasul în care se ajunsese prin încercarea lui Suleiman pașa de a anula cuceririle dobîndite, o serie de articole din „Pruncul Român” se exprimă împotriva imixtiunii Porții în afacerile interne ale Țării Romînești. Se arată astfel că sosirea comisarului otoman la București silea guvernul ca să lucreze „subt influența baionetelor turcești”¹. Conducerea revoluției era îndemnată să ceară retragerea lui Suleiman pașa și a gărzii ce-l însoțea, altfel „guvernul care reprezintă tot popoul nu poate intra în negoțiație cu Înalta Poartă”².

Alte articole erau menite să arate conducerii revoluției că nu era indicat să facă concesii, avînd în vedere entuziasmul revoluționar și spiritul de sacrificiu de care erau cuprinse masele populare. Astfel, în numărul din 29 iulie 1848 se făcea constatarea că masele sînt animate de dorința mai degrabă de a muri, decît de a pierde drepturile „de om și de cetățean”³. Totodată, se mai arată că ele — deși insuficient înarmate — erau capabile și dispuse să apere revoluția chiar dacă ar fi nevoite să transforme coasele în instrumente de apărare⁴.

La 2 septembrie 1848 — puțin timp înainte pătrunderii turcilor în București — I. Ionescu semna în paginile „Pruncului Român” un articol plin de semnificații consacrat apărării. Pentru împiedicarea dușmanului de a ataca țara, se întrevedeau diferite căi, printre care solidaritatea popoarelor din Europa cu Țara Romînească și sprijinul puterilor amice revoluției erau socotite a fi dintre cele mai eficace⁵. Totodată, un loc important era acordat forțelor interne, subliniindu-se necesitatea punerii acestora în starea de a fi capabile ca ele însele să poată să se apere. Se arată limpede că pentru atingerea acestui scop trebuia „a ne înrola cu toții în deschiderea unui resbel sfînt”⁶.

„Pruncul Român” nu se plasează totdeauna pe același punct de vedere, în paginile lui fiind inserate și articole care sînt în contradicție cu linia fermă adoptată de altele. Astfel, în numărul din 11 septembrie, ani-

¹ An. 1848, p. 96.

² *Ibidem*, vol. III, p. 96.

³ *Ibidem*, p. 50.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 182.

⁶ *Ibidem*.

versîndu-se trei luni de la apariția lui și enumerîndu-se cuceririle obținute, se relevă în mod deosebit pericolul de care era pîndită revoluția. Adresîndu-se maselor populare cu chemarea de a îndepărta amenințarea, ziarul le îndeamnă însă să adopte calea demonstrațiilor pașnice¹. Sînt cit se poate de concludente aceste cuvinte: „Cu mîinile goale, fără altă armă decît crucea și stindardele tricolore, le vom ieși înainte cerînd constituția sau moartea”².

„Poporul Suveran”, un alt organ de presă de la 1848, a constituit de asemenea o tribună de propagare în mase a încrederii în forțele revoluției, de ridicare a acestora la lupta pentru susținerea regimului revoluționar. Într-unul din numerele acestui ziar, N. Bălcescu editează lucrarea *Drepturile romînilor către Înalta Poartă*, a cărei încheiere reprezintă un adevărat apel către masele populare, chemate să apere țara de cotropitori. Totuși, mai mult chiar decît „Pruncul Romîn”, acest ziar preconizează calea demonstrațiilor pașnice. Astfel, în numărul din 23 iulie — cînd Suleiman pașa amenința cu intervenția — se căuta să se disimuleze adevăratele intenții ale Imperiului otoman, susținîndu-se că nu este ostil revoluției „precum ne-am închipuit”³. Se invocă în sprijinul acestei aserțiuni faptul că „Turcia nu poate a ne schimba legile noastre, afară numai atunci cînd înfricoșîndu-ne vom lăsa capitala în voia reacționarilor”⁴. Constituția trebuia sprijinită, dar nu „prin arme”⁵, deoarece se considera legitimitatea drepturilor țării proclamate de revoluție a fi mai puternică decît baionetele dușmanilor⁶.

La 30 august 1848, Cesar Bolliac abordînd această chestiune în paginile „Poporului Suveran” combate părerea potrivit căreia în cazul unei agresiuni e necesară „ridicarea gloatelor”⁷, socotind-o „imprudentă căci este glasul desperației”⁸. El consideră că o manifestație „pacifică” numeroasă „ar face deocamdată cauzei un bine cu mult mai mare decît o împotrivire cu mîna armată”⁹. Același ziar — la 11 septembrie 1848 — deși Fuad Efendi se îndrepta cu armata spre capitală, arată că pentru salvarea cuceririlor revoluției e necesar ca masele populare să manifesteze „cu pace și cu demnitate” demonstrînd că constituția exprimă voința întregului popor și deci ea are adeziunea totală a acestuia¹⁰.

Fără îndoială că astfel de manifestații preconizate atît de „Pruncul Romîn” cît și de „Poporul Suveran” exprimau punctul de vedere al unei părți a conducerii revoluției. Deși în perspectivă această poziție nu excludea

¹ *An. 1848*, vol. IV, p. 302.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 701.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, vol. III, p. 744.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, vol IV, p. 303.

apărarea, ea a fost însă greșită, dat fiind că o dată cu arestarea conducătorilor revoluției înainte de intrarea turcilor în București, ea a pus în nepuință masele să acționeze eficient împotriva acestora.

Organizarea apărării revoluției a preocupat în mod deosebit pe N. Bălcescu. În cazul unui atac dinafară, dată fiind superioritatea dușmanului, planul făurit de acesta împreună cu alți fruntași ai mișcării încă înainte de începerea revoluției prevedea retragerea guvernului și a armatei la munte¹, unde ea avea șanse de a lupta cu succes, contîndu-se și pe colaborarea cu revoluționarii din Transilvania, care promisese un ajutor armat format din regimente grănicerești. Pericolul înăbușirii revoluției de o intervenție străină făcîndu-se simțit îndată după izbucnirea mișcării determină pe Bălcescu să încerce o aplicare efectivă a planului de apărare armată. Astfel, la 25 iunie 1848, cînd intervenția Rusiei țariste era apreciată ca iminentă, adresîndu-se din Focșani lui A. G. Golescu-Negru, N. Bălcescu îl sfătua pe acesta să insiste pe lângă guvern ca în caz de agresiune să se tragă „lumea la munte”². Totodată pentru ca armata să poată rezista timp îndelungat, el propunea ca să se interzică chiar și exportul de grîne, acestea trebuind să fie reținute pe seama statului pentru a fi transportate spre munți „ca să avem cu ce ne hrăni acolo”³. În cele din urmă, în sinul fruntașilor revoluției se impune părerea, potrivit căreia Oltenia reprezenta „fortăreața romînilor”⁴ și deci era necesar ca ea să fie transformată într-o puternică bază de apărare⁵.

În legătura cu modalitatea practică de organizare a apărării, constatăm că realizarea ei reprezintă adaptarea judicioasă a planurilor elaborate de conducătorii cei mai înaintați ai mișcării încă înainte de izbucnirea revoluției la situația concretă creată în Țara Romînească după izbînda acesteia. Dat fiind că reacțiunea internă își intensifică acțiunile mai ales dincolo de Olt, iar ajutorul armat promis de revoluționarii din Transilvania întîrzia să se facă simțit, întreaga conducere a mișcării acceptă Oltenia drept centru de rezistență. Alegerea centrului de concentrare a forțelor lângă Rîmnicu-Vîlcea atestă că se mai conta totuși pe colaborarea cu revoluționarii din Transilvania, căutînd să se antreneze romîinii de pe ambii versanți ai Carpaților în lupta pentru respingerea agresiunii externe. Totodată, transformarea Olteniei în centru de rezistență a mai fost determinată și de tradițiile revoluționare și militare ale acestei provincii. Masele populare de aici mai păstrau încă vii în memorie faptele de arme săvîrșite de Tudor Vladimirescu, pandurii putînd constitui și de această dată nucleul unei armate menite să apere revoluția.

O problemă dintre cele mai spinoase care a dat mult de lucru conducătorilor revoluției și a întîrziat într-o anumită măsură pregătirea acțiunii de respingere a agresiunii a constituit-o lipsa de arme. Este cunoscut

¹ An. 1848, vol. III, p. 545—546.

² *Ibidem*, vol. II, p. 92—93.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 620.

⁵ *Ibidem*.

faptul că la acea dată, datorită slabei dezvoltări economice, precum și din cauza dominației otomane, Țara Românească era silită să-și procure cea mai mare parte a mijloacelor de apărare din afară.

Dat fiind că revoluția era amenințată cu intervenția, conducătorii ei cei mai înaintați au căutat să rezolve acest grav impas prin încercarea de a procura arme din unele țări din Occident. Încă de la 25 iunie 1848, Bălcescu considera absolut necesară intervenția pelingă unele puteri pentru „o comandă de arme”¹. Îndeplinirea unei asemenea acțiuni a fost încredințată lui A.G.Golescu-Negru, secretar în guvernul provizoriu. În împuternicirea dată acestuia la 29 iunie 1848 se sublinia că A.G.Golescu-Negru avea calitatea ca în numele Țării Românești să trateze cu toate puterile Europei, pentru a obține „ajutor de arme și oameni”² necesar în lupta de eliberare a patriei³.

Plecat în misiune, A.G.Golescu-Negru se oprește mai întâi în Transilvania, pentru a se convinge de modalitatea în care aceasta ar putea să-și dea concursul la o acțiune de apărare a revoluției muntene. Astfel, la 9 iulie 1848, din Brașov, el comunica guvernului provizoriu că consultându-se cu unii revoluționari de acolo⁴ aceștia și-au exprimat părerea că nu se pot procura arme fără consimțământul Austriei⁵. În ce privește ajutorul în oameni promis de Transilvania, el mai speră încă în posibilitatea de „a se forma un batalion sfânt din românii din Ardeal, mai cu seamă din grănițeri”⁶, condiționând aceasta de necesitatea de a li se asigura „cîte un petec de loc”⁷. A.G.Golescu-Negru reușise chiar să recruteze în acest scop mai mulți români din Transilvania și să-i trimită la București⁸. Totodată, el comunica lui Bălcescu la 19 iulie 1848 că în Banat, E. Murgu avea o armată de „zece mii de români” care sînt gata să intre în Oltenia îndată ce țara va fi atacată de vreo putere străină⁹. După aprecierile lui, aceste unități erau bine instruite și bine înarmate, capabile deci să înfrunte dușmanul.

Procurarea armelor din țările occidentale se dovedea a fi dificilă. Încă de la începutul demersurilor sale în Transilvania, A.G.Golescu-Negru era de părere că conducerea revoluției trebuia să exploateze intens resursele de care dispunea țara. El atrăgea atenția asupra necesității de a se concentra în București „toți meșterii fabricanți de puști”¹⁰ din Țara Românească precum și o serie de asemenea specialiști din Transilvania și Serbia¹¹, cu care „să înființați o bună fabrică de puști”¹². Această sarcină — după părerea lui — era deosebit de urgentă, căci „precum aud, pușcile-

¹ An. 1848, vol. II, p. 92.

² *Ibidem*, vol. VI, p. 8.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 368.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 614.

¹⁰ *Ibidem*, p. 372.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

foarte anevoie vor trece prin Ungaria și Transilvania fără a fi confiscate în folosul popoului”¹. Tot el arată că s-a consultat și cu E.Murgu în privința confecționării puștilor în țară, subliniind că se va sili „să vă trimit un meșter cu lucrătorii săi și cu mașinile trebuitoare”². El făcea, de asemenea, mențiunea că se va strădui să trimită în țară un „chimic bun pentru fabricarea prafului de pușcă”³. A.G.Golescu-Negru se pronunța pentru acțiuni mai energice din partea guvernului în domeniul confecționării lăncilor chiar în Țara Românească. El arată că pentru aceasta era necesar să se facă o „fabrică într-una din mînăstirile din Carpați, lângă graniță”⁴, contîndu-se pe cîștigarea interesului unor renumiți specialiști în acest domeniu din Brașov și Sibiu⁵.

La 19 iulie 1848, adresîndu-se lui N.Bălcescu din Viena și comunicîndu-i insuccesele tratativelor sale privitoare la procurarea de arme din Austria, A.G.Golescu-Negru este preocupat tot mai mult de găsirea mijloacelor interne de apărare, atrăgînd chiar atenția asupra necesității de a se trece la producția de tunuri, întrucît transportul lor spre Țara Românească era problematic. Astfel, pentru procurarea materiei prime, el îl anunța pe Bălcescu că în urma contactului cu Eftimie Murgu acesta a promis că Banatul „ne poate da fer îndestul, precum și aramă și cositor pentru tunuri”⁶. Totodată, Bălcescu mai era anunțat că Murgu promitea că „ne va trimite și meșteri din fabrica de tunuri ce se află în Banat, cu toate trebuitorile instrumente pentru turnarea și sfredelirea tunurilor”⁷.

Propunerile lui A.G.Golescu-Negru făcute conducătorilor revoluției încă din primele zile ale misiunii sale, pentru găsirea mijloacelor materiale interne necesare organizării apărării, se dovedeau a fi fost deosebit de circumspecte. Într-o scrisoare din august 1848, el informa guvernul că toate demersurile sale pe lângă cabinetul din Viena au eșuat, însuși șeful acestuia spulberîndu-i speranțele în ce privește ajutorul în arme⁸.

La 4 septembrie 1848, din capitala Franței, A.G.Golescu-Negru comunica faptul că a obținut promisiunea ministrului Bastide de a trimite prin Constantinopol 5 000 puști, cu condiția ca prețul lor să fie achitat la București⁹. La 9 septembrie 1848, el arăta Locotenenței domnești că comanda de puști din Franța este un fapt împlinit¹⁰. Peste patru zile Ion Ghica — reprezentantul diplomatic al guvernului provizoriu pe lângă Poartă — era anunțat despre promisiunea Franței de a trimite prin Constantinopol armele amintite¹¹. Dar, la acea dată ajutorul era inutil, dat fiind că turcii puseseră stăpînire pe cîteva puncte de pe teritoriul Țării Românești, pregătindu-se de ocuparea Bucureștilor. Totodată, dat fiind ostilitatea Porții

¹ An. 1848, vol. II, p. 372.

² Ibidem, p. 620.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, vol. II, p. 372.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, p. 620.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, vol. III, p. 150.

⁹ Ibidem, vol. IV, p. 199.

¹⁰ Ibidem, p. 271.

¹¹ Ibidem, p. 325.

față de revoluție, este limpede că armele n-ar fi putut pătrunde în țară, chiar dacă pericolul intervenției ar fi fost mai îndepărtat. În felul acesta se năruia și speranța pusă de fruntașii revoluției în ajutorul militar al Franței.

Fruntașii revoluției care se preocupau insistent de organizarea apărării se străduiau să pună în valoare experiența militară a specialiștilor romîni din toate provinciile, pentru ca apărarea să poată fi pregătită în condiții cît mai bune. Astfel la 19 iulie 1848, A. G. Golescu-Negru comunica lui N. Bălcescu faptul că după ce s-a consultat cu E. Murgu, acesta a consimțit să trimită în Țara Romînească cît mai curînd un căpitan romîn¹, care trebuia să dea indicații guvernului în efectuarea lucrărilor genistice. Totodată, el arată că printre romîni din Banat pot fi recrutați „mulți ofițeri de geniu”².

Pentru găsirea căilor practice de respingere a dușmanului se face apel și la serviciile unor ofițeri străini amici revoluției. Se cerea, astfel, concursul unor revoluționari poloni refugiați în Țara Romînească³. La cererea unor conducători ai revoluției, generalul Czaikowski întocmește în iulie 1848 chiar un plan de apărare națională, care prevedea chemarea sub arme a unei bune părți a populației țării. În el era înscrisă necesitatea organizării unui recensămînt care să înregistreze pe toți bărbații valizi între 18 — 60 de ani⁴, trecîndu-se apoi la recrutarea acestora. Conform planului amintit, la o populație de 2 500 000 cît avea Țara Romînească la acea dată se putea să se recruteze și să se întrețină o armată de 106 000 de oameni⁵. Aplicarea acestui plan ar fi însemnat nu numai mobilizarea unei părți însemnate a maselor populare, dar și creșterea capacității de luptă a acestora printr-o judicioasă organizare a lor pe diverse specialități militare⁶.

La 1 august 1848, Ion Ghica comunica lui N. Bălcescu din Constantinopol apropiata vizită în Țara Romînească a trimișilor generalului francez Aupick, ofițerii Sabattier și Dessin. Contîndu-se pe un război rusoturc și pe participarea Franței alături de Poartă, aceștia veneau ca „să ia o idee lămurită despre mijloacele militare ale țării”⁷. Ion Ghica considera că această vizită oferă fruntașilor revoluției ocazia ca să determine pe militarii francezi „să vadă mai mult decît este, iar nu mai puțin”⁸. Aceasta însemna că ei trebuiau convingși de capacitatea militară de care dispunea țara, și prin urmare, stimulați în planurile lor de declanșare a războiului împotriva Rusiei țariste, unul din dușmanii cei mai de temut ai revoluției. În aceeași scrisoare, Ion Ghica mai arăta lui N. Bălcescu strădaniile lui în recrutarea de pe lîngă misiunea militară din Constantinopol a „vreo doi ofițeri francezi ca să-i trimită acolea”⁹.

¹ An. 1848, vol. II, p. 620.

² *Ibidem*.

³ Vezi pe larg despre aceasta la Ovidiu Bădină, *Participarea grupării democrat-revoluționare poloneze la acțiunile revoluționare din Moldova și Țara Romînească din 1848*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, 1963.

⁴ An. 1848, vol. III, p. 115—116.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 153.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

Primele indicații care atestă preocupări în legătură cu înfăptuirea planului de apărare întocmit de Comitetul revoluționar datează chiar după câteva zile de la dezlănțuirea mișcării. Astfel, la 14 iunie 1848, Ministerul de Interne înainta o circulară către județele de peste Olt, atrăgându-le atenția asupra necesității strîngerii unor panduri „deprinși la arme, bine înarmați, vrednici și călări”¹, fără însă a se arăta motivul pentru care se făcea o asemenea recrutare. Răspunzînd acestui apel, administratorul de Dolj raporta ministerului la 17 iunie 1848 că a dat subalternilor săi dispoziții cuvenite în această privință².

La scurt timp după triumful revoluției, guvernul provizoriu stabilește și omul care era menit să se ocupe în mod efectiv de organizarea apărării. Printr-un decret din 18 iunie, Gh. Magheru era numit căpitan general al trupelor neregulate de dorobanți și panduri, precum și inspector general al gărzilor naționale³. În decret se menționa că încredințarea unei astfel de sarcini reprezenta o recunoaștere a serviciilor aduse de Magheru cauzei revoluției.

Deși fuseseră date primele dispoziții, totuși elaborarea de către guvern a unor măsuri precise privind constituirea unităților de panduri și dorobanți este cu mult întîrziată. De-abia la 28 iulie 1848 un decret al guvernului îndatora administrațiile județene ale Țării Românești de a pregăti două părți din dorobanții pe care-i avea la dispoziție⁴, pentru a-i trimite în tabăra în curs de formare. Totodată, ele erau îndemnate să accelereze recrutarea „unui număr cît se va putea mai mare de voluntari”⁵, care pentru serviciile ce le vor aduce vor fi scutiți de toate obligațiile⁶. De această dată se recunoștea că corpul de dorobanți și panduri era menit „pentru apărarea țării”⁷.

Plecarea lui Magheru în Oltenia pentru a-și îndeplini misiunea a avut loc — după cum el însuși mărturisește — tocmai la 12 iulie 1848⁸. Această întîrziere de aproape o lună de la izbucnirea mișcării, cauzată de atitudinea șovăielnică a guvernului, a constituit o pierdere ireparabilă de timp, care va avea consecințe grave asupra înfăptuirii planului de apărare. Sosit în Oltenia, paralel cu misiunea sa militară, Gh. Magheru desfășoară și o susținută activitate cu caracter politic. Într-o scrisoare către Tell din august 1848, Gh. Magheru precizează că, printre altele, în Oltenia a trebuit să nimicească „comploturile urzite de către inimicii nației”⁹, ceea ce înseamnă că el a avut și sarcina de a consolida regimul instaurat de revoluție.

¹ *An. 1848*, vol. I, p. 560.

² *Ibidem*, p. 633.

³ *Ibidem*, p. 651.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 153.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 586.

⁹ *Ibidem*.

Dat fiind că reacțiunea își intensificase activitatea mai ales dincolo de Olt, inspectând reședințele județelor de aici, Gh. Magheru constată că vechii administratori menținuți în funcție de guvern erau reacționari și deci era necesar ca să fie înlăturați de la cîrmă¹. Reprezentantii autorităților numiți de Magheru manifestă preocupări deosebite față de soarta revoluției. Ei întreprind o serie de măsuri pentru susținerea acesteia și chiar — se pare — își coordonau activitatea. De pildă, la 13 august 1848, administratorii celor cinci județe din Oltenia organizează o consfătuire la Craiova, consultîndu-se asupra „grelelor împrejurări de astăzi”².

Trecerea lui Magheru prin capitalele districtelor oltene și întărirea aparatului de stat cu elemente atașate de revoluție au paralizat planurile reacțiunii. Acest fapt a provocat, de asemenea, manifestații de profund atașament față de revoluție din partea maselor populare. Astfel, la Craiova, Magheru a fost întîmpinat cu entuziasm, el însuși fiind „un curaj nou spre susținerea constituției”³.

Convins că buna organizare a taberei depinde în mare măsură de lichidarea activității contrarevoluționare, Gh. Magheru cerea unor administratori arestarea unor fruntași ai reacțiunii⁴. El considera că numai astfel își va putea asigura spatele și transforma întreaga provincie într-o puternică bază de apărare. În legătură cu aceasta, Gh. Magheru era de părere că trebuia supravegheată activitatea contrarevoluționară a unor boieri fugiți la „Ruișava și Mehadia”⁵ și chiar să se „mijlocească împrăștierea lor de acolo”⁶. Dacă ar încerca să revină în țară, era necesar să fie arestați pentru ca astfel să fie împiedicați de a complota contra revoluției⁷.

În ce privește aspectul militar al misiunii sale în Oltenia, după publicarea decretului guvernului provizoriu și sosirea sa în această provincie, Gh. Magheru se va ocupa în mod efectiv de constituirea unităților de doboranți și panduri. Dacă înrolarea primilor era o chestiune mai simplă, în schimb recrutarea voluntarilor presupunea desfășurarea unei largi activități propagandistice în rîndul maselor populare. Într-o scrisoare către Tell din 9 august 1848, el informa pe acesta că din cauza activității contrarevoluționare, oamenii cărora le-a încredințat o asemenea misiune au trebuit să învingă obstacole deosebite⁸. În urma curățirii aparatului de stat de elementele dușmănoase, masele răspund cu entuziasm la acțiunea de recrutare a voluntarilor, încît Gh. Magheru putea să arate că pînă la 20 august 1848 numai din județele Gorj, Mehedinți și Vîlcea, cererile sînt numeroase, putîndu-se astfel constitui „trei legioane”⁹ cu șase mii de panduri.

¹ *An. 1848*, vol. II, p. 750, vezi și vol. III, p. 10.

² *Ibidem*, p. 422.

³ *Ibidem*, vol. III, p. 35.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 665—666.

⁵ *Ibidem*, p. 518.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, vezi și vol. III, p. 283, 456, 572, 600, 618.

⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 297—298.

⁹ *Ibidem*.

Reprezentanții districtelor, împreună cu oamenii trimiși de Magheru prin toate plășile județelor oltene au desfășurat o vie activitate în sînul maselor, pentru înrolarea acestora în formațiunile de dorobanți și panduri. I. Bunescu anunța pe Gh. Magheru că în urma propagandei efectuate, în Teleorman a zecea parte din locuitorii fiecărui sat este gata să se înroleze ca voluntari¹. Totodată, el menționează că deși lipsa de arme era o chestiune cît se poate de acută, existau totuși mulți voluntari „cu arme, oameni cercați bine chiar în războaie”².

După constatarea făcută de comisia de anchetare a participanților la revoluție, în Mehedinți, N. Opran „a exaltat duhurile locuitorilor din tot județul răscolindu-i a merge în ajutor Magherului și încredințându-i că însuși va sta în fruntea lor pînă la o picătură de sînge”³. Tot în același județ, Ștefan Gărdescu a desfășurat o susținută activitate printre locuitorii plășii Blahnița, „ridicîndu-i la arme”⁴ și îndemnîndu-i să meargă în tabăra de la Rîureni. De aici s-au recrutat, de asemenea, și unele cadre ale unităților de panduri⁵, printre care amintim pe Nicolae Marghiloman⁶.

În Romanțați, Eftimie Pîrvulescu a mers prin satele uneia dintre plăși ca să strîngă „a treia parte din locuitorii satelor”⁷ și să-i trimită în tabără. Din același județ s-au recrutat și unii dintre curierii lui Gh. Magheru⁸. De asemenea, numeroși locuitori din județele Olt⁹ și Slam Rîmnic¹⁰ au intrat în rîndul voluntarilor. În ultimul județ, un român din Transilvania, Gheorghe Terec, era „îndemnător mai cu osebiră la înscrierea pandurilor”¹¹.

La apelurile privitoare la înscrierea în rîndul voluntarilor răspund și tinerii de pe băncile unor instituții de învățămînt. Astfel, la 11 septembrie 1848, cînd intervenția otomană era iminentă, un grup de 14 tineri de la Colegiul Sf. Sava cer a fi înrolați în unitățile de apărare ca simpli soldați¹².

Ca să cîștige adeziunea totală a maselor populare și să le atragă la lupta de apărare a cuceririlor revoluției, în preajma intervenției Gh. Magheru considera că trebuia înfăptuit articolul 13 din Proclamație. Pretinzînd că Locotenența domnească s-ar fi decis, în sfîrșit, să treacă la „emanciparea definitivă și completă a țăranului”¹³, la 8 septembrie 1848 el se adresa administratorilor din Oltenia cerîndu-le să organizeze în fiecare reședință de district largi adunări cu locuitorii din sate și orașe. Aceștia trebuiau să jure că vor muri pentru apărarea revoluției și să semneze un manifest

¹ An. 1848, vol. IV, p. 241.

² *Ibidem*.

³ Dan Berindei, *Noi documente privind revoluția de la 1848*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1 (V) 1962, p. 201.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ An. 1848, vol. V, p. 189.

⁷ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 204.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 200.

¹⁰ *Ibidem*, p. 211, 216—217.

¹¹ An. 1848, vol. V, p. 7.

¹² *Ibidem*, vol. IV, p. 300.

¹³ *Ibidem*, p. 258.

prin care, printre altele, cereau de la guvern „să nu se strămute cituși de puțin din statornica datorie ce are de a sprijini constituția întru toată întregimea”¹, declarînd că altfel nu i se vor mai supune. Magheru dădea indicații administratorilor ca în manifest să se arate că aceste adunări au fost convocate la insistențele țăranilor, la vestea că dușmanii vor să anuleze drepturile proclamate². Asemenea petiții urmăreau să determine Locotenența domnească să constate cît de larg era sprijinul acordat revoluției de masele populare și deci să o oblige să se plaseze pe poziția rezistenței față de reacțiune.

După paralizarea activității reacționarilor din districtele oltene și schimbările efectuate în aparatul de stat, la 1 august 1848 — cum rezultă dintr-o scrisoare a sa către N. Pleșoianu — Gh. Magheru își stabilea reședința la Rîmnicu Vîlcea³. De aici el va supraveghea lucrările de amenajare a taberei de la Rîureni și, în numele conducerii revoluției, va exercita un control politic și militar asupra întregii Oltenii, în ciuda faptului că oficial nu fusese investit și cu această misiune. Dar necesitatea de a se acorda lui Magheru „deplină putere” asupra acestei provincii se impunea tot mai imperios pe măsură ce amenințarea turcească sporea⁴. Astfel, la 8 septembrie 1848, în urma vizitei făcute în tabără, B. Bălcescu ruga pe N. Bălcescu să arate conducerii că în situația critică în care se află revoluția, lipsa unei asemenea împuterniciri ar putea să-l împiedice pe Magheru „de a aduce la îndeplinire sacra sa misie”⁵. Obligată să țină cont de asemenea împrejurări, la 11 septembrie Locotenența domnească acorda lui Magheru împuterniciri speciale nu numai asupra Olteniei, dar și asupra districtelor Argeș și Muscel⁶.

Încă înainte de sosirea lui Magheru la Rîmnicu Vîlcea în a doua parte a lunii iulie 1848, noile autorități din Oltenia își intensifică activitatea de recrutare a pandurilor și dorobanților, pregătind totodată și primele detașamente pentru a fi trimise în tabără. La 16 iulie 1848, administratorul de Romanâți comunica lui Magheru că o bună parte din dorobanții districtului fusese deja strînsă, aceștia fiind gata a li se arăta „ce au a face”⁷. Sosirea la Rîureni a primelor unități are loc însă spre sfîrșitul lunii. Astfel, adresîndu-se administratorului de Vîlcea la 28 iulie 1848, Gh. Magheru anunța pe acesta că a trimis din Tîrgu Jiu la Rîureni peste 500 de dorobanți⁸, cerîndu-i să ia măsuri pentru aprovizionarea lor⁹.

Trebuie remarcat faptul că efectivele de dorobanți și panduri erau îndreptate spre locul de concentrare în mod succesiv, pe măsura constituirii lor și în funcție de posibilitățile materiale pentru întreținerea pe un timp

¹ An. 1848, vol. IV, p. 259.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, vol. III, p. 155.

⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 263.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 296.

⁷ *Ibidem*, vol. III, p. 543.

⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁹ *Ibidem*.

mai îndelungat a unei armate cît de cît numeroasă. Este denin de menționat, de asemenea, că recrutarea și trimiterea pandurilor și dorobanților la Rîureni se desfășoară pînă în preajma intervenției otomane, fără însă a se încheia nici la acea dată. Afluxul acesta permanent de cadre exprimă, pe de o parte, adeziunea maselor față de revoluție, iar pe de alta, tendința acestora de a transforma tabăra militară într-un puternic centru de rezistență împotriva reacțiunii interne și externe.

În ciuda faptului că rîndurile dorobanților și pandurilor se îngroșau mereu prin sosirea la Rîureni a contingentelor recrutate de administrației districtelor oltene, o serie de greutăți materiale determină pe Gh. Magheru să amîne chemarea în tabără a tuturor cadrelor de care dispunea, iar pe cele care le strînsese să le concedieze chiar pentru un anumit timp. Acest fapt a constituit o picdică în calea unei temeinice organizări a taberei, lipsind astfel pandurii și dorobanții de o mai îndelungată instruire care ar fi fost absolut necesară. La 4 august 1848 Gh. Magheru informa pe N. Pleșoianu că datorită unor lipsuri de aprovizionare a fost nevoit să lase la vatră o parte din dorobanți pînă la 11 august¹. El îi cerea lui Pleșoianu să aibă grijă ca la acea dată subadministratorii să trimită pe toți dorobanții la rezidența districtului², unde vor fi reținute din numărul lor doar două treimi, urmînd ca apoi aceștia să fie trimiși la Rîureni³. Printr-o astfel de selecționare — mai arată Magheru — se urmărea recrutarea dorobanților cei „mai capabili și mai încercați la arme”⁴.

Strîns legată de activitatea de organizare a taberei era și aceea de supraveghere a turcilor de dincolo de Dunăre. Adresîndu-se la 1 august 1848 lui N. Pleșoianu, cu care întreținea legături strînse, Magheru îi cerea să recruteze oameni „încbinați cauzei”, pe care să-i trimită apoi la Calafat și la Vidin „să spioneze în secret toate momentele turcilor”⁵. Obținerea acestor informații era necesară — precizează Magheru — pentru „a cunoaște starea lucrurilor de acolo și măsurile ce trebuie să chibzuim a se lua”⁶. Magheru mai adăuga că acești „spioni” trebuiau să fie îndatorați să-și îndeplinească misiunea cu multă prudență, „spre a nu fi descoperiți”⁷. Se mai stabilea, de asemenea, trimiterea la Calafat a unui „într-adins orînduit” care zilnic să transmită informații despre deplasarea oștilor turcești⁸.

Pentru determinarea efectivului de dorobanți și panduri concentrat la Rîureni, datele de care dispunem sînt contradictorii. Cîteva informații furnizate de corespondența unora din fruntașii revoluției ne pot da totuși o imagine concludentă în această privință. Astfel, la 9 august 1848 numărul dorobanților recrutați și sosiți deja la Rîureni se ridica la circa 1 100⁹. Peste 10 zile, însuși Magheru comunica

¹ An. 1848, vol. III, p. 237, 297.

² *Ibidem*, p. 237.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*; indicații asemănătoare erau date și altor districte (*ibidem*, p. 239—240).

⁵ *Ibidem*, p. 154.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 297.

Ministerului de Interne că în acel moment exista deja constituit un corp de panduri care cuprindea peste 6 000 de oameni¹, fără a se arăta în schimb dacă aceștia sosiseră sau nu în tabără. La intrarea turcilor în București — după cum apreciază Eliade — Magheru avea la dispoziția sa 1 500 de soldați de infanterie din armata regulată, 600 călăreți, o companie de tunuri cu șase piese, un corp de panduri de 2 000 de oameni, peste 500 de dorobanți călări, iar „țărani din fiecare district nu așteptau decât ordinul de plecare”². În tabără în ziua dizolvării — cum arată tot Eliade — existau peste 30 000 de oameni³. Ultima cifră nu trebuie să ni se pară exagerată, ea exprimând situația existentă la 27 septembrie când pandurilor și dorobanților li se alăturaseră numeroși săteni hotărâți să apere revoluția cu armele.

O greutate deosebită în organizarea taberei și în pregătirea de luptă a pandurilor și dorobanților o reprezenta lipsa de arme. Pentru aceasta administrațiile județene erau chemate să se ocupe în mod special de procurarea armelor, precum și de strângerea celor vechi, care apoi reparate să poată fi utilizate. Încă la 25 iunie 1848 administrația de Romanați raporta Ministerului de Interne, că paralel cu activitatea de recrutare a pandurilor se ocupă intens și de procurarea armelor. Ea a însărcinat anumiți oameni „ca să umble și să cumpere de pe unde va găsi nisce asemenea trebuincioase arme”⁴. Conformându-se dispozițiilor lui Magheru, administrația de Mehedinti preda acestuia la 27 iulie 1848 „cincizeci și opt topuri fișicuri de praf palev și șapte topuri cu praf turcesc... și nouăzeci cremeni de pușcă”⁵. Din același județ, de asemenea, s-au mai adunat 124 arme⁶, deși la apelul lansat pentru strângerea acestora majoritatea proprietarilor a refuzat să răspundă.

În ciuda faptului că administrațiile se străduiau să suplinească lipsa de arme prin procurarea mijloacelor ce se puteau găsi prin localitățile de sub autoritatea lor, totuși acestea nu puteau fi suficiente. La insistențele lui Magheru, conducerea revoluției încerca să facă ceva mai mult decât făcuse pînă atunci, dar nici la București nu se găseau prea multe arme. La 17 iulie 1848 guvernul provizoriu ordona Ministerului de Interne să ia de la Ministerul de Război „20 000 patroane”, pe care apoi să le trimită „cu furgoane la Rîmnicul Vilcii”⁷. Acestea — după ce au fost reparate — sînt trimise spre locul de destinație abia la sfîrșitul lunii iulie⁸. N. Pleșoianu, cu care Magheru colabora strîns, trimite acestuia înainte de 2 septembrie 420 puști, dar toate stricate⁹. Magheru sperînd să le repare ruga pe Pleșoianu să-i trimită meșteri de la Craiova¹⁰.

La începutul lunii septembrie 1848 cînd numărul pandurilor și dorobanților concentrați la Rîureni sporise, iar amenințarea cu intervenția cres-

¹ *An. 1848*, vol. III, p. 542.

² I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 247.

³ *Ibidem*, p. 248.

⁴ *An. 1848*, vol. II, p. 78.

⁵ *Ibidem*, p. 777.

⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 418.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 561.

⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 168.

⁹ *Ibidem*, vol. IV, p. 175.

¹⁰ *Ibidem*.

cuse considerabil, insuficiența înarmare a unităților sale îl făcea pe Magheru să ceară conducerii revoluției să ia măsuri corespunzătoare în mod cât se poate de insistent. Astfel, la 5 septembrie 1848 Magheru se adresa lui C.A. Rosetti cu rugămintea de a-i „trimite câte arme s-ar putea mai multe și cât mai în grabă”¹, adăugînd apoi că „pentru brațe răspund oricît de numeroase vor fi de trebuință”².

Într-o scrisoare către Christian Tell din 9 septembrie 1848, după ce-și exprimă hotărîrea de a lupta împotriva dușmanilor, Magheru arăta : „numai o mîhnire am, aceea adevărată a lipsei de arme”³. El sfătua pe Tell că ar fi indicat ca armele care se găsesc în București să fie trimise la Rîureni⁴, dat fiindcă s-ar putea ca ele să cadă în mîna reacționarilor sau a dușmanilor din afară. El își încheie scrisoarea astfel : „Arme ! Arme ! dați-mi arme”⁵. Aceste cuvinte exprimă cât se poate de limpede situația dificilă în care se afla tabăra din cauza lipsei de mijloace de apărare. Tot la 9 septembrie Magheru cerea lui Tell să-i trimită cel puțin „zece mii cartușe”⁶ și propunea totodată ca artileria și cavaleria care erau la București să fie îndreptate spre Rîureni, unde vor putea cu „demnitate să-și împlinească misiunea”⁷. Iminente ocupare a capitalei de către turci și apelurile insistente ale lui N. Bălcescu⁸ conving în cele din urmă Locotenentă domnească să dea curs cererii lui Magheru de a trimite în mijlocul taberei cele cîteva piese de artilerie care se aflau în București. Sosirea acestora la Rîureni⁹, deși făcu să crească forța de rezistență a unităților de panduri și dorobanți, nu putu să suplinească decît în parte lipsa de arme.

Intrarea turcilor în București la 13 septembrie însemna înfrîngerea în ansamblu a însăși revoluției. Dar, existența în Oltenia a unităților de dorobanți și panduri mai lăsa să se întrevadă speranța, dacă nu a unei victorii, cel puțin a unei confruntări eroice cu dușmanul care invadase capitala și se pregătea să ocupe întreaga țară. La creșterea avîntului de luptă în tabără o contribuție deosebită a avut-o N. Bălcescu, care a povățuit pe Magheru „a menține cu armele Constituțiunea în Oltenia”¹⁰. La 14 septembrie, fără să aștepte de ocuparea Bucureștilor de către turci, dar presimțind că aceasta se va înfăptui în curînd, Gh. Magheru se adresa dorobanților și gardiștilor, îndemnîndu-i să se opună cu armele dușmanului care cotopea țara¹¹. Proclamația adresată acestora reprezintă o înflăcărată chemare la luptă, pentru salvarea revoluției¹². Se sublinia

¹ *An. 1848*, vol. IV, p. 214.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 275.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 439.

⁹ *An. 1848*, vol. IV, p. 375.

¹⁰ C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 439.

¹¹ *An. 1848*, vol. IV, p. 357.

¹² *Ibidem*.

totodată că cuceririle revoluției nu vor putea fi apărute decît prin luptă și se exprima încrederea în forța unităților de dorobanți și panduri care sînt capabile să respingă pe dușman¹. Pandurii și dorobanții — cum arată Magheru la 15 septembrie 1848 — erau hotărîți să moară „cu armele în mină pentru nouăle instituții”².

La 15 septembrie 1848, printr-un ordin către districtele din Oltenia, Gh. Magheru reafirmă necesitatea rezistenței armate, adăugînd: „căci numai prin împotrivire... vom face a triumfa cauza noastră”³. Administratorii erau sfătuiți să fie pregătiți de luptă „cu tot districtul”⁴. Pînă către sfîrșitul lunii septembrie, corespondența lui cu districtele oltene atestă grija deosebită pe care o acorda mobilizării maselor, pentru ca la nevoie acestea să fie gata de luptă⁵ și să fie antrenate în jurul taberei la acțiunea împotriva armatelor ocupante.

Vestea că Bucureștiul a fost ocupat de turci și conducerea revoluției a fost înlocuită de căimăcămia reacționară nu demobilizează pe Magheru, mai ales că ecoul luptei eroice a pompierilor din Dealul Spirei provoacă un puternic avînt în rîndul maselor populare, hotărîte să apere revoluția cu armele. La 16 septembrie 1848 C. Cantacuzino îi cerea lui Magheru să nu întreprindă vreo acțiune care ar perturba „liniștea” restabilită în țară prin intervenția armatelor de ocupație⁶. Încercător încă în salvarea revoluției pe calea armelor, Magheru răspundea caimacamului că „romîinii toți” nu recunosc „un guvern pus cu sabia”⁷ și, prin urmare, C. Cantacuzino nu putea să-i ordone în calitate de reprezentant al puterii centrale de a demobiliza unitățile de panduri și dorobanți.

Deși slab înarmate și în grabă constituite, unitățile de panduri și dorobanți concentrate în Oltenia erau hotărîte să se opună cu armele armatelor ocupante. Corespondentul *Gazetei de Transilvania* descrie cît se poate de sugestiv atmosfera de la Rîureni. El semnală la 28 septembrie că, pe lângă trupe, existau acolo o mulțime de țărani din diferite districte, care veniseră să se informeze „cînd și încotro pornesc armia, pentru ca și districtele lor cu toții, cu mici cu mari, să se ridice... pentru ciștigarea și apărarea drepturilor țării”⁸.

Cu toate că era hotărît să se opună oștilor străine, intervenția consulului englez, Robert Colquhoun, determină pe Magheru să renunțe la planul de a încerca o respingere a agresiunii. Dezaprobînd „poziția ostilă” pe care a luat-o față de Poartă⁹, la 26 septembrie 1848 consulul englez de la București sfătua pe Magheru să trimită „pe la vetrele lor” pe toți oamenii înarmați și el să se retragă „dincolo de frontierele romîne”¹⁰,

¹ *An. 1848*, vol. IV, p. 357.

² *Ibidem*, p. 371.

³ *Ibidem*, p. 373.

⁴ *Ibidem*; asemenea instrucțiuni erau date și administrațiilor de Argeș și Muscel (ibidem, p. 371).

⁵ *Ibidem*, p. 430, 507, 509, 530 etc.

⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 386.

⁷ *Ibidem*, p. 387.

⁸ *Ibidem*, p. 479, 582.

⁹ *Ibidem*, p. 537.

¹⁰ *Ibidem*, p. 538.

pentru a nu atrage asupra țării „nenorociri”¹. Trebuie precizat că la 20 septembrie se hotărîse să se trimită împotriva Olteniei două armate turcești. Pozițiile lui Magheru erau amenințate și de oștile țariste care ocupaseră Țara Românească. Corpuri ale acesteia erau trimise, de asemenea, spre Oltenia pentru a nimici centrul de rezistență de la Rîureni.

Dezacordul Locotenenței domnești față de acțiunea lui Magheru a constituit, de asemenea, o altă cauză care l-a constrîns pe acesta să renunțe la confruntarea armată cu dușmanul. Într-o scrisoare către Ion Ghica din 29 septembrie, Eliade menționa că a sfătuit pe Magheru „să fie prudent, să nu dea revoluției un caracter de rebelie”². La aceste explicații mai trebuie adăugată și aceea că Magheru n-a îndrăznit ca singur să-și asume răspunderea unei confruntări armate cu oștile turcă și rusă.

La 28 septembrie 1848 Gh. Magheru comunica lui Robert Colquhoun hotărîrea lui de a se „lepăda de comanda oștirilor ce mi-a încredințat nația”³, punînd astfel capăt unei acțiuni căreia i-a consacrat întreaga sa capacitate politică și militară. Cînd Magheru, în aceeași zi, citea proclamația de dizolvare a taberei, pandurii și dorobanții își exprimară uimirea „însoțită de murmurări”⁴ și încercară să-l facă să-și schimbe hotărîrea, arătînd că ei „au îmbrățișat cariera armelor spre a apăra cu singele lor Constituția”⁵. Dar Magheru era de nestrămutat în decizia luată.

După ocuparea Bucureștilor de oștile turce și ruse, în multe puncte ale țării se remarcă încercări izolate de rezistență, pentru menținerea regimului revoluționar⁶. Manifestări asemănătoare au loc și după dizolvarea taberei de la Rîureni, în ciuda faptului că țara era împinzită de unități ale armatelor ocupante. Astfel, pe teritoriul Munteniei, la 18 septembrie, în orașul Alexandria masele au manifestat din nou pentru programul revoluției, strigînd ca acesta „să trăiască sub ocrotirea d-lui ghîneral Gheorghe Magheru”⁷. Tot la 18 septembrie, cînd Magheru se mai afla încă la Rîureni, căimăcămia era informată de Ministerul de Interne că toate „podurile de vase și luntrile ce se află în apa Oltului, unele s-au cufundat iar altele s-au tras pe malul Valahiei mici de către locuitorii de acolo”⁸. Aceasta reprezenta o măsură de apărare luată de masele populare, pentru a întîrzia pătrunderea armatelor turce și ruse în Oltenia și a permite astfel lui Magheru să-și întărească pozițiile. La 20 septembrie 1848, locuitorii din orașul Pitești, precum și cei din satele din împrejurimi continuau să se opună autorităților căimăcămești⁹, nădăjduind că vor fi ajutați de Magheru „prin trimiterea de panduri”¹⁰. Pregătiri de

¹ *An. 1848*, vol. IV, p. 538.

² *Ibidem*, p. 600.

³ *Ibidem*, p. 573.

⁴ I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 249.

⁵ *An. 1848*, vol. IV, p. 584.

⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 372; vezi și Cornelia C. Bodea, *Figuri puțin cunoscute din revoluția de la 1848*, în „Studii” nr. 2 (XIII), 1960.

⁷ *An. 1848*, vol. IV, p. 451.

⁸ *Ibidem*, p. 431–432.

⁹ *Ibidem*, p. 455.

¹⁰ *Ibidem*.

rezistență se semnalau, de asemenea, și la Cîmpulung, reacțiunea considerînd astfel că trebuia lichidată imediat tabăra de la Rîureni, ea fiind „amenințătoare de turburare și de neorînduiei”¹. O mulțime de locuitori din Calafat și din împrejurimi, pentru a împiedica trimiterea de curieri spre București, privind anunțarea deplasării unei părți a oștilor turce de la sud de Dunăre spre Calafat, au „închis” drumul poștei, intenționînd „să meargă cu arme în ajutorul Magherului”².

După dizolvarea taberei, se constată, de asemenea, în Oltenia, încercări ale unor panduri și dorobanți demobilizați de a se opune cu forța autorităților căimăcămești, mulți dintre ei sperînd în revenirea lui Magheru. Ministerul de Interne era informat la 28 octombrie 1848 că la Craiova se constată „între locuitorii orășeni de toată treapta o fierbere din nisce vorbe ce sînt împrăștiate pe alocurea... că acel scelerat de Magheru... o să vie într-acest oraș”³. Cîrmuirea, pe de o parte, a întărit paza graniței spre Transilvania, iar pe de alta, veghează ca în oraș să nu izbucnească vreo mișcare⁴. La Runcu (Argeș) deși a sosit un detașament de cazaci spre a constrînge pe săteni să înceteze lupta, majoritatea acestora a părăsit satul ascunzînd armele⁵. La 29 octombrie 1848 aceeași cîrmuire de Gorj informă Ministerul de Interne că tulburările care s-au ivit au fost provocate de unii „gardîști”⁶ ai lui Magheru. Totodată se arăta că o serie de panduri din acest județ „tratează între dinșii comploturi”⁷.

Teama de o nouă izbucnire a revoluției, precum și necesitatea de a lichida resturile de panduri și dorobanți demobilizați determină autoritățile căimacamești să fie cît se poate de circumspecte și să urmărească pe toți oamenii care întrețineau într-un fel sau altul legături cu Magheru⁸. Prin districte erau trimise detașamente ale oștirilor ocupante în scopul de a „se precurma cu desăvîrșire rătăcirea și greșitele idei ce s-ar fi mai hrînind de unii din locuitori, că n-ar fi îngăduită intrarea oștirilor otomane și rusești în Prințipat”⁹. Pe această cale se căuta să se combată ideea pusă în circulație de revoluție, a neamestecului în afacerile interne ale țării, care cuprinsese mintea maselor populare și să se demonstreze că puterile suzerană și protectoare mai păstrau încă dreptul lor de a influența dezvoltarea internă a Țării Romînești.

Caracterul burghezo-democratic al revoluției muntene de la 1848 s-a adîncit în cursul desfășurării acesteia prin aspectul de mișcare de eliberare națională pe care l-a dobîndit revoluția. Deși au fost întreprinse

¹ An. 1848, vol. IV, p. 455.

² *Ibidem*, p. 603.

³ *Ibidem*, vol. V, p. 289.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 271.

⁶ *Ibidem*, p. 301.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 412, p. 540.

⁹ *Ibidem*, vol. IV, p. 512.

o serie de măsuri pentru organizarea apărării țării, n-a avut loc o confruntare generală cu dușmanul, Magheru refuzând să-și asume riscurile unui război de apărare îndelungat în condițiile în care majoritatea fruntașilor revoluției îl sfătuiau să renunțe la acest plan.

ПОПЫТКИ ОРГАНИЗАЦИИ ВООРУЖЕННОГО СОПРОТИВЛЕНИЯ В ВАЛАХИИ ВО ВРЕМЯ РЕВОЛЮЦИИ 1848 г.

РЕЗЮМЕ

Дело организации вооруженной защиты революции 1848 г. включается в ряд многовековых битв Валахии за ликвидацию иностранного вмешательства в ее внутренние дела и за осуществление полной независимости. Н. Бэлческу теоретически обосновал и до конца поддерживал план вооруженного сопротивления, выработанный Революционным комитетом. Этот план пользовался всеобщей поддержкой со стороны народных масс, которые были полны решимости скорее отдать свою жизнь, чем допустить восстановление феодального строя путем иностранной вооруженной интервенции. Они с воодушевлением поддерживали Магеру в организации частой, состоящих из так называемых пандуров и доробанцев, стремясь превратить лагерь в Рыурени в центр сопротивления внутренним и внешним врагам. Но преобладание в руководстве революцией элементов, склонявшихся на компромисс, лишило Магеру возможности использовать вооруженную силу. В условиях, в которых большинство руководителей революции советовало Магеру отказаться от вооруженного восстания, Магеру не посмел взять на себя ответственность начать продолжительную оборонительную войну.

Хотя и не произошло генерального сражения с врагом, работа по подготовке обороны не осталась без последствий. Она захватила умы народных масс, которые изолированно, в разных местностях страны, пытались силой воспротивиться врагу. В то же время воспоминание о событиях 1848 г. ускорило борьбу народных масс за осуществление полной независимости, что произошло в восьмидесятих годах прошлого века в результате их беззаветного героизма и самопожертвования.

ESSAIS D'ORGANISATION D'UNE RÉSISTANCE ARMÉE LORS DE LA RÉVOLUTION DE 1848 EN VALACHIE

RÉSUMÉ

L'organisation de la défense armée de la révolution de 1848 vient s'ajouter au fil des luttes séculaires soutenues par la Valachie contre l'immixtion de l'étranger dans ses affaires intérieures et en vue de l'obtention de sa pleine indépendance. C'est Nicolae Bălcescu qui a établi les bases idéologiques du plan de résistance élaboré par le Comité révolutionnaire ; il en a soutenu l'action jusqu'au bout.

Il ressort de l'analyse de l'auteur que cette action de défense bénéficiait de l'appui substantiel des masses populaires. Les « commissaires à la propagande » mentionnent, par exemple, dans leurs rapports, que les paysans, surtout, juraient de « se battre » pour la cause de la révolution. Faute d'armes pour se défendre, certains d'entre eux s'en confectionnaient par leurs propres moyens.

En ce qui concerne l'organisation des unités de la défense, l'auteur rappelle que Georges Magheru, promu « capitaine général » des troupes irrégulières de « dorobantzi » et de « pandours » après la liquidation de l'activité contre-révolutionnaire en Olténie, concentrera toute sa capacité, politique et militaire, sur ce problème. C'est du reste dans ce but que des unités de « dorobantzi » et de « pandours » furent concentrées près de Rimnicul Vilcea. Mais lorsqu'il s'agit d'armer ces troupes, les difficultés commencèrent, car les tentatives du gouvernement pour importer d'Occident l'armement nécessaire aboutirent à un échec total. Finalement, les unités de la défense durent se contenter des moyens dont le pays disposait.

L'effectif général, des forces de résistance à la veille de la liquidation du camp, comptait plus de 30 000 pandours et dorobantzi, chiffre qui eût suffi à affronter l'ennemi.

Bien qu'une rencontre générale avec celui-ci n'a pas eu lieu, l'action de préparation de la défense ne demeura pas stérile. Elle préoccupa l'esprit des masses populaires, qui, plus d'une fois, dans différents points du pays, tentèrent d'opposer de la résistance à l'ennemi.

TUDOR VLADIMIRESCU ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE DIN ARHIVELE DIN VIENA

DE

NESTOR CAMARIANO

Cercetătorii greci Gheorghe Laios și Polychronis Enepekides au cercetat în anii din urmă cu mare răbdare arhivele din Viena și au scos la iveală un prețios material referitor la istoria Greciei de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea¹, care are o strânsă legătură și cu Principatele Române. Activitatea revoluționară a lui Rigas Velentinis și a Eteriei au avut un larg ecou în Moldova și Țara Românească, deoarece mulți greci și români au colaborat și au activat în decursul anilor pentru un țel comun, anume eliberarea celor două popoare, grec și român, de sub jugul asupritor otoman și de sub exploatarea nemiloasă a cotzabașilor și a boierilor. Printre tovarășii de luptă ai lui Rigas au fost și mulți români; de asemenea acțiunile Eteriei au fost sprijinite de fiii credincioși ai poporului nostru, de pandurii lui Tudor Vladimirescu. Răscoala populară a lui Tudor Vladimirescu, fiind în strânsă legătură cu Eteria, a stîrnit interesul grecilor

¹ Gheorghe Laios a publicat între altele: *Oi áδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, ó Γεώργιος Θεοχάρης καί άλλοι σύντροφοί τοῦ Ρήγα. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Βιέννης (Frații Markides Pouliu, Gheorghe Theoharis și alți tovarăși ai lui Rigas. Documente inedite din arhivele din Viena)*, în *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐνδογικῆς Ἐταιρείας (Buletinul Societății de istorie și etnologie)*, vol. XII (1957), p. 202—270; *Ὁ ἑλληναὶκὸς τύπος τῆς Βιέννης ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1821 (Presa greacă din Viena de la 1784 pînă în 1821)*. Atena, 1961, 134 p.; iar Polychronis Enepekides a publicat: *Ἐκθεσις περὶ τῶν τελευταίων ἐρευθῶν περὶ Ρύγα Βελεστινλή. Ἐγγραφα καί εἰδήσεις ἐξοχθεῖσαι ἐκ τῶν ἀρχείων τῶν πόλεων Βιέννης, Γκράτς καί Παρισίων (Raport despre ultimele cercetări despre Rigas Velentinis. Documente și știri scoase din arhivele orașelor Viena, Gratz și Paris)*, în *Πεπραγμένα τοῦ θ' βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου (εσσαλονίκης) (Lucrările congresului al IX-lea de bizantinologie)*, Atena, 1955, vol. 2, p. 385—403; *Εὐμβολάς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν συντροφῶν τοῦ Ρήγα, Ἰ. Μαυρογένη Γ. Πούλιου, Γ. Θεοχάρη (Contribuții la istoria tovarășilor lui Rigas, I. Mavrogheni, Gh. Poulios, Gh. Theoharis în εσσαλικά χρονικά (Cronici tesaliene)*, VI (1955), p. 1—137; *Εὐμβολαὶ εἰς τὴν μυστικὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν κίνουο τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως — Beiträge zur kulturellen und politischen Geheimtätigkeit der Griechen in Wien von dem griechischen Aufstand*, Berlin, 1960, 166 p. în l. greacă și germană.

din Viena, iar agenții secreți ai lui Metternich urmăreau cu înfrigurare desfășurarea evenimentelor din Principate și trimiteau rapoarte confidentiale la Viena. De asemenea, poliția austriacă, neținând seamă de secretul corespondenței, citea sau copia scrisorile sosite la poșta din capitala Austriei, iar apoi le expedia mai departe destinatarilor, ca să îndepărteze orice bănuială și mai ales să aibă posibilitatea să intercepteze și răspunsurile trimise și în felul acesta să pătrundă cât mai adânc în tainele corespondenței persoanelor amestecate în evenimentele din Principate și să aibă posibilitatea să urmărească cât mai bine activitatea acestor persoane. Astfel, datorită serviciului secret al poliției austriece ni s-au păstrat diferite copii de scrisori particulare și de rapoarte confidentiale, care pentru noi astăzi sînt într-adevăr un izvor istoric de mare preț.

Multe din aceste scrisori și documente inedite au fost culese din Arhivele de Stat din Viena și publicate de Gheorgh^e Laios în volumul său *Ἀνεκδοτες ἐπιστολές καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821. Ἱστορικά δοκουμέντα ἀπὸ τὰ αὐστριακά ἀρχεῖα* (*Scrisori și acte inedite din 1821. Documente istorice din arhivele austriece*), Atena, 1978¹.

Cercetătorul grec, cînd a publicat volumul său, n-a știut că arhivele din Viena au fost cercetate acum treizeci și cinci și mai bine de ani de profesorul Mihail Popescu, pe atunci funcționar la Arhivele Statului din București, care a copiat și a publicat un număr de 18 documente referitoare la Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti². M. Popescu a publicat numai textul în l. germană, fără traducerea în limba romînă, spre deosebire de Laios, care, dimpotrivă, a publicat numai traducerea greacă, fără textul în l. germană. M. Popescu s-a mărginit numai la un număr de 18 documente, pe cînd Laios a publicat un număr de 228 documente, dînd o mai mare atenție Eteriei. Materialul publicat de acesta din urmă este mult mai bogat și cuprinde de asemenea știri prețioase necunoscute despre răscoala populară a lui Tudor Vladimirescu.

Cîteva documente sînt publicate atît de M. Popescu, cît și de Gh. Laios și le vom arăta mai departe pentru acei cercetători care ar dori eventual să recurgă la ambele texte. Aceste documente sînt în număr de opt: 1) scrisoarea lui Popovici trimisă din București la 10 martie 1821, nr. III (15)³; 2) Vlahutzis către Ioan Caragea, la Pisa, nr. IX (20); 3) Roxandra Mihail Suțu către tatăl său Ioan Caragea, la Pisa, nr. VIII (21)⁴; 4) Ioan Caragea către baronul Const. Bellu, la Viena, nr. X (24); 5) Corespondența lui Popovici din București, din 7 aprilie 1821, nr. V (38)⁵; 6) Vlahutzis către Mavrocordat, la Pisa, nr. XI (40); 7) Corespondența lui Popovici din Bucu-

¹ Vezi recenziia noastră în revista „Studii”, nr. 6, XII, 1959, p. 227–230.

² Mihail Popescu, *Contribuțiuni documentare la istoria revoluției din 1821*, București, 1927.

³ Cifra latină arată numărul documentului de la M. Popescu, iar cifra în paranteze pe cel de la Gh. Laios. Cercetătorul grec nu publică acest document în întregime, ci numai un fragment și nu pomenește că este semnat de Popovici.

⁴ M. Popescu n-a respectat ordinea cronologică în publicarea documentelor și de aceea se observă deosebiri în numerotarea crescîndă a celor doi cercetători.

⁵ La cercetătorul grec avem 6 și nu 7 aprilie, cum este la M. Popescu; iar primul paragraf nu este tradus întocmai de Laios și anume nu este dată descrierea celor trei steaguri, care se află în textul în l. germană.

rești, din 24 martie 1821, nr. XII (27); 8) Corespondența lui Carol Goll din București, din 12 aprilie 1821, nr. XIV (42)¹.

În cele ce urmează, vom căuta să punem la dispoziția cercetătorilor noștri informațiile și mențiunile referitoare la Tudor Vladimirescu și anume vom insista asupra acelor scrisori sau documente care nu sînt publicate în lucrarea lui M. Popescu și nu sînt cunoscute cercetătorilor noștri. Întrucît Gh. Laios n-a publicat textele în limba germană, ci numai traducerea în limba greacă, credem că nu este necesar nici noi să publicăm textul grecesc, o dată ce nu este originalul, ci numai traducerea în limba română. Vom urma ordinea cronologică a documentelor.

Gh. Laios publică la p. 41 o scrisoare a lui Alexandru Ipsilanti către consulul rus din București, Alexandru Pini, trimisă din Iași la 23 februarie 1821, adică în ziua sosirii lui Ipsilanti în capitala Moldovei². Tonul poruncitor al scrisorii este într-adevăr surprinzător. Parcă este vorba de un ordin al unui superior către subalternul său. Scrisoarea nu este cunoscută și interesează pe istoricii noștri mai ales pentru cele cîteva cuvinte referitoare la Tudor Vladimirescu, și din care se vede clar atitudinea lui Alexandru Ipsilanti față de răscoala lui Tudor, în momentul cînd a pornit răscoala grecilor. Ipsilanti scrie lui Pini că l-a rugat pe Pisani să-i trimită un plic destinat baronului Stroganof; plicul trebuie expediat îndată la Constantinopol cu un curier expres, fiindcă Stroganof trebuie să fie informat înainte de ceilalți ambasadori și Ipsilanti adaugă: „Vă fac răspunzător pentru orice întîrziere care ar putea să fie fatală întregii lumi. Trimit un curier la I. S. Împăratul, iar domnul Suțo și boierii de aici îi trimit un memoriu, prin care îl roagă să ordone intrarea oștilor rusești în Moldova. Veți face foarte bine dacă veți lăsa să se răspîndească această veste printre boieri. (În felul acesta veți acționa potrivit cu interesele Rusiei, fără să vă expuneți de loc.) *Să nu luați nici o măsură împotriva lui Vladimirescu* (subl. n. — *N.C.*) și să spuneți totdeauna că nu știți nimic de ceea ce fac eu”³.

Credem că în această scrisoare este vorba de prima manifestare a șefului Eteriei, Alex. Ipsilanti, de la intrarea lui în Moldova. Faptul că Ipsilanti scrie lui Pini să nu ia nici o măsură împotriva lui Tudor Vladimirescu arată că el era de acord cu acțiunile lui și aproba întru totul răscoala populară a pandurilor.

¹ La cercetătorul grec avem data 14 în loc de 12 aprilie. Această corespondență este continuarea unei alte corespondențe din 7 aprilie, care nu este publicată de Laios, pe care însă o găsim publicată în lucrarea lui Popescu (p. 31—36). De asemenea, menționăm că primul document publicat de Laios, anume scrisoarea anonimă pe care consulul Austriei la București a găsit-o la 16 ianuarie 1821 în fața porții consulatului, a fost publicată de mult în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XX, p. 532, iar acum în urmă a fost reprodusă în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, București, 1959, p. 186—187, textul german însoțit de traducerea în limba română.

² Acad. Andrei Oțetea posedă din Arhivele Ministerului de Externe de la Moscova textul original, în limba franceză, al acestei scrisori pe care o va publica în curînd.

³ Probabil la această scrisoare a lui Alex. Ipsilanti către Pini se referă consulul Austriei la București, Fleischhackl, cînd scrie lui Metternich la 10 martie 1821: „Ypsilanti schrieb zugleich an Herrn von Pini, sandte ihm Packete an Baron Stroganoff mit dem Auftrag, selbe ohne Verzug schleunig weiter zu befördern und bedeutete ihm überdiess, ja dafür zu sorgen, damit Sludgiar Todor Wladimiresko auch nicht ein Haar gekrümmt werde”, vezi Hurmuzaki, *Documente*, XX, p. 558.

Într-o scrisoare confidențială anexată de Stipsiez la raportul său trimis ministrului Poliției Sedlnitzky, la începutul lui martie 1821, scrie : „Omul meu din Transilvania m-a informat de curînd că Tudor (Vladimirescu) a ocupat între 19 și 20 februarie Craiova cu 3 000 oameni. După cum se vede ei sînt într-un număr mai mare decît s-a crezut. El a dat anticipat solda ostașilor săi pe două luni și plătește în numerar proviziunile și menține cea mai bună ordine. Toți țărani îi sînt devotați, deoarece i-a asigurat că îi va elibera din robia boierilor. Comerțul s-a oprit. Tudor întărește în regiunea Craiovei multe case boierești” (p. 47).

Într-o scrisoare anonimă adresată la începutul lui martie 1821 unui boier Ștefănică, probabil Ștefan Bibescu, se spune dimpotrivă că oamenii lui Tudor jefuiesc tot ce găsesc. Ei au luat caii boierului Grecescu și au spart pivnițele unor armeni și ale lui St. Boianescu și au luat vin. Anonimul adaugă că slugerul Tudor se află încă pe malul Motrului, adună provizii și a băgat în mănăstire 15 pietre de moară și nimeni nu știe ce gînduri are și își încheie scrisoarea cu următoarele cuvinte : „Se zvonesc multe minciuni, dar puținele rînduri ce vă scriu sînt adevărate” (p. 47).

Într-un raport trimis din Cernăuți la 14 martie 1821 de guvernatorul Bucovinei Stutterheim către guvernul din Galiția, găsim o știre care vine să arate că în cercurile politice de atunci se socotea că exista o colaborare perfectă între Ipsilanti și Tudor. Stutterheim vorbind de oastea eteristă spune : „De cîteva zile a început recrutarea în Moldova. Grecii, albanezii, sîrbii și arnăuții care se aflau în slujba boierilor se înrolează cu grămada. Deja s-a format un corp de 1 000 călărași înarmați, care e vorba să fie trimis îndată în Țara Romînească ca să se unească cu răsculații lui Vladimirescu pentru a apăra pe locuitorii de incursiunile turcilor din Silistra, Rusciuc și Vidin” (p. 53).

Un nou raport al aceluiași Stutterheim către guvernul din Galiția, trimis din Cernăuți la 18 martie 1821, vine să ateste că Tudor Vladimirescu a fost în corespondență cu Alexandru Ipsilanti înainte de intrarea acestuia în Moldova. Stutterheim scrie că a cules de la un negustor pămîntean vrednic de încredere, care a sosit de la Chișinău, următoarele știri referitor la atitudinea Rusiei față de evenimentele din Moldova și Țara Romînească : „Mai multe zile înainte de intrarea principelui Ipsilanti în Moldova (6 martie), un trimis al lui Vladimirescu a venit la Chișinău cu scrisori urgente către guvernatorul Basarabiei, generalul Intzov, și către principele Ipsilanti. Guvernatorul a plecat la Odesa, la generalul contele Langeron. Și pe cînd o proclamație a lui Vladimirescu (cu același conținut ca cele ale lui Ipsilanti) fusese interzisă de poliție, după întoarcerea guvernatorului s-a dat voie să circule fără restricții” (p.54). Iar mai departe Stutterheim spune că Alex. Ipsilanti a plecat la 13 martie de la Iași la Roman și Focșani ca să meargă în Țara Romînească să se unească cu oștile lui Vladimirescu și să înceapă atacul împotriva turcilor (p. 55).

Știrile cuprinse în acest raport vin să arunce o nouă lumină cu privire la relațiile conducătorului răscoalei din Țara Romînească cu Rusia și cu Alex. Ipsilanti, înainte de a trece Prutul. Izvoarele cunoscute nu amintesc nimic de circulația proclamațiilor lui Tudor Vladimirescu în Rusia și nici nu pomenesc de vreo corespondență a lui Tudor cu Ipsilanti.

La 17 martie 1821 marele negustor grec de la Sibiu Manicatis Saffranos transmite firmei Manasi și Manicatis din Viena mai multe știri de o importanță deosebită referitoare la răscoala lui Tudor Vladimirescu. Întreaga scrisoare, afară de un singur paragraf de la sfârșit, se referă la Tudor și avînd în vedere importanța ei, o reproducem întocmai :

Sibiu, 17 martie 1821

Tudor (Vladimirescu) a trimis pe unul din oamenii săi cu o scrisoare către caimacamul Craiovei în care îi spunea că trebuie să-l găsească loc potrivit pentru tabăra lui și să-l procure provizii pentru 5 000 oameni, fiindcă a doua zi urma să intre cu oastea lui în oraș. În timpul intrării lui trebuia ca toate prăvăliile să rămînă închise, ca să nu i se pricinuiască cuiva vre-o pagubă, care să fie apoi aruncată pe spinarea oamenilor săi, pe care el îi lua pe garanție. Apoi oamenii puteau să-și deschidă prăvăliile fără a se teme de nimic. Această scrisoare a fost trimisă îndată de la Craiova la București cu o altă scrisoare alăturată, în care boierii întrebau pe consulul rus dacă Tudor făcea toate acestea cu aprobarea lui și îl rugau, în acest caz, să-l potolească. Consulul a răspuns că habar n-are de toate acestea și că a scris lui Tudor o scrisoare cu amenințări, în care îi cerea să se întoarcă înapoi liniștit la București. Îndată ce Tudor a primit scrisoarea, a sărutat-o și a răspuns aproximativ următoarele : „Porunca d-voastră din 6 februarie (stil vechi) am primit-o cu respect și am reflectat bine. Îmi pare rău că de data aceasta nu pot să mă supun. Motivul este cunoscut excelenței voastre ! Să fiți însă sigur că ceea ce întreprind nu va aduce nici o rușine, ci numai cinste țării d-voastră. Am 160 000 ruble din anul 1817 și sînt hotărît să le jertfesc pentru țara mea”. Cu aceste cuvinte sffrșește.

Tudor a rămas cîteva zile la Craiova fără să pricinuiască culva nici cea mai mică pagubă. Numai că a silit pe boierii de acolo să trimită porunci județelor pentru ușurarea dărilor. Dar după cum se aude, acum nu se mai poartă așa cum trebuie și face diferite abateri.

Samurcaș a avut o convorbire personală cu Tudor. Cînd acesta l-a văzut de departe, l-a întreat îndată dacă este liber să semneze cererile lui sau nu. Și după ce Samurcaș l-a răspuns „da” au stat de vorbă mai mult timp și apoi s-au despărțit.

După ce Samurcaș s-a întors la Craiova, a arătat o oarecare indiferență față de boierii, iar aceștia, nesimțindu-se în siguranță, au părăsit orașul și s-au risipit peste tot. Și aici au venit șase familii, dar nu cunoaștem încă numele lor.

Ieri s-a auzit că între Tudor și Samurcaș a avut loc un incident și că din oastea lui Tudor au fost arestați trei, care au fost transportați la Craiova. Ei au fost întrebați cine le-a dat dreptul și poruncile cui îndeplinesc, ca să tulbure liniștea țării.

— „Din porunca lui vodă Tudor” au răspuns.

— „Cum îndrăzniți, au întreat boierii, să numiți «vodă» un bandit? Nu știți că avem puterea să vă condamnăm la moarte?”

Atunci unul din cei trei a răspuns :

— „Cine va îndrăzni să pună mîna pe noi este pierdut și nu numai unul, ci toți boierii țării”.

Atunci l-a întreat locțiitorul caimacamului :

— „Cine sînteți voi de vorbiți cu atîtea obrăznicie în fața atîtor boieri? Ce putere aveți voi față de noi?”

— „Puterea noastră este mare, le-au răspuns, dar nu vrem să v-o dezvăluim. Dar fiindcă ne amenințați cu moartea, să știți că sînt trei curți împărătești, care ne vor răzbuna moartea și băgați de seamă”.

Zilnic sosesc de la București curieri la Tudor și trec prin Craiova. Cînd sînt întrebați de boieri primesc răspunsul că n-au nici un drept să-i întrebe și că n-au voie să le spună nimic și apoi își continuă drumul la Tudor.

Scrisoarea negustorului grec de la Sibiu cuprinde unele elemente asupra cărora este bine să ne oprim puțin. Un element nou, necunoscut, este faptul că Tudor Vladimirescu avea în 1817 o sumă de 160 000 ruble și era hotărît s-o jertfească pentru țară. De unde avea această sumă? Istoriografia noastră cunoaște cazul Iacob Nenadovici și anume că Tudor ar fi dat acestuia o chitanță în 1816, la Cloșani, pentru 50 000 cernoveți austrieci și olandezi și tocmai în 1821 ar fi primit această sumă. Documentele însă publicate de curînd arată că polița prezentată în 1823 de Iacob Nenadovici a fost un fals evident¹.

Într-adevăr nu se putea explica faptul cum Tudor abia în 1821 a încasat suma de bani împrumutată cu chitanță în 1816! Nu ne putem gândi nici la fondurile Eteriei, deoarece legăturile lui Tudor cu Eteria au început să se manifeste mult mai tîrziu. Problema rămîne deschisă și poate noi documente să arunce o oarecare lumină asupra acestui fond, destul de mare, de care dispunea Tudor încă din 1817 și pe care voia să-l utilizeze pentru scopuri patriotice.

Apoi relatările despre incidentul lui Tudor cu Samurcaș și cu arestarea celor trei panduri nu sînt cunoscute, după cît știm, din alte izvoare, și merită toată atenția din partea istoricilor noștri. Răspunsurile date de cei trei panduri arestați arată încrederea ce aveau în „domnul” Tudor și nu se temeau de pedeapsa cu moartea, ba chiar, fără nici o frică, amenințau, în fața anchetatorilor, cu moartea pe boierii țării. Cele relatate de Manicatis desigur că s-au întîmplat, căci negustorul grec de la Sibiu n-ar fi avut nici un interes să le inventeze și să le transmită la Viena, reprezentanților săi de acolo.

Un corespondent din Transilvania, care avea mai multă simpatie pentru greci decît pentru romîni, scrie la 11 aprilie 1821: „La București se afișează în fiecare zi proclamații cînd de la Tudor, cînd de la Ipsilanti. Totuși se zvonește că cei doi șefi răzvrătiți n-au putut încă să se înțeleagă. Tudor nu vrea să se supună ordinelor lui Ipsilanti și se pare că pe ascuns are alte intenții decît rivalul său”. Mai departe spune că „entuziasmul grecilor a scăzut cînd au aflat că oștile rusești n-au intrat în Moldova (cum s-a spus la început), că consulul rus Pini a fugit la Brașov și că Pisani, secretarul consulatului², a declarat categoric la București că țarul dezaprobă cu totul revoluția” (p. 80—81).

¹ Vezi *Documente privind istoria Romniei. Răscoala din 1821*, vol. III indice, sub voce; vezi și N. Adăniloae, N. Camariano, S. Iancovici, I. Neacșu și Al. Vianu, *Pe marginea lucrării lui S. Știrbu „Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale”* în „Studii”, nr. 4, X (1957), p. 164—166.

² Credem că e vorba de un alt diplomat rus și nu de cunoscutul consul al Rusiei la Iași Andrei Pisani, deoarece în citeva documente publicate de Gh. Lașos este amintit cu titlul de

Răscoala lui Tudor în Oltenia și trecerea lui Ipsilanti în Moldova au neliniștit Curtea din Viena. Într-o adresă, din 15 aprilie 1821, trimisă de Stürmer, locțiitor al primului-ministru, către ministrul de Finanțe Stadion, cere interzicerea exportului armelor și al munițiilor în Moldova și în Țara Românească. Stürmer, în argumentația sa, spune: „Aceleași motive, care au provocat altădată o asemenea interzicere cu privire la regatul celor două Sicilii, pot fi luate în seamă foarte bine și pentru provinciile turcești amintite < Moldova și Țara Românească >. Aici, precum de curînd și acolo, o bandă de îndrăzneți aventurieri, unelte ale unor organizații secrete, au ridicat steagul rebeliunii față de monarhul legitim. Aici, ca și acolo, pun în aplicare toate mașinațiunile tacticii revoluționare, ca să răstoarne ordinea lucrurilor, care există de secole. Aici, ca și acolo, răscoala are loc într-o țară vecină și răsculații au legături multiple cu o parte însemnată din locuitorii țării noastre și prin urmare ordinea internă a monarhiei este amenințată de un pericol evident. Îndată după prima știre despre răscoala din Oltenia, Majestatea Sa a avut prilej să trimită un ordin special către Consiliul de război, în care interzicea sever orice sprijin al răsculaților cu material de război și cu provizii. De atunci această întreprindere revoluționară, cu apariția lui Alex. Ipsilanti, cu înaintarea lui și cu manifestele lui pompoase a luat o extindere colosală, de o deosebită gravitate” (p. 76—77).

În general politica guvernului Austriei a fost pentru reprimarea oricărei răscoale și de aceea nu vedea în patrioții revoluționari decît numai bandiți și criminali, care trebuiau striviți, pentru a nu putea pune în pericol regimul asupritor al lui Metternich.

Acestea au fost știrile principale referitoare la răscoala populară a lui Tudor Vladimirescu întîlnite în lucrarea amintită a cercetătorului grec Gheorghe Laios, dintre care unele n-au fost cunoscute, iar altele vin să întărească sau să completeze materialul documentar cunoscut pînă astăzi. Unele din știrile transmise erau simple zvonuri care circulau pe atunci, dar și aceste zvonuri, după părerea noastră, sînt prețioase, fiindcă ne dau posibilitatea să cunoaștem mai bine atmosfera care domnea în timpul răscoalei în țară. Credem că noile materiale vor fi de folos cercetătorilor noștri pentru o mai bună elucidare a evenimentelor petrecute în 1821 în Principatele Romîne.

„secretar al Ministerului” sau „secretar al consulatului”. Acesta călătorea pe la începutul lui aprilie 1821 de la Constantinopol la Laybach, pe cînd Andrei Pisani se afla la 28 martie 1821 în carantina Sculeni, vezi Gh. Laios, *op. cit.*, p. 80, 81, și 86 și *Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821*, vol. 1, București, 1959, p. 419. Gh. Laios crede ca e vorba de una și aceeași persoană și de aceea a trecut la indice toate trimiterile (și cele referitoare la Andrei Pisani) la un singur loc. Nu este exclus să fie același Pisani, care în 1787 era dragoman la ambasada rusă din Constantinopol, vezi Atanasie Comnen Ipsilanti, Τὰ μετὰ τὴν ἔλωσιν (Cele de după căderea Constantinopolului), Constantinopol, 1870, p. 658.

УПОМИНАНИЯ О ТУДОРЕ ВЛАДИМИРЕСКУ В НЕКОТОРЫХ ДОКУМЕНТАХ ИЗ ВЕНСКИХ АРХИВОВ

РЕЗЮМЕ

На основании некоторых документов, находящихся в Венском государственном архиве, опубликованных греческим исследователем Георгием Лайосом, автор приводит несколько ценных сведений относительно Тудора Владимиреску, руководившего народным восстанием 1821 г. в Валахии. Некоторые из этих сведений еще не были известны румынской историографии, а другие подтверждают или пополняют известный документальный материал, относящийся главным образом к связям Тудора Владимиреску с Александром Ипсиланти. [Новые материалы будут способствовать лучшему освещению событий, происшедших в 1821 г. в румынских княжествах.

TUDOR VLADIMIRESCU À LA LUMIÈRE DE QUELQUES DOCUMENTS CONSERVÉS AUX ARCHIVES DE VIENNE

RÉSUMÉ

L'auteur puise dans quelques documents conservés aux Archives d'Etat de Vienne et publiés par le chercheur grec Georges Lafos, de précieux renseignements sur Tudor Vladimirescu, qui dirigea le soulèvement populaire de 1821 en Valachie. Certains de ces renseignements étaient ignorés jusqu'ici de l'historiographie roumaine, alors que d'autres viennent confirmer et compléter le matériel documentaire connu, notamment touchant les relations de Tudor Vladimirescu avec Alexandre Ypsilanti. Ce nouveau matériel documentaire contribuera à une meilleure connaissance des événements qui se déroulèrent en 1821 dans les Principautés Roumaines.

SEMNIFICAȚIA POLITICĂ A UNUI ACT DE CULTURĂ FEUDALĂ

DE

VIRGIL CÂNDEA

Grabnica schimbare de domnie din Țara Românească de la 29 octombrie 1688 a prilejuit o caracterizare prea ușor acceptată în ce privește ultimul act cultural al lui Șerban Cantacuzino și cel dintîi al succesorului său Constantin Brîncoveanu. Pentru mulți dintre contemporani și pentru toți cercetătorii de mai tîrziu acest act de cultură a fost o operă de colaborare, anume traducerea și publicarea *Bibliei* de la București din 1688, care, după cum se știa pînă acum, a apărut sub patronatul ambilor domni. Elementele editoriale ale acestei cărți arată că ea „s-au tălmăcit < . . . > cu porunca” lui Șerban Cantacuzino „și cu îndemnarea” lui Constantin Brîncoveanu, s-a tipărit cu cheltuiala celui dintîi și „s-au săvîrșit” în zilele nepotului său „carele și toată cheltuiala cea desăvîrșită o au rădicat”¹. Aceste indicații ar dovedi o asociere între cei doi domni de-a lungul întregului efort presupus de pregătirea și publicarea celei mai voluminoase ediții produse pînă atunci de tiparul românesc. Asociere care înseamnă, pe plan cultural, relațiile dintre unchi și nepot, mai puțin armonioase în alte domenii, după cum s-au străduit să arate contemporanii și au acceptat cercetătorii de mai tîrziu².

¹ *Biblia*, Buc., 1688, foaia de titlu; I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, Buc., 1903, p. 281, nr. 86.

² *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Buc., 1959, p. 12 dă o serie de amănunte pentru precizarea raporturilor dintre Brîncoveanu și Șerban Cantacuzino. Relatînd faptele într-un spirit ostil lui Șerban și succesorilor săi (competitorii lui Brîncoveanu la domnie), spirit net deosebit de cel al relatării acelorași evenimente din *Letopisețul cantacuzinesc*, cronicarul lasă să se atribuie lui Brîncoveanu o schimbare de atitudine față de Șerban în chiar primele ceasuri după moartea acestuia. Constantin Brîncoveanu va impune văduvei lui Șerban să plătească din averea ei haraciul pe un an datorat de soțul ei, 133 000 de taleri (C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regește privilegiate la Constantin Brîncoveanu*, 1907, p. VI, și 5—6. Pentru purtarea lui Brîncoveanu față de urmașii lui Șerban, alte referințe la Del Chiaro, Cantemir, Neculce, *ibid.*, p. 6, n. 2). Despre ruptura între Cantacuzini și Brîncoveanu și începutul manifestării ei, reflectată în istoriografia vremii, vezi stu-

Faptul că un copatronat al lui Șerban și Brîncoveanu nu a trezit pînă acum nedumeriri este, desigur, explicabil. Bănuiala că Brîncoveanu nu a fost străin de otrăvirea unchiului său, atitudinea noului domn față de defunct și de soția acestuia, politica externă brîncovenească apreciată drept deosebită de aceea a lui Șerban nu excludeau posibilitatea unei politici culturale comune. Imprimarea de opere religioase, ca și construirea lăcașurilor de cult sau înzestrarea mănăstirilor erau formele obișnuite ale sprijinului acordat bisericii de către statul feudal, așa încît adeseori un domn desăvîrșea opere începute de înaintașul său indiferent de divergențele ce vor fi fost între dînșii. Nimic mai firesc, deci, decît ca Brîncoveanu să fi fost asociatul lui Șerban la un act de cultură pe care să-l continue după moartea unchiului său.

Publicarea *Bibliei* din 1688 nu a fost însă numai un act obișnuit al politicii culturale caracteristică epocii feudale de pretutindeni. Cercetările mai vechi au stăruit exclusiv asupra semnificațiilor culturale sau religioase ale acestei ediții, prezentînd-o fie ca monument de limbă, fie ca monument literar, excepțională realizare tipografică sau act de pietate al lui Șerban Cantacuzino. O cercetare completă impunea însă și analiza *semnificațiilor politice* ale publicării acestei cărți încă insuficient studiată de altfel chiar sub aspectele ei culturale sau religioase.

În cele ce urmează nu vom stărui asupra acestor din urmă aspecte. Pentru înțelegerea *împrejurărilor politice* ale editării *Bibliei* din 1688 rezumăm numai concluziile la care am ajuns întemeiați pe informații necunoscute pînă acum și pe o nouă analiză a acestei opere¹. Cea mai mare parte a ei (textul *Vechiului Testament*) a fost tradusă integral de Nicolae Milescu: copia revizuită a acestei traduceri se păstrează în ms. 45 al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.². Frații Greceanu și cu Mitrofan au fost numai, ceea ce spun ei înșiși, „deslușitori ai cuvintelor romînești”, iar nu traducători ai cărții³. Tradusă după o ediție critică protestantă a *Septuagintei*, opera lui Milescu este o realizare umanistă, în care se folo-

---

diul introductiv al lui Eugen Stănescu, *Valoarea istorică și literară a cronicilor muntene*, în *Croniciari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Buc., 1961, p. LXXX și urm. și, mai nou, lucrarea lui P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în „*Studii și materiale de istorie medie*, vol. V (1962), p. 226.

¹ Rezultatele cercetărilor noastre privind *Biblia* de la București le-am comunicat la 22 septembrie 1962 sub titlul *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba romină*, în cadrul Societății de Științe Istorice și Filologice din R.P.R. Ulterior acestei comunicări G. T. Pop a publicat în „*Bis. ort. rom.*”, 80 (1962), nr. 9—10, p. 958—963, o notă intitulată *Biblia în traducerea lui Nicolae Milescu*, în care, fără a ne cita comunicarea, prezintă ipoteza că textul din ms. de la Cluj citat mai jos este tradus de Milescu.

² Fostul ms. rom. 48 al Bibliotecii Centrale din Blaj, descris de Nicolae Comșa în *Manuscrisele romînești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 43—49 cu o atribuire și o datare greșite, ceea ce a împiedicat pe cercetători să vadă că este vorba de traducerea lui Milescu.

³ Ipoteza că *Biblia* din 1688 este chiar traducerea lui Milescu și limitarea rolului lui Mitrofan și al Grecenilor au fost formulate mai întîi de B. P. Hasdeu în articolele sale despre spătar, urmat de Lazăr Șăineanu (*Istoria filologiei romîne*, ed. a 2-a, Buc., 1895, p. 53—54), Gîrge Pascu (*Istoria literaturii romîne din secolul al XVII-lea*, Iași, 1922, p. 95 etc.). Alți autori acceptă traducerea lui Milescu doar între izvoarele celei din 1688. Pînă la identificarea ms. rom. 45 de la Cluj ipotezele lui Hasdeu erau bazate numai pe informațiile lui Gheorghe Mitropolitul Moldovei (1723—reprodusă de Codreșcu, *Uricariul*, vol. I, ed. a 2 a, Iași, 1873) și Dimitrie Procopiu (Ἐπαρθεμσις λογίων Γραικῶν, 1721, reprodusă în Fabricius, *Bibliotheca graeca*, vol. X,

seau metodele științifice ale filologilor. Adoptînd aceste metode Milescu și cei care i-au definitivat textul marchează prin efortul lor o etapă nouă în cultura romînească. Este etapa cărturarilor laici și umaniști care vădesc, prin formația și metodele lor de lucru, o atitudine științifică nouă, spirit critic și o anumită independență față de autoritatea ecleziastică a vremii. Milescu și revizorii traducerii sale stabilesc un text romînesc critic al *Vechiului Testament* folosind cel puțin opt versiuni grecești, latinești și slavone ale acestui corp de scrieri. În clasificarea textelor traduse și locul lăsat „apocrifelor” ei adoptă rezultatele criticismului protestant. Fără să țină seama de tradiția ecleziastică ei traduc și publică în *Biblie* o lucrare filozofică (cea dintîi publicată în limba romînă): micul tratat Περὶ αὐτοκράτωρος λογισμοῦ sau „Pentru sîngurul ȳitoriul gînd”, carte socotită apocrifă de biserică și ca atare exclusă din toate traduceriile biblice de pretutindeni¹.

După analiza ediției din 1688, a împrejurărilor pregătirii textului (traducerea lui Milescu și revizuirea ei) și a publicării sale (analiză pe care am întreprins-o pe larg în comunicarea citată mai sus), credem că trebuie făcută o atentă deosebire între un fapt (pregătirea textului *Vechiului Testament*) și celălalt (editarea *Bibliei*). Din aceeași analiză reiese că traducerea *Vechiului Testament*, ca și publicarea *Bibliei* (care aducea, nou, tipărirea acelei traduceri, deoarece *Noul Testament* apăruse încă din 1682) nu avea să servească unor scopuri liturgice.

Cercetarea ms. rom. 45, ca și a elementelor ed. 1688 arată lipsa obișnuitelor indicații tipiconale necesare lecturii textului în biserică (excepțînd împărțirea psalmilor în catisme pe care, însă, nu o fac traducătorii romîni, ea existînd și în originalul grec folosit de aceștia). Pe de altă parte *Biblia* în limba vorbită nu era cartea cea mai necesară bisericii din Țara Romînească în a doua jumătate a sec. XVII, nici calea cea mai sigură de răspîndire a doctrinei religioase în rîndurile poporului. Cu eforturi și cheltuieli mai mici s-ar fi putut traduce și publica alte cărți, incomparabil mai utile activității ecleziastice a vremii, adică tocmai acele cărți de ritual, predică, hagiografie sau polemică anticatolică editate după 1688 de Brîncoveanu și Antîm Ivireanul.

Care au fost *motivele traducerii* rămîne încă să se stabilească. Nu a fost, desigur, vorba de un simplu joc erudit, deși literatura noastră din sec. XVII cunoaște și alte exemple de traduceri inutile (chiar *atunci*), ca *Imitatio Christi* în limba slavonă. Prezența lui Milescu la Constantinopol într-o perioadă cînd se răspîndea acolo doctrina protestantă a citirii cărților sacre în limba poporului poate explica, într-o anumită măsură, inițiativa lui de a traduce un corp de scrieri care nu fusese niciodată dat în întregime în limba romînă. Nu este exclus însă ca inițiativa să fi fost a altuia, iar Milescu un simplu executant. Important este *modul* în care a efectuat el traducerea, metodele adoptate, care dau acestei opere caracterul unui

Hamburg, 1730, p. 789) confirmate în 1915 de predoslovnia ms. rom. 4389 al Bibliotecii Academiei achiziționat în acel an (I. Bianu, „Analele Acad. Rom.”, Partea ad-tivă, 38 (1915, 1916), p. 5 — 6).

¹ Virgil Cîndea, „Despre rațiunea dominantă” — prima scriere filozofică publicată în limba romînă, în „Viața romînească”, nr. 3, an. 16 (1963), p. 84—89.

act de cultură umanistă și laică, tendință nouă în cultura românească a vremii, tendință continuată de cei care îi revizuiesc traducerea.

În actul editării nu mai întâlnim această interesantă preocupare de acribie filologică. După cum vom vedea, opera lui Milescu este amputată totemai de aparatul critic care îi mărea valoarea științifică. Împrejurările editării cărții și semnificațiile politice ale acestui act vor fi analizate în cele ce urmează.

În ultimii ani ai domniei sale, Șerban Cantacuzino patronează două ediții ale *Bibliei*: aceea greacă tipărită la Veneția în 1687 și traducerea românească de la București din 1688. Amîndouă aceste întreprinderi¹ datează din perioada culminantă a politicii „imperiale” și anti-otomane a lui Șerban. Zelul lui deosebit de a publica asemenea cărți monumentale trebuie pus în legătură cu pregătirile mișcării generale de eliberare a popoarelor din Balcani, pregătiri care au urmat dezastrului turcesc de la Viena din 1683. În complexul de acțiuni politice ale domnului muntean care trata cu habsburgii ca protector și viitor conducător al răscoalei popoarelor din sudul Dunării și purta, în numele acestora, corespondență secretă cu țarii Rusiei, intrau și unele înfăptuiri menite să-i lărgească, pe plan extern și intern, autoritatea politică². Cele două ediții, considerate pînă acum drept simple „acte de cultură” ale lui Șerban, poartă, cum era de așteptat, aceeași amprentă ca și acțiunile diplomatice sau militare dictate de politica domnului Țării Românești. Analiza acestor ediții reflectă deosebit de limpede concepția lui Șerban despre obirșia sa împărătească și rolul său politic în Balcani, prea limpede pentru a nu distinge intenția Cantacuzinului (candidat la tronul bizantin în perspectiva restaurării) de a-și răspîndi faima și îndreptățirile o dată cu opera de cel mai mare prestigiu a culturii religioase feudale.

În amîndouă întreprinderile editoriale amintite este ușor de deosebit efortul cărturăresc al altora pentru înfăptuirea actului de cultură și rolul de ultimă oră al domnului care își asumă, prin bani și autoritate, cu scopuri politice, meritele întreprinderii.

Trebuie observat într-adevăr că rolul lui Șerban în pregătirea celor două ediții nu este al unui inițiator. El intervine, în ambele cazuri, după ce efortul principal fusese făcut de alții. Ideea imprimării unei ediții grecești a *Bibliei* la Veneția îi aparține lui Glykis, după cum singur arată în prefața închinată lui Șerban. Ezitase să o realizeze din lipsă de bani; începuse tiparul cu nădejdea unei contribuții a domnitorului muntean și termină cartea cu sprijinul acestui „părtaș și tovarăș al lucrului în cele mai de seamă”³. Întreg tonul acestei prefețe nu este al unui simplu executant, ci al beneficiarului unui act de mecenat⁴. Prin această grabnică aso-

¹ N. Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în „Analele Acad. Rom.”, Mem. ist., s. II, 38 (1915/1916), p. 37—54.

² Analiza recentă a politicii lui Șerban Cantacuzino, la Eugen Stăncescu, *op. cit.*, p. LXXVII-LXXXI și L. E. Semionova, *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Românească și Rusia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în „Romanosla vica”, s. Istorie, 5 (1962), p. 29—49.

³ Vezi *Prefața Bibliei de la Veneția din 1687*, la N. Iorga, *art. cit.*, p. 39.

⁴ „N-a fost alt motiv care să mă fi îndemnat foarte la aceasta [...] decît mai ales că s-a interesat de acest lucru Domnia ta”, spune Glykis (*ibidem*, p. 40).

ciere la o întreprindere editorială răsunătoare numele lui Șerban ca mecenat și protector al creștinătății trebuia să se răspîndească în întreaga lume de cultură grecească, ceea ce corespundea intereselor lui politice.

Cît privește *Biblia* romînească, etapa principală a realizării ei o străbătuse Milescu. Existența traducerii acestuia dăduse ideea unei editări integrale a *Bibliei* și îi condiționase apariția. Ce nu i se poate contesta lui Șerban este promptitudinea cu care a știut să se asocieze la două mari acte ale culturii feudale, contribuția materială și tenacitatea cu care și-a dus pînă la capăt intenția. Regăsim în aceste acțiuni viziunea politică largă a domnului manifestată în atîtea alte împrejurări și confirmarea aprecierii lui Neculce că știa să-și folosească averea: „cheltuia mult ca să-și facă nume”¹. Și într-adevăr, cele două ediții erau o puternică contribuție la sporirea renumelui său.

Ajutorul dat lui Glykis este răsplătit printr-o prefață în care accentul cade pe meritele și intențiile politice ale domnitorului. Prin închinarea ediției „am vrut să-ți cinstesc măreția”, îi declară editorul lui Șerban. Acesta este protectorul întregii Peninsule Balcanice: „mii de bunătăți au dobîndit prin tine nu numai Misia și Panonia, ci și toată Grecia”. În termeni superlativi este evocată originea domnului, „minunata siră, mlădiță împărătească”. Aceste transparente aluzii care rimează atît de bine cu celelalte acte ale politicii imperiale a lui Șerban sînt fără echivoc rezumate în salutul final către domn, „mîndrie a elinilor, slavă a Bizanțului, glorie a Cantacuzinilor și putere a toată Misia”. Aceste cuvinte nu erau tipărite de astă dată în chirilice la București, pentru supușii domnului. Ele erau tipărite grecește², pentru lumea cultivată grecească tocmai în acea Veneție care întreprindea în 1687 o mare campanie a „Ligii Sfinte” împotriva turcilor. Atena este cucerită de Francesco Morosini în septembrie același an și astfel manifestul cantacuzinesc din prefața *Bibliei* lui Glykis, scoasă de sub tipar în aceeași perioadă, pătrunzînd în teritoriile grecești pe urmele victoriilor venețiene, găsea cititori sensibili la evocările politice din închinarea lui Glykis³.

Biblia romînească îngăduie constatări similare. Șerban nu a fost inițiatorul întocmirii, ci numai al editării ei, iar această editare nu trebuia

¹ *Ietopiseful Țării Moldovii și O samă de cuvinte*, ed. a 2-a (acad. Iorgu Iordan), Buc., 1959, p. 102. Caracterizări similare despre ambițiile politice ale lui Șerban, la Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Buc., 1902, p. 212: „Numitul Șerban Cantacuzino era un om strașnic și avea înalte cugete”; p. 251: „Teodosie [sc. Dositei] Patriarhul Ierusalimului zice pentru Șerban Voivod că de s-ar fi născut el la vre-un prințat de ale Europei de a fi singur stăpîn [sc. autocrator], s-ar fi vestit numele lui în toată lumea”.

² Tipografia lui N. Glykis, înființată în 1671 la Veneția, trebuia să imprime cărți pentru toți grecii aflați sub jugul otoman în Europa ca și în Asia. Pentru patriotismul familiei Glykis și rolul său în cultura neogreacă vezi articolul lui K. D. Mertzios *Ἡ οὐλογενεῖα τῶν Γλυκῶν ἢ Γλυκίδων*, în *Ἡπειρωτικὰ χρονικά*, 10 (1935), p. 152 și urm.; cf. și Johannes Irmischer, *Bemerkungen zu Venezianer Volksbüchern*, în *Probleme der neugriechischen Literatur*, Berlin, 2 (1960) p. 170.

³ Campaniile venețienilor în Grecia e descrisă de Leopold von Ranke, *Zur Venezianischen Geschichte*, Leipzig, 1878. Data ocupării Atenei în *Curieuseur Geschichts-Kalender der Durchlauchtigsten Republique Venedig von Anno 1601 biss 1688*, Leipzig, 1698, p. 68 (19 septembrie 1687) și în scrisoarea lui Morosini din 4—5 octombrie 1687, publicată de De Iaborde, *Athènes au XV-e et XVII-e siècle*, vol. III, Paris, 1854, p. 157—160, nota (21 septembrie 1687).

să pună în valoare meritele traducătorilor, ci faima patronului cărții¹. Din compararea manuscrisului definitiv al traducerii cu textul imprimat reiese că Șerban a sacrificat aparatul critic savant care concentra efortul filologic, umanist al traducătorilor și conferea operei lor o valoare fără precedent în cultura noastră. Domnul era preocupat de ediția însăși care trebuia să fie masivă, impunătoare ca și cea grecească, și mai ales de prezentarea ediției, alt manifest cantacuzinesc, adresat românilor din cele trei provincii. Cartea este dăruită — arată foaia de titlu — „pentru cea de obște priință <...> neamului romînesc”, prin care glosa unei alte tipărituri a aceluiași domn ca și lămurirea din prefața semnată de Dositei al Ierusalimului numeau pe „rumîni, moldoveni și ungrovlahi”².

Merită negreșit atenție stema unui domn care prețuia îndeajuns simbolurile ca să se zugrăvească în biserica domnească din Tîrgoviște ca „apărător al crucii” tocmai în perioada cînd pregătea o „cruciată”³. Stema din *Biblia* de la 1688 este expresia ultimă a năzuințelor sale politice, iar versurile la stemă confirmă simbolul la care se oprise Șerban.

După cum se știe, stema cantacuzinească (acvila bicefală)⁴ este asociată de Șerban, odată ajuns în scaunul domnesc, cu acvila (corbul) Țării Romînești⁵. Acvila bicefală face deocamdată parte, în cimier, din ornamen-

¹ Milescu, adevăratul traducător, numit în manuscrisele aceluiași ani (rom. 4389 — București și rom. 45 — Cluj), este ignorat cu desăvîrșire. Nu trebuia amintit poate fostul capucheala al lui Grigore Ghica, ucigașul postelnicului Constantin Cantacuzino?

² Cp. predoslovla *Liturghierului* lui Șerban din Buc., 1680 (I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, p. 234, nota 1) și predoslovla *Bibliei* din 1688 (*ibid.*, p. 289), amîndouă redactate, se pare, de stolnicul Constantin Cantacuzino. Vezi și mai departe p. 659, nota 3.

³ Vezi N. Iorga, *Domnii romîni, după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, pl. 125. Obiceiul de a marca acțiuni militare prin acte semnificative din alte domenii (relația dintre „actele de cultură” și acțiunile politice) a mai fost semnalată. Vezi Paul Henry, *Le règne et les constructions d'Etienne le Grand*, în *Mélanges Charles Diehl*, vol. II, Paris, 1930, p. 56—57; același, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e siècle*, vol. I (texte), Paris, 1930, p. 58—59 (de ex. legătura între construcția și hramul Volovățului și luptele cu turcii în aceiași ani 1500—1502. Vezi în același sens, M. Berza, *Introducere la Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1958, p. 9—10). În 1690 (anul intervenției lui Brîncoveanu în Transilvania) se publică „În tipografia domnească și din ordinul special al lui vodă, dușman al imperialilor, de aceea buzduganul și sabia — vezi versurile de-dicatorii — *Manualul contra papistașilor* — al lui Maxim Peloponesianul” (N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1914, p. 173).

⁴ Buricul lui Șerban, Mihai Cantacuzino (Șeitanoglu) avea în sigiliu acvila bicefală (N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Buc., 1935, p. 116). Acvila bicefală este însă mai veche în heraldica munteană. Explicația prezenței ei în portretul lui Mircea cel Bătrîn de la Cozia și în sigiliul orașului Argeș (sec. XVII—XVIII) la Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Romînești*, în *Documente privind istoria Romîniei, Introducere*, vol. II, Buc., 1956, p. 494—495. Aceeași emblemă mai apăruse în sigiliul lui Mihail Radu voievod (1658), descris de Emil Vîrtosu în studiul său, *Sigiliile domnești rare din veacul al XVII-lea*, Buc., 1942, p. 4—5, dar în acest caz acvila bicefală este cea austriacă, nu bizantină cum precizează mai tirziu același autor (*Tipare sigilare domnești din sec. al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de numismatică”, 1 (1957), p. 308, nota 1). Despre originile heraldice ale acvilei bizantine vezi H. R. Hall, *The ancient history of the Near East*, 6-th ed., London, 1924, p. 332 și A. Heisenberg, *Aus der Geschichte und Literatur der Palatogenzeit*, în „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften”, Philos. — phil. u. hist. Klasse, Abh. X (1920), p. 14 și urm. iar despre prezența emblemei în heraldica noastră, P. P. Panaitescu, *L'aigle byzantine sur les vêtements des princes roumains du Moyen Age*, în „Bul. Sect. hist. Acad. Roum.”, 17 (1930), p. 64—67.

⁵ Vezi *Liturghierul*, Buc., 1680 (reproducere la I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 231, fig. 193).

tația care înconjură simbolul central al țării, iar coroana este numai regală. Justificarea acestei asocieri o dau versurile politice asupra stemei: „Stema aciasta vrednic s-alcătuiaste/Acestuia stăpîn ce pe dînsa domn^oște/Că despre tată trage d'împărăție/Și despre mumă așijderea — de domnie”. Prin această primă stemă tipărită din timpul lui Șerban se scoate în evidență îndreptățirea sa la scaunul muntean, apartenența pămînteană a acestui aristocrat grec „carele naștere și creștere al pămîntului nostru ești, și astăzi adevărat pămîntean” adaugă în prefață mitropolitul Teodosie care îi explică — rezervat la acea dată — și rolul politic de „păzitoriu (după cîtă puțință iaste) supus, trist, sărac și ticălos pămîntului și rodului nostru”¹.

În 1682 acvila crește ca dimensiuni în stema cantacuzinească, lă-sînd deocamdată corbului² locul central. Versurile se referă la „stemele” domnului și relevă semnificația fiecăreia: „Gripsorii și stemele semnese împărăției/Precum și corbul vede-se a fi semnul domniei/Cu care acest luminat domn vrednic să înpodob'ște/Amîndurora stemelor moștén să pomen^oște/. Că despre neamul părintesc pre gripsor stăpîn^oște,/ Iar despre mumă pre deplin pre corb bine domn^oște/”. Este vorba încă de sublinierea originii și îndreptățirii domnești a lui Șerban. El însuși amintește în pre-doslovie „ne-am învrednicit cinstului acestuia scaun al moșilor și stră-moșilor noștri a fi stăpîn și oblăduitoriu”. Aceeași dorință explică repetarea stereotipă din foile de titluri ale tuturor tipăriturilor lui Șerban că el este „adevăratul nepot prea bunului bătrîn Șerban Basarab Voevod” și amintirea, în prefață *Apostolului* din 1683, a „strămoșilor noștri despre tată, marilor Cantacuzinești < . . . > despre mumă celor ce mari și vechi să pomenesc Băsărăbești”³.

În 1688 viziunea politică a domnului atinsese orizontul maxim: stema din *Biblia* românească înfățișează, impunătoare, în centru, „gripsorul”, acvila bicefală bizantină; corbul Țării Românești este numai o podoabă a simbolului împărătesc, figurînd, în medalion, pe pieptul acvilei. „Stihurile” îi menesc lui Șerban o politică potrivită acestei steme, imperială și bizantină: „Întinde-te ca gripsorul, spre toate stăpîn^oște/Și cu spata și cu buzduganul spre vrăjmași izbînd^oște”⁴. Potrivită introducere la prefața lui Șerban în care toate datele îi atribuie în exclusivitate meritele unei opere pentru care a făcut „multă nevoință și destulă cheltuială”, dar

¹ Vezi *Liturgerul*, Buc., 1680 (reproducere la I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 234)

² Numim astfel *aquila valachica* în care cărturarii ca și oficialitățile de la noi din trecut au văzut un corb și pe care abia Iancu Văcărescu în cunoșcuta sa *Odă la pecetea țării* (în *Legiuirea Caragea*, Buc., 1818) o identifică, virtual, cu o acvilă. De observat însă că pentru D. Cantemir (în *Istoria teroglicfă*) simbolul Țării Românești a sec. XVII-XVIII nu este, cum ne-am fi așteptat, corbul, ci *vulturul* („monarhia vulturului”), aluzie poate la pajura „gripsorul”, acvila cantacuzinească. Stema din 1682 și versurile însoțitoare apar în *Evangheliarul* de la București din acel an (cf. I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 249—248, fig. 200).

³ *Ibidem*, p. 261. În versurile la stemă: „Filisofii toți numesc pre gripsor împărat < . . . > domnul Șerban voevod/ Arătând și neamurile, despre ce viță să trage/ Despre tată gripsorul, neamul cel împărătesc”.

⁴ *Ibidem*, p. 282—283 și fig. 211. Această stemă este adoptată apoi de Ștefan Cantacuzino și o înfățișăm în tipăriturile sale din 1715 (*ibid.*, p. 494, fig. 267, p. 499 și 500).

mai ales la prefața semnată de Dositei al Ierusalimului, adevăratul manifest cantacuzinesc, pe bună dreptate atribuit stolnicului Cantacuzino. Aici se documentează antecedentele imperiale ale lui Șerban¹, se evocă strămoșii cantacuzinești ca și basarabești, politica imperială („împărătește domnind (<...> plinești chipul părintesc cel împărătesc”), rolul de protector politic („de noroade a purta grijă și spre limbi fiind făcător de bine”), de protector al bisericii și creștinilor întregului Răsărit (ajutoarele la Athos, comparația cu Dumitru Cantacuzino), politica lui de eliberare („curățitoriu de tiranii patriei”), drepturile asupra unor teritorii ocupate de turci (litoralul românesc al Mării Negre stăpînit cîndva de Basarabești). Era, neîndoielnic, cea mai completă prezentare a lui Șerban și a politicii sale, răspîdită în fruntea unei ediții de prestigiu și într-un moment de excepțională însemnătate în activitatea politică a domnului muntean. Iată de ce apariția cărții în *acel moment* nu era întîmplătoare și ea trebuie asociată cu celelalte acțiuni politice ale lui Șerban din anii 1687 — 1688.

Este limpede că elogiile rezumate în ultimul act cultural al lui Șerban nu sînt gratuite: ele consună cu întreaga politică externă a domnului care *actiona* ca reprezentant și conducător al popoarelor din Balcani, pregătea răscoala sîrbilor și bulgarilor, intervenea în schimbarea patriarhului la Constantinopol și a mitropolitului la Bălgrad, tipărea cea mai importantă carte a culturii feudale pentru greci și toți românii, punea bazele unei dinastii pentru care cerea garanții la Viena și Moscova, obținea titlul de principe al imperiului roman de nație germană și revendica domenii în străinătate.

O ipoteză mai veche atribuie lui Constantin Cantacuzino redactarea unora din prefețele cărților editate de Șerban — și mai ales a predosloviilor *Bibliei* de la București². Fără a afirma categoric temeinicia acestei atribuiri credem că cel puțin participarea stolnicului poate fi susținută. De altfel, Dositei, autorul celei de-a doua predoslovii, nu a scris-o desigur în limba romînă. Cu prilejul traducerii stolnicul putea adăuga elemente care nu figurau în redactarea dată de patriarh. Informațiile din istoricii bizantini puteau fi, desigur, și de eruditul Dositei, semnatarul celei de-a doua

¹ Cf. și titlul lui Ștefan „Ἰ<ar> Ἰ<arigradskii>” semnalat de N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Brîncoveanu*, Buc., 1914, p. 27—28. Pentru țării Rusiei, împăratul Austriei și papa, Șerban era însă numai eventualul „șef al unei rebeliuni creștine contra turcilor în Balcani” (V. Zaborovschî, *Politica externă a celor trei principate de la asediul Vienei pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino*, Buc., 1925, p. 112, concordant cu informațiile lui Neculce, *op. cit.*, p. 260 și ale lui Cantemir, *op. cit.*, t. II, p. 161) pentru conducerea căreia și eliberarea Bizanțului îl invita și Ieremia Kakavelas (N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Buc., 1935, p. 209).

² Ezitînd în atribuirea acestei prefețe lui Dositei al Ierusalimului, lui Constantin Cantacuzino sau lui Radu Greceanu, N. Iorga subliniază meritul celui din urmă de a fi cules „din Chalkokondylas notițe despre Basarabi pentru a le întrebuiința în Prefața *Bibliei* din 1688 la care face și versurile de rîgoare” (*Istoria literaturii romîne în sec. XVIII*, Buc., 1901, p. 625; cp. cu *Istoria literaturii religioase a romînilor pînă la 1688*, în *Studii și documente*, vol. VII₃, Buc., 1904, p. CCIV și *Histoire des Roumains*, vol. VI, Buc., 1940, p. 449—452). Este vorba de informații luate din cărțile VII și IX ale *Expunerilor istorice* (cp. trad. V. Grecu, Buc., 1958, p. 200 și 286). Nu s-a observat însă că prefața *Bibliei* din 1688 a servit ca izvor și *Letopiseșului cantacuzinesc*, cel puțin în una din versiunile sale: compilația Crețuleștilor, păstrată în ms. rom. 5463 al Bibliotecii Academiei R.P.R., copie a unui original din 1731 (ms. rom. 1350 al aceleiași biblioteci) reproduce întocmai la f. 4 informația din Chalcocondil după prefața *Bibliei* lui Șerban (cf. Bianu și Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 288 și *Istoria Țării Romînești, 1290—1690*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Buc., 1960, p. 201, anexa 10).

predoslovii, ca și citatele din Strabon sau Eusebius. Un prelat ortodox cunoscut pentru lupta sa anticalvină nu putea prezenta însă utilitatea unei ediții a *Bibliei* cu argumente protestante, iar în amîndouă prefețele citate se recurge la asemenea argumente. Obligatoritatea cunoașterii *Bibliei* (conform principiului *nemo censetur legem ignorare*)¹, datorită citirii ei de către laici („și bărbați și mueri și tineri”), necesitatea traducerii ei în toate limbile sînt idei răspîndite de protestatarul de la Wittenberg, pe care le putea accepta mai ușor stolnicul (un prieten al „luterocalvinistului” Ioan Cariofil)² decît un patriarh ortodox. Dar și alte idei din prefața semnată de Dositei, accentele împotriva grecilor („tiranii patriei”), cuprinderea „rumînilor, moldovenilor și ungrovlahilor” într-un „norod întreg”³, forțarea citatului din Strabon, „vrednicia și mărirea rumînilor (recte *românlor*) scriind”, apoi particularități de stil⁴ vădese incontestabil condeiul autorului *Istoriei Țării Rumînesti*.

În raport cu ce se știe astăzi privitor la relațiile dintre stolnicul Cantacuzino și fratele său această atribuire ar putea stîrni nedumeriri. Pare, într-adevăr, ciudat să-l vedem pe stolnic redactînd un text atît de favorabil lui Șerban și politicii sale în chiar vremea cînd — după unele izvoare — se pregătea să-l otrăvească. Trecînd deocamdată peste această ultimă ipoteză, ideile politice ale prefețelor trebuie acceptate ca fiind acelea ale stolnicului însuși, menținute apoi (și din chiar primele zile) în domnia lui Brîncoveanu. Dacă a existat o divergență de interese între Șerban și frații lui, în special în perioada 1686—1688 (cunoscutele certuri pentru succesiunea doamnei Elina, rezolvate în dauna moștenitorilor lui Șerban după moartea acestuia), ea nu se manifestă în liniile mari ale programului cantacuzinesc privind politica externă antiotomană, favorabilă unei alianțe cu marile puteri creștine ale vremii (Rusia și Austria) și luptei de eliberare de sub jugul otoman.

Tiparul *Bibliei* a fost început la 5 noiembrie 1687 și încheiat, spune primul epilog al cărții⁵, în septembrie 1688. Numai zece luni pentru o carte de 944 pagini mari în folio, cu textul pe două coloane, era o întreprindere

¹ „Că de vrîme ce, după politiceștile legi, nu să cade omului grec a nu ști legile grecilor, cu cît era mai drept creștinii rumîni să știe legile lui Dumnezeu <...> precum zic bogoslovii : Cel ce nu cunoaște să nu se cunoască” (*Predosloviea lui Dositei*, la I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 289).

² D. Russo, *Ioan Cariofil și operele lui în Studii istorice greco-romine*, t. I, Buc., 1939, p. 186, 187, n. 1 etc.

³ Vezi și mai sus, p. 656 nota 2 (glosarea „rumînilor”) și, în același sens, C. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 52.

⁴ Cp. *Biblia*, Buc., 1688, *Predosloviea lui Dositei* repetatele argumentări sistematice : „Întîiu ... A doa ... A treia...” (I. Bianu și N. Hodoș, *loc. cit.*, p. 287—289) cu C. Cantacuzino, *op. cit.*, ed. Gregorian, vol. I, Buc., 1961, p. 5 50—51 etc. ; cp. *Biblia*, *Predosloviea lui Șerban* (I. Bianu și N. Hodoș, *loc. cit.*, p. 276) : „dascăli știuți foarte den limba elinească <...> nu numai pedepșiți întru a noastră limbă ce și de limbă elinească avînd știință” cu C. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 41 : „în grecească, adecăte în elinească limbă era știuți și învățați”.

⁵ Așa-numitul epilog A (din unele exemplare ale *Bibliei*), publicat de I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 291. Epilogul B, substituit de Brîncoveanu, la I. Bianu și Dan Simonescu, *op. cit.*, t. IV, p. 206—207. Analiza celor două epiloguri a făcut-o mai întîi C. Solomon, *Biblia de la București (1688)*, Tecuci, 1932.

neastăptat de repede realizată. Lui Glykis îi trebuise mai bine de doi ani pentru imprimarea ediției grecești într-un vechi centru tipografic ca Veneția¹. În marea tipografie din Tbilisi a lui Vahtang al VI-lea, un ucenic al lui Antim avea nevoie de doi ani² pentru imprimarea *Bibliei gruzine* a lui Saba Orbeliani (1710). Peste aproape un secol tot atîta vreme (doi ani și cinsprezece zile) i-a cerut imprimarea *Bibliei* lui Clain, în vechea tiparniță a Blajului³. Mai concludent este faptul că în secolul nostru traducerea lui Gala Galaetion și Vasile Radu, imprimată cu o tehnică incomparabilă, modernă, ceruse tipografilor un an și jumătate de lucru (iunie 1937 — noiembrie 1938)⁴. În noua tipografie bucureșteană a lui Șerban care scosese, între 1678—1687, numai cinci cărți de volum mult mai mic (648 pagini in-4° cu totul) se culeg de mîna în zece luni 6 400 000 semne tipografice⁵, se imprimă 472 de forme, se leagă în piele volumele cele mai mari scoase vreodată de o tipografie romînească. Toate laudele conducătorului tehnic al acestei întreprinderi, harnicului Mitrofan de Huși⁶.

Termenul scurt era însă numai o dovadă a posibilităților tehnice atinse de tiparul romînesc? După aspectul cărții este mai curînd o dovadă de grabă. Tipărită într-un ritm normal, *Biblia* de la București ar fi trebuit să fie, în ce privește textul, o ediție filologică înzestrată cu bogatul aparat critic pe care îl avea manuscrisul, precedat de un erudit studiu asupra istoriei traducerii *Vechiului Testament*, ca acela din ms. Cluj 45, rezumat probabil după Milescu și pe care ușor l-ar fi putut dezvolta stolnicul Constantin cu informația sa exegetică. Nu se depune nici osteneala unei erate, înlocuită cu obișnuita iertăciune finală a tipografului⁷. Cartea e lipsită însă nu numai de aparatul științific pe care îl avea manuscrisul, dar și de elemente tehnice obișnuite altor tipăriri ale vremii. Sub raport grafic

¹ N. Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 ...*, loc. cit.

² Dan Dumitrescu, *Activitatea tipografică a lui Mihail Ștefan în Gruzia*, în „Studii”, nr. 4, XI (1958), p. 137. Cartea a fost tipărită numai pînă la începutul *Evangheliei* lui Luca.

³ Vezi *Înșințarea tipăriturii*, la I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. II, Buc., 1910, p. 382.

⁴ Vezi *Biblia*, Buc., 1939, prefața.

⁵ Calculul aparține lui Barbu Theodorescu, *Cultura în cuprinsul mitropoliei Ungrovlahiei. A. Cărturari, tipografi, biblioteci, școli*, în „Bis. ort. rom.”, 77 (1959), p. 840. Autorul remarcă simplitatea ediției, lipsa frontispiciilor, și în general, a ornamentației. A fost cu prisosință folosită *Biblia* din 1688? Observăm numai că din cele 50 de exemplare examinate nici unul nu are însemnările marginale, sublinierile sau indicațiile de uzură care să permită concluzia unei folosiri frecvente de către posesorii lor. În ce privește răspîndirea cărții — după care am putea deduce cît de aproximativ tirajul — observăm iarăși că în răspunsurile la apelul din 30 iunie 1898 al Academiei Romîne pentru stringerea de cărți vechi (prima anchetă asupra răspîndirii vechilor tipăriri efectuată la noi), nu se semnalează, din întreaga țară, nici un exemplar al *Bibliei din 1688* (vezi A.Z.N. Pop, *Bibliografia romînească veche, operă de colaborare națională*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, nr. 3 (1960), p. 215—249). Prezența cărții, în multe exemplare, în marile biblioteci (Biblioteca Academiei R.P.R., 7 ex.; Biblioteca Centrală de Stat a R.P.R., 7 ex.) este deocamdată singurul indiciu — dar nu concludent — asupra tirajului.

⁶ Fusese, desigur, nevoie de o reorganizare a tiparniței din București, de munca mai multor echipe de lucrători tipografi. Meritul este al lui Mitrofan care peste zece ani va atinge o performanță similară: tipărirea celor 12 vol. ale *Mineilor* slavo-romîne, la Buzău, 1698, totalizînd peste 3200 pagini in-folio. Lucrul a fost efectuat în grabă, „cu mare slirguire”, adeseori „și noaptea” (corectura). Vezi I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 365—369.

⁷ O inițială greșit așezată la p. 291 (Ș în loc de F) este corectată prin lipirea unui fluture.

Biblia domnească din 1688 ar fi trebuit să fie o carte somptuoasă. Este deci surprinzătoare lipsa totală a gravurilor, stereotipia vignetelor și flo-roanelor, raritatea cernelii roșii (numai foaia de titlu, p. 1 și p. 751), elemente care dădeau somptuozitate vechilor tipărituri. *Biblia* era, sub raportul podoabei grafice, cea mai săracă din tipăriturile cantacuzinești. Nici urmă de vignetele speciale ale *Liturghierului* din 1680, de frontispiciile și gravu-rile de artă din *Evanghelia* de la 1682 sau *Apostolul* din 1683 (acestea de Damaschin Gherbest). Neașteptată modestie pentru o operă de asemenea am-ploare. Cîteva luni în plus acordate tipografilor ar fi permis o ediție in-comparabil mai valoroasă atît sub raport științific, cît și grafic. Renunțarea la aceste calități exprimă, încă odată, graba.

De ce se grăbise Șerban? Cartea este tipărită în preajma morții sale și această iminență care străbate și în prefața redactată și tipărită, după obicei, cînd imprimarea textului era pe sfîrșite („cunoscutu-mi-am datorie nepărăsită, *mai nainte de a sosi sfîrșitul nemerniciei mele*”)¹, ar fi o explicație suficientă — pentru graba editorului. Dacă mențiunea din prefață pare însă convențională, ar putea fi luate în seamă alte mărturii con-temporane ca acel raport italian din Viena, de la 7 noiembrie 1688, în care se vorbește despre „lunga boală a lui Cantacuzino”², confirmată de grija ui Șerban de a nu rămîne fără medic: cînd Iacob Pilarino „nu are plăc-erere să mai rămînă” la curte (în octombrie 1686), Ghermano Nysis scrie la Padova doctorului Ioan Molidvos Comnen să vină „cît mai repede” la București „de ți-ai însușit teoria medicală”.

Imaginea muribundului grăbit să-și vadă opera înainte de sfîrșit pare însă contrazisă de cealaltă explicație a morții domnului. Problema otrăvirii lui Șerban de către fratele său stolnicul Constantin și nepotul său Brîncoveanu nu a fost supusă pînă acum unei verificări și, desigur, nu aici este locul soluționării ei. Observăm totuși că, deși activitatea politică in-tensă a domnului muntean în anii 1687—1688 pare să nu fie aceea a unui om bolnav, ipoteza unei suferințe îndelungate care ceda la răstimpuri nu trebuie înlăturată. *Letopiseșul cantacuzinesc* arată că, după plecarea amba-sadei la Viena „s-au războlit Șerban vodă”³, termen prin care istoricii medicinii noastre au înțeles o *recidivă*⁴. Plecarea a fost, după Radu Gre-ceanu, la 2 octombrie 1688⁵, „iar dup-a acestora soli trimitere căzut-au Șarban vodă în boală”⁶. În sfîrșit, pare să fi fost o boală evolutivă, de mai lungă durată⁷, nu subită, pentru că după intervenția lui Brînc-

¹ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 286.

² „Nella longa malattia del Cantacuzeno” (textul complet la Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, Buc., 1906, p. 177).

³ Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 325; P. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul romnesc*, vol. I, Călărași, 1935, p. 102.

⁴ Ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Buc., 1960, p. 189.

⁵ P. Samarian, *op. cit.*, p. 183, 268—269 și indice, p. 431.

⁶ *Viața lui Constandin Brîncoveanu*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. II, Buc., 1961, p. 13.

⁷ După Cantemir, *op. cit.*, t. VI, p. 138, se putea muri de otrăvă și în patruzeci de zile, cazul lui Grigore Ghica, bănuît că a fost otrăvit de medicul Timon, plătit de Cantacuzini. Menționăm tot aci două argumente împotriva ipotezei unei boli recidivante: alte versiuni ale *Letopiseșului Cantacuzinesc* menționează *bolndu* în loc de *războlit* (vezi ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 189, r. 26); Radu Greceanu (un partizan al lui Brîncoveanu) în *Viața lui*

veanu la Veterani, „pe Șerban vodă încă boala îl îngreuiase tot spre mai rău den zi în zi mergînd, pînă ce și obșteasca datorie ș-au dat”¹.

Cît despre mărturiile otrăvirii trebuie observat că Neculce, care îl prețuia pe Șerban, menționează cu îndoială „zic unii”², Cantemir, care îi era ginere, nu poate spune decît „după cum se crede”³, iar Radu Popescu, care nu a menajat nici pe presupușii otrăvitori nici pe victimă, după ce dă știrea din auzite și cu nesiguranță⁴ o confirmă printr-o declarație de peste 28 de ani. Ioan Mavrocordat relatase în 1716 despre o mărturisire a lui Constantin Cantacuzino făcută capugiului venit să-l mazilească pe fiul său Ștefan (1715): „vrînd ca să [se] îndrept(ze) pe sine și pe fie-său Ștefan vodă, cum ei sînt cu dreptate împărații, au zis și aceasta că el în zilele frăține-său, lui Șarban-vadă (<...> după ce l-au cunoscut că să abate de către împăratul și va să să lipească lîngă vrăjmași[i] împăratului, l-au otrăvit și au murit”⁵. Confidența fusese relatată apoi de capugiul vizirului și auzită și de Mavrocordat. Circumstanțele nu dau nici acestei mărturisiri, făcută la ananghie, prea multă greutate, admițînd că a fost realmente făcută de stolnic.

Trecînd însă peste faptul că și un om bolnav și care-și prevede moartea apropiată putea fi otrăvit, încă o ipoteză poate explica *graba* manifestată de Șerban în publicarea *Bibliei*⁶. Ea ar fi un corolar al *motivelor* publicării: aceleași motive politice. În preparativele intervenției la sudul Dunării într-un moment cînd imperialii luaseră Belgradul și pătrundeau în Țara Romînească⁷, putea intra și ideea încheierii grabnice a tiparului unei cărți care avea, cum am arătat, o semnificație politică atît de evidentă.

Oricare ar fi explicația pe care am accepta-o pentru graba lui Șerban, intenția sa de a-și vedea cartea cît mai repede tipărită și eforturile depuse în acest scop sînt în afară de orice îndoială. După cum se știe, cărțile își au însă soarta lor, de multe ori alta decît cea dorită de autori sau editori.

Costandin Brncoveanu (*Cronicari munteni*, ed. Gregorian, vol. II, Buc., 1961, p. 13) vorbește, la fel, numai de boală. *Războiul* poate însemna însă și simplă îmbolnăvire, după cum îngăduie analiza altor texte vechi reproduse la P. Samarian, *op. cit.*, p. 268—269.

¹ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 13.

² *Lelopiseșul Țării Moldovii*, ed. cit., p. 103.

³ *Op. cit.*, t. II, p. 161; vezi și *Evenimentele Cantacuzinilor*, în D. Cantemir, *Opere*, ed. Acad. Rom., t. V, Buc., 1878; cf. și Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Buc., 1902, p. 253.

⁴ „Ieșit-au cuvîntul atuncea și zicea cei mai mulți că l-au otrăvit Costandin stolnicul, frate-său, și Costandin logofăt Brncoveanu, nepotu-său, de care vreun adevăr atuncea nu să putea găsi, ce era îndoire sau va fi sau nu va fi” (*Istoriile domnilor Țării Romînești*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Buc., 1961, p. 466).

⁵ *Op. cit.*, p. 490.

⁶ Ipoteza ne-a fost sugerată de prof. P. Panaitescu. Deosebirea de prima noastră ipoteză constă în faptul că ediția ar intra astfel nu numai în cadrul politicii generale a lui Șerban, ci ar avea o legătură directă cu planul său de ridicare contra Porții.

⁷ În scrisoarea sa din 1 septembrie 1687 împăratul Austriei îl anunța pe Șerban că va ataca pe turci în primăvara anului următor. La 7 septembrie 1687, prin Antide Dunod, împăratul dădea un manifest către popoarele creștine de sub jugul turcesc prin care le invita să se răscoale și să se pună sub conducerea lui Șerban Cantacuzino (vezi textul la Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 216—218).

Biblia de la București a fost cunoscută de cei mai mulți dintre contemporani și de aproape toți epigonii ca o operă atât a lui Șerban Cantacuzino, cât și a lui Constantin Brîncoveanu, succesorul lui în scaun. Iar numele de *Biblia lui Șerban* era datorat mai mult intuiției — poate, cum vom vedea, echitabilă —, decît unor argumente științifice, pentru că foaia de titlu a cărții și epilogul substituit în vremea lui Brîncoveanu unora din exemplare confereau acestuia un rol suficient de însemnat (îndemnător, sprijinitor financiar, ostenitor la desăvîrșirea cărții a cărei tipărire s-ar fi încheiat sub domnia lui — 10 noiembrie 1688), ca să-i justifice titlul de coeditor.

Elementele care întemeiau această dublă atribuire nu au satisfăcut însă pe toți cercetătorii. N. Iorga și-a manifestat, de exemplu, surprinderea față de redactarea ciudată a foii de titlu în care noul domn își justifica prin rudenie și procedura alegerii dreptul său la scaunul Țării Românești, dobîndit de numai douăsprezece zile¹. Alți autori au scos în evidență elementele editoriale contradictorii ale cărții². Foaia de titlu în exemplarele cunoscute menționa, ce e drept, ca dată de apariție 10 noiembrie 1688, dar stema, versurile la stemă, prefețele (semnate de Șerban Cantacuzino și Dositei) *datează din timpul vieții domnului și ignoră cu totul pe Brîncoveanu*, al doilea editor. Tot așa, însemnarea de pe ultima filă numerotată (932), tipărită în spațiul rămas după încheierea textului cărții, arată limpede că tomul s-a tipărit „cu cheltuiala prea luminatului, prea creștinului și prea cuviosului domnului și stăpînului nostru Șerban C. B. Voevoda, biruitorului și oblăduitorului a toată Ungrovlahia”: este titlul domnului în viață, nota era deci anterioară datei de 29 octombrie 1688 cînd moare Șerban. Primul epilog al cărții tipărit pe penultima filă în exemplarele complete, nenumerotată (933), menționează că tipărirea „s-au săvîrșit în septembrie 7197” [= 1688], deci cu cel puțin o lună înainte de moartea domnului. Concluzia este limpede: cartea a fost tipărită în întregimea ei în timpul vieții lui Șerban Cantacuzino; din elementele de mai sus nu apare rolul lui Brîncoveanu.

Această concluzie era însă contrazisă de foaia de titlu care menționa o dată mai tîrzie de apariție și prezenta cu amănunte rolul și persoana noului domn. Contradicția a încercat să o rezolve în 1932 C. Solomon: analizînd exemplarele cu o altă redactare a epilogului (așa-zisul epilog B), în care data apariției consună cu aceea de pe copertă (*10 noiembrie* în loc de *septembrie*) autorul a conchis că la moartea lui Șerban *Biblia* nu era în întregime tipărită: după Solomon numai o primă serie de exemplare ar fi fost imprimate în septembrie; tipărirea „ultimelor foi din ultimele exemplare, precum și legarea numărului total de volume” s-ar fi efectuat la începutul domniei lui Brîncoveanu care, cum arăta foaia de titlu „și toată cheltuiala cea desăvîrșit o au rădicat”. Cu această precizare, bazată pe interpretarea unui element editorial de mult cunoscut și totuși nevalorificat de bibliografi sau cercetători, contribuția lui Brîncoveanu și menționarea lui drept coeditor se explica prin rolul împlinit în ultima fază a unei lucrări întreruptă prin moartea primului său patron.

¹ Vezi *Histoire des Roumains*, vol. VI, Buc., 1940, p. 446.

² C. Solomon, *op. cit.*

O problemă rămânea însă nerezolvată: dacă o primă serie, cât de restrînsă, de exemplare au fost tipărite integral în septembrie 1688, ce a împiedicat tipărirea foii de titlu și legarea cîtorva exemplare pentru a fi oferite domnului ca o răsplată de mult așteptată pentru eforturile lui? Zece luni fuseseră suficiente pentru imprimarea a 943 p., iar în altele două nu se putuse imprima foaia de titlu sau ultima coală? O stagnare a tiparului tocmai în faza finală nu se justifica prin nimic.

Dar o foaie de titlu tipărită în timpul lui Șerban ar fi menționat numele lui Brîncoveanu? Desigur că nu. Meritele trebuiau să-i revie în întregime lui Șerban Cantacuzino. Acesta este spiritul în care sînt redactate cele două prefețe, din acest motiv sînt omise numele traducătorilor iar ostenitorii de ultimă oră, Grecenii și Mitrofan, se amintesc singuri la sfîrșit, cu o modestie nejustificată de amploarea operei și contrastînd cu laudele aduse domnului în prefețe.

Dacă tiparul unei serii de exemplare s-a încheiat în septembrie ele trebuiau să primească și o foaie de titlu, trebuiau să fie prezentate domnului, apoi difuzate și, *într-adevăr, au fost. Iată această foaie de titlu, anterioară morții lui Șerban, cu care s-a răspîndit prima ediție exclusiv cantacuzinească a Bibliei din 1688.* Textul paralel al foii de titlu brîncovenești îngăduie constatarea deosebirilor de redactare (în *cursive*).

VERSIUNEA CANTACUZINEASCĂ

DUMNEZEIASCA SCRIPTURĂ/

adecă/

Ale cei vechi și ale cei noao/

toate/

care s-au tîlmăcit dupre limba Elinească spre în-
felegerea limbii rumânești cu porunca și *toată/*
cheltuiala/

Prea Bunului și Pravoslavnului Creștin./
luminatului Domn, și obîduitoriu, a *toată/*
Țara rumânească/

IOANN ȘĂRBAN, CANTACOZINO/
BASARAB VOEVOD/

Adevăratul nepot a prea bunului și bătrînelui/
răposatului Domn/

IOANN ȘĂRBAN BASARAB Voevod/.

Întru folosul și înfelegerea Pravoslavnicii/
limbii Rumânești./

Tipăritu-s-au întliu *întru a Măriei sale tipografe/* În scaunul Mitropoliei Bucureștilor,
în vremea păstoriei/

Prea sfințitului Kyr Theodosie/ Mitropolitul
Țării, și exarhu laturilor,/ Și pentru cea
de obște priință, s-au dăruit,/neamului
rumănesc./

La anul dela facerea lumii 7197./

Iară dela Spăsenia lumii, 1688./

{VERSIUNEA BRÎNCOVENEASCĂ

BIBLIA /

adecă/

DUMNEZEIASCA SCRIPTURĂ/

ale cei vechi și ale cei noao lége/

toate/

care s-au tîlmăcit dupre limba elinească spre în-
felegerea/limbii rumânești cu porunca

Prea bunului creștin,/
și luminatului domn/

IOAN ȘĂRBAN, CANTACOZINO BASARAB
VOEVOD/

și cu îndemnarea dumnealui/ COSTANDIN
BRÂNCOVEANUL MARELE LOGOFĂT/
Nepot de soră al măriei sale, Carele după pre-
stăvirea acestui mai/sus pomenit domnu, Puter-
nicul Dumnezău den alegerea a toatei/ fără
rumnești, Pre dumnealui l-au coronat cu
domnia și stăpînirea a toată țara Ungrovlahiei.
Și întru zilele măriei sale s-au/ săvîrșit acest
dumnezăesc lucru. Carele și toată/ cheltuiala cea
desăvîrșit o au rădicat.

Tipăritu-s-au întliu în scaunul mitropoliei
Bucureștilor,/

în vremea păstoriei

Prea sfințitului *părințe* Kyr Theodosie/mitro-
politul țării, și exarhu laturilor,/ Și pentru
cea de obște priință, s-au dăruit, neamului
rumănesc./

La anul dela facerea lumii, 7197./

iară dela Spăsenia lumii, 1688./

în luna lui noemvri în 10 zile.

În prima redactare, titlul cărții este traducerea mai exactă a originalului grecesc (ediția din Frankfurt, 1597: Τῆς θείας γραφῆς πάλαι δηλαδὴ καὶ νέας διαθήκης ἅπαντα, fără *Biblia*). Șerban figurează cu titlul complet, de domn în scaun, la fel ca pe celelalte tipărituri ale sale. Brîncoveanu nu apare. Tipografia este „a măriei sale” [sc. Șerban], precizare eliminată din foaia de titlu brîncovenească, deoarece domnul murise și indicația se perimase (tipografia aparține acum lui Brîncoveanu). Data de 10 noiembrie nu apare în prima foaie de titlu, deci ea nu contrazicea epilogul A.

Un autor care nu are de ce să fie suspectat, Andrei Șaguna, a văzut asemenea exemplare și le-a transcris foaia de titlu, fără să cunoască, se pare, exemplare brîncovenești deoarece nu semnaleză două ediții ale *Bibliei* din 1688. Revenind la corectură asupra textului, Șaguna îndreaptă ortografia, dar menține redactarea acestei foi care nu era deci rezultatul unei confuzii¹.

Această foaie de titlu, transcrisă și republicată de mai bine de un secol, dar neobservată de cercetători, rezolvă și alte probleme neclare puse de exemplarele cunoscute pînă acum din *Biblia lui Șerban*. Ele au, toate, foaia de titlu brîncovenească. Contradicția între elementele editoriale apare, deci, în toate exemplarele, deoarece indicația de la pagina 932 că Șerban a suportat „toată cheltuiala” tipăririi înlătura contribuția lui Brîncoveanu la această cheltuială. Contradicția este și mai evidentă în exemplarele cu epilog A, în care se arată că tiparul s-a încheiat în *septembrie*, în timp ce foaia de titlu indică *10 noiembrie*. Dacă ipoteza lui C. Solomon, că Brîncoveanu a imprimat ultimele file din a doua serie și a legat și difuzat întreaga ediție, s-ar putea susține, nu vedem de ce, măcar în unele exemplare, nu ar fi înlocuit mențiunea de la pag. 932 în sensul aceleia de pe foaia de titlu? Probabil pentru că aceasta ar fi impus retipărirea paginilor 931—932, ceea ce ar fi cerut timp. Dar și Brîncoveanu era, cum vom arăta, la fel de grăbit ca Șerban să difuzeze cartea; ce e drept cu o altă foaie de titlu.

Cu elementele de care dispunem credem că lucrurile s-au petrecut astfel: Cartea în întregimea ei (paginile 1—932 + epilogul A + o filă albă)

¹ Efectuînd personal corectura „în pagini” a ediției sale, Andrei Șaguna revede textul foi de titlu a ed. din 1688, text reproduș în introducere, p. X, și îndreaptă o eroare de culegere. Adoptarea acestei versiuni a foi de titlu asupra căreia editorul a avut, după cum vedem, prilejul să stăruie este evidentă. Vezi exemplarul *Bibliei* de la Sibiu, 1856—1858, cu corecturile lui Șaguna, păstrat în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu, cota 8547. Reproducerea fidelă (pînă la punctuație) a celorlalte texte vechi din studiul lui Șaguna (foaia de titlu și prefața *Noului Testament* de la Bălgrad, 1648, prefețele lungi ale *Bibliei* de la București 1688) ca și lipsa oricărui motiv de a-l suspecta pe acest autor de o eroare voită sau întimplătoare dau, pînă la identificarea unui exemplar cantacuzinesc, deplină autenticitate foi de titlu transcrisă de Șaguna. Prezența unui exemplar din prima versiune—cantacuzinească— a *Bibliei* într-o bibliotecă transilvăneană este explicabilă prin cunoscuta politică a lui Șerban de sprijinire a bisericii ortodoxe din Transilvania împotriva propagandei catolice (vezi Ștefan Meteș, *Istoria bisericii române din Transilvania*, vol. I, Sibiu, 1935, p. 293—322, 360—362 etc.). Una din formele acestui sprijin era trimiterea de cărți religioase imprimate în Țara Românească. Pentru alte exemplare dăruite de domnul muntean vezi *op. cit.*, p. 315, 363, 486. Un exemplar al *Bibliei* din 1688 dăruit de Teodosie Veștemeanu unui cleric transilvănean se păstrează la Biblioteca Filiale Cluj a Academiei R.P.R. Alte tipărituri din timpul lui Șerban aflate în bibliotecile transilvănene în 1898 semnaleză A. Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 244—245 (nr. 7 și 49).

era imprimată (tot tirajul) în septembrie 1688¹. Atunci a început și tipărirea foi de titlu și a prefețelor și legarea exemplarelor². Până la moartea lui Șerban o parte din exemplare au fost legate, iar dintre acestea un mic număr au fost difuzate. După 29 octombrie exemplarele legate dar nedifuzate li se schimbă numai foaia de titlu. Sînt exemplarele cu epilogul A. Exemplarele nelegate li se schimbă și foaia de titlu și epilogul³. Sînt exemplarele cu epilogul B. Lucrările au fost efectuate în mare grabă, de aceea se aduc exemplarele nedifuzate numai modificările indispensabile pentru asocierea lui Brîncoveanu la patronatul ediției.

Cum trebuie interpretat acest gest al lui Brîncoveanu, prin care se nesocotea dorința predecesorului său și care, negreșit, nu s-ar fi comis dacă Șerban mai trăia pînă la difuzarea completă a ediției? Este poate un act de dreptate pe care Brîncoveanu «ispravnic» al atîtora din afacerile politice și economice ale unchiului său, l-a crezut cu cale într-un moment cînd nu putea să-i mai rănească vanitatea, sau să-i înfrunte binecunoscuta strășnicie afirmîndu-și niște merite reale (pe care Șerban însă nu voia să i le recunoască). Ar fi vorba deci de o răfuială postumă între unchi și nepot, comisă cu știrea stolnicului, adevăratul creator și, multă vreme îndrumător, al domniei lui Brîncoveanu. Răfuială care amintește de cealaltă, între frații cantacuzini și defunct, pentru repunerea în vigoare a testamentului doamnei Elina din 1681, desființat de Șerban în 1686 în dauna moștenitorilor și restabilit de stolnic și de Brîncoveanu îndată după moartea lui Șerban. În ce privește relațiile sale cu Șerban, gestul lui Brîncoveanu îi dădea cel mult această satisfacție, la rîndul ei limitată la o *asociere*, de-

¹ În lucrarea sus-amintită, C. Solomon, căruia analiza elementelor editoriale contradictorii li impunea o asemenea ipoteză, a luptat din răputeri pentru îndepărtarea ei. „Dacă Biblia s-a terminat de tipărit în septembrie — observă autorul — apoi în timp de o lună, pînă la 29 octombrie, ea a trebuit să fie și împărțită [ceea ce, efectiv, s-a petrecut, — C.V.]. Oare ne putem închipui că au fost din nou strînse toate exemplarele pentru a li se schimba titlul în care avea să se vorbească de urcarea pe tron a lui Constantin Brîncoveanu?” Nu au fost desigur strînse toate exemplarele, acelea care au fost difuzate în prima lor formă, dar celor nedifuzate li s-a imprimat în mod sigur alt titlu odată cu caietul întîi, pînă la sfîrșitul prefeței a doua, caiet în care forzațul formează fascicolă cu sumarul și foaia de titlu cu sfîrșitul prefeței a II-a. Nu poate fi acceptată nici afirmația lui C. Solomon că la 10 noiembrie „s-au distribuit primele exemplare tipărite” (*op. cit.*, p. 45 și 48 pct. c), care de altfel este și contradictorie (nu se putea difuza o carte chiar în ziua cînd s-a terminat tipărirea ei). Contribuția lui Solomon (citată pînă azi drept ultimul și cel mai cuprinzător studiu despre *Biblia* de la 1688) este numai semnalarea deosebirilor de conținut dintre epilogul cantacuzinesc și cel brîncovenesc din exemplarele acestei cărți. Celelalte considerații (rolul de *traducători* al Grecenilor, dependente față de ms. rom. 4389 al Academiei și chiar interpretarea epilogurilor în chestiune) trebuie, în stadiul actual al cercetărilor, înlăturate.

² Se știe că primul caiet, cuprinzînd de obicei foaia de titlu, prefețele, sumarul, uneori și indicele cărții, cu paginație diferită sau fără paginație, se tipărea la sfîrșit. Vezi și *erata* ed. din Veneția, 1687: greșelile din sumar sînt indicate ultimele.

³ În exemplarele nemodificate (cu primul epilog) acesta formează un caiet cu p. 929—932. Vezi ex. nr. inv. 275126 al B.C.S. cu sfîrșitul întreg și cu o splendidă legătură de epocă. Această concluzie o permite examinarea ex. D. 176/950 al Bibliotecii Academiei R.P.R. Succesiunea filelor acestui caiet (cu semnatura, în cifre și litere chirilice: 3-Iu; 3-Iu-Iu) este următoarea: fila I (p. 929—930); fila II (p. 931—932); fila III (epilogul A, fascicolă cu fila precedentă); fila IV (albă). În exemplarele cu epilogul B au fost rupte filele III și IV ale caietului, fiind înlocuite cu o nouă fascicolă de numai două file care cuprinde: f. I_B (epilogul B) și f. II_B (albă); vezi ex. unicat al B.A.R.P.R. provenit din biblioteca Iosif Naniescu.

oarece principalele elemente care atestau patronatul lui Șerban (prefețele și pag. 932) nu au putut fi înlăturate.

Poate că schimbarea foii de titlu a fost însă un act servil al curtenilor noului domn (îi ghicim aici pe Greceni), exprimat printr-un artificiu pe care contemporanii l-au acceptat cu complezență, iar istoriografia literară l-a înregistrat fără nedumeriri. Oameni de casă ai lui Brîncoveanu, frații Greceanu îi confirmă, în 1691, rolul de îndemnător și sprijinitor material al tipăririi *Bibliei*¹. Teodosie însă, în mai multe predoslovii de cărți publicate după 1688, înșiră tipăriturile brîncovenesti fără să menționeze *Biblia* despre care era în măsură, firește, să știe că aparținea numai lui Șerban Cantacuzino, așa cum a înregistrat-o, de altfel, și istoria culturii noastre vechi.

Procedura neobișnuită a înscăunării lui Brîncoveanu lasă însă loc și altei ipoteze. După cum s-a mai observat, mențiunile de pe foaia de titlu, adăugate de noul domn, aveau un rost politic². Ele anunță succesiunea și îi rezumă temeiurile prin : a) înrudirea cu Șerban, b) dreptul divin, c) alegerea țării (ultimele argumente revin în alte titluri brîncovenesti)³. Redactată la numai 12 zile de la înscăunarea domnului, această foaie de titlu poartă pecetea unei proclamații. Nici o altă foaie de titlu a vreunei tipărituri brîncovenesti nu va mai avea această redactare.

Este explicabil de ce Brîncoveanu a folosit și această cale pentru a-și anunța înscăunarea și îndreptățirile sale la tronul muntean. Cronica domniei sale acordă o deosebită atenție evenimentelor din prima lună a noii domnii, atît de nesigură pînă la venirea confirmării Porții. Se știe că Brîncoveanu a luat tronul în chiar ziua morții lui Șerban⁴ cu o grabă care a stîrnit mirare

¹ În *Prefața* la Ioan Zlatoust, *Mărgăritare*, [trad. de Șerban și Radu Greceanu], Buc., 1691 : „Cum Biblia sfîntă s-au făcut, carea săvâi că de la răposatul Șerban voevod, unchiul Mării tale, s-au început, iară și la începutu-i, ca un vel Logofăt ispravnic ce erai, și pe aceea, nu numai cu ostrdie ai nevoit a să isprăvi, ce întru fericitele zilele domniei Mării tale a o săvirși de tot ai făcut” (vezi și I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, t. I, p. 319). Această versiune a trecut la A.M. Del Chiaro, *Istorie delle moderne rivoluzioni della Valachia, Venezia, 1718* (cităm după e. Iorga, Buc., 1914), p. 51 : „Cominciassi la stampa di questa opera essendo principe di Valachia Scerbano Cantacuzeno, e si termino, dopo alquanti anni, sotto il principato del Brancovani” ; și I. Filstich (*apud Ștefan D. Grecianu, Scrierile lui Radu Logofătul Cronicarul*, Buc., 1904, p. 26, n. 1) : „Welche unter den Scherban Wode angefangen wurde zu drucken und unter der Regierung des Constandins fertig worden”. F. I. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, t. III, Wien, 1782, p. 636 credea la fel, că numai primele coale s-au tipărit în timpul lui Șerban. După el, M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie*, t. I, Berlin, 1837, p. 455 și numeroși alți autori mai noi.

² N. Iorga, v. mai sus.

³ Ex. în sigiliul inelar descris de Emil Vrtoșu, *op. cit.*, p. 384 : „Constantinus Basaraba Branc[ovanu] D[ei] G[ratia] electus Vaivoda” etc. ; era ideea pe care voia să o acrediteze Brîncoveanu, cum apare și din biografia scrisă de Radu Greceanu (*ed. cit.*, p. 15 și p. 16 : „după a țării poftă alegere” „domnie noao, care după plăcerea a toată obștea să făcuse”).

⁴ Vezi în *Istoria Țării Românești 1688—1717*, *ed. cit.*, p. 3—18, circumstanțele înscăunării lui Brîncoveanu povestite de cronicarul său, deci versiunea acceptată de domn : el este ales de țară („din elexiea țării”, p. 12), fiind, „neam de-al lui Matei vodă și are și alte bunătăți, blîndețe și altele ; să-l rădice pre dînsul domn, că și om' este în vîrstă, de va putea chivernisi domniea cum să cade, în vrme ce este țara ocilită de oști și de primejdii” (*ibidem.*, p. 5) ; doamna lui Șerban se opune, vrînd să-l pună domn pe Iordache fiul său, chiar cu puterea armelor, „cl toți cu un cuvînt au zis că Iordache este mic și nu va putea chivernisi țara într-attea răzmiriți ce să află” (*ibidem*) ; domnul acceptă fără voia lui (p. 6—8), dar, deși ales în unanimitate de către boieri, le cere în afară de jurămint și un angajament scris că-l vor sprijini (*Istoria Țării Rom-*

și peste hotare¹. Alegerea a întâmpinat opoziția, repede învinsă, a rudelor imediate ale lui Șerban, iar procedura a nemulțumit pe turci, care nu puteau accepta cu ușurință limitarea rolului lor la acela de a ratifica voința unei partide boierești din Țara Românească. Până la primirea confirmării otomane Brîncoveanu nu era sigur de tronul său². De aceea el le cere boierilor pe lângă obișnuitul jurământ, și un act de credință în scris. În aceeași zi (29 octombrie) el trimite olăcari în țară spre a vesti în târguri schimbarea domniei. Redactarea ciudată a celei de-a doua foi de titlu a *Bibliei* face parte din aceeași categorie de acte menite să anunțe și să consolideze noua domnie³.

Ca și pentru Șerban Cantacuzino, prezentarea *Bibliei* de la București (conținutul unor elemente editoriale) și difuzarea ei grabnică au fost dictate deci și lui Constantin Brîncoveanu de motive politice.

Observăm cu acest prilej că prin toate aceste acte Brîncoveanu se angajase — cu consimțământul Cantacuzinilor și al boierilor — pe o cale plină de răspunderi în ce privește relațiile Țării Românești cu Poarta. Dacă turcii nu ratificau înscăunarea lui, Brîncoveanu ar fi avut de înfruntat pe contracandidatul Porții⁴ căruia, fără îndoială, nu i-ar fi cedat fără împotrivire tronul. Trimiterea soliei cu mijloacele financiare capabile să înfrîngă eventualele opoziții era, desigur, o cale chibzuită, atât de frecvent adoptată în relațiile lui Brîncoveanu cu turcii de-a lungul întregii sale domnii. Dar el prevenise refuzul Porții, se lăsase uns domn, vestise în țară succesiunea, adoptase titlul în acte și în tipăritura amintită, își asociase boierimea printr-un act scris și se ferise să întrerupă relațiile cu austriei cu care se putea oricînd alia efectiv în cazul unei acțiuni militare turcești pentru înlăturarea lui.

nești 1290—1690, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Buc., 1960, p. 191: „dând la mîna domnu-său și o scrisoare a lor încredințată”); Brîncoveanu se grăbește să dea de veste în țară de domnie nouă prin „cărți pre numele lui la toate târgurile și la toată țara” (*ibidem*), se insistă asupra participării la alegere a unui agă turc (Hamet = Ahmet) și a lui Dionisie Seroglanul fost (la acea dată) patriarh al Constantinopolului, pentru a se da aparența legalității alegerii (*Istoria Țării Românești 1688—1717*, ed. cit., p. 3, 4 și 6); vizirul din Adrianopol „și alalți meghistani erau îndoiți pentru această domnie și cam cu părere rea, căci întii ș-au rădicat rumîni domn, de acii le-au făcut știre și zicea: deaca rumîni scot domnii și pun domnii, dar noi ce sîntem aici și ce păzim aici?” (*ibidem*, p. 10—11); urmează relatarea împotrivirii Bălăcenilor (p. 13 și urm.); confirmarea domniei de către Poartă sosește abia la 23 noiembrie (N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin-vodă Brîncoveanu* Buc., 1901, p. 173—175).

¹ „Veterani fu uimit de alegerea «in un subito» a lui Brîncoveanu” (V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 143).

² Cronicarul brîncovenesc recunoaște că la venirea confirmării Porții, „domnul au intrat vesel înăuntru și de atunci înainte să știa domn adevărat” (*Istoria Țării Românești de la octombrie 1689...* ed. C. Grecescu, Buc., 1959, p. 11).

³ Dintre exemplarele dăruite de Brîncoveanu și trimise în Transilvania semnalăm pe acela cu nr. inv. 293796 al B.C.S., provenind dela m-reă Simbăta de Sus (Făgăraș), ctitorie brîncovenească. Un exemplar dăruit de Gheorghe Brîncoveanu bisericii din Veștem a semnalat N. Iorga (*Studii și Documente*, XIII, p. 202).

⁴ Un refuz al turcilor era posibil. Nemulțumirea lor e amintită de toate cronicile muntene ale vremii („Poartea, auzindu, foarte s-au mîniat” scrie Radu Popescu, *ed. cit.*, p. 467). „Ci lucrul în cumpănă sta și pușintea jalbă și cit de mică și cit de puținii oameni de țară să fie fost, n-ar fi luat domniea” (*Istoria Țării Românești de la octombrie 1688*, ed. cit., p. 11). Iată la ce servise „zapisul” semnat de boieri „că-i vor fi cu dreptate și vor sta cu dînsul măcar la ce primejdie i-ar veni” (Radu Popescu, *ibidem*).

Încă odată, turcii, care toleraseră preparativele lui Șerban și tratativele lui cu imperialii, înțeleg că nu e indicat să intervină. Ieșirea din criză este rezultatul unei abile folosiri a slăbiciunii turcești. Relațiile sînt normalizate apoi prin îndestularea, pe seama țării, a cunoscutei cupidității a demnitarilor otomani; încă odată „vor birui banii”.

De-a lungul celor douăzeci și șase de ani ai domniei lui Brîncoveanu prima lună este singura în care din acțiunile sale pare să fi fost decis să accepte riscul unui război cu Poarta. Între actele care vădese angajarea sa pe această cale este și imprimarea titlului său primit numai din partea boierimii, deocamdată neconfirmat de Poartă. Iată încă o observație îngăduită de altă analiză a faptelor cunoscute și de utilizarea unor informații nevalorificate încă despre semnificațiile politice ale publicării *Bibliei* din 1688.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОДНОГО КУЛЬТУРНОГО ДЕЛА ФЕОДАЛЬНОГО СТРОЯ

РЕЗЮМЕ

Исследуя в свете новейших открытий первое издание *Библии* на румынском языке (Бухарест, 1688), относительно которого литературная историография установила, что перевод был сделан братьями Раду и Шербаном Гречану и что книга была издана Шербаном Кантакузино (1678—1688) и Константином Брынковяну (1688—1714), автор приходит к новым выводам в связи с культурным значением этого издания и выявляет его политическую роль. Большая часть книги (*Старый Завет*) была переведена великим молдавским гуманистом Николае Милеску. Обнаружив пересмотренную копию соответствующего перевода (румынская рукопись № 45 Библиотеки Клужского филиала Академии РНР), исследователь окончательно устанавливает авторство Милеску, оспаривавшееся до сих пор учеными. Сравнение с греческим подлинником (протестанское критическое издание septuaginta) дает автору возможность констатировать, что перевод 1688 г. является достижением, в котором были использованы научные методы филологов, что является показательным для румынской культуры XVII в., начавшей развиваться по новому гуманистическому и светскому направлению. Перевод, являющийся трудом светских лиц, несколько отличается от использованного подлинника, благодаря включению одного апокрифа (трактат Псевдо-Иосифа Флавия *О господствующем разуме*) и ряду других черт, отклоняясь от традиции восточной церкви и приближаясь к протестантскому критицизму.

Культурное дело каковым является издание этой книги, относится к кульминационному периоду «имперской» и антитурецкой политики Шербана Кантакузино. Указывая на титульный лист с содержанием, отличным от содержания, известного библиографам, и исследуя издательские элементы книги, автор устанавливает, что *Библия* 1688 г. вышла первым изданием, оставшимся неизвестным для исследователей, еще при жизни Шербана Кантакузино (умершего 29 октября 1688 г.). Издание, которое было известно до сих пор (носящее дату 10 ноября 1688 г.

и указывающее на обложке имя Константина Брынковяну), выражает либо желание нового господара отметить свои заслуги по изданию книги (которые Шербан хотел обойти молчанием), либо попытку связать себя с делом, которое и для Брынковяну имело важное политическое значение. Шербан, выпустивший греческую *Библию* в 1687 г. в Венеции и издавший эту книгу в румынском переводе в 1688 г., хотел увеличить свой внешний и внутренний политический престиж за счет широких культурных мероприятий. На это намерение указывают предисловия к двум изданиям книги, в которых утверждается происхождение Шербана от византийских императоров, его стремление занять византийский престол и его роль покровителя христиан Османской империи. Эти утверждения соответствуют политике валашского господара, готовившегося в 1687—1688 гг. выступить в поддержку военных действий «Священной лиги» на Балканах. В свою очередь, Брынковяну, наскоро заменив титульный лист нераспроданных экземпляров издания Шербана, как бы озаменовал этим свое восшествие на престол еще до того, как он получил утверждение со стороны Турции и когда у него даже не было уверенности в том, что он его получит. Поступок Брынковяну показателен еще и в том, что касается его отношений с Шербаном Кантакузино в последний период жизни этого господара, которые автор излагает в заключение.

В работе подчеркивается тот факт, что дела феодальной культуры отнюдь не были лишены значения. Напротив, они имели важный политический смысл, который можно установить путем их сопоставления с другими событиями того времени.

SIGNIFICATION POLITIQUE D'UN ACTE CULTUREL FÉODAL

RÉSUMÉ

Analysant à la lumière de découvertes récentes la première édition de la *Bible* en langue roumaine (Bucarest, 1688), dont l'historiographie littéraire attribuait la traduction aux frères Radu et Șerban Greceanu et la publication à Șerban Cantacuzino (1678—1688) et Constantin Brîncoveanu (1688—1714), l'auteur aboutit à de nouvelles conclusions touchant l'importance culturelle de cette édition et s'attache à en dégager la signification politique. La partie la plus étendue du livre (*l'Ancien Testament*) a été traduite par le grand humaniste moldave Nicolae Milescu. Ayant découvert la copie revue du manuscrit de celui-ci (ms. roum. 45 de la Bibliothèque de la Filiale de Cluj de l'Académie de la R.P.R.), l'auteur établit définitivement la paternité, jusqu'ici controversée, de Milescu. La comparaison du texte avec l'original grec (une édition critique protestante de la version des Septante), lui permet de constater que la traduction de 1688 est une réalisation humaniste où l'auteur a usé des méthodes scientifiques de travail des philologues, fait significatif pour la culture roumaine du XVIIe siècle, laquelle s'orientait vers une nouvelle direction, humaniste et laïque. La traduction, œuvre de laïcs, s'écarte, par le choix de l'original, par l'addition d'un écrit apocryphe (le traité du Pseudo-Flavius Josèphe *De la raison dominante*) et par quelques autres particularités, de la tradition ecclésiastique orientale, approchant davantage du criticisme protestant.

L'acte culturel que représente l'édition du livre date de la période culminante de la politique « impériale » et antiottomane de Șerban Cantacuzino. Signalant une feuille de titre au

contenu différent de celle connue des bibliographes, et analysant les éléments éditoriaux du livre, l'auteur établit que la *Bible* de 1688 eut une première édition du vivant de Șerban Cantacuzino (mort le 29 octobre 1688), ignorée des chercheurs. L'édition jusqu'ici connue (datée du 10 novembre 1688 et mentionnant sur le couvercle le nom de Constantin Brîncoveanu) dénote soit le désir du nouveau voïvode de signaler ses mérites dans l'édition du livre (mérites que Șerban Cantacuzino a passés sous silence), soit la tentative de s'associer à une œuvre qui n'avait pas une moindre importance politique pour Brîncoveanu. Mécène de la *Bible* grecque imprimée en 1687 à Venise et éditeur de la traduction roumaine de 1688, Șerban Cantacuzino a voulu accroître son prestige politique, sur le plan extérieur comme sur le plan interne, par des manifestations culturelles imposantes. Cette intention est attestée par les préfaces des deux éditions, qui affirment l'origine impériale byzantine de Șerban, ses aspirations au trône de Byzance et son rôle de protecteur des chrétiens de l'Empire ottoman. Ces affirmations correspondent à la politique du voïvode valaque qui en 1687—1688 se préparait à intervenir dans les Balkans pour secourir les actions militaires de la « Sainte Ligue ». A son tour Brîncoveanu, remplaçant en hâte la feuille de titre des exemplaires non diffusés de l'édition de Șerban, la transforme en une proclamation de son accession au trône à une date à laquelle il n'avait pas encore reçu la validation de la Porte et où cette validation même était incertaine.

Le geste de Brîncoveanu est en outre significatif touchant ses relations de dernière heure avec Șerban Cantacuzino, auxquelles est consacrée la partie finale de l'article.

L'auteur met en relief le fait que, loin d'être gratuits, les actes culturels de la féodalité revêtaient d'importantes significations d'ordre politique, qu'il est possible de déterminer en les analysant à la lumière des autres événements contemporains.

UN PROIECT ROMÎNESC DE COALIȚIE ANTIOTOMANĂ DIN ULTIMUL SFERT AL SEC. AL XVI-LEA

DE

FL. CONSTANTINIU

În bogata corespondență a nunțului papal în Polonia, A. Bolognetti, se păstrează un raport — rămas neobservat în istoriografia noastră — care aruncă lumini noi asupra perioadei premergătoare marelui război de eliberare de sub dominația otomană de la sfârșitul sec. al XVI-lea. La 27 august 1583, Bolognetti trimitea cardinalului Galli o lungă relatare asupra discuției purtate cu boierul Ivașcu Goleșcu¹. Interlocutorul nunțului se numărase printre personalitățile de seamă ale vieții politice din Țara Românească, dar mazilirea lui Mihnea și înscăunarea lui Petru Cercel îl siliseră să ia calea pribegiei. În fața lui Bolognetti, el a expus un amplu plan de acțiune antiotomană, întemeiat pe conjugarea eforturilor militare ale principalelor forțe politico-militare din Europa centrală și răsăriteană cu lupta popoarelor din Balcani împotriva stăpînirii turcești. Convins că războiul turco-persan, în plină desfășurare la acea dată, avea să mai dureze, potrivit unui jurămint făcut de sultan de a purta lupta timp de un deceniu, încă doi ani, Ivașcu considera momentul ca deosebit de prielnic pentru organizarea unei largi coaliții împotriva Imperiului otoman, cu forțele sleite de îndelungata înclăstare cu perșii. Realizarea grabnică a proiectului prezentat de pribeagul muntean era impusă și de intențiile Porții — cunoscute de altminteri, după cum reiese din afirmațiile lui Ivașcu, și de către domnitorii Mihnea și Iancu Sasul — de a ataca cetățile Egger, Cassovia și Satmar.

Ivașcu Goleșcu considera necesară colaborarea Rusiei, a Imperiului habsburgic și a Poloniei. Potrivit planului său, în timp ce rușii aveau să

---

¹ *Monumenta Poloniae Vaticana*, vol. VI, ed. Edward Kuntze, Cracovia, 1938, p. 499 — 503; informații privitoare la pribegia lui Ivașcu Goleșcu, culese din corespondența aceluiași Bolognetti și la A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, București, 1930, p. 256—257, 264—265, 270—271, 279, 299—302.

imobilizeze pe tătari, iar forțele habsburgice, unitățile otomane din Ungaria, regele Poloniei urma să-și deschidă drum spre Constantinopol. În cazul neparticipării Rusiei sau Imperiului habsburgic, Goleșcu considera că Polonia singură ar putea să izbândească într-o atare întreprindere, datorită sprijinului pe care armata ei l-ar fi căpătat din partea popoarelor supuse de turci: români, bulgari, sârbi și albanezi. Campania proiectată în Balcani ar fi putut beneficia și de sprijinul unor conducători din Orient, Chiurt și Juer¹, aflați în conflict cu Poarta.

Proiectul de alianță înfățișat de Ivașcu Goleșcu, în ciuda optimismului său exagerat, prezintă un interes deosebit: simptom al unui nou climat politic în Țara Românească, atitudinea boierului fugăr se cere lămurită. Nimic din câte cunoaștem din antecedentele carierei sale politice nu trădează intenția unei ridicări în arme împotriva Imperiului otoman. Atât Ivașcu, cât și fratele său, Albul, s-au remarcat prin sprijinul acordat lui Alexandru Mircea (1568—1577)², a cărui domnie s-a caracterizat prin obediența desăvârșită față de Poartă. În împrejurările deosebit de anevoioase pentru Alexandru-Mircea și fratele său Petru Șchiopul, aliați ai turcilor, create de ofensiva moldovenească, desfășurată de Ioan-vodă³, cei doi frați Goleșcu au stat alături de domnul lor, salvându-i viața. Alexandru-Mircea însuși ținea să amintească într-un document din 25 ianuarie 1575 momentele dramatice ale luptei de la Jiliștea și rolul fraților Goleșcu în salvarea sa: „Și dacă nu s-ar fi întors ei <Albu și Ivașcu — *n.n.*> înapoi atunci, de au apărut capul domniei mele, iar capul domniei mele ar fi căzut; altfel nu ar fi fost . . . Astfel încă cinstitul dregător al domniei mele, jupan Ivașco mare logofăt a scăpat din luptă rănit, iar jupan Albul mare clucer a pierdut acolo capul lui, pentru capul domniei mele”⁴. Fidelitatea lui Ivașcu față de acest domn, care înțelege să-și identifice interesele sale cu cele ale Porții, este confirmată de un alt document al aceluiași Alexandru-Mircea, din 22 august 1575; în cuprinsul său se relatează — între altele — un episod al războiului moldo-turc din 1574: „Astfel, întru aceia, Dumbravă vornic (boier din Țara Românească, fugit în Moldova — *n.n.*) a venit cu înșelăciune și hiclenie asupra capului domniei mele. Iar după aceea, a fugit în Țara Ungurească, la Batăr Ișțfan, la voevodul Ardealului. Iar cinstitul dregător al domniei mele, jupan Ivașco mare vornic s-a dus la Batăr Ișțfan, de a scos pe Dumbravă vornic cu multă nevoie și cheltuială multă și l-a adus la domnia mea legat ca pe un hiclean al împăratului și al domniei mele”⁵ (subl. n.).

Pricinile schimbării, atât de radicale, intervenite în conduita politică a lui Ivașcu Goleșcu trebuie căutate în împrejurările economice și social-

¹ Editorul crede că e vorba de frații Grigorie și Simeon Luarssab din Tiflis sau frații Minotschehr (Mustafa) și Grigore din Allunkala. În ce ne privește, credem că cea de-a doua identificare este mai aproape de adevăr.

² Editorul identifică greșit pe domnitorul Alexandru, amintit în raportul lui Bolognetti, cu Alexandru Lăpușneanu.

³ Vezi *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 916—917.

⁴ *Documente privind istoria României*, veacul XVI, B. Țara Românească, vol. IV, p. 162.

⁵ *Ibidem*, p. 199. Pentru legăturile dintre Alexandru-Mircea și Golești, vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 148—150.

politice din Țara Românească, caracterizate prin criza statului feudal domnesc¹. Familia Goleștilor face parte din noua boierime, a cărei afirmare în viața politică a Moldovei și Țării Românești este una din trăsăturile distinctive ale celei de-a doua jumătăți a veacului al XVI-lea. Ridicată din rîndurile micilor boieri și a curtenilor, noua boierime, care beneficia de sprijinul, larg acordat, al domniei, era chemată să sprijine eforturile acesteia în lupta pentru desăvîrșirea centralizării statului. Dar în condițiile istorice create de regimul dominației otomane și de consolidarea pozițiilor economice ale noii boierimi, străduințele domniei de a-și întări și spori autoritatea erau menite eșecului; puterii domnești avea să i se substituie, în condițiile menținerii centralizării, cîrmuirea unui grup restrîns de familii din marea boierime instaurîndu-se astfel regimul nobiliar².

În lupta pentru acapararea puterii în stat, noua boierime trebuia să-și precizeze atitudinea față de formele noi, deosebit de brutale, îmbrăcate de dominația otomană în ultimul sfert al sec. al XVI-lea. Dacă timp de aproape două veacuri, colaborarea cu turcii reprezentase un factor constant al politicii marii boierimi, situația nouă, creată de agravarea considerabilă a obligațiilor față de Poartă, care amenința înseși pozițiile economice ale clasei stăpînitoare, impuneau o revizuire a poziției față de Imperiul otoman. Pline de interes pentru cunoașterea nivelului atins de exploatarea Țării Românești de către Poartă și a noilor exigențe turcești sînt informațiile furnizate nuntului de către Ivașcu Goleșcu. După spusele acestuia, tributul Țării Românești, pe care boierul muntean îl arată a fi fost inițial de 100 000 de taleri, fusese apoi sporit cu încă 100 000 de florini³. Alături de haraci, Ivașcu amintește și de o contribuție plătită o dată la trei ani, a cărei achitare Poarta încercase să o reclame anual: „oltre questo (tributul — *n.n.*), dico, voleva che il donativo straordinario che se gli pagava ogni tre anni, se gli pagasse ogni anno, et per esser detto donativo di 600 m. taleri, non era possibile pagarlo ogni anno, della quale impossibilită mandarono alla Porta attestazioni giurate quasi di tutti gli officiali della provincia”⁴. Știrea are o deosebită însemnătate; provenită de la o persoană în măsură să cunoască obligațiile Țării Românești față de Poartă, ea este singura mărturie contemporană care atestă existența în sec. al XVI-lea a unei contribuții bănești trienale — cunoscută mai tîrziu sub numele de mucarer și fiind legată de întărirea periodică în domnie — și reprezintă confirmarea documentară a informației cuprinse în cronica atribuită lui Nicolae Costin, după care plata mucarerului începuse în timpul domniei

¹ Vezi pe larg *Istoria Romniei*, vol. II, p. 952 și E. Stănescu, *Les problèmes de l'état féodal sous le règne de Michel le Brave*, în „Revue roumaine d'histoire”, nr. 1, I (1962), p. 63—65. Autorul discută și soluțiile posibile de rezolvare a crizei: lupta maselor împotriva regimului feudal, lipsită însă de un program politic bine conturat, soluția boierească de instaurare a regimului nobiliar și în sfîrșit, cea a domniei, de consolidare a statului feudal domnesc.

² *Istoria Romniei*, vol. II, p. 863—867.

³ Izvoarele indică un salt în cuantumul haraciului Țării Românești de la 65 000 de ducați plătiți spre sfîrșitul domniei lui Petru al II-lea (1559—1568), la 160 000 de scuzi în 1580; vezi discuția la M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II (1957), p. 30—32, unde sporul este pus în legătură cu recunoașterea lui Mihnea ca domn, după moartea tatălui său.

⁴ *Monumenta Poloniae Vaticana*, vol. VI, p. 502.

lui Mihnea¹. Absența oricărei informații în izvoarele contemporane — ne gândim mai ales la rapoartele diplomatice — în această privință, credem că se explică prin faptul că această dare nu a fost percepută de către Poartă decît o dată sau de două ori. Într-adevăr, în intervalul scurs între moartea lui Alexandru-Mircea (septembrie 1577) și înscăunarea lui Mihai Viteazul (septembrie 1593), Mihnea este singurul domn care izbutește să-și păstreze tronul mai mult de trei ani (septembrie 1577 — iulie 1583 și aprilie 1585 — mai 1591) și, prin urmare, numai lui i se putea cere achitarea acestei noi obligații. Din textul citat mai sus, reiese că încercarea Porții de a transforma într-o obligație anuală uriașa sumă de 600 000 de taleri nu a putut fi pusă în practică, deoarece resursele sleite ale țării nu îngăduiau satisfacerea acestei noi exigențe; mărturii ale factorilor de cîrmuire (*tutti gli officiali della provincia*) fuseseră trimise în grabă la Constantinopol pentru a dovedi imposibilitatea îndeplinirii unor atari sarcini bănești.

Pentru a înțelege situația grea a Țării Romînești, trebuie amintit că obligațiilor față de Poartă li se adăugau în acea perioadă (1581—1583) și sumele mari cheltuite de Mihnea pentru a-și păstra scaunul domniei, rîvnit de Petru Cercel, care beneficia de sprijinul curții regale de la Paris. După mărturia ambasadorului Franței la Constantinopol, Germigny, darurile trimise de Mihnea demnitarilor otomani se ridicau la 1 000 000 de galbeni². Și totuși, în ciuda acestei nemaiîntîlnite risipe, în iulie 1583, Mihnea era mazilit³, iar domnia Țării Romînești încredințată lui Petru Cercel.

Pentru marii boieri de tipul lui Ivașcu Goleșcu începea să devină limpede că funcționarea în vechile forme a colaborării dintre Poartă și clasa conducătoare se apropia de sfîrșit, că dominația otomană, sub sceul căreia marea boierime își consolidase pozițiile economice și politice, începea să devină o primejdie, în măsura în care cererile sporite, ajunse la proporții catastrofale, ruinau mica gospodărie țărănească⁴ împingeau țără-nimea la fugă și loveau, în cele din urmă, chiar în interesele economice ale clasei boierești. Instabilitatea creată de lupta diferiților pretendenți pentru a obține domnia prin cîștigarea sprijinului înalților dregători otomani stînjenea acțiunile noii boierimi pentru consolidarea rolului său

¹ <Pseudo-> Nicolae Costin, *Letopiseșul Țerei Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romniei*, vol. II, ed. a II-a, București, 1872, p. 16; cf. C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privilegiate la Constantin Brîncoveanu*, București, 1907, p. XIX.

² M. Berza, *Variațiile exploatarei Țării Romînești de către Poarta otomană în secolele XVI—XVIII*, în „Studii”, nr. 2, XI (1958), p. 60.

³ Raportul lui Bolognetti descrie, după relatarea lui Ivașcu, și mazilirea domnului: „il chiaus il quale doppo havergli fatto legger la lettera del Turco, lo levò della seggia, gli tolse di testa il berettino gemato nella forma consueta a portarsi dal prencipe et il bastone d'argento di mano. Et fu gran compassione all' hora il vedere ceh quei popoli che prima gli mostravano grandissima affettione, mostrarono di non ne far alcuna stima anzi con saccheggiar le robe sue, et con ogni sorte di scortesia l'oltraggiavano”. *Monumenta Poloniae Vaticana*, vol. VI, p. 503. Textul raportului lasă să se întrevadă izbucnirea unei mișcări populare împotriva lui Mihnea, la aflarea scoaterii sale din domnie.

⁴ D. Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Romînească în secolul al XVI-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V (1962), p. 159—161 dovedește că „variațiile birului urmează, în general, pe cele ale haraciului”.

politic. Mazilirea lui Mihnea era semnificativă în această privință : cîrmuirea țării de către un grup de boieri — domnul fiind nevîrstnic — anticipa regimul nobiliar din veacul următor. Această formulă de guvernare era spulberată prin înlăturarea lui Mihnea. Petru Cercel, în ciuda filiației sale domnești, apărea unei părți din marea boierime ca un simplu aventurier străin, venit să tulbure rînduelile politice statornicite în țară și, prin urmare, considerat inacceptabil.

Ceea ce pentru marea majoritate a boierimii avea să devină limpede la începutul ultimului deceniu al veacului al XVI-lea¹ : necesitatea schimbării prin forța armelor a raporturilor dintre Imperiul otoman și țările romîne, Ivașcu Golescu, interpretul de mai pătrunzătoare gîndire politică a intereselor clasei sale, a înțeles-o mai de timpuriu. După propria-i mărturie, el nu a acceptat ofertele turcești de a rămîne în țară, în rosturile sale de mare dregător („I Turchi volevano ancora — com'egli dice — che restasse et tenesse il grado suo di prima monstrando haver bisogno di lui”)². Formele brutale de spoliere și perspectiva luării nemijlocite în stăpînire a țărilor romîne, prin transformarea lor în pašalicuri, subminau însă vechea colaborare dintre Poartă și boierime și o determinau pe aceasta să se orienteze spre un program de luptă antiotomană.

Determinante în geneza amplului plan al lui Ivașcu Golescu, realitățile romînești nu-l explică, singure. Proiectul boierului pribeag se încadrează într-un curent mai larg, european, de luptă împotriva turcilor și nu poate fi înțeles desprins de contextul de politică internațională a epocii. Victoria de la Lepanto a flotei spaniole (1571), deși lipsită de urmări militare, trezise noi speranțe într-o apropiată prăbușire a puterii otomane sub loviturile unei largi coaliții europene³. Ciocnirile de graniță dintre unitățile imperiale și cele turcești⁴ lăsausă se întrevadă posibilitatea unei reluări a ostilităților dintre Habsburgi și Poartă, iar războiul turco-persan — socotit de către un contemporan „o lucrare cu adevărat mai mult divină decît omenească”⁵ — dădea noi imbolduri de acțiune. Pentru măsura

¹ Pentru o mai bună înțelegere a situației mării boierimi în condițiile înăspririi exploatării otomane, amintim că sultanul Murad al III-lea ordona în septembrie 1593 lui Mihai Viteazul, de curînd înscăunat, în vederea lichidării creanțelor lăsate în țară de fostul domn, Alexandru cel Rău, să închidă pe boierii debitori, iar în cazul cînd aceștia nu ar fi vrut sau nu ar fi putut să-și achite datoriile față de domnul mazil — el însuși dator cu 400 000 de ducați — să le vîndă toate proprietățile și valorile mobiliare ; vezi *Akten des vierundzwanzigsten internationalen Orientalisten-Kongresses*, München, 1959, p. 393. În lipsa textului integral al poruncii sultanului, credem că e vorba de boieri, birari de județ, care nu achitaseră sumele fixate de vistierie ; cf. D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II (1957), p. 90—93.

² *Monumenta Poloniae Vaticana*, vol. VI, p. 503.

³ A. Tamborra, *Gli stati italiani, l'Europa e il problema turco doppo Lepanto*, Florența, 1961, p. 1—14, cf. N. Iorga, *Romnii și lupta de la Lepanto*, în „Revista istorică”, nr. 4—6, X (1924), p. 107. Textul comentat al scrisorii mitropolitului Timotei, prezentate de Iorga în articolul citat la G.T. Kolias *Ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτου Τιμοθέου πρὸς τὸν πάπα Πιῶν Ε'* (1572), Atena, 1960.

⁴ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. III, Gotha, 1910, p. 269.

⁵ Thomaso Minadol da Rovigo, *Historia della guerra fra turchi et persiani*, Veneția, 1588, p. 1—2. Războiul turco-persan apărea autorului ca „molto commoda et molto opportuna alla Republica christiana, havendo ella dato tempo à i campioni di Christo di rifrancare et di accrescere le loro forze indebolite dalle guerre”.

stării de agitație și de febrile întocmiri de planuri antiotomane sînt caracteristice cuvintele unui demnitar otoman : „Ghiaurii își ridică capul din pricina războiului persan, dar războiul se va sfîrși odată și atunci vor simți puterea împăratului”¹. Într-adevăr, ideea prezentă în mai toate proiectele de acțiune antiotomană — colaborarea cu inamicii din Orient ai Porții, mongoli sau persani — era acum reluată : alături de liga, proiectată în 1583 de Venetia și Vatican, era luată în considerație posibilitatea unei alianțe cu perșii². După cum am văzut mai sus, războiul turco-persan era considerat de Ivașcu Goleșcu ca o împrejurare deosebit de favorabilă pentru desfășurarea cu succes a operațiunilor militare, iar colaborarea cu căpeteniile georgiene nu era exclusă.

În unele din aceste planuri, făurite de la un capăt la altul al Europei, se subliniază rolul pe care erau chemate să-l joace popoarele subjgate de turci din sud-estul Europei. Astfel, căpitanul de la Noue (1531 — 1591), un apropiat al regelui Henric al IV-lea al Franței, arăta necesitatea de „traiter avec les Valaques et les Moldaves, qui sont suiets aux Turcs et néannois grands ennemis, pour la souvenance qu'ils ont des maux fraîchement reçeus”³. De altminteri, întreaga lume balcanică se pregătea de luptă și, alături de solicitările de sprijin armat adresate statelor europene, se întîlnesc afirmări răsperate ale valorii militare și rolului ce urmau să-l joace în războiul proiectat, popoarele balcanice. Este vrednică de subliniat, în această privință, apropierea dintre soluțiile militare oferite de proiectul lui Goleșcu și cele cuprinse în planul alcătuit pe la 1580, de un român din Balcani, Pameriano Pofostrati. Dacă certitudinea reușitei îi era dată lui Ivașcu de colaborarea popoarelor balcanice la acțiunea ce urma să fie întreprinsă de Austria, Polonia și Rusia, Pofostrati ținea să sublinieze în fața Signoriei din Venetia că „tutta la speranza di vincere il nemico devessi collocare nella virtù et favore delli popoli di quelli paesi et non in moltitudine di stranieri”⁴.

În ce privește prezența Rusiei printre puterile care urmau să participe, potrivit planului lui Goleșcu, la coaliția antiotomană, ea se explică, desigur și prin legătura stabilită în chip obișnuit de către contemporani între politica Moscovei și acțiunile militare ale cazacilor îndreptate împotriva Porții⁵.

În prezent nu se cunosc alte detalii asupra planului boierului muntean. Dealtminteri Ștefan Báthory, regele Poloniei, către care se îndreptau mai ales nădejdiile lui Goleșcu, era lipsit de mijloacele necesare pentru organizarea unei campanii anti-otomane⁶. Proiectul lui Ivașcu Goleșcu

¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 248.

² R. Ciocan, *Etienne Báthory et l'idée de croisade, în Balcania*, VIII (1945), p. 169.

³ T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914, p. 122.

⁴ Al. Ciorănescu, *Documente privilegiate la istoria romnilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 84.

⁵ E. Stănescu, *Colaborarea militară dintre romni și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în „Studii”, nr. 3, VIII (1954), p. 136.

⁶ R. Ciocan, *op. cit.*, p. 169. În decembrie 1584, boierul muntean își sfîrșea viața în Moldova ; v. inscripția de pe piatra mormintului său de la m-rea Bistrița la N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romniei*, I, București, 1905, p. 39—40, unde se dau și alte informații în legătură cu pribegia lui Goleșcu.

rămîne un izvor însemnat pentru istoria concepțiilor de politică externă romînești și explică solidarizarea, în anumite limite, a marii boierimi cu ridicarea în arme a lui Mihai Viteazul¹.

РУМЫНСКИЙ ПРОЕКТ АНТИТУРЕЦКОЙ КОАЛИЦИИ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XVI В.

РЕЗЮМЕ

Одно из донесений папского нунция в Польше А. Болоньетти от 1583 г., опубликованное Е. Кунце в *Monumenta Poloniae Vaticana*, т. VI, стр. 499—503, содержит обширный проект создания антитурецкой коалиции, изложенный валахским боярином Ивашку Голеску в беседе с католическим прелатом. Автор проекта был раньше одним из виднейших деятелей политической жизни Валахии и играл важную роль во время правления господарей Александру-Мирчи и Михни II. Однако восшествие на престол господаря Петру Черчела в 1583 г. заставило его покинуть родину. В деятельности Ивашку привлекает внимание поддержка, оказанная им господарю Александру-Мирча (1568—1577) — правление которого характеризовалось полным повиновением по отношению к Порте — в критических для валахского господаря обстоятельствах, созданных антитурецкими действиями молдавского господаря Иоана (1572—1574).

Новые особо жестокие формы, которые приобрело турецкое господство в последнюю четверть XVI в., подорвали старое турецко-боярское сотрудничество и заставили бояр ориентироваться на политику антитурецкой борьбы. Проект, предложенный Ивашку Голеску, представляет собой одно из первых проявлений этой новой позиции.]

UN PROJET ROUMAIN DE COALITION ANTIOTTOMANE DE LA FIN DU XVIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Un rapport de 1583 du nonce apostolique en Pologne, A. Bolognetti — publié par E. Kuntze dans *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. VI, pp. 499—503 — contient un ample projet de coalition antiottomane présenté par le boyard valaque Ivașcu Goleșcu au cours d'un entretien avec le prélat catholique. L'auteur du projet avait compté parmi les personnalités politiques marquantes de la Valachie et joué un rôle important sous les règnes d'Alexandru-Mircea et de Mihnea II, mais l'accession au trône de Petru Cercel, en 1583, l'avait contraint à s'exiler. Ivașcu s'était

¹ Pentru atitudinea marii boierimi față de lupta lui Mihai Viteazul, v. pe larg E. Stăncescu, *Les problèmes de l'état féodal sous le règne de Michel le Brave*, p. 65 și urm.

distingué par les services rendus à Alexandru-Mircea (1568—1577) — (dont le règne fut marqué par une parfaite soumission à la Porte) — en des circonstances critiques pour le voïvode valaque, dues aux actions, hostiles aux Turcs, du voïvode Ioan de Moldavie (1572—1574).

Les nouvelles formes, particulièrement brutales, adoptées par la domination ottomane à la fin du XVIe siècle minaient la vieille collaboration entre Turcs et boyards et déterminaient ces derniers à s'orienter vers un programme de lutte antiottomane. Le projet présenté par Ivaşcu Golescu est l'une des premières manifestations de cette nouvelle attitude.

CU PRIVIRE LA RELAȚIILE LUI VLAD ȚEPEȘ CU TRANSILVANIA ÎN ANII 1456—1458

DE

GUSTAV GÜNDISCH

În Arhivele Statului din Sibiu se păstrează două documente din anii 1457 și 1458 privind relațiile între Țara Românească și Transilvania în timpul lui Vlad Țepeș. Ambele documente au rămas pînă acum inedite și necunoscute cercetătorilor care s-au ocupat cu istoria acestor legături. Totuși, îndeosebi conținutul unuia din aceste documente merită o analiză mai amănunțită, deoarece contribuie la lămurirea politicii lui Vlad Țepeș față de Transilvania și mai ales față de orașele Brașov și Sibiu la începutul domniei sale, despre care există numai informații foarte vagi. De asemenea, din ambele documente, pe care le reproducem în anexă cu textul lor original, se pot culege unele completări la informațiile cuprinse în documentele slavo-române din Arhivele Statului din Brașov¹, întrucît ele vor ilustra unele împrejurări în mod mai precis și vor permite o datare mai sigură a unora din piesele acestei colecții, în marea lor majoritate nedatate.

Ambele documente, la care ne referim, au fost emise de Mihail Szilágyi, cumnatul lui Jancu de Hunedoara. Ele se află în fondul „Nova Collectio posterior” al arhivei din Sibiu, unde au fost inventariate abia pe la anul 1914. Astfel se explică cum au putut scăpa rîvnei unor cercetători de specialitate ca N. Densușianu, I. Bogdan, N. Iorga, A. Veress și alții. De altfel documentele nu s-au păstrat în original, ci numai în copii contemporane și sînt scrise pe cele două contrapagini ale unei coale de hîrtie simplă, fără filigran, de mîna aceluiași copist, probabil notarul de atunci al orașului și al provinciei de la Sibiu². Scrisul are caracterele cursivei documen-

---

¹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1903.

² Arhivele Statului Sibiu, Nova Collectio posterior V, nr. 1850 recto și verso.

tare din secolul al XV-lea, folosite în actele emanate din cancelarii săsești¹. În favoarea autenticității documentelor pledează criteriile lor interne.

Emitentul acestor documente, Mihail Szilágyi, a fost în calitatea sa de ban de Machov și căpitan al cetății Belgrad pe lângă Iancu de Hunedoara un factor însemnat în frontul antiotoman de pe Dunăre². Prin sora lui Elisabeta, soția lui Iancu, avea legături familiare strânse cu Huniazii. După moartea cumnatului său în tabăra victorioasă de la Belgrad (11 august 1456) Szilágyi a devenit un timp oarecare capul lagărului partizanilor familiei de Hunedoara, manifestându-se ca un susținător dirz al intereselor acestei grupări. Ea se recruta îndeosebi din nobilimea mică și mijlocie, îndreptată fiind împotriva oligarhiei nobiliare a Ungariei în frunte cu palatinul Ladislau Garai și voievodul Transilvaniei Nicolae Ujlaki, care, după demisionarea lui Iancu din postul de guvernator al țării și îndeosebi după moartea sa, se strânsese și mai mult în jurul tânărului rege Ladislau al V-lea³.

Szilágyi căuta să-și întărească poziția mai cu seamă în Transilvania, unde se putea sprijini pe cele mai însemnate din domeniile familiale ale Huniazilor, și unde împreună cu sora sa Elisabeta dispunea de partizani devotați din rîndurile nobilimii ardelenne, cum era de pildă Ioan Geréb de Vingard, Nicolae Erdély, Benedict Suki și alții. După execuția lui Ladislau de Hunedoara, nepotul său (16 martie 1457), pusă la cale de adversarii politici ai familiei, opoziția lui Szilágyi a crescut și mai mult. Acum el a trecut la organizarea fățișe a rezistenței împotriva oligarhiei dominante, dezlănțuind în mod deschis anarhia feudală.

Amănuntele acestei mișcări de răzvrătire a lui Szilágyi și a sorei sale, care a avut un rol foarte activ, sînt deocamdată insuficient cunoscute. Este însă evidentă intenția lor de a dobîndi în primul rînd preponderența în Transilvania, unde erau domeniile cele mai de seamă ale familiei. În acest scop Szilágyi s-a îndreptat mai întîi împotriva orașului Bistrița. Ca urmare a demisiei lui Iancu de Hunedoara din postul de guvernator, la 1 februarie 1453 regele Ladislau i-a donat acestuia orașul și districtul Bistriței⁴. În vara anului 1457 păturile înstărite ale orașului, nemulțumite cu această situație și revoltate de abuzurile noilor administratori ai orașului, s-au ridicat împotriva lor, izgonindu-i. Aceasta a provocat acțiunea lui Szilágyi. După un scurt asediu orașul a fost asaltat și incendiat, căpeteniile răzvrătirii refugiindu-se în ținutul Maramureșului⁵. Împotriva lui Szilágyi s-au ridicat apoi partizanii regelui Ladislau din Transilvania în frunte cu Osvald de Rozgony, comitele secuilor și căpitan al trupelor regale transilvane ajutat de orașul Sibiu și într-o măsură mai redusă și de Brașov.

¹ S. Jakó, *Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII—XV)*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. I, București, 1956, p. 215.

² V. Fraknoi, *Szilágyi Mihály*, Budapesta, 1913.

³ *Istoria României*, vol. II, Edit. Academiei R.P.R., București, 1962, p. 478.

⁴ E. Hurmuzaki și N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea a 2-a, București, 1891, p. 24.

⁵ Aceste evenimente sînt dezvoltate mai pe larg în lucrarea lui A. Berger, *Die Hunyadiburg in Bistritz*, în *Nörsner Gabe 1928*, Bistrița, 1928, p. 12—15 cu datarea precisă a evenimentelor în a doua jumătate a anului 1457.

S-au efectuat concentrări armate și s-a procedat la asedierea cetății Diod și orașului Bistrița¹. Situația creată în Transilvania se oglindește oarecum într-o scrisoare adresată sibiienilor la data de 27 septembrie 1457 din Győr de către sfatul nobiliar însărcinat cu conducerea treburilor în Ungaria pe timpul absenței lui Ladislau al V-lea din țară, aflat atunci în drum spre Praga. Prin această scrisoare sașii (universi et singuli Saxones partium Transilvanarum) sînt invitați să participe prin delegați la dieta convocată pentru ziua de 1 noiembrie la Pesta. Concomitent, reprezentanții marii nobilimi adresează sașilor un apel în care le cere să nu dea curs încercărilor de dezbinare și să contribuie la pacificarea Transilvaniei².

Cu toate acestea războiul partidelor oponente continua. Cu 12 zile în urmă, la 9 octombrie 1457, îl găsim pe Szilágyi efectuînd asediul Sibiului³. După eșuarea asediului, Szilágyi s-a stabilit la Sighișoara, care oraș i se alăturase probabil. De aici s-a îndreptat împotriva lui Osvald de Rozgony, care a venit astfel într-o situație critică. La 21 octombrie regele Ladislau interveni din Praga în favoarea lui și ordonă brașovenilor să acorde lui Osvald de Rozgony, comitele secuilor, tot sprijinul lor, deschizîndu-i în caz de nevoie porțile orașului⁴. Scrisoarea lasă impresia că brașovenii ar fi zăbovit să se alăture partizanilor regelui, cu toate că mai tîrziu Osvald de Rozgony a atestat orașului Brașov sprijinul primit în acest timp.

La Sighișoara, Szilágyi a rămas mai multe săptămîni, urmărind mai departe scopurile sale politice. Din Sighișoara a redactat și una din scrisorile, de care ne vom ocupa în rîndurile ce urmează.

În acest conflict, voievodul Țării Romînești, Vlad Țepeș, după cum rezultă din primul din cele două documente depistate, a luat și el atitudine și s-a situat de partea lui Szilágyi. După cum se știe, încă de pe timpul pribegiei sale, Vlad s-a bucurat ca pretendent la domnie de sprijinul activ al lui Iancu de Hunedoara⁵. El se găsește în suita acestuia pe la sfîrșitul lui martie 1456, cum relatează cronicarul Ioan de Thurocz, cînd s-a pus la cale, la Pesta, o împăcare între Ulrich Cillei, capul de atunci al oligarhiei nobiliare din jurul tînarului rege, și Iancu de Hunedoara⁶. Împrejurările politico-militare favorabile în legătură cu pregătirile pentru depresturarea cetății Belgrad, precum și înfrîngerea suferită de Mahomed al II-lea sub zidurile acestei cetăți i-au oferit lui Vlad prilejul să răstoarne domnia lui Vladislav al II-lea în Țara Romînească, care fără sprijinul lui Iancu nu se putea menține. La data de 3 iulie 1456 situația lui Vlad era deja de așa fel, încît Iancu de Hunedoara i-a putut încredința apărarea sudului Transilvaniei în timpul absenței contingentelor militare locale, chemate să

¹ L. I. Marienburg, *Kleine siebenbürgische Geschichte*, Pesta, 1806, p. 213 și K. Szabó, *Székely oklevéltár*, vol. I, Cluj, 1872, p. 175.

² G. Fejér, *Authentia et vis probandi diplomatum*, Buda, 1838, p. 165.

³ S. Barabás, *Codex diplomaticus comitum Teleki*, vol. II, Budapesta, 1895, p. 66.

⁴ L. I. Marienburg, *op. cit.*, p. 212. Szabó, *op. cit.*, vol. I, p. 174.

⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 465.

⁶ Cronica este publicată de I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, vol. I, Viena, 1746, p. 268. Aici evenimentul este greșit atribuit anului 1453.

facă față pericolului turcesc¹. La 22 august Vlad s-a instalat definitiv ca domn al Țării Românești².

Deja cu două săptămâni în urmă Vlad, care în această acțiune s-a bucurat cel puțin de sprijinul moral al brașovenilor, încheiase cu orașul Brașov și districtul Bîrsei o convenție menită să-i asigure ajutorul lor împotriva turcilor și un refugiu la Brașov, dacă turcii sau adversarii săi interni îl vor sili să părăsească domnia. În schimb Vlad a acordat brașovenilor comerț liber în toată Țara Românească, cu condiția ca diferențele ivite să se judece în fața domnului sau în fața delegaților săi numiți în acest scop, respectîndu-se principiul ca cei nevinovați să nu fie arestați în locul celor vinovați. Tratatul prin care s-a ajuns la acest acord s-a dus la Tîrgoviște, unde a fost de față o delegație din Brașov și din Țara Bîrsei³. Cu orașul Sibiu Vlad Țepeș a putut încheia concomitent o convenție similară, așa cum reiese din documentul emis la 14 martie 1457. Nu se cunoaște însă, dacă și cu sibienii a fost stipulat principiul comerțului liber în Țara Românească⁴.

În orice caz înțelegerea n-a fost de lungă durată. Deja la 17 decembrie 1456 Ladislau de Hunedoara, în calitatea sa de căpitan general al Ungariei, solicita sprijinul brașovenilor pentru pretendentul Dan, susținut de regele Ladislau împotriva lui Vlad Țepeș, care, cum se spune în scrisoarea citată, în pribegie ar fi promis multe, acum însă ar cauza regelui Ladislau neplăceri și daune, abătîndu-se de la fidelitatea promisă⁵. Din documentul publicat în anexa nr. I știm că Dan deja la acea dată a fost susținut de brașoveni și se afla în mijlocul lor⁶. Iar sibienii adăpostiseră în ținutul Amlașului pe un alt pretendent, fapt pentru care au fost preveniți cu cuvinte aspre de către Vlad Țepeș, care le-a reproșat, între altele, că în timpul pribegiei sale ar fi vrut să-l prindă la Geoagiu și să-l lichideze⁷.

S-a discutat mult asupra motivelor care ar fi putut da naștere dușmăniei atât de evidente, cum a fost aceea dintre Vlad și orașele comerciale din sudul Transilvaniei, lovite de acum înainte de atacurile tot mai crescînde ale puternicului voievod. Din partea lui Vlad această atitudine dușmănoasă ar fi ușor de înțeles. Faptul că în imediata vecinătate a lui se adăpostiseră rivali și pretendenți la domnie poate să explice cu prisosință replicile vehemente ale acestuia. Ce a putut însă îndupleca conducerile celor două orașe situate la cele mai însemnate trecători din Transilvania în Țara Românească să se pună într-un asemenea dezacord cu Vlad Țepeș? Motivele

¹ E. Hurmuzaki și N. Iorga, *Documente privitoare la istoria romînilor*, București, 1911, p. 44.

² *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 465.

³ E. Hurmuzaki și N. Iorga, *op. cit.*, p. 45.

⁴ „Vobiscum parare bonum et inviolabilem fenus, ita ut inimicis essetis inimici” a propus Vlad sibienilor. E. Hurmuzaki și N. Iorga, *op. cit.*, p. 47, Bogdan, *op. cit.*, p. 318 și M. Andronescu, *Repertoriul documentelor Țării-Romînești publicate pînă azi*, vol. I, București, 1937, p. 83 indică ca destinatar al acestei scrisori în mod greșit pe consiliul comunal din Brașov. Documentul este de fapt adresat sibienilor.

⁵ E. Hurmuzaki și N. Iorga, *op. cit.*, p. 45.

⁶ „Quod predicta civitas Brassoviensis et inhabitatores terre Barca quendam Dan, ... in eorum medio non tenebunt...” — vezi anexa nr. I.

⁷ E. Hurmuzaki și N. Iorga, *op. cit.*, p. 47.

acestor diferende nu pot fi căutate decât în noua politică comercială protecționistă inaugurată de Vlad Țepeș, care la un moment dat s-a izbit de concepțiile monopoliste ale orașelor Sibiu și Brașov. Această interpretare a sus-indicatului fenomen istoric a fost făcută pentru prima dată în volumul II din noua sinteză a *Istoriei României*, unde se precizează cu drept cuvânt că natura diferendelor adânci între Vlad Țepeș și patriciatul sășesc din Sibiu și Brașov „decurge din raporturile comerciale”¹. Ca punct de plecare pentru înțelegerea acestui fenomen i s-a oferit lui Barbu Cămpina, care și-a dat primul seama de natura acestei probleme, documentul lui Vlad Țepeș din 7 octombrie 1476, dat din Brașov în ajunul preluării celei de-a doua domnii de către acesta². Prin acest document Vlad acorda din nou brașovenilor dreptul de a face comerț liber în Țara Românească conform așezământului dat de voievodul Mircea : „Ca deacum înaintea scala ce a fost să nu mai fie nicăiri în țara domniei mele, ci să fie slobod și volnic fiecare om, să facă negoț și să cumpere și să vinză, fără scală”³. Un interes deosebit a stîrnit lui Barbu T. Cămpina, în legătură cu aceasta, noțiunea de „scală”. Din argumentația voievodului rezultă în mod firesc că brașovenii s-au izbit odinioară de acest regim al „scalei”, nou introdus, care le-a pricinuit desigur multe neajunsuri. Acum, cînd Vlad avea absolută nevoie de sprijinul lor, brașovenii au găsit momentul potrivit să-l silească să abandoneze acest regim. Ce înscamnă în această legătură cuvîntul „scală”? Ioan Bogdan, în glosarul său la ediția documentelor slave din Brașov, a explicat cuvîntul scală = schelă în mod derivat, cu „taxă de vamă la descărcarea mărfurilor”⁴. Sensul cuvîntului poate fi însă înțeles mai amplu și cu un conținut mai complex. El trebuie pus în concordanță cu ceea ce se înțelegea în lumea feudalismului dezvoltat din apus sub denumirea de „depositorium”, „ius stapulae”, „ius emporii”, adică dreptul acordat unui oraș de a constrînge pe fiecare negustor de mărfuri să desfășoare mărfurile sale un timp oarecare în oraș, acordîndu-se negustorilor indigeni dreptul de preempțiune⁵. Este deci acel monopol comercial care a asigurat centrelor comerciale ardelenne Sibiu și Brașov, începînd din ultimul sfert al secolului al XIV-lea și pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, supremația economică covârșitoare în aceste părți, bazată aproape exclusiv pe acest drept de depozit în relațiile comerciale cu Țara Românească și Moldova.

Ajuns la domnie, Vlad, care în timpul pribegiei sale îndelungate prin orașele Transilvaniei și Ungariei a avut prilejul să cunoască mai îndeaproape influențele și urmările avantajoaase ale acestui regim comercial monopolist asupra economiei unei țări, s-a hotărît să adopte acest drept de

¹ *Istoria României*, vol. II, p. 468.

² I. Bogdan, *op. cit.*, p. 95 — 97. — Mă simt obligat față de memoria lui Barbu T. Cămpina să relev aici că dînsul mi-a semnalat importanța acestui document într-o discuție din 1958 asupra raporturilor dintre Vlad Țepeș și orașele sășești din Transilvania.

³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 96—97.

⁴ *Ibidem*, p. 392.

⁵ E. Haberkern și J. Fr. Wallach, *Hilfswörterbuch für den Historiker*, Berlin, 1935, p. 532 ad vocem. — S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI*, București, 1958, p. 251.

depozit și la el în țară. Aceasta rezultă limpede din conținutul documentului sus-indicat, unde introducerea regimului „scalei” în Țara Românească este mărturisită, instituindu-se astfel o politică protecționistă în favoarea comerțului indigen. Desigur s-au fixat deja de atunci târgurile unde urma să se efectueze schimbul de mărfuri cu negustorii străini în condițiile regimului de „scală”, fără însă ca ele să fie indicate în document. Putem bănuși în ce locuri au fost stabilite. Căci în anul 1517 Neagoe Basarab a limitat comerțul brașovenilor în Țara Românească la târgurile Cîmpulung, Tîrgoviște și Tîrgșor, unde aceștia trebuiau să-și desfacă mărfurile și să facă cumpărăturile cu ridicata¹. Probabil în aceleași locuri au fost instituite și „iarmaroacele” lui Vlad Țepeș². Orașul Cîmpulung, de pildă, era încă în secolul al XVII-lea locul preferat pentru desfacerea și achiziționarea de mărfuri ale negustorilor sibieni, cum relatează cronicarul Gheorghe Kraus în ale sale date autobiografice din „Siebenbürgische Chronik”³.

Sîntem de părere că primele încercări făcute în această direcție de Vlad datează încă din iarna anului 1456—1457, deoarece numai astfel măsurile ostile luate de brașoveni și sibieni în acest timp împotriva lui Vlad capătă explicarea lor firească. În decursul anului 1457 sau poate chiar încă în decembrie 1456 brașoveni susțin cauza lui Dan împotriva lui Vlad Țepeș, iar în primele luni ale anului 1457 sibienii instalează la Amlaș pe un alt pretendent la domnia Țării Românești în persoana aceluși „sacerdos Wolachorum”, care în mod ipotetic se identifică în general cu Vlad Călugărul. Aceste măsuri firește că au fost primite de Vlad ca o sfidare deosebită la adresa lui, avînd în vedere că abia cu cîteva luni înainte atît brașovenii, cît și sibienii încheiaseră convențiile sus-amintite cu voievodul muntean. Sibienii au întins arcul și mai mult. Ei au instalat pe pretendent chiar la Amlaș, domeniu care încă aparținea pe atunci ca feud voievodului Țării Românești. Afară de aceasta, doi cetățeni de vază ai orașului, Petru de Roșia și Peterman, și-au procurat din partea pretendentului un titlu asupra vămilei de la Rucăr și Brăila, căutînd astfel să aducă sub controlul negustorilor sibieni ambele capete ale marelui drum comercial, care lega Transilvania de porturile de la Dunărea de jos⁴.

Unul din acești sibieni, Petru de Roșia, aparținea păturii nobiliare din sînul sașilor, acelor „greavi”, care, în parte, tindeau să obțină moșii în afara teritoriului privilegiat din sudul Transilvaniei, unde s-au contopit apoi cu nobilimea feudală maghiară. Alții s-au stabilit în oraș și s-au ocupat cu comerțul, amestecîndu-se astfel cu patriciatul comercial săsesc. Petru de Roșia și-a extins activitatea sa în ambele direcții; a fost inițial jude regal al scaunului Noerich, iar în anii 1456—1460 și 1466—1467

¹ R. Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, București, 1957, p. 125.

² Despre „iarmaroacele de graniță” din timpul lui Vlad Țepeș vezi *Istoria României*, vol. II, p. 468.

³ *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus 1608—1665*, vol. I, Viena, 1862, p. 12.

⁴ E. Hurmuzaki și N. Iorga, *op. cit.*, p. 45.

judu regal al Sibiului. În ultimul an a fost în același timp și primar al orașului¹. Prin donații și, probabil, angajat în afaceri comerciale el a strâns o avere considerabilă. A căzut în dizgrație, ca urmare a participării sale la răscoala nobililor împotriva regelui Matei Corvin din toamna anului 1467, fiind executat în piața Sibiului². Celălalt sibian, Peterman, este fiul unui alt Peterman originar din Cîmpulungul Țării Românești. Regele Sigismund donase acestuia, precum și fiilor săi Iacob și Peterman în anul 1433, „prodescensu” satul Noul Român, situat pe Olt, și un alt sat din jurul Sibiului, a cărui nume nu se specifică în actul de donație³. „Pro descensu” arată, în această legătură, probabil, că au căpătat danii în Transilvania pentru retragerea lor din Țara Românească, de unde au fost nevoiți să plece de teama turcilor, suferind pierderi, întrucît au fost partizani ai grupului antio-toman condus de Pan al II-lea. Peterman cel tînăr a obținut în anul 1451, împreună cu fratele său, averea renumitului argintar Sigmund Walach din Wiener-Neustadt, după ce ambii reușiseră să dovedească în baza unui act oficial emis de consiliul comunal din Sibiu gradul lor de rudenie foarte apropiat cu acest Sigmund⁴. Peterman, care apare și ulterior încă în documentele sibiene, poate fi considerat ca făcînd parte din rîndurile patriciatului comercial al orașului.

Din cele de mai sus rezultă că pătura conducătoare a orașului Sibiu a căutat să păstreze și să întărească cu mai multă energie decît brașovenii, cărora le ajuta situația lor geografică mai avantajată, poziția lor în comerțul cu Țara Românească, intenționînd chiar să obțină stăpînirea asupra celui mai însemnat drum comercial, care lega Transilvania cu gurile Dunării. Astfel de intenții au întîmpinat însă în primul rînd împotrivirea firească din partea voievodului muntean, care răspunsese în curînd cu un atac vehement asupra împrejurimilor Sibiului. Probabil cu această ocazie au fost devastate între altele localitățile Tălmăciu, Cașolt, Hozman și Noul, menționate într-o formă mai mult sau mai puțin denaturată în diversele redactări ale narațiunilor germane despre Vlad Țepeș⁵. Atacul lui Vlad împotriva orașului Sibiu, urmat firește de atacuri împotriva brașovenilor, s-a împletit cu acțiunea lui Mihail Szilágyi îndreptată împotriva regelui Ladislau al V-lea și aderenților săi din Transilvania. Există fără îndoială o interdependență între cele două

¹ G. Severt, *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, vol. 12, 1874, p. 211.

² Despre Petru de Roșia, Fr. Schuller, *Beiträge zur äusseren Geschichte der Erbgrafen der sieben Stühle*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, vol. 12, 1874, p. 211.

³ Originalul documentului donațional se află în arhiva orașului austriac Bruck a. L.; o fotocopie se află în posesia noastră.

⁴ După însemnarea din protocolul consiliului comunal din Wiener-Neustadt din arhiva orașenească; o copie după această însemnare se află în posesia noastră. Vezi și G. Gündisch, *Zur deutschen Vergangenheit von Cimpulung (Langenau)*, în *Deutsche Forschung im Südosten*, 1, 1942, p. 253—259.

⁵ I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896; Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad Drakul*, București, 1903; J. Bleyer, *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelmi szemponjtábol* (Viața și operele lui Mihail Beheim din punct de vedere al istoriei maghiare), Budapesta, 1902; C. Karadja, *Incunabilele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș, în Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 196—206.

acțiuni. Elementul care a legat pe cei doi oameni politici a fost desigur în primul rînd comunitatea lor de interese față de regele Ladislau. Sîntem însă îndreptățiți a crede că între ei au existat și legături de rudenie. În scrisoarea emisă la 1 decembrie în localitatea Rucăr, fără să se indice anul, scrisoare care în baza documentului publicat în anexa I poate fi atribuită acum ¹ cu siguranță anului 1457, Vlad vorbește în două rînduri de „fratele meu mai mare” sau de „fratele meu Mihail Szilágyi”. La rîndul lui, Szilágyi în documentul sus-amintit îl menționează pe Vlad în repetate ori ca „fratrem nostrum”. Aceasta indică doar o oarecare rudenie ².

În toamna anului 1457 conflictul între facțiunea Huniazilor în frunte cu Elisabeta de Hunedoara și fratele ei Mihail Szilágyi pe de o parte și aderenții regelui Ladislau pe de altă parte s-a intensificat și mai mult, ajungîndu-se, cum am arătat, chiar la ciocniri armate ³. La 9 octombrie, pe cînd Szilágyi asedia orașul Sibiu, acesta a acordat aliatului său Nicolae Erdély posesiunile nobilului Nicolae de Oena-Sibiului, care rămăsese fidel regelui Ladislau ⁴.

Pentru aplanarea acestui conflict, în care Vlad Țepeș s-a situat de partea lui Szilágyi, atacînd orașele Sibiu și Brașov, regele Ladislau a delegat ca negociator al lui în Transilvania pe Albert, vicecancelar regal și preposit al episcopiei din Eger. Începerea tratativilor a fost oarecum tergiversată din partea sibienilor, care au atacat prin surprindere delegații trimiși de către Huniazi, ucigîndu-i împreună cu toți însoțitorii ⁵. Nu se știa pînă în prezent, dacă, în urma intervenției din partea sibienilor, înțilnirea vicecancelarului Albert cu reprezentanții facțiunii în opoziție a mai avut loc, și, în caz afirmativ, la ce rezultate s-a ajuns. Abia din documentul publicat în anexa I reiese că vicecancelarul Albert a mijlocit într-adevăr o convenție între regele Ladislau și Szilágyi ca exponent al Huniazilor, convenție care impunea ambelor părți litigioase un armistițiu fixat pe durata de 23 noiembrie 1457 pînă la 2 februarie 1458 ⁶.

Tratativilor pentru încheierea armistițiului au fost duse desigur la Sighișoara, unde Szilágyi se afla în ziua de 23 noiembrie, data începerii armistițiului. În vederea tratativilor el a convocat aici și pe reprezentanții voievodului muntean, cu care colabora în acest timp. Este natural că armistițiul, odată încheiat, trebuia să aibă valabilitate și pentru Vlad Țepeș. Din această cauză Szilágyi s-a străduit să aplaneze concomitent și conflictul existent între Vlad și orașul Brașov. În acest scop au fost citați la Sighișoara și delegați din partea brașovenilor.

¹ A se vedea expunerile noastre de mai jos.

² Pentru înțelesul mai larg al denumirii „frater” în documentele contemporane vezi și documentul din 12 septembrie 1458 al regelui Matei Corvin, care vorbește aici de Mihail Szilágyi ca de „fratris et avunculi nostri”, Arhivele Statului Brașov, privilegiul nr. 147. La 8 octombrie 1458 îl denumește numai ca „fratrem nostrum”, Arhivele Statului Sibiu, U. II, nr. 192.

³ *Istoria României*, vol. II, p. 478, se vorbește numai de izbucnirea iminentă a luptelor feudale între cele două tabere.

⁴ S. Barabás, *op. cit.*, p. 66.

⁵ V. Fraknói, *op. cit.*, p. 47.

⁶ Noțiunea de armistițiu este redată de Szilágyi cu cuvintele „treugas pacis, que paci perpetue preambula esse consueverunt”, vezi anexa I.

La negocierile care s-au purtat în această direcție la Sighișoara, voievodul Vlad era reprezentat printr-o delegație compusă din boierii Stoica, Stan și Dan. În document nu se specifică dregătorii deținute de delegați, dar Stoica este desigur identic cu paharnicul lui Vlad, menționat în documentele lui din 5 martie 1458 și din 20 septembrie 1459¹. Stan poate fi identificat cu acel Stan al lui Negrea, care între anii 1451—1456 apare în listele de martori ale documentelor emise de Vladislav al II-lea și în anul 1457 sub Vlad Țepeș. La 5 martie 1458 și 20 septembrie este atestat ca vornic². În schimb, numele lui Dan nu apare între sftetnicii cunoscuți ai lui Vlad Țepeș. Din partea orașului Brașov și a districtului Bîrsei a fost delegat la negocieri preotul din Brașov Johannes Reudel, care a reprezentat acest oraș în repetate rânduri în misiuni politice dificile³.

Negocierile au fost purtate în prezența și cu mijlocirea lui Mihail Szilágyi și s-au încheiat cu un acord deplin. În urma unei convenții scrise brașovenii își asumau obligația să îndepărteze din mijlocul lor pe pretendentul Dan și să nu-l sprijine în nici un fel. Totodată au consimțit că vor respecta și stipulațiunile prezentului armistițiu cu privire la voievodul Țării Românești, atît timp cît nu vor primi alte dispoziții din partea regelui. În sfîrșit, delegația brașoveană a promis că la reîntoarcere se va aplica sigiliul orașului pe reversul actului încheiat. Lui Vlad i-a fost impusă respectarea întocmai a armistițiului. Iar Szilágyi s-a angajat față de brașoveni să intervină direct dacă Vlad Țepeș sau oamenii săi ar călca într-un mod oarecare învoiala la care s-a ajuns.

Probabil că pentru mijlocirea acestui acord, care pentru comerțul brașovean era de o însemnătate vitală, și poate pentru a stinge oarecare obligații în legătură cu confiscări de averi făcute unor fugari din Țara Românească, brașovenii au făgăduit lui Szilágyi în scris, încă la Sighișoara, să-i plătească suma enormă de 10 000 florini aur într-un termen foarte scurt. De fapt ei s-au achitat de această obligație în curs de două săptămîni. La data de 8 decembrie 1457 Szilágyi a confirmat brașovenilor primirea acestei sume considerabile⁴.

Vlad Țepeș a fost imediat înștiințat de delegații săi despre cele hotărîte la Sighișoara. Din fericire ni s-a păstrat în scris poziția lui față de această înfăptuire. Ea este inclusă în acel document datat din Rucăr la 1 decembrie, căruia îi lipsește anul emiterii sale⁵. Pînă în prezent data exactă a acestei scrisori nu a fost stabilită și au existat oarecare contro-

¹ *Documente privind istoria Romniei*, veacul XIII, XIV, XV, B. Țara Românească (1247—1500), București, 1953, p. 130 și 131. P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, vol. I. Documentele interne (1369—1490), București, 1938, p. 235—236. Stoica armășul din documentele nedatate ale lui Vlad Țepeș (Bogdan, *op. cit.*, p. 91—92,) este probabil identic cu acesta.

² *Documente privind istoria Romniei*, veacul XIII, XIV, XV, p. 125—131.

³ Despre activitatea lui Johannes Reudel vezi date mai ample la Fr. W. Seraphin, *Das Taufbecken in der Kronstadter Stadtpfarrkirche*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, vol. XXXIV, 1907, p. 169—189.

⁴ Szilágyi a atestat brașovenilor primirea sumei indicate „quibus nobis simul et semel in civitate Segeswar iuxta contenta literarum ipsorum et termino per nos ipsi assignato solvere obligabuntur”, Arhivele Statului Brașov, colecția Schnell II, nr. 15.

⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 93.

verse privitoare la ea ¹. În lumina celor expuse mai sus este acum clar că avem a face în scrisoarea citată cu răspunsul direct al lui Vlad la hotărârile luate la Sighișoara. Data precisă nu mai poate fi acum pusă la îndoială. Ea a fost emisă la 1 decembrie 1457. Faptul că Vlad se afla la acea dată la Rucăr ne arată de altfel importanța acordată de voievod acestor tratative, el ieșind în întâmpinarea delegațiilor săi aproape pînă la granițele țării. Vlad Tepeș a confirmat cu această scrisoare, adresată „pîrgarilor din Brașov și tuturor birsenilor”, acordul încheiat la Sighișoara: „Și să vă fie cunoscut domniilor voastre că de toate cîte mi-a poruncit stăpînul și fratele Mihail Siladi vreau să mă țin”. Totodată, voievodul a asigurat brașovenilor libertatea comerțului în Țara Romînească, solicitată de aceștia în tratativele premergătoare încheierii acordului, bucurîndu-se în această privință probabil și de sprijinul lui Szilágyi. În același timp, pe bază de reciprocitate, Vlad Tepeș cere pentru negustorii Țării Romînești libertatea comerțului în Transilvania: „Așisderea și oamenii noștri să meargă slobozi la voi, fără nici o pagubă”. Așa cum la Sighișoara delegații brașoveni s-au obligat să respecte învoiala cu Vlad numai atît timp cît nu vor avea alte dispoziții din partea regelui Ladislau, tot așa și Vlad Tepeș a făcut dependentă respectarea acordului cu orașul Brașov de durata armistițiului dintre Szilágyi și oraș.

Situația politică, care a determinat la Sighișoara încheierea armistițiului între regele Ladislau și aderenții lui pe de o parte și Elisabeta de Hunedoara și Mihail Szilágyi pe de altă parte, s-a schimbat îndată. Deja la 23 noiembrie 1457, chiar în ziua cînd armistițiul urma să intre în vigoare, s-a stins din viață, la Praga, tînărul rege Ladislau al V-lea. De fapt vestea morții n-a sosit în sudul Transilvaniei decît în preajma zilei de 9 decembrie, căci în aceeași zi comitele securilor, Oswald de Rozgony se adresa încă, din Brașov, cu o scrisoare lui Ladislau, cu intenția de a-i face cunoscut sprijinul de care s-ar fi bucurat din partea brașovenilor în toată campania sa împotriva lui Szilágyi, calificat de el, în ciuda armistițiului încheiat, drept „devastatorem et depredatorem fidelium vestre maiestatis”². Sosind între timp probabil vestea morții, scrisoarea lui Oswald de Rozgony n-a mai fost expediată și a rămas la Brașov.

Se pare că pe timpul interregnului, care a urmat morții lui Ladislau, brașovenii au adoptat o politică de expectativă. Cînd la 20 decembrie 1457 Ioan Geréb de Vingard, castelanul cetății Gurghiu, vărul lui Szilágyi, a solicitat birsenilor, în numele lui Szilágyi, plata censului anual, aceștia au zăbovit pe plata lui³. În februarie 1458 ei au trebuit să fie din nou somați să plătească censul restant⁴.

¹ I. Bogdan, *Vlad Tepeș și narațiunile germane*, p. 18 nota 1, a fixat de prima dată acest document în anul 1458, iar în ediția documentelor îl datează „c. 1458—1459”; Gr. Conduratu, *op. cit.*, p. 84 acceptă datarea cu 1458, N. Iorga, în *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. XV, 1, p. 52, nota 1, pledează pentru anul 1457, în alte lucrări avînd datarea cu 1456.

² L. J. Marienburg, *op. cit.*, p. 213. Originalul documentului se află în Arhivele Statului Brașov, colecția Fronius I, nr. 24.

³ Arhivele Statului Brașov, colecția Stenner, I, nr. 11.

⁴ *Ibidem*, colecția Fronius I, nr. 25.

Între timp Mihail Szilágyi făcea eforturi deosebite, pregătind terenul pentru ridicarea pe tronul Ungariei a lui Matei de Hunedoara, nepotul lui, care în ziua de 24 ianuarie a și fost ales rege. Szilágyi i-a fost atașat, pe timp de cinci ani, ca guvernator al Ungariei, avînd în vedere tinerețea regelui și greutățile ce va avea de întîmpinat. În acest timp relațiile între Vlad și brașoveni au fost, după cum se vede, bune. Aceasta rezultă din scrisorile adresate de Vlad în prima jumătate a anului 1458 brașovenilor, din care de fapt numai două sînt datate¹. Însă și din scrisorile nedatate unele trebuie atribuite acestei perioade de relații satisfăcătoare între cei doi parteneri.

În schimb lipsesc toate informațiile cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu orașul Sibiu în această perioadă. Sibienii, care înainte s-au manifestat ca adversarii cei mai intransigenți ai lui Szilágyi, au recunoscut totuși armistițiul încheiat². Se pare însă că nu s-a putut obține o normalizare a relațiilor între Vlad și orașul Sibiu, așa cum s-a întîmplat cu Brașovul. Antagonismele între cele două părți au zădărnicit probabil încheierea unui asemenea acord. Fricțiunile reciproce au continuat, astfel încît la 3 și 6 martie 1458 regele Matei Corvin și guvernatorul Szilágyi li s-au adresat cu două scrisori, avînd un conținut similar, care oglindesc indignarea cercurilor conducătoare din jurul tînărului rege față de atitudinea intransigentă a sibienilor în relațiile lor cu Vlad Țepeș. Sibienii sînt avertizați să înceteze imediat cu provocările la adresa lui Vlad, din partea căruia s-ar putea aștepta doar la pagube și mai mari. Voievodul Vlad ar fi fost invitat, de asemenea, să nu mai provoace pe sibieni. Dacă aceștia însă ar continua cu acțiuni dușmănoase împotriva lui Vlad, atît Matei Corvin, cît și Szilágyi n-ar mai întreprinde nimic în ajutorul lor³.

În a doua jumătate a anului 1458 se poate observa o răcire a relațiilor între Matei Corvin și Vlad Țepeș, care la început au fost, după cum s-a văzut, prietenoase. Atitudinea lui Matei Corvin față de Vlad în acest timp este fără îndoială determinată de tensiunea crescîndă dintre rege și unchiul său. Matei Corvin s-a eliberat în cursul verii de tutela copleșitoare a lui Szilágyi, destituindu-l din funcția de guvernator. Szilágyi s-a atașat acum taberei vechilor dușmani ai familiei de Hunedoara, cu care luase contact, uneltind împotriva regelui. În cele din urmă Matei Corvin a procedat la arestarea unchiului său, fapt care a fost făcut cunoscut de rege sibienilor la începutul lunii octombrie⁴. După cum era și firesc, această evoluție a atras după sine o oarecare răcire între Matei Corvin și Vlad, la care a contribuit probabil și patriciatul conducător al orașelor Brașov și Sibiu. În raport cu evoluția disensiunilor între Matei Corvin și Vlad se poate constata o apropiere crescîndă a acestor orașe de rege. În iulie 1458 regele Matei Corvin i-a asigurat pe brașoveni de menținerea privilegiilor lor orașenești, iar în august a avut loc împăcarea cu sibienii, care dobîndesc o grație pentru toate atrocitățile săvîrșite de ei cu prilejul răzvrătirilor din trecutul apropiat. La dieta din Se-

¹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 319 și 320.

² Arhivele Statului Sibiu, U., III, nr. 170.

³ E. Hurmuzaki și N. Iorga, *op. cit.*, p. 48—49.

⁴ I. A. Fessler, E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, vol. III, Leipzig, 1874, p. 16.

gedin, oraşul Sibiu a obţinut confirmarea dreptului de depozit acordat oraşului de regina Elisabeta în anul 1383 şi întărit de Sigismund în anul 1412¹.

Misiunea lui Benedict de Boithor, care la data de 10 septembrie 1458 a fost trimis de regele Matei Corvin, „in certis factis nostris et magne importancie rebus”, la curtea lui Vlad Ţepeş, trebuie considerată ca o încercare de a obţine o clarificare a situaţiei cu voievodul muntean². Ea n-a avut însă rezultatul dorit. Vlad a recurs în cursul iernii 1458—1459 din nou la măsuri protecţioniste în favoarea comerţului indigen, întrebuintînd îndeosebi împotriva braşovenilor acele metode drastice pomenite în scrisorile pretendentului Dan din 2 aprilie 1459 despre Vlad Ţepeş. Concomitent, Matei Corvin a început din nou manevra cu pretendentul Dan iniţiată de fratele său Ladislau de Hunedoara. Dan, la ordinul lui, s-a instalat din nou în ţinutul Braşovului. Dar aceste evenimente întrec deja cadrul ce şi-a propus această modestă contribuţie cu privire la relaţiile lui Vlad Ţepeş cu Transilvania în anii 1456—1458.

Al doilea document depistat de noi şi publicat în anexa II se referă la dreptul de azil pe care guvernatorul Mihail Szilágyi, în ciuda relaţiilor sale de rudenie şi prietenie cu Vlad Ţepeş, l-a acordat fugarilor din Ţara Românească. La 28 martie 1458, fiind la Lipova, el a ordonat „saşilor, secuilor, nobililor şi oamenilor celorlalte stări şi condiţii din oraşele Sibiu şi Braşov, precum şi celor aşezaţi în alte părţi ale Transilvaniei” să primească în mijlocul lor pe logofătul Mihail³ şi ceilalţi români, care vin cu voia lui „sub nostro nomine” împreună cu familiile lor şi cu toate bunurile din Ţara Românească şi Moldova în Transilvania, şi să nu le pricinuiască nici o daună.

Logofătul Mihail apare ca pribeag muntean în Transilvania şi într-una din scrisorile nedatate ale lui Vlad Ţepeş⁴. Din această scrisoare reiese că Mihail s-a oprit în pribegia sa un timp oarecare la Braşov, unde a fost urmărit de ura neîmpăcată a voievodului Vlad: „Se află printre voi acolo Mihail logofătul şi Pardoi. Eu pe toţi i-am iertat, dar pe aceştia nu-i iert”, scrie el braşovenilor, cerînd îndepărtarea lor din oraş şi ţinut. Joan Bogdan este de părerea, împărtăşită şi de noi, că acest logofăt Mihail pribeag ar fi identic cu logofătul cu acelaşi nume amintit în documentele emise de Vladislav al II-lea între anii 1450 pînă la 1456⁵.

¹ Arhivele Statului Braşov, Privilegii, nr. 170; Arhivele Statului Sibiu, U., III, nr. 170. Este semnificativ că confirmarea s-a efectuat la iniţiativa aceluia Osvald de Rozgony, cu care sibiienii au colaborat strîns în rezistenţa lor împotriva lui Szilágyi.

² Arhivele Statului Braşov, Privilegii, nr. 152.

³ În document este vorba de două persoane diferite, Mihail şi Lugefeth. Avînd în vedere că în alte două documente contemporane, citate mai jos, este amintit un logofăt Mihail pribeag la Braşov, emitem părerea că presupuşi Mihail şi Lugefeth sînt una şi aceeaşi persoană, admitîndu-se o greşeală a cancelariei lui Szilágyi, care a crezut că sub denumirea „Mihail, logofătul” se înţeleg două persoane diferite.

⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 90.

⁵ *Documente privind istoria României, loc. cit.*, p. 122—129. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, 212—235.

Documentul din anexa II face posibilă o datare mai precisă a scrierii fără dată a lui Vlad Țepeș, indicată mai sus, pe care I. Bogdan o aşază „c.1456—1458/59”. Un „terminus post quem”, pentru emiterea acestui document ne oferă scrisoarea lui Szilágyi din 28 martie 1458: la această dată logofătul Mihail încă nu se stabilise, după toate probabilitățile, cu domiciliul la Brașov, fiind necesară în acest scop intervenția lui Szilágyi. Dacă Vlad Țepeș intervine cu scrisoarea lui pentru îndepărtarea logofătului pribeag din Brașov, această scrisoare a fost emisă în orice caz ulterior. Dintr-un alt document aflăm și termenul înaintea căruia trebuie să fi fost emisă scrisoarea în cauză. Este un document al regelui Matei Corvin tot din anul 1458, unde logofătul Mihail este pomenit deja ca mort, căzînd victima urmăririlor continue din partea lui Vlad Țepeș¹.

Dar acest document al lui Matei Corvin poartă și el o datare nesigură. El este emis „feria sexta post festum beate Marie virginis” fără ca să precizeze mai exact sărbătoarea de care este vorba. Cu o oarecare certitudine documentul se poate însă atribui zilei de 12 septembrie 1458, deoarece în documentele ungare ale timpului „această sărbătoare, fără nici o altă precizare, este de obicei identică cu comemorarea nașterii Mariei”², adică în ziua de 8 septembrie. Argumentînd că averea decedatului pribeag ar aparține regelui, Matei Corvin reclama din partea consiliului comunal Brașov predarea acestei averi unor delegați trimiși ad hoc, specificîndu-se că logofătul ar fi avut numai în bani suma de 10 000 florini în aur.

Am văzut în cele de mai sus cum politica lui Vlad Țepeș față de Transilvania s-a desfășurat în anii 1456—1458 în strînsă colaborare cu Mihail Szilágyi, cu care stătea, foarte probabil, și în legături familiare. Disensiunile între Vlad și orașele Sibiu și Brașov au atins un prim punct culminant în perioada luptelor feudale din Transilvania în a doua jumătate a anului 1457. Disensiunile au un caracter vădit comercial, toată politica acestor orașe fiind doar determinată numai de asigurarea intereselor lor comerciale în cadrul economiei feudale. Trebuie însă subliniat că politica orașelor Sibiu și Brașov diferă. În perioada 1456—1458 politica dusă de patriciatul Sibiului are un caracter mai intransigent și mai agresiv.

Istoricul evenimentelor din această perioadă oglindește deosebit de bine interdependența economică și politică în relațiile între cele două țări românești.

ANEXE

I

1457, noiembrie 23, Sighișoara. Mihail Szilágyi, ban de Machov și căpitan al Belgradului, confirmă acordul încheiat între Vlad Țepeș și orașul și districtul Brașov.

Nos Michael Zylagy de Horogzeg, banus Machoviensis et capitaneus Nandor-albensis, notum facimus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod cum nos cum serenis-

¹ Arhivele Statului Brașov, Privilegii, nr. 146.

² Fr. Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. I, București, 1956, p. 470.

simo principe et domino domino Ladislao dei gracia regni Hungarie et cetera rege, domino nostro gracioso super quibusdam differentiis inter maiestatem suam et nos exortis per medium venerabilis viri domini Alberti prepositi Agriensis vicecancellarii regii ad treugas pacis, que paci perpetue preambula esse consueverunt, a presenti festo sancti Clementis pape¹ usque ad festum purificationis sancte Marie virginis² devenissemus, volumus ut huiusmodi treuge non solum a nobis et nostris sed eciam ab omnibus nobis adherentibus firmiter observentur. Et ob hoc factum differenciarum, que exorte fuerunt inter illustrem dominum Wlad, wayuodam Transalpinum, fratrem nostrum, ab una ac inter prudentes viros iudicum et iuratos ceterosque cives et inhabitatores civitatis Brassoviensis et terre Barcza ab alia partibus interceptimus ipsasque partes per medium nunciorum suorum utputa Stoyka, Stan et Dan ipsius Wlad wayuode et venerabilem dominum Johannem, plebanum de Brassovia ita concordavimus, quod huiusmodi nuncii et oratores utriusque partis ad manus iuraverunt, quod infra tempus predictarum treugarum et ultra, quousque aliud a maiestate regia ipsi cives Brassovienses non habuerint in commissis, semper quiete et pacifice vivant sibi que ipsius mutuo nulla dampna nullaque impedimenta inferrent nec inferri faciant. Quodque dicta civitas Brassoviensis et inhabitatores terre Barcza quendam Dan, qui se pro wayuoda Transalpino gerit, in eorum medio non tenebunt neque fovebunt, sed de eorum medio relegabunt et compellent. Nos itaque pro prefato Wlad fratre nostro dictis civitati Brassoviensi et terre Barcza ac inhabitatoribus eorundem promissimus et promittimus presencium literarum testimonio, quod Wlad wayuoda pacem et treugas huiusmodi observabit et facit observari. Si vero in aliquo per se vel suos contrarium contingeret, nos id reformare tenebimur et reformabimus. Si vero ex parte prefatorum civium et inhabitatorum terre Barcza convencio fieret, ipsi cives modo simili id emendare et reformare teneantur. Et post reditum dictorum nunciorum suorum sigillo dicte civitatis secreto literas presencium videlicet reversales pro prefato Wlad wayuode conficere et emanari facere teneantur. In convencionibus³ vero huius altamsecus fiendis c ius videlicet partis culpa res tu bari contigeret sciendum erit semper conscire prefati domini Johannis plebani cuius conscienciam³ in hoc parte constituimus onerari harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in Segeswar, in festo beati Clementis pape, anno domini M^o CCCC^o LVII°.

Copie contemporană, hrtie, Arhivele Statului Sibiu, Nova Collectio posterior, V, nr. 1850, recto.

II

1458, martie 28. Lipova. Guvernatorul Ungariei Mihail Szilágyi ordonă saşilor, secuilor şi nobililor din oraşele Sibiu şi Braşov şi din celelalte părţi ale Transilvaniei să primească pe romnii care vin din Moldova şi Ţara Românească, şi îndeosebi pe logofătul Mihail⁴.

Nos Michael Zylagy de Horogczech, regni Hungarie gubernator etcetera. Vobis universis Saxonibus, Syculis, nobilibus et alterius cuiusvis status et condicionis hominibus in

¹ Noiembrie 23.

² Februarie 2.

³ Lectura este dubioasă.

⁴ Admitem că sub persoanele lui Mihail şi Lugefeth ale documentului se ascunde logofătul Mihail.

civitatibus Cybiniensis et Brassoviensis et earum pertinenciis alias eclam in partibus Transilvania ubivis constitutis et comorantibus serie presencium firmiter precipientes committimus et mandamus, quatenus receptis presentibus magnificos Michaellem et Lugefeth wayuodas eorumque uxores et filios ac homines et famulos quoslibet alios eciam Walachos, qui de partibus Moldaue vel Transalpine ad partes illas sub nostro nomine venirent, eisdem in persona rebusque et bonis eorum universis in vestris tenetis, possessionibus, honoribus ac vestri in medio impedire, molestare vel quoquomodo dampnificare nullatenus presumatis. Sed ipsos et semper et ubique pacifice et sine impedimento venire, morari et pausare permittatis et permitti faciatis. Aliud facere non ausuri. Presentes post eorum lecturam reddi volumus presentanti. Datum in Lippa, feria tertia proxima post dominicam Ramispalmarum, anno domini M^o CCCC^o LVIII°.

În partea dreaptă mai jos : Commissio propria domini gubernatoris.

Copie contemporană, hrtic, Arhivele Statului Siblu, Nova collectio posterior V, nr. 1850, verso.

ОБ ОТНОШЕНИЯХ ВЛАДА ЦЕПЕША С ТРАНСИЛЬВАНИЕЙ В 1456—1458 гг.

РЕЗЮМЕ

Автор, основываясь на богатом, частично не бывшем ранее опубликованном документальном материале, уточняет ряд вопросов, касающихся отношений Влада Цепеша с Трансильванией в 1456—1458 гг. В статье показывается, что свою политику по отношению к Трансильвании Влад Цепеш осуществлял в тесном сотрудничестве с Михаилом Силади, с которым валашский господарь очень возможно был связан и по семейной линии. Распря между Владом Цепешом и городами Сибиу и Брашов достигла наивысшей точки в период феодальной борьбы в Трансильвании, развернувшейся во второй половине 1457 года; эта распря носила явно коммерческий характер, поскольку вся политика вышеупомянутых городов определялась заботой об обеспечении своих торговых интересов в рамках феодальной экономики.

История событий этого периода отражает главным образом экономическую и политическую взаимозависимость двух румынских государств.

SUR LES RELATIONS DE VLAD L'EMPALEUR AVEC LA TRANSYLVANIE EN 1456—1458

RÉSUMÉ

Etayé d'un riche matériel documentaire en partie inédit, l'auteur fournit de nouvelles précisions concernant les relations de Vlad l'Empaleur avec la Transylvanie pendant la période 1456—1458. La politique de celui-ci à l'égard de la Transylvanie s'est caractérisée

par une étroite collaboration avec Mihail Szilágyi, auquel le prince valaque était lié, probablement, par des relations de parenté. Les dissensions entre Vlad l'Empaleur et les villes de Sibiu et Braşov atteignirent un premier point culminant à l'époque des luttes féodales de Transylvanie pendant la seconde moitié de 1457; ces dissensions ont eu un évident caractère commercial, toute la politique de ces villes étant marquée par la tendance d'assouvir leurs intérêts commerciaux dans le cadre de l'économie féodale.

Les événements de cette période reflètent clairement l'interdépendance économique et politique dans les relations entre les deux pays roumains.

PROBLEMA GENEZEI ORAȘULUI MEDJEVAL ÎN LUCRĂRI
RECENT APĂRUTE ÎN ȚĂRILE VECINE

Problema originii orașelor medievale, una din problemele majore ale istoriei, a constituit încă de multă vreme o preocupare importantă a unui larg cerc de cercetători din diferite țări europene. Numeroși istorici de formații diferite au căutat să explice în variate chipuri geneza orașelor medievale din propria lor țară sau dintr-un șir de țări, încercându-se chiar unele sinteze asupra apariției și dezvoltării orașului medieval în general. Nu vom insista aici asupra tuturor acestor lucrări, deoarece nu acesta este scopul principal al rînduilor ce urmează; ele sînt extrem de numeroase, în mare parte cunoscute și în ele se caută să se rezolve problema originii orașului potrivit concepției de care erau călăuziți autorii lor. În atenția noastră va sta urmărirea eforturilor depuse în ultima vreme pentru realizarea unor studii generale sau de interes local privind originea orașului medieval în țările vecine, eforturi care scot în evidență tendința de soluționare a chestiunii pe baza folosirii unei metodologii științifice în cercetarea fenomenelor istorice, a materialismului istoric, tendință care se manifestă cu o tărie tot mai crescîndă. În paginile ce urmează ne vom referi, mai precis, la principalele rezultate obținute în această direcție în ultimii ani de către cercetătorii din țările vecine cu pat în noastră, uneori din țări ceva mai îndepărtate, țări cu care am avut în trecut strînse legături. Este vorba de U.R.S.S., Polonia, Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria și chiar Germania¹. Deși unele probleme abordate nu sînt în mod definitiv rezolvate, fiind încă necesare studii suplimentare, considerăm că o cunoaștere cît mai bună a încheierilor la care au ajuns cercetătorii din țările menționate în problema apariției orașului medieval poate fi de folos cercetătorilor din patria noastră ca material comparativ în studierea aceluiași proces din trecutul țărilor romîne.

O contribuție efectivă la cercetarea procesului de apariție a orașului medieval au adus-o săpăturile arheologice sistematic efectuate în diferite țări europene pe locul vechilor centre urbane. Săpăturile efectuate pe teritoriul vechilor orașe rusești (Kiev, Novgorod, Cernigov, Vișgorod, Halici etc.), al celor poloneze (Gniezno, Poznan, Biskupin, Opole, Wrocław, Cracovie etc.), al celor germane (Alsleben, Artern, Allstedt, Zörbig, Leipzig etc.), al celor cehoslovace (Veligrad, Dovina etc.), al celor maghiare (Zalavar), au adus noi mărturii deosebit de interesante în problema constituirii orașelor medievale. Împreună cu știrile literare, aceste noi date au permis

---

¹ În limita cunoașterii ultimelor studii apărute nu vor lipsi nici unele aluzii la țări ca Franța, Belgia etc.

cercetătorilor ca, pe baza interpretării lor științifice, să formuleze premisele fundamentale ale procesului de apariție a orașelor, căile variate de la țară la țară și de la regiune la regiune pe care ele au luat ființă, precum și etapele pe care acestea le-au parcurs în dezvoltarea lor.

După cum se arată mai ales în lucrările istoricilor sovietici¹, două au fost premisele fundamentale ale procesului de apariție a orașului medieval : dezvoltarea agriculturii și meșteșugurilor până la nivelul separării lor, a scindării sferei unice de producție în sfere deosebite (agricultura și meșteșugurile) în domeniul economiei și cristalizarea și dezvoltarea relațiilor feudale în domeniul social. Pe lângă aceste premise fundamentale se acordă importanța corespunzătoare comerțului, factorului geografic și demografic, ca și diferitelor condiții care au influențat procesul de naștere și dezvoltare a formelor urbane din cadrul viitoarelor orașe. Studii numeroase, elaborate în special pe baza materialului arheologic, au documentat într-un mod destul de limpede existența acestor premise și condiții care au dus la apariția și dezvoltarea centrelor urbane².

Dacă asupra conținutului procesului genetic al orașelor medievale istoricii din țările menționate mai sus sînt de acord în a recunoaște diviziunii sociale a muncii rolul determinant în apariția orașului feudal, aceiași istorici caută în lucrările lor să deosebească diversele forme de manifestare ale procesului amintit ca și etapele diferite pe care așezările urbane le-au parcurs în dezvoltarea lor.

Recunoscînd, în general, satul ca punct de plecare în formarea orașului feudal, istoricii poloni, de pildă, constată, pe baza săpăturilor arheologice mai cu seamă, existența unei etape intermediare care precede formarea orașului propriu-zis. Această etapă care face legătura între

¹ Vezi mai cu seamă M. N. Tihomirov, *Древнерусские города*, ed. a II-a, Moscova, 1956, capitolul *Originea orașelor rusești* cu subcapitolele : *Orașele în sec. IX-X, Apariția de noi orașe în sec. XI-XIII, Cauzele nașterii orașelor*; A. L. Mongait, *Археология в U.R.S.S.*, trad. din l. rusă, București, 1961, cap. X, *Orașele vechi rusești*; Al. Gieysztor, *Le origini della città nella Polonia medievale* în *Studi in onore di Armando Saponi*, vol. I Milano, 1957.

² În ceea ce privește teritoriul U.R.S.S. a se vedea lucrările de bază în această privință ; B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948 și M. N. Tihomirov, *op. cit.* Pentru Germania, v. H. Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter*, Graz-Köln, 1954 ; P. Grimm, *Zum Verhältnis von Burg und Stadt nach archäologischen Beobachtungen in Mittel- und Ostdeutschland*, în *Omagiu lui C. Daicovicu*, Buc., 1960 ; H. Ludat, *Frühformen der Städtewesens in Osteuropa, in Studien zu den Anfängen der europäischen Städtewesens*, IV, 1958. Pentru Bulgaria, D. Anghelov, *Към въпроса за средновековия Български град*, în *Археология* an. II (1960) nr. 3 ca și comunicările făcute cu prilejul seminarului de arheologie prefeudală și feudal-timpurie romîno-bulgar ținut la București în 1962, ale cărui lucrări urmează a fi publicate. Pentru Polonia : T. Lalik, *Recherches sur les origines des villes en Pologne*, în „Acta Poloniae Historica”, II, 1959 (1960) ; W. Hensel, *Metoda archeologiczna w Zastosowaniu do badania miast*, în „Kwartalnik Historii Materialnej”, VII 1959. Pentru Ungaria, A. Sós, *Wykopalska w Zalavar*, în „Slavia Antiqua” VII, 1960. O importantă trecere în revistă a literaturii istorice privind orașul medieval slovac constituie articolul *Historicka literatura o dejinach miest na slovensku za feudalizmu*, de A. Gacsová, apărut în „Historicky časopis” IX (1961) nr. 3. O notă deosebită în legătură cu cauzele apariției unor orașe medievale din țările occidentale (Franța, Belgia etc.) o prezintă unele studii apărute în ultimii ani, studii influențate de teoriile lui H. Pirenne expuse în lucrările sale (de pildă, *Les villes du Moyen Age, essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927). Autorii lucrărilor la care ne referim (Ivette Dollinger-Leonard, *De la cité romaine à la ville médiévale dans la région de la Moselle et la Haute Meuse*, în *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, IV, 1958 ; J. Dhondt, *L'essor urbain entre Meuse et mer du Nord à l'époque mérovingienne*, în *Studi in onore di Armando Saponi*, vol. I, Milano, 1957 ; a se vedea și alte studii din culegerile pomenite) supraestimează rolul comerțului în formarea orașelor minimalizînd în schimb însemnătatea dezvoltării lor interne, a producției locale ca atare. Rolul producției meșteșugărești, deși aceasta se face adesea simțită în paginile lucrărilor, nu este reliefat în suficientă măsură, la nivelul la care se impune să fie tratată această importantă categorie economică.

șezarea rurală și cea urbană și în care încep să apară formele viciii orășenești este denumită etapa preurbană¹. Trăsătura distinctivă a centrelor preurbane o constituie ridicarea unui nucleu fortificat (burg, castru, castel, cremlin) pentru apărarea stăpînului feudal și a personalului respectiv (în cazul în care orașul se formează pe această cale). În jurul acestei reședințe senioriale se stabilește cu vremea, din motive de apărare în primul rînd, o populație diversă care începe să practice anumite meșteșuguri, mai cu seamă pentru satisfacerea cerințelor senioriale. Este vorba de o activitate meșteșugărească și comercială inițial destul de limitată. Săpăturile efectuate într-o serie de așezări ca Biskupin, Gniezno, Gdansk, Poznan (în Polonia), Ușcij, Vișgorod, Halici, Reazan, Alcedar etc. (în U.R.S.S.), Alsleben, Allstedt, Zörbig (în R. D. Germană), Veligrad, Dovina, Pshansko (în Cehoslovacia), Pliska, Preslav, Vrața (în Bulgaria), ca și cele efectuate în unele orașe din apus² au scos la iveală ruinele acestor nuclee fortificate. În pragul mileniului II e.n., acestea devin centre orășenești propriu-zise prin formarea suburbiilor, foburgurilor sau posadelor în care au fost descoperite resturi de construcții urbane precum și numeroase urme ale activității meșteșugărești și comerciale. În marea majoritate a cazurilor aceste suburbii sau posade, în care se aflau una sau mai multe pieți de desfacere a produselor, se fortifică la rîndul lor cu ziduri de piatră sau șanțuri și valuri de apărare. Nu în toate cazurile centrele preurbane s-au transformat în orașe propriu-zise. Cercetările de la Biskupin, de pildă, au arătat că aici procesul de urbanizare se oprește aproximativ în sec. IX. Așezarea revine la caracterul rural³.

Cercetările au mai arătat că pe lângă calea de formare dintr-un nucleu fortificat, fenomen foarte frecvent întîlnit, orașele medievale s-au mai putut forma dintr-o piață sau târg temporar organizat adesea în apropierea unui sat, ca centru care să deservească interesele economice ale populației dintr-un district rural⁴. Inițial aceste așezări s-au dezvoltat ca așezări deschise. Cu

¹ Vezi mai cu seamă, W. Hensel, *L'étude des villes du haut moyen âge en Pologne au moyen de la méthode archéologique*, în „Dacia”, V (1961). Această etapă mai este denumită și *Städtische Frühformen* sau *Städtische Vorstufen* (W. Schlesinger, *Städtische Frühformen zwischen Rhein und Elbe, in Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens IV <1958>*; H. Ludat, *Vorstufen und Entstellung des Städtewesens in Osteuropa, Köln-Braunsfeld, 1955*; idem, *Frühformen des Städtewesens in Osteuropa, in Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens, IV <1958>*; W. Radig, *Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland, Berlin, 1958*). Acești stadii de dezvoltare a viitoarelor orașe este surprins și în unele orașe din apusul Europei ca, de pildă, la Namur, Huy, Dinant, Metz etc. în epoca merovingiană. Orașe adevărate ele devin după sec. VIII (J. Dhondt, *L'essor urbain entre Meuse et mer du Nord à l'époque merovingienne, in Studi in onore di Armando Sapori, Milano, 1957*; Yvette Dollinger-Leonard, *De la cité romaine à la ville médiévale, in Studien... <1958>*). În Uniunea Sovietică săpăturile arheologice efectuate pînă în prezent au demonstrat că și aici avem de-a face cu o etapă de tranziție de la așezarea rurală la cea urbană în care predomină tipul de așezare denumit horodiște. Resturile așezărilor mai vechi, premergătoare, dintre cele mai interesante sînt cele descoperite la Kiev și Staraia Ladoga așezări care în sec. IX-X se transformă în orașe (M. N. Tihomirov, op. cit.; M. K. Karger, *Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города, Tom. I, Moscova-Leningrad, 1958*; A. L. Mongait, *Arheologia în U.R.S.S.* trad. din l. rusă, Buc., 1961); G. B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R. S. S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, an. VIII (1957) fasc. 1; idem,

² A se vedea studiile publicate în culegerea *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens, IV <1958>* unde se aduc exemple din Franța, Belgia, Spania, Germania Occidentală etc.

³ W. Hensel, *L'étude des villes du haut moyen âge en Pologne au moyen de la méthode archéologique*, în „Dacia”, V (1961).

⁴ M. N. Tihomirov, op. cit.; A. L. Mongait, *Arheologia în U.R.S.S.*, trad. din l. rusă, Buc., 1961; G. B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R. S. S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, an. VIII (1957) fasc. 1; idem,

vremea unele dintre ele s-au fortificat cu ziduri sau palisade. În ele s-au stabilit numeroși meșteșugari și negustori care satisfăceau cu produsele lor necesitățile de obiecte meșteșugărești ale populației din satele din jur. Urmele activității acestor elemente din domeniul producției și al desfacerii au fost precizate cu prilejul descoperirii în așezările cercetate a numeroase ateliere, prăvălii, pivnițe, hambare pentru depozitat mărfurile (a se vedea, de pildă, celebrele însemnări cu caracter comercial făcute pe coajă de mesteacăn descoperite la Kiev), a numeroase obiecte lucrate de meșterii localnici sau provenite pe calea schimbului din țările vecine. Toate aceste fapte dovedesc cu prisosință că așezările în care au fost descoperite asemenea lucruri exercitau deja funcții economice specifice așezărilor urbane. În legătură cu aceste funcții unele considerații interesante au fost făcute de către unii dintre istoricii poloni. Ei au încercat, de pildă, să definească trăsăturile caracteristice ale așezărilor în diferite etape de dezvoltare pe linia transformării lor în orașe. Potrivit opiniei lor¹, un oraș medieval trebuie să îndeplinească trei trăsături esențiale: economie urbană specifică (meșteșuguri, comerț), o jurisdicție autonomă, unele elemente de urbanistică (dispoziție ordonată a clădirilor) și fortificații. Dacă prima trăsătură nu poate lipsi din nici o așezare urbană, celelalte două pot apare ulterior constituirii orașului propriu-zis. În etapa preurbană trăsătura esențială o constituie practicarea meseriilor cu cele două forme la comandă și pentru piață și activitatea de schimb. Alături de aceste ocupații se întind însă, având un caracter destul de pronunțat, și ocupații rurale agricultura și creșterea vitelor fapt care imprimă așezării respective și un aspect agrar asemănător satului obișnuit.

Studiile pomenite mai sus, dintre cele mai semnificative apărute în ultima vreme, mai cuprind și alte aspecte ale vieții orașenești ca, de pildă, terminologia orașului medieval, caracterul economiei, populația, fortificațiile, urbanistica etc. În paginile de față ne-am oprit doar asupra acelor care prezintă, după părerea noastră, cel mai mare interes și care prin felul cum sînt tratate constituie un prețios ajutor pentru cei ce se ocupă cu chestiuni similare în ceea ce privește teritoriul patriei noastre.

Precum se știe în istoriografia noastră actuală nu există pînă în prezent lucrări speciale închinată cercetării originii orașelor medievale de pe teritoriul patriei noastre, cu excepția unor mici articole de interes local sau a două-trei monografii referitoare la unele orașe din Transilvania. Această situație s-a datorat, desigur, rarității izvoarelor documentare pentru epoca de formare a centrelor orașenești.

În ultima vreme însă, prin organizarea unor șantiere arheologice în principalele centre medievale din țară, numărul materialelor documentare privitoare la geneza orașului medieval de pe teritoriul țărilor române a crescut simțitor, deschizînd perspective de cercetare cu totul noi. Evident că stadiul actual al cercetărilor arheologice nu poate asigura rezolvarea deplină a tuturor problemelor pe care le ridică cunoașterea trecutului orașelor noastre medievale; sînt necesare încă numeroase cercetări pentru un număr cît mai mare de centre medievale din țară în vederea formării unei viziuni de perspectivă, în vederea unei aprecieri de ansamblu a diferitelor fenomene ale vieții urbane. Cu toate acestea rezultatele obținute pînă în prezent, unele dintre ele suficient de semnificative în privința originii onora dintre orașele noastre medievale, demonstrează că și la noi există în momentul de față condiții satisfăcătoare pentru începerea unei cercetări sistematice cu privire la problema genezei orașului feudal. De altfel, dovada în acest

---

Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S. referitoare la primul mileniu al e.n., în SCIV, an. X (1959), nr. 2; Al. Gieysztor, *Le origini della città nella Polonia medievale*, în *Studi in onore di Armando Sapori*, Milano, 1957; W. Hensel, *op. cit.*; P. Grimm, *Zum Verhältnis von Burg und Stadt nach archäologischen Beobachtungen in Mittel- und Ostdeutschland*, în *Onagiu lui C. Daicoviciu*, 1960; D. Anghelov, *op. cit.*

¹ Mai cu seamă W. Hensel, *L'étude des villes...* în *op. cit.*

sens o fac lucrările sesiunii de arheologie feudală organizată la Iași și Suceava între 28 mai și 7 iunie având ca temă principală, printre altele, și cea a originii orașului medieval românesc.

Vom căuta în cele ce urmează să facem câteva aprecieri în legătură cu unele rezultate obținute pînă acum pe linia cercetării genezei orașului medieval în măsură să confirme și pentru originea așezărilor noastre urbane același conținut și căi de apariție asemănătoare cu cele constatate pe teritoriul țărilor vecine. Studiarea producției meșteșugărești din Transilvania, Moldova și Țara Românească, folosindu-se din plin rezultatele săpăturilor arheologice, a indicat istoricilor direcția hotărîtoare de cercetare pentru înțelegerea reală a originii orașelor ca rezultat firesc al procesului de separare a meșteșugurilor de agricultură.

Descoperirile făcute cu prilejul săpăturilor de la Garvăn-Dinogetia, Capidava, Păciul lui Soare, Biharea (Oradea), Morisena (Cenad), Cetatea de pe Someș (în apropiere de Cluj)¹, coroborate cu unele izvoare literare, au arătat existența și pe teritoriul patriei noastre a unor nuclee fortificate din sec. al X-lea în care rezidau anumite căpetenii feudale. În jurul unora dintre aceste incinte s-au descoperit numeroase urme de locuire a populației suburbiei sau posedei respective printre care numeroase resturi ale atelierelor meșteșugarilor, ale mijloacelor și uneltelor lor de lucru. S-au descoperit totodată și unele indicii ale activității comerciale practicate de unii locuitori.

Săpăturile făcute în unele orașe ca Suceava, Iași, București, Tirgșor au arătat că aici orașul s-a format dintr-o așezare sătească, dintr-o piață temporară organizată. Unele dintre aceste așezări, inițial deschise, s-au fortificat ulterior, cu șanțuri și valuri de apărare.

O chestiune deosebit de importantă care se pune și pentru începuturile vieții urbane de pe teritoriul patriei noastre este aceea a etapelor procesului de apariție a așezărilor orașenești. Ca și în țările vecine, formarea orașului propriu-zis a fost precedată și la noi de o etapă intermediară, de tranziție, etapă în care elementele urbane sînt în formă embrionară ceea ce imprimă așezării de pe această treaptă de dezvoltare un pronunțat caracter agrar. Cercetările întreprinse în așezarea de la Coconi din Țara Românească au scos în evidență tocmai această etapă preurbană caracterizată printr-o serie de elemente de tip urban nematurizate încă, crescute organic în cadrul așezării rurale. Este unul din exemplele care arată că unele așezări, din motive asupra cărora nu e cazul să stăruim aci, n-au depășit niciodată faza preurbană revenind cu vremea la caracterul inițial. Rămîne ca cercetările ulterioare să precizeze în timp existența etapei de tranziție pentru fiecare așezare orașenească în parte și să distingă mai bine funcțiile economice și sociale ale așezărilor precum și ponderea lor în cadrul diferitelor etape de dezvoltare.

Acestea sînt cele câteva chestiuni mai generale legate de originea orașului feudal la noi care s-au desprins în urma cercetărilor efectuate pînă în prezent. Firește că în momentul de față sîntem încă departe de o rezolvare științifică definitivă a problemelor privind procesul de constituire a orașului medieval. O soluționare deplină a lor este condiționată de cercetări intense mai cu seamă pe frontul arheologiei feudale, de extinderea cercetărilor arheologice în domeniul studierii vieții urbane. Săpăturile efectuate pînă acum, prin rezultatele interesante obținute, subliniază însă îndeajuns contribuția însemnată a acestora la cunoașterea procesului de apariție a așezărilor urbane medievale din patria noastră și justifică în același timp eforturile depuse pînă în prezent în această direcție.

Șt. Olteanu

¹ Pentru toate acestea a se vedea *Materiale și cercetări arheologice*, vol. I—IX și „Studii și cercetări de istorie veche”, unde sînt cuprinse rezultatele obținute în urma săpăturilor făcute; de asemenea unele monografii ca, de pildă, *Capidava, Monografie arheologică* de Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, București, 1958, vol. I.

REUNIUNEA COMITETULUI ASOCIAŢIEI INTERNAŢIONALE
DE STUDII BIZANTINE (ATENA — APRILIE 1963)

La Atena, în zilele de 16—18 aprilie 1963 a avut loc reuniunea comitetului Asociației internaționale de studii bizantine. La această reuniune a participat o delegație română alcătuită din acad. Em. Condurachi și conf. univ. Eugen Stănescu, primul în calitate de vicepreședinte, al doilea de secretar general al Societății de studii bizantine din Republica Populară Română. Delegații din numeroase alte țări (U.R.S.S., S.U.A., Anglia, Franța, R. P. Bulgaria, R. S. F. Iugoslavia, Italia, Cipru etc.) au luat parte la această întâlnire care a dat prilej bizantinistilor din diferite țări nu numai să rezolve problemele puse la ordinea de zi a reuniunii, ci să aibă și un schimb de păreri în diferite probleme.

Obiectul principal al reuniunii Comitetului Asociației internaționale de studii bizantine a fost fixarea programului științific al celui de-al XIII-lea Congres internațional de studii bizantine ce urmează să se țină la Oxford între 4—10 septembrie 1966. După cum se știe, la ultimul congres, cel de la Ohrida din septembrie 1961, s-a hotărât ca periodicitatea congreselor de studii bizantine să nu mai fie de trei ani, ci de cinci ani. În legătură cu organizarea Congresului de la Oxford, delegația britanică, alcătuită din J. Hussey și D. Obolenski a prezentat reuniunii o scurtă informare privind măsurile luate pentru ca desfășurarea viitorului Congres să aibă loc în condiții cât mai satisfăcătoare. În ce privește programul științific al congresului — deși organizatorii au anumite drepturi — s-a lăsat comitetului reunit prerogativa de a hotărî jaloanele principale ale problemelor ce vor fi puse în discuție. Comitetul reunit, sub conducerea savantului francez Paul Lemerle, președintele Asociației internaționale de studii bizantine, ajutat de savantul grec D. Zakythinos, secretar general al acesteia — a trecut la rezolvarea problemelor legate de fixarea în linia cât mai clare a programului științific al viitorului congres, recunoscându-se în această privință deplina competență a comitetului. Înainte de toate a fost discutată concepția generală privind organizarea științifică a congresului în lumina experienței acumulate cu prilejul ultimelor congrese internaționale de studii bizantine. S-au confruntat astfel trei puncte de vedere; un punct de vedere reprezenta concepția veche, care a stat la baza organizării tuturor congreselor de dinaintea și după cel de-al doilea război mondial, așa-numitul congres liber, în care fiecare participă cu comunicarea aleasă de el, fără dezbaterăa unor probleme fixate dinainte; un alt punct de vedere a fost cel al congresului dirijat, axat numai pe dezbaterăa unor probleme considerate ca fundamentale, excluzându-se orice fel de comunicare liberă. În cele din urmă, după discuții, a fost aleasă o soluție de mijloc, cea a congresului semidirijat, conform principiilor de organizare care au stat la baza ultimelor două congrese, cel de la München și

cel de la Ohrida, anume existența a două părți : o parte dirijată, probleme de bază puse în discuție, și o parte liberă, comunicări ținute în diferite secțiuni. În felul acesta se va desfășura Congresul de la Oxford.

Trecând la discutarea concretă a programului științific, comitetul reunit a fost pus în fața unui număr important de propuneri, venite din partea diferiților reprezentanți. S-a hotărât, în urma discuțiilor, ca două probleme fundamentale să fie obiectul dezbaterilor viitorului congres. Prima problemă, intitulată „Bizanțul și popoarele Europei răsăritene începând cu veacul al VI-lea”, va urmări evoluția raporturilor dintre diferitele popoare și state ale Europei răsăritene și de sud-est cu Bizanțul (în general pînă la așezarea turcilor otomani în Europa), atât din punct de vedere problematic (raporturile specifice ale diferitelor popoare și țări), cât și din punct de vedere metodologic disciplinar (mărturiile arheologiei, istoriei artei, diplomatice, sigilografiei numismatice etc.). Cea de-a doua problemă intitulată „Bizanțul în veacul al XI-lea” va urmări analitic situația internă și externă a Imperiului bizantin în acest veac de răscruce, de asemenea din punct de vedere problematic (situație economică, structură socială, organizare de stat, ideologie politică etc.), cit și din punct de vedere metodologic disciplinar. Se poate spune în legătură cu aceasta că viitorul Congres internațional de studii bizantine își va avea în bună parte dezbaterile axate pe probleme fundamentale, a căror clarificare, chiar dacă numai parțială, este menită să împingă înainte bizantinistica.

O serie de propuneri, venite din partea diferitelor delegații, au fost recomandate pentru partea liberă a Congresului sub formă de comunicări organizate pe anumite teme. Cităm între altele propunerile lui D. Zakythinos : „Sfârșitul lumii antice văzut de bizantini”, „Moștenirea bizantină, forme de supraviețuire”, „Bizanțul și unitatea civilizațiilor”, „Naționalitățile în Bizanț”, propunerile delegației franceze Hélène Glykatzis-Ahrweiler : „Centrul și periferia provincială în Bizanț”; propunerea delegației cipriote : „Principalele curente de gândire social-politică din veacul al XIV-lea”; propunerile delegației române : „Gîndirea politică bizantină, permanențe și evoluție”, „Arte și meșteșuguri în Bizanț”, „Problema frontierei bizantine, cu privire specială asupra frontierei dunărene” etc.

În general, noua conducere a Comitetului Asociației internaționale de studii bizantine, prof. Paul Lemerle și prof. D. Zakythinos au expus principii de activitate care vădesc tendința de a pune cercetările bizantinistice pe un făgaș corespunzător stadiului actual de dezvoltare a științei contemporane. Prof. Paul Lemerle a vorbit chiar despre necesitatea planificării și coordonării cercetărilor de bizantinistică pentru ca forțe cit mai numeroase să fie adunate la un loc în rezolvarea unor probleme a căror soluție se lasă de mult timp așteptată. Tendințe noi s-au manifestat în două probleme principale. Întîi în faptul că s-a considerat pentru întîia dată că participarea bizantiniștilor la congresele internaționale de științe istorice, în speță la Congresul internațional de științe istorice de la Viena din 1965, nu trebuie să mai aibă un caracter individual, răzleț, ci întreaga bizantinologie mondială să fie reprezentată printr-o contribuție amplă pe marginea căreia bizantiniștii să-și manifeste punctul de vedere. Astfel s-a hotărât ca la Viena să se prezinte un raport amplu intitulat „Evoluția imaginii despre Bizanț în gîndirea istorică de la renaștere pînă în zilele noastre” ce urmează a fi redactat de cunoscuții bizantinologi S. Runciman, D. Jenkins, D. Obolenski, I. Duicev. O a doua problemă ridicată de președintele Asociației a fost aceea a necesității alcătuirii unui corpus complet de izvoare narative ale istoriei bizantine, care nu poate fi realizat fără o coordonare minuțioasă a forțelor științifice și materiale. Participanții la reuniune au aprobat cu căldură planul de măsuri inițiale propus în vederea tre. erii la realizarea acestei opere monumentale.

În ședința ultimă a reuniunii, cîtiva dintre delegații au făcut comunicări importante de interes vădit pentru cercetătorii din toate țările. Astfel, unul din delegații greci, acad. A. Orlandos, a anunțat reluarea lucrărilor în vederea editării corpusului de inscripții medievale gre-

cești deocamdată numai după teritoriul de azi al Greciei. Celălalt delegat grec, prof. D. Kryaras a prezentat stadiul lucrărilor în curs de editare a marelui dicționar neogrecesc, bazat pe texte de la anul 1100 încoace. Delegatul american A. Mongoult a comunicat o importantă descoperire în Biblioteca Patriarhiei cumenice din Constantinopol, unde s-a găsit un palimpsest conținând textul celebrei lucrări a lui Constantin Porfirogenetul *Liber de Cerimoniis*, mai puțin lacunar decât manuscrisul ars la Leipzig în urma unui bombardament din 1943, care text astăzi este singurul al acestei lucrări. Delegata U.R.S.S., Z. Udalțova a informat despre încheierea lucrărilor de editare a catalogului complet al manuscriselor grecești de pe teritoriul U.R.S.S. Delegația italiană (P. Lavag iini și G. Schiró) a anunțat reluarea editării cunoscutei publicații „Studi bizantini e neoelenici” și terminarea lucrărilor de publicare a importantului izvor narativ „Cron ca dei tocco”. Cu interes, participanții la reuniune au ascultat informațiile date de acad. Em. Condurachi, privind ce cetările de bizantinistică din R.P.R. în domeniile arheologiei și istoriei artelor și au salutată cu căldură valoroasele realizări ale savantului român V. Grecu, președintele Societății de studii bizantine din R.P.R. în domeniul editării critice a textelor istorice bizantine.

Membrii delegației române au fost primiți cu deosebită căldură și prietenie de către organizatorii reuniunii de la Atena și s-au bucurat de sprijinul acestora sub toate aspectele activității desfășurate în această împrejurare. La sfârșitul reuniunii a avut loc o interesantă călătorie de studii (Daphni, Ossios Lukas etc.), cu care ocazie participanții la reuniune au putut admira frumusețile acestor mărețe monumente bizantine în mijlocul încântătorului peisaj grecesc, și totodată cunoaște lucrările științifice și arhitectonice de restaurare. Folosim și acest prilej ca să transmitem organizatorilor reuniunii de la Atena și colegilor noștri cele mai călduroase mulțumiri pentru condițiile favorabile create activității noastre : acad. A. Orlandos, prof. D. Zakythinos și colaboratorilor acestora N. Oikonomidis, E. Vranussis, M. Nizantopoulos și celorlalți.

Acad. Em. Condurachi și Eugen Stănescu

ȘEDINȚA CATEDREI DE ISTORIE UNIVERSALĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI

În ziua de 27 martie 1963, la catedra de istorie universală medie, modernă și contemporană de la Facultatea de istorie din București a avut loc o ședință de colectiv în care s-a discutat un referat întocmit de conf. N. Lupu, conf. D. Almaș și lector Radu Manolescu, cu privire la orientarea muncii științifice și posibilitatea documentării pentru tratarea unor teme de istorie universală. În afara membrilor colectivului de la catedră au participat și invitați de la alte catedre.

Referenții au subliniat rolul important pe care îl are istoria în educarea omului și în transformarea lui în constructor conștient al noii orânduiri. Autorii referatului au reușit să scoată în evidență faptul că studierea istoriei țării noastre nu e posibilă decât încadrând-o în ansamblul istoriei universale, prin tratarea dialectică a fenomenelor sociale. Cercetarea istorică trebuie ca prin studiul evenimentelor din trecut să scoată în evidență legitatea dezvoltării sociale ce se manifestă în epoca contemporană și să o explice. Se știe, de pildă — se arată în referat —, că Marx, în lucrarea sa monumentală *Capitalul*, a făcut analiza temeinică a unor formațiuni social-economice anterioare pentru a explica un fenomen contemporan lui.

Așa cum arată autorii referatului, sarcinile care stau în fața istoricilor noștri în domeniul studierii istoriei universale și care să corespundă necesităților și posibilităților existente sînt următoarele :

a. Studiarea istoriei țărilor vecine, cu accent asupra relațiilor și legăturilor statornicite de-a lungul veacurilor ;

b. Studiarea relațiilor dintre România și principalele țări imperialiste. Asemenea studii ar putea aduce contribuții originale la studiarea problemelor imperialismului ;

c. Studiarea legăturilor revoluționare dintre România și țările vecine (pînă la 1917) ;

d. Studiarea mișcării antifasciste de eliberare din țările Europei de sud-est și a aportului mișcării antifasciste din România și a antifasciștilor romîni la mișcarea antifascistă din diferite țări ;

e. Studiarea mișcării comuniste internaționale, cu accent asupra problemei locului și aportului mișcării comuniste din România în mișcarea comunistă mondială ;

f. Studiarea aportului adus de România socialistă la rezolvarea problemelor contemporaneității (pe plan economic, politic și cultural) ;

g. Combaterea diferitelor concepții ale istoriografiei reacționare.

Pornind de la aceste sarcini cu caracter general, de orientare și în urma sondajelor efectuate cu privire la posibilitățile de documentare, referenții au trecut la formularea unor teme concrete.

În cadrul discuțiilor, la care au participat prof. V. Maciu, prof. M. Berza, prof. L. Bányai, prof. Gh. Ștefan, conf. V. Costăchel, conf. I. Gheorghiu, conf. D. Almaș etc., s-a apreciat în unanimitate inițiativa colectivului de la catedra de istorie universală de a organiza o asemenea dezbateră cu privire la sarcinile studierii istoriei universale și posibilitățile existente de realizare și s-au făcut o serie de propuneri concrete în acest sens. S-a propus ca după epuizarea cercetării materialului existent în țară — privitor la o anumită temă — cercetătorul să aibă posibilitatea continuării cercetării peste hotare. De asemenea, pentru formarea de specialiști, în ceea ce privește relațiile cu țările vecine, s-a propus să fie trimise cadre în aceste țări pentru o perioadă de 1—2 ani.

Luînd cuvîntul pentru a trage concluziile asupra dezbaterilor, acad. prof. Andrei Oțetea a arătat că inițiativa a fost bine venită și ea a izvorît din necesitatea de a se da o orientare în munca de cercetare științifică în domeniul istoriei universale, în special cadrelor tinere, creîndu-se astfel posibilitatea întocmirii unui plan concret de activitate științifică.

C. Bușe

CRONICĂ

Printr-o hotărîre a Consiliului de Miniștri al R. P. Romîne, s-a acordat Premiul de Stat pe anul 1962 academicienilor Constantin Daicoviciu, Emil Petrovici și Emil Condurachi și profesorilor dr. Ion Nestor și Gheorghe Ștefan pentru lucrarea *Istoria Romniei*, vol. I, publicată în anul 1960. A mai fost premiat profesorul dr. Virgil Vătășianu pentru lucrarea *Istoria artei feudale în țările romîne*, un volum publicat în anul 1959.

Între 7 și 10 mai au avut loc, la București, lucrările Comisiei internaționale pentru Atlasul lingvistic slav de pe lângă Comitetul internațional al slavistilor.

La deschiderea lucrărilor, membrii comisiei au fost salutați de acad. Iorgu Iordan, vicepreședinte al Academiei R. P. Române, și de acad. E. Petrovici, președintele Asociației slavistilor din R. P. Română.

Creată în 1958, Comisia pentru Atlasul lingvistic slav, formată din reprezentanți ai slavisticii din țările slave și din unele țări neslave, are drept scop realizarea unei ample lucrări științifice colective, menite să ducă la o cunoaștere mai aprofundată a limbilor slave.

Cu prilejul zilei de 9 Mai — Ziua proclamării independenței de stat a României și Ziua victoriei asupra Germaniei hitleriste — a avut loc în capitală un simpozion organizat de Consiliul pentru răspîndirea cunoștințelor cultural-științifice din cadrul Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă.

A prezidat acad. Dumitru Dumitrescu, secretar prim al Academiei R. P. Române. Au vorbit despre însemnătatea acestei sărbători acad. Andrei Oșetea, directorul Institutului de istorie al Academiei R. P. Române, și general de armată Iacob Teclu, șeful Academiei militare generale.

În ziua de 13 mai a.c., în sala de ședințe a Institutului de istorie al Academiei R.P.R. a avut loc prima ședință de comunicări și referate a Societății de științe bizantine din R. P. Română. Prof. Vasile Grecu a dezvoltat comunicarea despre „Pretinsa cronică a lui G. Phrantzes”, iar acad. Em. Condurachi a prezentat o informare asupra reuniunii comitetului Asociației internaționale de studii bizantine care a avut loc la Atena în aprilie a.c.

Cu prilejul împlinirii a 1100 de ani de la crearea alfabetului și scrierii slave, Prezidiu-Adunării Populare a R. P. Bulgaria a oferit acad. Petre Constantinescu-Iași, membru corespondent al Academiei de Științe din R. P. Bulgaria, ordinul „Kiril și Metodiu” clasa I.

La 28 mai, la ambasada R. P. Bulgaria din București, a avut loc festivitatea înmînării acestui ordin acad. Petre Constantinescu-Iași. În înmînându-i această distincție, Nicolai Gheorghiev, vicepreședinte al Prezidiului Adunării Populare a R. P. Bulgaria, care se află în țara noastră cu prilejul celei de-a III-a întâlniri a reprezentanților Comitetelor pentru colaborare și înțelegere reciprocă între popoarele balcanice, a relevat activitatea științifică a acad. P. Constantinescu-Iași pe tărîmul dezvoltării prieteniei tradiționale romîno-bulgare.

Acad. P. Constantinescu-Iași a mulțumit pentru înalta distincție acordată.

La festivitate au participat Ivan Kinov, ambasadorul R. P. Bulgaria în R. P. Română, membri ai ambasadei, precum și membrii delegației bulgare în frunte cu acad. Sava Ganovski, care participă la înmînarea reprezentanților Comitetelor pentru colaborare și înțelegere reciprocă între popoarele balcanice.

Au fost de față academicieni, profesori și funcționari superiori din Ministerul Afacerilor Externe.

La 2 iunie a.c. s-a deschis într-una din sălile Muzeului regional din Timișoara expoziția „Urme de cultură materială pe vatra orașului Timișoara din timpul comunei primitive pînă la mijlocul sec. al XIX-lea”. Sînt prezentate unelte din piatră și os, topoare de bronz, ceramică, stampe ale vechii cetăți a Timișoarei, arme, obiecte de podoabă etc.

* * * *Istoria Romîniei*

Vol. II, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1962, XLII + 1158 p. + XX pl.

Volumul II din sinteza în mai multe volume consacrată *Istoriei Romîniei* reprezintă o realizare de o deosebită valoare a istoriografiei marxiste româneşti. Consacrat perioadei feudalismului timpuriu şi celei mai mari părţi a perioadei feudalismului dezvoltat (sec. X — XVI) volumul II tratează probleme de bază precum : cristalizarea şi dezvoltarea relaţiilor feudale, fărmîţarea feudală şi lupta pentru centralizarea statului, instaurarea dominaţiei otomane în ţările romîne.

Realizarea volumului II a fost precedată şi pregătită de activitatea rodnică, mai ales din ultimul deceniu, în domeniul cercetărilor arheologice, al folosirii arhivelor din ţară şi de peste hotare, al publicării sistematice de izvoare, al elaborării a numeroase studii speciale originale şi al reconsiderării critice a istoriografiei burgheze româneşti, ceea ce a dat posibilitatea elucidării unor probleme insuficient cercetate şi a alcătuirii primei sinteze ştiinţifice a istoriei Romîniei. O contribuţie preţioasă au adus studiile publicate sau în manuscris, cursurile universitare şi notele regretatului istoric Barbu Cămpina privitoare la probleme de bază ale feudalismului timpuriu, ale centralizării statului şi ale luptei antiotomane. Volumul II este rodul activităţii unui colectiv de medievişti de la institutele de istorie şi facultăţile de istorie din Bucureşti, Iaşi şi Cluj, condus de un comitet de redacţie alcătuit din acad. A. Oţetea, re-

dactor responsabil şi din prof. univ. M. Berza şi Şt. Pascu, redactori responsabili adjuncţi, organizată sistematic şi urmată de dezbaterile publice, în noiembrie 1960, a marelui colectiv elaborat.

Istoriografia burgheză romînească, pornind de la premise metodologice eronate, nu a fost în măsură să rezolve problemele esenţiale ale dezvoltării istorice a ţării noastre în evul mediu; ea a contestat existenţa relaţiilor feudale sau le-a redus la aspecte suprastructurale, a înfăţişat în mod idilic, patriarhal, societatea medievală romînească, a minimalizat sau chiar a negat lupta de clasă şi, cu toată predilecţia sa vădită pentru expunerea problemelor politice, nu a sesizat caracterul de clasă al statului feudal şi principalele etape ale evoluţiei sale — fărmîţarea feudală şi lupta pentru centralizare — sau trăsăturile de bază şi urmările nefaste ale regimului dominaţiei otomane pentru dezvoltarea istorică a ţărilor romîne. Totodată, istoriografia burgheză nu a înfăţişat istoria Romîniei ca un proces istoric care se desfăşoară unitar, pe întreg teritoriul ţării noastre, ci a redus, de fapt, „istoria romînilor” la o istorie unilaterală a Ţării Româneşti şi a Moldovei.

Spre deosebire de sintezele de „istoria romînilor” elaborate de istoriografia burgheză, autorii volumului II, aplicînd consecvent şi creator principiile metodologice ale materialismului istoric, au conceput istoria Romîniei

ca un proces istoric complex, care se desfășoară în virtutea unor legi istorice obiective.

Călăuziți de ideea înfățișării istoriei României ca o istorie a maselor populare, autorii au scos de asemenea permanent în evidență rolul jucat de popor, subliniind totodată însemnătatea pe care au avut-o marile personalități din această epocă: Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Tepeș, Ștefan cel Mare, Gheorghe Doja, Ioan Vodă, Mihai Viteazul.

Înfățișând istoria României ca un proces care se desfășoară, în ansamblu, unitar pe teritoriul actual al țării noastre, autorii au expus sincron istoria celor trei țări românești: Țara Românească, Moldova și Transilvania, subliniind trăsăturile comune ale dezvoltării lor istorice și permanentele și profundele legături economice, politice și culturale care au existat între ele.

Încadrând organic istoria României în istoria Europei și în special a sud-estului european, autorii au subliniat de asemenea atât caracterele comune ale feudalismului și instituțiilor feudale sud-est europene și românești, cât și trăsăturile specifice, originale, ale feudalismului și instituțiilor feudale românești, precum și legăturile continue și puternice ale poporului român cu popoarele din Balcani și din răsăritul Europei. Totodată, autorii au subliniat însemnătatea internațională pe care au avut-o războaiele de apărare din secolele XIV—XVI ale poporului român împotriva Imperiului otoman, care au contribuit efectiv la stăvilirea și întârzierea înaintării turcilor în Europa centrală.

Voluntul II al *Istoriei României* cuprinde o prefață, un capitol consacrat izvoarelor și trei părți, în care sînt tratate perioada feudalismului timpuriu și cea mai mare parte a perioadei feudalismului dezvoltat.

În prefață (p. V—XVI) comitetul de redacție a subliniat preocuparea autorilor volumului de a trata științific, pe baza principiilor metodologice ale materialismului istoric, principalele probleme ale istoriei orînduirii feudale

de pe teritoriul patriei noastre, pe care istoriografia burgheză le ignorase sau le abordase de pe poziții idealist-subiectiviste.

În capitolul consacrat izvoarelor (p. XVII—XL) autorii au prezentat sistematic categoriile de izvoare care stau la dispoziția cercetătorilor orînduirii feudale: izvoarele arheologice, care au căpătat o importanță crescîndă, pe măsura avîntului cercetărilor arheologice și a constituirii ca disciplină științifică a arheologiei feudale, izvoarele scrise (epigrafice, numismatice, sigilografice, heraldice, cartografice, documentare, narrative, juridice, didactico-științifice, belcristice), din care o bună parte au fost reeditate în ultimii ani, și izvoarele etnografice și folclorice, a căror cercetare a fost pusă pe baze noi, marxiste.

În partea I, consacrată perioadei feudalismului timpuriu (sec. al X-lea — prima jumătate a sec. al XIV-lea), autorii au reușit să reconstituie etapele și caracterele esențiale ale unei epoci care, pentru istoriografia burgheză, făcea încă parte din așa-zisul „mileniu întunecat”.

Partea I cuprinde 5 capitole, în care sînt înfățișate cadrul istoric sud-estic și estic al Europei (cap. I scris de E. Stănescu) și principalele etape de dezvoltare ale societății pe teritoriul României în perioada feudalismului timpuriu (cap. II—IV).

În capitolul II, redactat de Șt. Pascu și consacrat sec. al X-lea — începutul sec. al XI-lea, autorul a demonstrat, cu referiri bogate și semnificative la izvoarele narrative și arheologice, nivelul relativ înalt al dezvoltării economice. Ca urmare a acestui progres evident al forțelor de producție, s-au creat și condițiile obiective ale apariției relațiilor feudale. Relațiile feudale au apărut, în esență, ca urmare a destrămării obștilor sătești și a diferențierii, întâi după avere și apoi și sociale, a membrilor lor, precum și a uzurpării pămînturilor comune ale obștilor și a loturilor individuale ale membrilor lor liberi și a transformării treptate a acestora în țărani dependenți de către conducătorii aleși ai obștii, care s-au constituit treptat în pătură dominantă și apoi în clasă feudală.

Apariția claselor sociale cu interese antagonice de tip feudal incipient a determinat constituirea unor formațiuni politice feudale începătoare în pragul sec. al X-lea (voievodatele conduse de Menumorut în Crișana, de Glad în Banat și de Gelu în centrul Transilvaniei, stăpînirile „jupanului Dimitrie”, menționat în 943, în Dobrogea și ale unor căpetenii din stînga Dunării, atestate la 971). În Transilvania, voievodatele amintite, slăbite de invazia ungarilor, dar care nu au putut fi cucerite, au continuat să se dezvolte, astfel încît la începutul sec. al XI-lea „țara Transilvaniei ... foarte întinsă și foarte bogată” era cîrmuită de Gyla, iar în Banat stăpînea puternicul voievod Ahtum. Tendința dominantă a acestor formațiuni politice era de a se constitui în state de sine stătătoare, fie desprinzîndu-se de stăpînirea bulgară, ce se întindea și la nord de Dunăre, sau de cea bizantină din Dobrogea, fie împotrivindu-se încercărilor de cucerire ale statului feudal maghiar.

Capitolul III, datorat lui Șt. Pascu, C. Cihodaru, B. Cămpina și E. Stănescu, este consacrat dezvoltării feudalismului timpuriu în sec. al XI-lea — mijlocul sec. al XIII-lea. Ținînd seama de existența unor deosebiri regionale în dezvoltarea feudalismului timpuriu, autorii au înfățișat evoluția sa pe provincii istorice: Transilvania, Moldova, Dobrogea, Țara Romînească.

Cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar la sfîrșitul sec. al XI-lea — începutul sec. al XII-lea a accelerat procesul de feudalizare, peste elementele feudale locale suprapunîndu-se cele aduse prin cucerirea maghiară. Progresele feudalismului se oglindesc în constituirea domeniilor regale, ale aristocrației maghiare și ale bisericii catolice, în formarea clasei feudaliilor laici și eclesiastici și a țărănimii dependente. Alături de țărănimia aservită se mai menținea însă și țărănimia liberă din obștile sătești, care, pînă la mijlocul sec. al XIII-lea, reprezenta majoritatea populației rurale.

Paralel cu dezvoltarea feudalismului a avut loc și începutul procesului separării meșteșugurilor de agricultură și al formării

orașelor. Considerăm că paragraful consacrat meșteșugurilor și orașelor este însă prea restrîns și nefiresc plasat (p. 88 — 90), între paragraful destinat descrierii păturilor țărănimii (p. 83 — 87) și cel în care se înfățișează obligațiile și lupta țărănimii împotriva exploatații feudale (p. 90 — 93). Ținînd seama de necesitatea metodologică a prezentării unitare a problemei țărănești și de faptul că fuga de pe domenii a unor meșteșugari și țărani dependenți a jucat un rol de seamă în apariția orașelor, considerăm că era preferabilă plasarea paragrafului consacrat meșteșugurilor și orașelor după prezentarea în întregime a problemei țărănești.

Dominația exercitată asupra teritoriului Moldovei de marele cnezat al Kievului și de cnezatul de la Halici, între sfîrșitul sec. al IX-lea — mijlocul sec. al XIII-lea, deși nu a fost efectivă, a constituit, prin relativa siguranță instaurată aici, un factor pozitiv, care a creat condiții favorabile dezvoltării normale a vieții economice, a relațiilor feudale și a constituirii unor formațiuni politice feudale timpurii (ale berladnicilor din centrul și sudul Moldovei din a doua jumătate a sec. al XII-lea și „țara brodnicilor” din sudul Moldovei de la începutul sec. al XIII-lea).

În Dobrogea, ca urmare a dezvoltării economice mai intense și a influenței exercitate de feudalitatea bizantină, mai evoluată, s-a desfășurat mai repede procesul de feudalizare, oglindit, pe plan suprastructural, în existența unor formațiuni politice feudale timpurii conduse de căpeteniile Tatos, Sestlav și Satza, principalii exponenți ai tendințelor de autonomie față de autoritatea centrală bizantină.

Între Carpați și Dunăre, deși dominația cumană din sec. al XII-lea și prima jumătate a sec. al XIII-lea a constituit o frînă în calea progresului societății românești, totuși ea nu a putut împiedica procesul obiectiv al dezvoltării relațiilor feudale, oglindit, printre altele, în cunoscuta diplomă a cavalerilor ioaniți din 1247, în care sînt atestați „maiores terrae”, desigur feudali romîni posesori de domenii și cinci formațiuni politice românești:

țara Severinului, cnezatele lui Ioan și Farcaș și voievodatele lui Litovoi și Seneslav.

Astfel, pe baza unei analize minuțioase și a unei interpretări materialiste a izvoarelor, autorii au ajuns la constatarea deosebit de importantă că în sec. al XII-lea și în prima jumătate a sec. al XIII-lea „între dezvoltarea societății de pe cele două versante ale Carpaților asemănarea este destul de mare, fără să meargă pînă la identitate” (p. 117).

Marea invazie tătară din 1241 — 1242 și faptul că dominația mongolă s-a exercitat mai apăsător în Moldova, într-o formă mai ușoară între Carpați și Dunăre și de loc în Transilvania, a frînat dezvoltarea societății românești și totodată a contribuit, în mare măsură, la dezvoltarea inegală a relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre. Spre deosebire de regiunile de la est și sud de Carpați, în Transilvania dezvoltarea relațiilor feudale a continuat într-un ritm grăbit, manifestîndu-se prin intensificarea cotozirii și aservirii obștilor rătăcești libere, prin creșterea domeniilor laice și eclesiastice, prin extinderea lăbăgiei și înăsprirea exploatarei țărănimii dependente și prin accentuarea procesului fărîmițării feudale și a tendințelor de autonomie a Transilvaniei față de regatul feudal maghiar.

Ținînd seama de faptul că fărîmițarea feudală se datorește, în esență, dezvoltării relațiilor feudale, era preferabil ca autorii să fi plasat paragraful consacrat fărîmițării feudale (p. 128 — 129) nu înainte, ci după paragrafele care tratează dezvoltarea relațiilor feudale (p. 129 — 134) în acest chip paragraful amintit ar fi precedat totodată nemijlocit și ultimului paragraf al capitolului, consacrat accentuării tendințelor de autonomie ale voievodatului Transilvaniei (p. 134 — 135), de care este strîns legat.

Capitolul IV, datorat lui B. Cămpina, Șt. Pascu și Șt. Ștefănescu, este consacrat formării statelor feudale Țara Românească și Moldova — una din cele mai însemnate probleme din istoria medie a poporului român. Într-o primă fază, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea, procesul de formare a statului feudal Țara Românească s-a desfășurat în condiții

externe favorabile, ca atenuarea dominației tătare și anarhia feudală din Ungaria, care au creat posibilitatea încheierii formațiunilor politice românești și a purtării luptei pentru înlăturarea suzeranității maghiare, dusă în 1277 de către voievodul Litovoi. Procesul formării statului feudal Țara Românească a intrat în faza desăvîrșirii în primele decenii ale sec. al XIV-lea, ca urmare a necesității de a înfrîna mișcările antif feudale din țară — pomenite în scrisori papale din 1319 și 1327 — de a crea condiții prielnice legăturilor economice dintre regiunile țării și de a face față primejdiilor externe — presiunea tătară și expansiunea regatului feudal maghiar. El s-a realizat prin unificarea formațiunilor politice existente, ai căror cenzi și voievozi l-au recunoscut, înainte de 1324, pe Basarab ca mare voievod și domn.

Formarea statului feudal Moldova a avut loc ceva mai tîrziu, ca urmare a intensității mai mari a dominației tătare, care a stînjinit dezvoltarea relațiilor feudale și constituirea formațiunilor politice. Ea a fost grăbită de expedițiile ungare din deceniile 4 — 5 ale sec. al XIV-lea purtate împotriva tătarilor de către „vitejii” din Maramureș conduși de voievodul român Dragoș și sprijinite de feudații locali, care l-au acceptat drept cîrmuitor sub suzeranitatea maghiară. Desăvîrșirea procesului de formare a statului feudal moldovean și obținerea independenței față de Ungaria din 1359 a avut loc în urma acțiunilor conjugate ale moldovenilor și ale „vitejilor” din Maramureș, amenințați deopotrivă de feudalitatea și regalitatea maghiară, conduși de voievodul maramureșan Bogdan, recunoscut domn de forțe moldo-maramureșene grupate în jurul său.

În capitolul V, datorat lui B. Cămpina și M. Berza, și consacrat culturii în vremea feudalismului timpuriu, autorii au adus multe puncte de vedere noi într-un domeniu care fusese cercetat numai sporadic. Descoperirile arheologice din ultimii ani au scos la iveală urme de cultură din sec. al X-lea, care, datînd, în linii mari, din epoca încheierii procesului de formare a poporului român și a cristalizării relațiilor feudale și avînd un caracter unitar pe cea mai mare parte a teritoriului țării, pot

fi considerate drept elemente de cultură românească din perioada feudalismului timpuriu. Izvorită din necesitățile societății locale, cultura românească a primit însă și influențe din afară — sud-slave, bizantine, ruse, maghiare, sâsești — a căror preluare și adaptare a avut loc în funcție de cerințele societății de aici.

Astfel, adoptarea limbii slave în biserică, ca urmare a dominației bulgare la nord de Dunăre și a cnejilor ruși în Moldova în sec. IX—X și folosirea ei ca limbă a culturii feudale românești datorită monopolului cultural al clerului, a jucat un rol de seamă în raportul vechii culturi din țara noastră cu comunitatea culturală slavă.

În Transilvania, alături de cultura mai veche în limba slavă, a luat naștere, cu începere din sec. al XI-lea, și o cultură în limba latină, care s-a dezvoltat în strânsă legătură cu aceea din regatul feudal maghiar și în a cărei răspîndire un rol însemnat a jucat biserica catolică.

Paragrafe consacrate artei feudale timpurii aduc de asemenea puncte de vedere noi, stabilite mai ales pe baza unor descoperiri arheologice recente din Dobrogea.

Partea a II-a este consacrată perioadei feudalismului dezvoltat, în condițiile fărâmițării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului (mijlocul sec. al XIV-lea — mijlocul sec. al XVI-lea). Autorii și-au îndreptat atenția asupra problemelor de competență: dezvoltarea producției și schimbului de mărfuri, relațiile sociale și lupta de clasă, fărâmițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului, lupta antiotomană și aservirea țărilor române de către turci, cultura și arta; totodată, călăuziți de grija redării cât mai fidele a caracterului unitar al desfășurării procesului istoric de pe întreg teritoriul țării noastre, ei au înfățișat trăsăturile comune ale dezvoltării societății din cele trei țări române și profundele și variatele legături care au existat între ele.

Partea a II-a cuprinde 11 capitole, în care sînt înfățișate cadrul sud-estic, estic și central al Europei (cap. I scris de C. Cihodaru) și principalele etape ale dezvoltării istorice a celor trei țări române de la mijlocul sec. al XIV-lea la mijlocul sec. al XVI-lea (cap. II—XI).

Capitolul II, elaborat de Șt. Pascu și Fr. Pall, este consacrat dezvoltării feudalismului în Transilvania în sec. al XIV-lea și prima jumătate a sec. al XV-lea. Combătînd modul tendențios al istoriografiei burgheze maghiare de a prezenta istoria Ungariei în sec. XIV—XV ca o „epocă de aur” pentru întreaga populație a țării, autorii au dezvăluit agravarea exploatații maselor populare și în primul rînd a țăranimii dependente, de către feudali, biserica catolică și statul feudal și formele variate de luptă ale celor exploatați — romîni, unguri, sași. Este importantă stabilirea, pe bază documentară, a numărului așezărilor și al locuitorilor din Transilvania pe la 1400, care se ridică la 3 900 așezări și la aproximativ 700 000 locuitori. Deoarece însă autorii se referă la cele 3 900 de „sate, tîrguri și orașe” atestate documentar, ar fi fost preferabil ca acest paragraf să nu fi fost intitulat „numărul satelor și locuitorilor” (p. 242), ci „numărul așezărilor și locuitorilor” și să fi fost plasat nu între cele două paragrafe privind țăranimea, ci la începutul subcapitolului 2, consacrat situației sociale în ansamblu (p. 238). Capitolul se încheie cu o prezentare detaliată și sistematică a organizării politice, administrative, judiciare și militare a Transilvaniei, înslîndu-se asupra instituției voievodatului transilvănean, a adunărilor obștești ale țării, a organizării sale teritoriale, judecătorești și militare.

Capitolele III și IV sînt consacrate dezvoltării feudalismului în Țara Românească și Moldova în sec. al XIV-lea și prima jumătate a sec. al XV-lea.

Capitolul III, datorat lui B. Cămpina, D. Mioc, M. Berza, Șt. Ștefănescu și N. Stoicescu, în care este analizată situația economică și socială și organizarea politică, administrativă, judiciară și militară, reprezintă o contribuție importantă, datorită prezentării de pe pozi-

țiile materialismului istoric a unui bogat material documentar edit și arheologic recent scos la iveală. Autorii au subliniat progresele realizate în economia Țării Românești și Moldovei și caracterul agricol al populației de bază a celor două țări române. O atenție deosebită a fost de asemenea acordată dezvoltării meșteșugurilor, comerțului și orașelor.

Înfățișând dezvoltarea socială, autorii au analizat situația celor două clase sociale principale: boierimea-clerul și țărăniimea dependentă, precum și a țărănimii libere, a orașenimii și a robilor. Analizând situația țăranilor dependenți, autorii au arătat că dependența lor față de stăpînul feudal comporta două laturi principale: cea social-economică, a cărei expresie materială esențială o constituia ansamblul dărilor și slujbelor, în special renta feudală în produse predominantă și cea personală, exprimată în documente prin termenul de „ascultare”. În ceea ce privește țăranii liberi, era necesară însă o analiză mai detaliată a structurii și destrămării obștii sătești, manifestată deosebi prin ieșirea din devalmășie și stratificarea membrilor ei și a tendinței tot mai pronunțate de cotropire și aservire a ei de către feudali, probleme pe care autorii s-au limitat a le enunța într-o singură pagină (p. 305).

Autorii au demonstrat de asemenea că proprietatea feudală asupra pămîntului genera relații feudale, de tip vasalic, și în raporturile dintre membrii clasei dominante. Astfel, pornind de la existența proprietății feudale asupra pămîntului — baza feudalismului — autorii au demonstrat existența relațiilor feudale atât între țăranii dependenți și feudali, avînd caracter de exploatare, cit și între membrii clasei dominante, cu caracter vasalic; prin urmare feudalismul românesc, a cărui existență fusese adesea contestată de istoriografia burgheză, reprezintă o variantă originală a feudalismului european, înzestrată cu atributele esențiale ale feudalismului dezvoltat.

După analiza bazei economice, autorii au înfățișat detaliat și elementele de bază ale

suprastructurii politice, administrative, judiciare și militare.

În cap. IV, elaborat de B. Cămpina, D. Mioc, C. Cihodaru, Șt. Ștefănescu și N. Stoicescu, autorii au înfățișat evenimentele importante interne și externe din Țara Românească și Moldova din sec. al XIV-lea și din prima jumătate a sec. al XV-lea. Principalele probleme care au constituit obiectul politicii externe a Țării Românești au fost consolidarea independenței față de Ungaria și reglementarea legăturilor cu ea în condițiile raporturilor vasalice dominante ale epocii, precum și lupta împotriva agresiunii otomane, care începuse să devină amenințătoare. Autorii au adus contribuții noi în problema luptei antiotomane a Țării Românești în timpul lui Mircea cel Bătrîn, arătînd că primejdia otomană a jucat rolul unui regulator al atitudinii față de domnie a boierimii, care sprijinea sau părăsea lupta antiotomană dusă de marele domn în funcție de creșterea sau descreșterea primejdiei transformării țării în pașale și deci a desființării ca clasă a feudalilor munteni. În ceea ce privește reglementarea raporturilor cu turcii, autorii au precizat, pe baza informațiilor din cronicile turcești, că plata primului haraciu în 1415 și reluarea plății în 1417 constituiau numai o răscumpărare a păcii, Țara Românească păstrîndu-și independența.

Contradicțiile sociale și fărîmițarea feudală din cele trei țări române au dat naștere unei puternice crize, care s-a manifestat mai acut la mijlocul sec. al XV-lea și care constituie obiectul cap. V, întocmit de Șt. Pascu, B. Cămpina, N. Stoicescu și C. Mureșan.

În Transilvania, dezvoltarea producției de mărfuri a avut ca urmare înăsprirea exploatării țărănimii dependente și, în consecință, ascuțirea contradicției antagonice dintre țărăniime și feudali, careia i s-au adăugat contradicții între păturile nobiliare, biserică și orașenime. Contradicțiile sociale au culminat cu răscoala populară de la Bobilna din 1437—1438, pregătită de frământările țărănești anterioare, determinată de înăsprirea exploatării feudale și influențată de mișcarea husită,

la care au participat numeroși țărani români și maghiari, înfrățiți în lupta comună anti-feudală.

În Țara Românească și Moldova criza fărmîțării feudale s-a manifestat prin declanșarea luptelor feudale interne, care au îmbrăcat haina luptei pentru domnie. Luptele feudale interne din Moldova din perioada 1432 — 1457, întreținute de marea boierime, au avut ca urmare creșterea puterii economico-sociale și a rolului politic al mării boierimi, slăbirea și instabilitatea domniei, amestecul puterilor străine și impunerea plății haraciului de către turci în 1456. Ca și în Moldova, luptele feudale interne din Țara Românească din perioada 1420 — 1456, întreținute de boieri „spre folosul lor” (Chalcocondil), în afară de consecințele interne menționate pentru Moldova, au ușurat aservirea ulterioară a țării de către turci.

Luptele feudale interne din Țara Românească și Moldova și slăbirea puterii de rezistență antiotomană a Țării Românești au impus Transilvaniei și Ungariei, amenințate direct de agresiunea otomană, un nou sistem de apărare, al cărui exponent glorios a fost voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara. El s-a străduit să curme anarhia feudală din Ungaria, să creeze un sistem politic unitar al celor trei țări române, să se sprijine pe popoarele balcanice și să opună armatelor otomane o oaste cu un larg caracter popular.

Capitolele VI, alcătuit de B. Cămpina, Șt. Ștefănescu și C. Mureșan și VII, datorat lui B. Cămpina și M. Berza sînt consacrate luptei antiotomane și pentru centralizarea statului în țările române în a doua jumătate a sec. al XV-lea. Pornind de la indicațiile metodologice ale materialismului istoric privind formarea statelor centralizate în evul mediu, autorii au arătat că la baza procesului centralizării statului în Țara Românească și Moldova au stat dezvoltarea producției de mărfuri și necesitățile luptei antiotomane.

Dezvoltarea orașelor și a producției de mărfuri în mediul rural și urban a avut ca urmare intensificarea schimbului de mărfuri dintre sat și oraș, lărgirea pieței interne și

formarea unei orășenimi de meșteșugari și negustori în ascensiune. Formarea unei orășenimi interesată în lichidarea anarhiei feudale și capabilă de a-și aduce contribuția la centralizarea statului a constituit premisa alianței domniei cu orășenimea în vederea realizării statului centralizat. Totodată, deoarece lupta antiotomană nu se putea purta cu succes în condițiile și cu mijloacele militare specifice fărmîțării feudale, se impunea, și din acest punct de vedere, realizarea unui stat centralizat, cu o domnie autoritară și cu forțe militare avînd o bază socială mai largă.

În Țara Românească, pentru a dobîndi mijloacele necesare eliberării țării de obligația plății haraciului și a i consolidat independența, Vlad Țepeș a luat o serie de măsuri energice în vederea centralizării statului: a întărit autoritatea centrală prin restringerea privilegiilor de imunitate feudală, a pus capăt anarhiei feudale prin pedepsirea severă a marilor boieri nesupuși, a sprijinit pe orășeni și a creat o oaste cu caracter popular, formată din țărani liberi, orășeni și slujitori. Consolidat în interior, a putut relua lupta antiotomană raportînd succese răsunătoare în timpul campaniei dusă împotriva sa de Mahomed II în 1462.

Urmează paragraful consacrat Transilvaniei în a doua jumătate a sec. al XV-lea, care însă apare mai puțin organic legat de problema centralizării statului, al cărei premise economice și sociale fuseseră expuse în paragraful 1 numai cu referire la Țara Românească și Moldova (p. 449—465). Totodată, lipsa nu a fost suplinită decît sporadic în cursul paragrafului destinat Transilvaniei, unde problemelor economico-sociale le-a fost rezervat un spațiu prea restrîns (p. 478 — 482). Comparată cu întinderea capitoului II consacrat Transilvaniei în sec. al XIV-lea și în prima jumătate a sec. al XV-lea (p. 223 — 283), căruia i s-au adăugat paragrafele 1 și 3 din capitolul V (p. 399 — 416 și 432 — 446), deci cu totul 90 pagini, importanța istoriei Transilvaniei în a doua jumătate a sec. al XV-lea apare diminuată

prin tratarea ei în numai câteva pagini (p. 477 — 485).

Și în Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare lupta antiotomană s-a desfășurat paralel cu lupta pentru centralizarea statului. În prima etapă, Ștefan cel Mare, neavând mijloace eficiente de luptă, a fost silit să accepte tutela marii boierimi. În a doua etapă (1473 — 1487), necesitățile luptei antiotomane i-au impus crearea unei oștiri cu un larg caracter popular, formată din țărani liberi, orașeni și boierime mică, care a fost folosită nu numai în marile campanii antiotomane din 1475 și 1476, ci și pentru întărirea autorității domnești și centralizarea statului. Conținutul istoric principal al celei de-a treia etape (1487 — 1504) îl constituie reformele înfăptuite de Ștefan cel Mare pentru centralizarea statului și întărirea autorității domnești, care nu au avut însă ca urmare schimbarea esenței de clasă a statului moldovenesc, ci numai consolidarea sa în vederea slujirii intereselor clasei feudale în ansamblul ei.

Capitolele următoare, consacrate primei jumătăți a sec. al XVI-lea, înfățișează dezvoltarea economico-socială (cap. VIII scris de Șt. Pascu, N. Stoicescu și Șt. Ștefănescu), agravarea contradicțiilor feudale (cap. IX, elaborat de Șt. Pascu, N. Stoicescu și Șt. Ștefănescu) și, ca o urmare a lor, aservirea țărilor române de către turci (cap. X, redactat de M. Dan, N. Stoicescu și Șt. Ștefănescu).

Autorii au înfățișat situația economico-socială a celor trei țări române separat pentru a doua jumătate a sec. al XV-lea și pentru prima jumătate a sec. al XVI-lea. Separarea nu apare justificată, deoarece, în ceea ce privește atât Transilvania, cât și Țara Românească și Moldova, perioada 1450 — 1550 se înfățișează, în linii mari, relativ unitară. Totodată, reluarea aceluiași probleme de bază a dus implicit la generalități sau repetări. De aceea ar fi fost preferabilă contopirea capitolului VIII cu paragrafele 1 și 3 ale capitolului VI într-un capitol consacrat dezvoltării economico-sociale și problemelor teoretice ale centralizării statului în a doua

jumătate a sec. al XV-lea — prima jumătate a sec. al XVI-lea.

În domeniul situației sociale din Țara Românească și Moldova, autorii s-au ocupat aproape numai de raporturile sociale din mediul rural, înfățișând destrămarea obștii și stratificarea țăranimii, ofensiva boierilor pentru cotropirea și aservirea satelor libere, în urma căreia au izbutit să-și constituie domenii de zeci de sate, precum și lupta țăranimii împotriva aservirii și exploatării feudale. Era însă util ca subcapitolul privind situația socială să fi fost completat cu un paragraf care să înfățișeze sistematic raporturile dintre boieri și țăranii dependenți și un paragraf care să trateze situația socială din orașe, suplinit numai parțial de aliniatul prea redus consacrat orașelor (cele 13 rînduri de la p. 586 — 587).

În Transilvania, intensificarea exploatării țăranimii de către feudali, biserica catolică și stat și înrăutățirea situației iobagilor au agravat contradicția fundamentală dintre iobagi și feudali, care s-a complicat cu contradicții în rîndurile nobilimii, clerului și orașenimii și între nobilime, cler și orașenime, și care a culminat cu războiul țăranesc din 1514 condus de Gheorghe Doja. Autorii au subliniat că prin participarea la răscoală a unor largi pături de țăriani români și maghiari, care constituiau forța sa principală, și mai ales prin programul său antifeudal, cu pronunțat caracter de clasă, marea răscoală țăranescă din 1514 a avut caracterul unui „război general al țăranilor”, după cum de altfel l-a definit și Fr. Engels.

În Moldova, în timpul domniei lui Bogdan al III-lea și al minoratului lui Ștefan cel Tânăr, marea boierime a reluat lupta pentru redobîndirea puterii politice îngrădite de reformele lui Ștefan cel Mare și pentru limitarea autorității domnești.

În Țara Românească luptele dintre domnie și marea boierime și între grupările boierești au slăbit capacitatea de rezistență a țării în fața primejdiei otomane. Totodată, politica de înțelegere a unei părți a marii boierimici turcii a intrat în faza alianței fățișe, ai cărei principali exponenți au fost boierii Craiovești.

Agravarea contradicțiilor feudale din cele trei țări române, au avut drept consecință slăbirea capacității lor de apărare și apoi aservirea lor de către turci.

După înfringerea armatelor maghiare la Mohacs în 1526, în Ungaria și Transilvania s-au intensificat mișcările populare cu caracter antifeudal și antiotoman și luptele pentru tron dintre grupările feudale, complicate de intervenția puterilor străine. Expunând istoria Transilvaniei în strinsă legătură cu aceea a celorlalte două țări române, autorii au subliniat rolul decisiv al intervenției Moldovei în Transilvania, domnul Moldovei, Petru Rareș, tinzând s-o ia în stăpânire sau s-o subordoneze influenței sale, împiedicând astfel ocuparea ei de către turci sau de către Habsburgi. Aservirea Moldovei de către turci în 1538, ca urmare a trădării fățișe a marii boierimi moldovene, a zădărnicit însă aducerea la îndeplinire a planurilor transilvănene ale lui Petru Rareș, ușurând totodată și aservirea Transilvaniei de către turci între 1538 — 1541. Cu toate urmările nefaste ale instaurării dominației otomane, separarea Transilvaniei de Ungaria și constituirea principatului autonom al Transilvaniei sub suzeranitatea otomană în 1541, a reprezentat un fapt pozitiv, premisă a realizării unirii vremelnice a celor trei țări române la sfârșitul sec. al XVI-lea.

În Țara Românească, instaurarea dominației otomane a avut loc într-un interval de timp ceva mai lung (1521 — 1545), îndeosebi în ultimii ani, datorându-se, în esență, luptelor dintre grupările boierești și politiciii de pacțizare cu turcii a marii boierimi, care, prin politica ei filoturcă trădătoare, a anulat eforturile eroice făcute de popor și unii domni pentru păstrarea independenței țării.

În capitolul XI (elaborat de P. P. Panăftescu, I. Crăciun, S. Jakó, G. Gündisch și V. Vătășianu), autorii, legând istoria culturii și artei de schimbările petrecute în viața social-economică din țările române, au scos în evidență originalitatea culturii medievale românești, aportul său la cultura universală și îndeosebi sud-est europeană, importanța creațiilor culturale populare, caracterul de clasă

al culturii feudale, rolul jucat de biserică ca deținătoare, vreme îndelungată, a monopolului culturii scrise. Deși autorii au înfățișat dezvoltarea culturii și artei separat în Țara Românească și Moldova și în Transilvania, stabilind și trăsăturile lor specifice, izvorite din condițiile social-economice și politice proprii, ca de pildă o cultură scrisă slavo-romină la sud și est de Carpați și una latină și slavă în Transilvania, ei au subliniat totuși atât caracterelor comune ale creației culturale și artistice a poporului pe întreg teritoriul României — literatura slavă și creația populară orală din cele trei țări române, apariția primelor texte în limba română în Maramureș și în mediul orășenesc din Țara Românească la sfârșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea — cit și neîntreruptele legături și influențe culturale dintre cele trei țări române.

Partea a III-a este consacrată perioadei feudalismului dezvoltat în condițiile instaurării dominației otomane (a doua jumătate a sec. al XVI-lea). Spre deosebire de istoriografia burgheză care, cu toată predilecția sa pentru problemele politice, nu a fost în măsură să schițeze o privire de ansamblu asupra regimului dominației otomane, autorii volumului, pentru prima oară în istoriografia românească, au stabilit trăsăturile regimului dominației otomane, obligațiile țărilor române față de Poartă și rolul negativ pe care l-a avut dominația otomană asupra dezvoltării social-economice și politice a țărilor române.

Partea a III-a cuprinde 6 capitole, în care sînt înfățișate situația din estul și sud-estul Europei (cap. I, redactat de E. Stănescu) și dezvoltarea celor trei țări române în a doua jumătate a sec. al XVI-lea (cap. II—VI).

În capitolul II, elaborat de M. Berza, D. Mioc, Șt. Pascu și I. Totoiu și consacrat regimului dominației otomane în țările române, autorii au stabilit că definitivarea instaurării lui a avut loc între anii 1538 — 1541 și a constatat în trecerea de la vasalitate la aservirea politică propriu-zisă, cu păstrarea autonomiei țărilor române sub suzeranitatea

Porții și cu numirea domnilor moldo-munteni de către turci. Asevirea politică a avut ca urmare supunerea țărilor române unui crincen sistem de stoarcere economică, care consta în plata haraciului și a peșcheșurilor, în prestații în natură și muncă și în aplicarea monopolului comercial asupra comerțului exterior al țărilor române. Cercetările întreprinse în ultimii ani și sintetizate în tratat au arătat că în penultimul deceniu al sec. al XVI-lea valoarea anuală numai a haraciului și peșcheșurilor plătite de Țara Românească se ridica la o medie anuală de 650 000 galbeni, reprezentând valoarea a 1 275 sate. Regimul economic al dominației otomane a avut ca urmare frînarea dezvoltării economice, depopularea și sărăcirea țărilor române și crearea unor condiții favorabile pentru asevirea țărănimii libere de către boieri.

Deși vasală Porții, Transilvania a avut de suferit o dominație mai puțin apăsătoare decât celelalte două țări române, ca urmare a poziției sale între cele două imperii, otoman și habsburgic, aflate în conflict.

Paragrafe speciale, noi prin tematica, materialul și concluziile lor, au fost consacrate raialelor și pašalicurilor înființate pe teritoriul țării noastre și luptei poporului împotriva jugului turcesc care, spre deosebire de politica de pactizare și de sprijinire a dominației otomane de către clasa dominantă, n-a încetat niciodată împotrivirea față de cotropitori.

În capitolele III, întocmit de D. Mioc și I. Pataki și IV, redactat de D. Mioc, E. Stănescu, Șt. Pascu și B. Cselényi, consacrate situației economico-sociale și politice a țărilor române în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, autorii au subliniat că evoluția lor istorică a fost condiționată de instaurarea dominației otomane, care le-a frînat considerabil dezvoltarea. Funcționarea monopolului comercial otoman și stoarcerile bănești ale turcilor au însemnat, mai ales pentru Țara Românească și Moldova, frînarea dezvoltării firești a forțelor de producție, decăderea orașelor, încetinirea formării pieții interne, orientarea comerțului exterior spre Imperiul otoman, să-

răcirea crescândă și scăderea populației. În tendința de a mări cantitatea de cereale destinate exportului în Imperiul otoman, feudații laici și eclesiastici au intensificat acțiunea de cotropire a pământurilor și de șerbizare a țărănimii libere, copleșită de fiscalitatea crescândă, și exploatarea țărănimii dependente, îndeosebi prin mărirea rentei în muncă. Pentru a-și asigura forța de muncă necesară exploatarea domeniilor, a căror întindere a crescut neconținut, și pentru a desființa dreptul de strămutare al țăranilor, feudații din Țara Românească au izbutit la sfârșitul sec. al XVI-lea să lege pe țăranii de glie, prin așa-numita „legătură” a lui Mihai Viteazul, ceea ce, implicit, a avut ca urmare o adâncire a contradicțiilor de clasă. Și în Transilvania dezvoltarea economică a fost împiedicată, dar într-o măsură mai redusă decât în Țara Românească și Moldova, de războaiele turco-austriece și de instaurarea dominației otomane, iar acțiunea nobilimii de iobăgire a țăranilor rămași liberi și agravarea sarcinilor iobașilor au avut ca urmare izbucnirea unor puternice mișcări țărănești, ca aceea a secuilor din 1562 sau a țăranilor, mai ales români, din 1599, prilejuită de cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul.

Instaurarea dominației otomane asupra țărilor române a avut însemnate urmări și asupra situației lor politice interne și externe, mai ales în ceea ce privește Țara Românească și Moldova. Turcii intervin tot mai frecvent în treburile lăuntrice ale Țării Românești și Moldovei și totodată le impun o politică externă orientată după interesele Porții.

Agravarea dominației otomane în a doua jumătate a sec. al XVI-lea a avut ca urmare izbucnirea mișcărilor de eliberare de sub dominația otomană, cărora autorii le-au acordat o atenție deosebită. Înfățișând războiul moldo-turc din 1574, autorii au arătat că lupta externă, de eliberare a țării de sub dominația otomană purtată de Ioan Vodă, s-a împletit cu lupta internă pentru centralizarea statului și întărirea autorității domnești împotriva marii boierimi, care, punând mai presus de soarta țării interesele ei înguste de clasă, a pac-

tizat cu turcii și, înlesnindu-le victoria, a contribuit efectiv la menținerea dominației otomane.

După înfrângerea încercării de eliberare condusă de Ioan Vodă și în timpul dominației politice a marii boierimi, în Moldova au avut loc între 1574 — 1593 nefecutate mișcări populare, în care țelurile antiotomane se împleteau cu năzuințele poporului de atenuare a exploatații feudale. O particularitate a acestor mișcări o constituie împletirea luptei maselor populare moldovene cu acțiunile cazacilor, din rîndul cărora s-au recrutat frecvent și pretendenți domnești.

Capitolul V, scris de E. Stănescu și consacrat războiului de eliberare de sub dominația otomană și unirii politice a țărilor române sub Mihai Viteazul, înfățișează aceste evenimente capitale din istoria medievală a României printr-o împletire logică a analizei situației interne și a celei internaționale. Autorul a subliniat că principala cauză a izbucnirii războiului de eliberare antiotoman purtat de țările române o constituie agravarea dominației otomane din ultimele decenii ale sec. al XVI-lea, căreia i s-a adăugat deschiderea ostilităților de către coaliția antiotomană a „Ligii Sfinte”. Necesitatea unității de acțiune a celor trei țări române în războiul de eliberare antiotoman ca și existența schimbului de mărfuri reciproc dintre ele și a conștiinței în formare a unității de neam și limbă au stat la baza acțiunii de însemnătate istorică a unificării politice a celor trei țări române, realizate pentru scurtă vreme de Mihai Viteazul. Eșecul încercării de centralizare interstatală se datorește insuficienței dezvoltării a legăturilor economice între cele trei țări române, care nu țineau cadența cu a celor politice și culturale, contradicțiilor interne, care nu asigurau formarea unei baze social-politice trainice și care constau în contradicția antagonică între clasa dominantă și masele populare, reflectată deosebi în legiferarea „legăturii” lui Mihai Viteazul și în frământările țărănești ale vremii și în contradicția din sînul clasei dominante manifestată prin disensiunile grupărilor boierești, precum și ostilității marilor state înconjurătoare (Imperiul otoman,

Polonia, Imperiul habsburgic) față de constituirea unui stat centralizat puternic în spațiul carpato-dunărean. În ceea ce privește însemnătatea istorică a războiului de eliberare de sub dominația otomană, limitată de autor la dezvoltarea conștiinței de neam a poporului român (p. 1015 — 1016), era necesar să fi fost arătat că lupta eroică a poporului român în timpul lui Mihai Viteazul a avut ca urmare, atât imediată, în timpul dominației acestuia, cât și mai îndepărtată, pînă către finele sec. al XVII-lea, atenuarea dominației otomane, oglindite în scăderea apreciabilă a haraciului Țării Românești, cu circa 80 %, al Moldovei și înlăturarea temporară a practicii cumpărării domniei prin peșcheșuri, ceea ce a îngăduit țărilor române să se bucure de o perioadă de relativă refacere economică și creștere a populației.

Capitolul VI, elaborat de P. P. Panaitescu, I. Crăciun, S. Jakó, G. Gündisch și V. Vătășianu, cuprinde cultura în a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Subliniind elementele caracteristice din această perioadă, autorii au arătat că în Țara Românească și Moldova, paralel cu literatura în limba slavă, avînd mai ales un conținut religios, începe să se răspîndească scrisul în limba română și să crească importanța literaturii laice. Autorii au acordat o atenție deosebită literaturii istorice și juridice și, ca un element nou de preocupare și interpretare istorică, epicii populare și de curte. Pentru Transilvania, autorii au subliniat caracterul original al reformei și al umanismului transilvănean, care au influențat într-o măsură însemnată dezvoltarea științifică și culturală a Transilvaniei. În înfățișarea legăturilor culturale dintre cele trei țări române, ei au scos în evidență însemnătatea pe care au avut-o pentru cultura românească activitatea tipografică și de răspîndire a cărții românești a diaconului Coresi.

Textul este completat cu indicații bibliografice pentru fiecare capitol, cu hărți, schițe și planuri, cu numeroase figuri în text și

planșe, cu un bogat indice de nume proprii, de instituții și diverși termeni și cu listele figurilor, planșelor și vignetelor. În munca de selectare a materialului ilustrativ și de întocmire a hărților, autorii s-au condus de asemenea în chip consecvent de principiile metodologice ale materialismului istoric, ceea ce dă atât textului, cât și materialului auxiliar o remarcabilă unitate de concepție și metodă. Numeroasele ilustrații — peste 300 — înfățișează aspecte caracteristice privitoare la dezvoltarea economică (un loc însemnat ocupându-l piesele descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice din ultimii ani), socială, politică, culturală și artistică. Hărțile și schițele redau de asemenea aspecte ale dezvoltării economice, evoluția granițelor de stat ale țărilor române, ariile și centrele desfășurării răscoalelor țărănești, purtarea operațiilor militare, reconstituiri de cetăți și așezări.

Reconstituind veridic, pe baza principiilor metodologice ale materialismului istoric, trecutul țării noastre într-un răstimp de 6 secole, scoțînd în evidență caracterul legic al dezvoltării istorice și unitatea desfășurării procesului istoric de pe teritoriul de azi al României, subliniind trăsăturile originale ale istoriei noastre, că ăuzindu-se permanent de ideea înfățișării istoriei României ca o istorie a poporului, „izvor al tuturor mișcărilor și isprăvilor” și subliniind totodată rolul personalităților care au înfrunghiat năzuințele de libertate și de dreptate socială ale poporului, autorii volumului II al tratatului de *Istoria României* au realizat o valoroasă operă științifică și de educare a publicului cititor în spiritul dragostei și respectului față de activitatea creatoare și de trecutul de luptă al maselor populare din patria noastră.

Radu Manolescu

JEAN BRUHAT, JEAN DAUTRY și ÉMILE TERSEN *Comuna din 1871*,

Edit. politică, București, 1962, 371 p.

Prin publicarea lucrării *Comuna din 1871* — ediție îngrijită de istoricii marxști Jean Bruhat, Jean Dautry, Émile Tersen, cu colaborarea lui Pierre Angrand, Jean Bouvier, Henri Dubief, Jeanne Gailard și Claude Perrot — Editura politică a pus la îndemna specialiștilor și maselor largi de cititori din țara noastră un bogat și emoționant material privind glorioasa revoluție a muncitorilor parizieni¹.

În afară de prefață (semnată de Gh. Matei), „Cuvînt înainte” al autorilor, cartea cuprinde o introducere, un număr de 12 capitole, concluzii și învățăminte, cronologia eve-

nimentelor începînd cu 12 iulie 1870 (cînd e lansat Manifestul secțiilor pariziene ale Internaționalei împotriva războiului) și sfîrșind cu 11 iulie 1880 (cînd s-a dat amnistia totală), date despre ziarele Comunei, afișe și publicații de stradă, note biografice privitoare la aleșii, militanții și cei mai însemnați luptători ai Comunei, harta Parisului de la 1848 la 1870, harta cluburilor și a secțiilor Internaționalei, planul administrativ al Parisului indicînd pentru fiecare arondisment numărul locuitorilor și cifra membrilor din Consiliul Comunei; pentru cunoașterea luptei eroice a maselor proletare din Paris, pentru demascarea crimelor sălbatice săvîrșite de guvernele Versailles-ului, o contribuție deosebită aduce materialul ilustrativ: reproduceri de desene, stampe, gravuri, litografii, fotografii, facsimile

¹ Traducerea a fost întocmită după originalul în limba franceză apărut în „Éditions sociales”, Paris, 1960.

ale unor manuscrise, fotocopii de pe afișe, manifeste, precum și diferite alte documente.

Deși autorii arată, modest, că și-au propus să întocmească doar „o sinteză provizorie”, totuși — și acesta e unul din meritele lor — lucrarea are un bogat aparat științific; sînt folosite din plin mărturiile contemporanilor, în primul rînd cunoscuta și emoționanta relatare a lui P.O. Lissagaray, *Histoire de la Commune de 1871*, presa timpului (mai ales ziarele Comunei); în afară de lucrările tipărite, autorii au folosit, de asemenea, materialele de arhivă, unele noi, altele insuficient studiate anterior, lărgind astfel baza documentară a istoriei Comunei.

Lucrarea începe cu studiul dezvoltării mișcării muncitorești și analiza agoniei imperiului, contribuind, în felul acesta, la înțelegerea mai temeinică a istoriei Comunei a realizărilor și măreției, lipsurilor și greșelilor ei. În această parte (Introducere, p. 13 — 62), autorii încearcă să răspundă la o serie de întrebări esențiale: cum s-a ajuns de la republică la imperiul autoritar, care au fost cauzele profunde ale loviturii de stat de la 2 decembrie și ale transformării celei de-a doua Republici în cel de-al doilea imperiu? Care au fost progresele înregistrate de industrie între 1848 și 1871 la Paris și în provincie? În ce măsură au modificat ele forța, structura, starea de spirit și condițiile materiale ale muncitorilor? Care au fost luptele purtate de clasa muncitoare? Care este semnificația crizei ce zguduie imperiul începînd din 1867? Este redat tabloul amplu al dezvoltării capitalismului și al avîntului mișcării democratice și muncitorești, se insistă, mai ales, asupra unor aspecte importante privind transformările din industrie, rolul determinant al mașinismului în această industrie, finanțele și specula, îmbogățirea întregii burghezii. În timpul celui de-al doilea imperiu, subliniază autorii, „se pregătește trecerea de la capitalismul liberei concurențe la capitalismul monopolist, adică la imperialism, cu tot ce comportă el: contopirea capitalului bancar cu capitalul industrial, desființarea antagonismelor dintre aristocrația financiară și patronii

din industrie și, în general, dintre toți cei avuți, inclusiv deținătorii marii proprietăți funciare. Cu alte cuvinte, cel de-al doilea imperiu pregătește împăcarea dintre Castel, Uzină și Bancă (firește, cu binecuvîntarea bisericii)”. Umbra marii burghezii franceze a celui de-al doilea imperiu — se arată în continuare — „este aceea care se va profila în spatele Versailles-ului. Indiferent de formele pe care le vor adopta politicienii, unii rămînd bonapartiști, alții menținîndu-se credincioși monarhiei, iar alții, în sfîrșit, devenind sau redevenind republicani, marea burghezie, luată ca clasă, este unită împotriva parizianului răzvrătit, muncitor și meșteșugar, ca și împotriva democratului sau iacobinului din provincie” (p. 26).

Împotriva acestei burghezii se ridică proletariatul. Lupta proletariatului francez e zăgrăvită în condițiile vieții economice, sociale și politice din Franța anilor de criză. În mod convingător, documentat, cartea recenzată ridică o serie de probleme în legătură cu creșterea numerică a clasei muncitoare, ritmul în care s-a desfășurat procesul de concentrare a muncitorilor, complexitatea organizării muncii în întreprinderile industriale, atît de caracteristică mai ales Parisului, ceea ce va permite să se explice mai bine unele aspecte contradictorii ale Comunei, sînt redată condițiile de muncă și de viață ale muncitorilor, exploatarea familiilor lor.

În felul cum sînt tratate condițiile de lucru și de trai — salariile și amenzile, șomajul, pauperizarea, bugetele muncitorilor și luxul bogaților, înunca femeilor și a copiilor — se înțelege mai bine interesul Comunei pentru tot ceea ce era în legătură cu înrăutățirea condițiilor de viață ale muncitorilor, mînia de care a fost cuprins proletariatul parizian cînd, la 10 martie 1871, Adunarea de la Versailles a hotărît suspendarea moratoriului plății chirii, rolul atît de direct pe care l-au jucat femeile în insurecția reprezentată de Comună.

Teme ca „renașterea mișcării muncitorești”, „proletarii și socialismul”, „începuturile Internaționalei (1864 — 1867)”, „noua peri-

oadă din istoria luptelor muncitorești care au precedat Comuna (1868 — 1870)” sînt temeinic și pe larg tratate.

Merită subliniate eforturile autorilor pentru a combate anumite interpretări care consideră Comuna ca o răscoală „întimplătoare”, provocată exclusiv de urmările asediului asupra Parisului și de resentimentele stîrnite de înfrîngerea din război, interpretări care au drept scop să denatureze sensul și să diminueze însemnătatea istorică a primului guvern al clasei muncitoare. Ei demonstrează că chiar înainte de declararea războiului regimul imperial trecea printr-o profundă criză pe care falsa victorie a plebiscitului nu reușise s-o ascundă; lumea se aștepta la o revoluție, o presimțea, se știa că ea va fi o revoluție socială și că muncitorii vor fi în frunte. Avîntul Internaționalei, în primul rînd, înmulțirea numărului camerelor sindicale, gruparea lor în federații, grevele puternice de la sfîrșitul anului 1869 și începutul lui 1870, solidaritatea proletară, care crește în întreaga țară și trece chiar dincolo de hotare, intrarea în luptă a unor detașamente mai compacte de muncitori din marile întreprinderi, toate acestea materializau în ochii tuturor (plină și în ochii adversarilor) forța și amploarea mișcării muncitorești. Represiunile sălbatice nu erau dovezi de tărie a regimului imperial, ci semne de slăbiciune, decădere. „Aceasta este situația care explică, în ultimă instanță, Comuna; ea constituie explicația ei științifică... Comuna, făcînd abstracție de împrejurările care au dus la apariția ei, reprezintă o încercare eroică de înfăptuire, sub conducerea muncitorilor, a vișului nutrit de masele populare încă din 1848 : republica socială și universală” (p. 62).

Insistînd asupra acestei concluzii, lucrarea subliniază, în același timp, că războiul franco-prusian, prin modul cum s-a desfășurat, a influențat mersul evenimentelor; crizei interne, războiul i-a adăugat una externă, a făcut ca oamenii și organizațiile să se situeze pe poziții noi, uneori contradictorii. Autorii încearcă în primul capitol, „De la declarația de război la capitularea Parisului”, să determine, dintru început, conjunctura so-

cială a războiului franco-prusian. În acest război burghezia nu se angajează în front unit. Dacă bonapartiștii, partizani ai dinastiei, se gîndesc să tragă foloase de pe urma succeselor militare, pe care le cred sigure și ușoare, pentru a îngrădi criza internă, o parte a marii burghezii rămîne pacifistă, nu din motive umanitare, ci pentru că pacea pare a fi mai favorabilă creșterii profiturilor, de aceea adoptă o atitudine de rezervă, dictată de îngrijorare; pentru o mare parte din burghezia mijlocie și pentru aproape întreaga mică burghezie, această atitudine se transformă într-o adevărată teamă, stare de spirit vecină cu opoziția; opoziția micii burghezii rămîne însă negativă și virtuală, numai evenimentele o vor putea accentua. În schimb proletariatul reacționează puternic împotriva pericolului de război, iar o dată războiul hotărît, opoziția lui devine directă, deși îi lipsește o organizare generală, care să o coordoneze și să o facă eficientă (secția franceză a Internaționalei, dezbinată și slăbită nu putea face față sarcinilor); războiul n-a întrerupt manifestațiile, grevele, n-a putut împiedica lupta muncitorilor — și aceasta dovedește forța mișcării muncitorești, starea sa de spirit.

În continuare sînt descrise evenimentele importante survenite în cursul războiului — înfrîngerea și capitularea de la Sedan care au dat lovitură de grație celui de-al doilea imperiu intrat în agonie, proclamarea Republicii, armistițiul, sînt scoase în evidență trădarea, egoismul de clasă al marii burghezii mînată de dorința de a pune capăt cît mai repede și cu orice preț aventurii în care a intrat, și patriotismul fierbinte, devotamentul fără margini al maselor populare, ce preferau să moară de foame decît să audă vorbindu-se de capitulare, este redat tabloul sobru al Parisului care, „exprimînd interesele superioare ale țării, caută (nu fără șovăieli) calea de legătură între independența națională și eliberarea socială. Această cale îl duce la revoluția de la 18 martie” (p. 88).

Un capitol special (al II-lea) este consacrat în întregime glorioasei revoluții de la 18 martie, luptei dintre forțele revoluției și ale con-

trarevoluției, luptă încununată de victoria proletariatului din Paris; este zugrăvit plastic acest proces complex determinat de o serie de factori diferiți ce s-au întrepătruns în permanență și s-au consolidat unul pe altul: situația politică rezultând din alegerea unei adunări reacționare, ostilă Parisului și Republicii, înrăutățirea situației economice, datorită, în mare parte, măsurilor luate de această adunare; faptul că poporul din capitala Franței devine tot mai conștient de sarcinile grele, de problemele grave la ordinea zilei, toate acestea adăugate la exasperarea patriotică provocată de aplicarea clauzelor armistițiului și de ratificarea documentelor preliminare referitoare la încheierea păcii. Merită menționat în mod deosebit finalul acestui capitol, intitulat „Semnificația zilei de 18 martie”. Ziua aceasta — arată autorii — reprezintă o imensă cale străbătută, marchează o spărtură în vechile concepții, creează condițiile necesare distrugerii vechii forme de stat și elaborării „noii forme” despre care vorbește Marx. Și tocmai pentru că aceste condiții prealabile au fost îndeplinite, la 18 martie — zi în care s-a produs o sinteză rapidă și hotărâtoare în multe privințe între diferitele necesități de gândire și de acțiune — nu a avut loc o insurecție, ci o luare în stăpânire a puterii.

După ce redau relativ destul de repede filmul evenimentelor petrecute în răstimpul de la 18 martie la alegerea și proclamarea Comunei, inclusiv (cap. III), autorii insistă asupra problemelor privind componența și tendințele Consiliului Comunei (cap. IV). Deși în rândurile membrilor acestui consiliu — se arată în lucrare — era acea voință de luptă incontestabilă, care s-a generalizat, acea preocupare neobosită de a activa în folosul clasei muncitoare, lipsa totuși o unitate de gândire, o ideologie în adevăratul înțeles al cuvântului, datorită, în primul rând, inexistenței unui partid temeinic organizat, în care comunarii cei mai evoluți și-ar fi găsit în mod firesc locul și și-ar fi putut desăvârși formarea lor politică și la care ar fi aderat oamenii de bună credință, dar șovăielnici și

izolați. Așadar, cu atât mai necesară este analiza tendințelor Consiliului Comunei, care reflectă originea socială diferită a membrilor Consiliului, caracterul pronunțat individualist al multora dintre ei, activitatea lor politică anterioară, tendințe care dovedesc conținutul de clasă al Comunei. Unul din meritele deosebite ale autorilor este că au încercat să facă această analiză, de loc ușoară, dar atât de importantă pentru a se putea înțelege politica Comunei, cu măreția și limitele ei. În mod clar se arată atitudinea grupului celor cincisprezece burgezi bogăți, liber profesioniști, care în mod practic n-au făcut parte din Consiliu sau au demisionat foarte curând, dar ale căror critici negative au contribuit la slăbirea capacității de rezistență a Comunei; e analizată poziția, varietatea tendințelor, trăsăturile comune ale fracțiunilor care alcătuiesc așa-numita majoritate a Comunei — blanquiștii, iacobinii, radicalii — și care provin din mica burghezie, preocupate, mai ales, de politică decât de activitatea socială; se scoate în evidență faptul esențial și anume că, în urma alegerilor de la 26 martie, în Consiliul Comunei au intrat douăzeci și cinci de muncitori, militanți autentici, al căror nume era cunoscut în rândul maselor populare: unii erau membri ai secției franceze a Internaționalei, alții avuseseră un rol activ în camerele sindicale; această minoritate, care se opune majorității, prin componența ei specific muncitorească (deși originea comună nu-i asigură o totală omogenitate — cei douăzeci și cinci sînt sau meseriași, sau muncitori în întreprinderi mici și mijlocii, nici unul din marea industrie) aduce în Comună un simț mult mai profund al problemelor sociale cărora le dă înțietate în raport cu problemele de politică pură și încearcă să obțină adoptarea punctelor ei de vedere de către majoritate, iar pentru a-și atinge aceste scopuri nu se sfiește să folosească mijloace revoluționare, situându-se pe poziția luptei de clasă. Sprijinită din afară de către muncitori și organizațiile lor, datorită faptului că le reprezenta ași așteptările, minoritatea a putut să joace, în multe cazuri, un rol determinant.

Ideea despre inițiativa, activitatea crea-toare a maselor, despre rolul lor ca făuritoare ale istoriei străbate, ca un fir roșu, întreaga lucrare. Autorii au ținut însă să consacre special un capitol unei probleme atât de esențiale. În acest capitol (al V-lea) intitulat „Comuna și forțele populare” ei combat metodele acelor istorici ce reduc studierea Comunei la studierea felului în care a funcționat Consiliul nesocotind caracterul complex al lucrurilor și neținând seama de acțiunea unor forțe populare numeroase, variate, combat „teoriile” acelor care pretind că revoluția din 1871 nu a fost decât o răbufnire a patriotismului sau o mișcare cu caracter strict municipal și care refuză să vadă ce a fost ea în realitate: o revoluție socială. În lumina materialismului istoric, lucrarea analizează, în mod cu adevărat științific, activitatea forțelor populare, raporturile dintre ele și Consiliul Comunei, creația revoluționară a maselor în toate domeniile; sînt examinate rolul Comitetului Central al Gărzii naționale; rolul secțiilor pariziene ale Internaționalei, subliniindu-se, în mod deosebit, ajutorul acordat de Marx: organizarea solidarității internaționale în sprijinul Comunei, numeroase sfaturi pe care le dă în calitate de conducător al mișcării muncitorești internaționale, recomandări pentru mai multă vigilență, apeluri la unitate, sugestii concrete de ordin militar; rolul mult mai important decât s-a bănuit timp îndelungat, al sindicatelor muncitorești (sau camere sindicale, cum se numeau pe atunci) în regiunea pariziană; ideologia și activitatea cluburilor care, în lipsa unui partid muncitoresc încheșat și făcînd abstracție de organizațiile cu caracter sindical și de secțiile Internaționalei, constituiau forma esențială de organizare politică de care dispunea poporul din Paris; în sfîrșit, un loc nicidecum neglijabil este rezervat presei, activității femeilor și tineretului.

Participarea maselor populare — arată autorii — a fost una dintre trăsăturile cele mai originale ale Comunei; această participare a îmbrăcat forme diferite, a căror eficacitate n-a fost aceeași, dar care au tîns, toate, spre

același țel. Punctul de plecare al Comunei l-a constituit autonomia comunală, care, pentru a fi eficace, presupune participarea activă a cetățenilor la treburile politice, adică o democrație cu depline puteri, efectivă; această formă de democrație nu se putea limita la organizarea politică, ci trebuia să se completeze cu distrugerea sistematică a ceea ce fusese regimul centralizat, birocratic și polițist al celui de-al doilea imperiu. Prin organizarea primului guvern al clasei muncitoare, guvern de tip nou, cu adevărat popular, prin sprijinul permanent pe care îl primește din partea proletariatului, prin ruperea hotărîtă cu formele trecutului, Comuna schițează o democrație de tip superior.

Opera înfăptuită de Comună este, de asemenea, în mod adecvat tratată în lucrarea recenzată. Ținînd seama de condițiile istorice din 1871, de împrejurările atât de vitrege — armata versailleză sub zidurile Parisului, trădători sabotînd din interior (Comuna era nevoită să se gîndească în primul rînd la apărare), toate serviciile administrative ale unui oraș mare asigurate cu un personal parțial improvizat și cu mijloace financiare reduse —, autorii nu se mărginesc la studierea măsurilor luate de Comună textual, în sensul lor cel mai strîmt, ci încearcă să desprindă sensul real al acestor măsuri ce constituie prima încercare de legislație socială din lume a cărei inspirație a avut un caracter popular, încearcă să vadă în ele începuturile unei dezvoltări mai ample, să discearnă îndărătul faptelor, uneori modeste în simplitatea lor, intențiile adevărate și profunde, suficiente pentru a conferi realizărilor Comunei o valoare de însemnătate istorică mondială. Prin prisma aceasta sînt văzute probleme centrale ca, de exemplu: politica socială a Comunei, învățămîntul, diferite aspecte ale culturii și artei, politica față de religie, serviciile publice, finanțele.

Desfășurarea, pe etape, a luptelor din afara (11 aprilie — 21 mai) și dinăuntrul Parisului (21 — 28 mai — Săptămîna sîngerоasă), abnegația și eroismul fără seamăn al comunarzilor, de la primele ciocniri armate

pnă la căderea ultimei baricade, precum și represiunea sălbatică dezlănțuită — cu ajutorul și la adăpostul baionetelor prusace — de guvernul și trupele Versailles-ului (masacrele în masă săvârșite cu sânge rece, asasinatele odioase comise fără discriminare de vîrstă și sex, vîlnătoarea împotriva conducătorilor ca nu cumva să scape vreunul, ororile de tot felul, nedeghizate, răzbunările crude ce n-au cunoscut nici o lege, josnica parodie de justiție), sînt relatate documentat, sobru și, în același timp, deosebit de emoționant (cap. VII, VIII, IX).

Pentru a scoate și mai bine în evidență măreția și înțietatea luptelor din Parisul răsculat, autorii cărții studiază și mișcările din provincie, cărora le-au consacrat un capitol special (al X-lea); ei arată de ce s-au produs și ce formă au luat aceste mișcări, reliefează specificul lor, solidaritatea maselor cu comunarzii parizieni, principalele cauze care au dus la localizarea geografică a insurecțiilor din orașele Franței, la eșecul „comunelor” din provincie, care au contribuit ca Parisul, din punct de vedere militar și politic, să rămîna izolat, iar clasa muncitoare din capitală să fie mai ușor înfrîntă.

Așa cum era și firesc, un capitol special din lucrare este rezervat și ecoului Comunei din Paris pe plan mondial, urmărilor ei pe tărîm internațional, subliniindu-se o serie de probleme importante: cum a reacționat proletariatul din alte țări, în funcție de maturitatea sa și datorită progresului înregistrat în rîndurile sale de ideile socialiste; ce manifestări au avut loc imediat după Săptămîna sîngeroasă și mai tîrziu; cum au fost primiți miile de exilați care, scăpînd de execuții sau deportare, au putut ajunge în străinătate.

Autorii au relevat în mod deosebit un aspect esențial și anume: Comuna nu reprezintă un punct final, ci constituie o etapă și totodată un punct de plecare; de aceea au căutat să arate cum s-au organizat proletariatul francez, învățînd din propria experiență,

ca să pornească din nou la luptă, în vederea realizării țelurilor pentru care s-au jertfit în 1871 comunarzii din Paris.

În concluziile lucrării sînt prezentate cititorilor învățămintele pe care Marx, Engels, Lenin le-au tras din strălucitele victorii, ca și din lipsurile și greșelile Comunei din Paris. Deși înfrîntă, Comuna a avut o mare însemnătate pentru luptă proletară generală; ea a ridicat întreaga mișcare pe o treaptă superioară, a dat un uriaș impuls luptei proletariatului din întreaga lume, lumîndu-i calea spre socialism, învățîndu-l să îndrăznească a porni la asaltul cerului, să pună în mod concret sarcinile revoluției socialiste. Experiența Comunei din Paris — care constituie cel mai înaintat tip de revoluție proletară pînă la 1905 și 1917, cel dintîi exemplu de guvern muncitoresc care a luat în mîinile lui, o dată cu soarta proletariatului, și soarta națiunii, primul pas de însemnătate istorică mondială pe calea dictaturii proletariatului — a contribuit în mod considerabil la dezvoltarea viitoare a teoriei marxiste despre revoluție și despre statul proletar.

Subliniind încă o dată meritele mari ale lucrării, îmbinarea dintre nivelul științific ridicat și caracterul popular care o face accesibilă unor mase largi de cititori, considerăm, totuși, că ar fi trebuit mult mai mult adîncite unele probleme importante, ca de exemplu: influența exercitată de Blanqui asupra proletarilor parizieni, influența moștenirii prudhoniste, unirea activității efective a prudhoniștilor-muncitori cu cea a comunarzilor care au luat contact cu gîndirea marxistă. De asemenea, se simțea nevoia ca să fie redat cu o mai mare amploare tabloul complex al urmărilor Comunei pe plan internațional, al ecoului și influențelor ei nu numai în rîndurile proletariatului, dar și ale altor clase și pături ale societății care luptau pentru progres social și independență națională. Uneori cînd redarea evenimentelor în ordine cronologică

este intreruptă, lucrarea își pierde, pe alocuri, unitatea organică și devine mai puțin cursivă.

Comuna din 1871 reprezintă, așa cum am subliniat și la începutul prezentării noastre, o lucrare valoroasă, deosebit de utilă atât pentru

specialiști, cât și pentru publicul cititor dornic să cunoască în mod temeinic glorioasa istorie a revoluției proletare din Paris.

Gh. Cristea

RICHARD MARSINA și MICHAL KUŠÍK, *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku* (Urbariile domeniilor feudale din Slovacia)

Edit. Academiei Slovace de Științe, Bratislava, I, 1959 (sec. XVI), 572 p.;
II, 1959 (sec. XVII), 595 p.

Primul volum începe cu un studiu introductiv (p. 1 — 32), în care autorii fac o amplă prezentare a originii și evoluției istorice a urbariilor din Slovacia. Întrucât e vorba de un document caracteristic administrației feudale din Europa Centrală și prea puțin folosit în țările noastre¹, vom sublinia, pentru informarea specialiștilor noștri, câteva particularități legate de dezvoltarea specifică a acestui document medieval.

Mai întâi, cuvântul *urbariu* e de origine germană (úr-bár = erbár = *productiv*) și însemna produs. În evul mediu, se folosea mai ales pentru a denumi partea ce revenea feudalului din cantitatea de minereuri extrase din pământ. În ținuturile cehe, abia în sec. al XVI-lea a început să se întrebuițeze termenul de *urbariu*, pentru a indica venitul funciar al feudalului. Descrierea enumerativă a veniturilor, rezultate de pe urma unor bunuri imobile, s-a numit la început *registru (urbari-register)*, iar mai târziu s-a fixat și denumirea

de *urbariu*. Latina medievală posedă pentru acest document, tipic orânduirii feudale, câteva denumiri: *registrum censum*, *liber censualis* și *libri possessionum* (germ., *Zinsbücher Urbar, Urbor*).

Primele formulare urbariale din Slovacia au fost împrumutate din ținuturile austriece sau cehe și apar mai întâi în administrația domeniilor mănăstirești, însă autorii admit că, înainte de aceasta, o formă anterioară urbariului au fost așa-zisele *libri traditionum*, în care pisarii mănăstirilor înregistrau ocinele achiziționate în ordine cronologică. Cu vremea, *libri traditionum* s-au transformat în *libri censualium* și apoi în urbarii.

În arhivele senioriale slovace, urbariile apar pe la jumătatea sec. al XVI-lea. Dinainte de 1526, există numai câteva fragmente, alături de alte acte de cancelarie. Absența lor în arhive nu constituie o dovadă peremptorie că n-au existat și înainte de această dată, mai ales că în țările cehe formularul urbarial se folosea încă din sec. al XIII-lea. Denumirea actului în sine a apărut însă destul de târziu. Cu toate acestea se admite că unele documente din a doua jumătate a sec. al XI-lea pot fi socotite, din punct de vedere al conținutului, ca „registre urbariale”. Însă, în cancelaria feudală slovacă formularul nu s-a stilizat și adaptat la condițiile locale, decât mai târziu, pe la sfârșitul sec. al XVI-lea. În această perioadă apare frecvent și denumirea. Din acest punct de vedere sec. al XVII-lea

¹ *Dicționarul limbii române moderne* definește urbariul ca un „registru oficial, în care erau trecute proprietățile funciare, carte funciară” (p. 908). În cancelaria feudală a țărilor române, urbariul a apărut târziu, pe la mijlocul sec. al XVIII-lea, cu un conținut aproape asemănător cu al celor publicate în volumele de față. Urbariile emise de Const. Mavrocordat, Al. Scarlat Ghica, Grigore Ghica și Al. Moruzi reglementează raporturile de dependență dintre clăcași și moșieri, fixând volumul obligațiilor și sancțiunile în caz de neexecutare (cf. N. Bălcescu, *Opere*, I, București, 1953, p. 165 — 166, 169 — 171, 258 — 260).

constituie epoca de înflorire a urbariului în cancelariile senioriale din ținuturile slovace.

Procedeu concret, folosit la redactarea urbariilor, era simpla prezentare a situației după cătune, sate sau alte așezări omenești. După cum s-a spus, conținutul lor se redacta după urbarii mai vechi, completându-se cu declarațiile martorilor, care de obicei erau fruntașii sau bătrînii satelor. Acolo unde nu exista un act anterior, textul cel nou se alcătuea pe baza declarațiilor făcute de iobagii care prestaseră pînă atunci cel mai mare volum de obligații.

Nu este lipsită de interes rînduirea elementelor componente ale urbariului, care e cu totul alta decît în formularul actelor noastre de cancelarie. După denumirea satului, urmează o scurtă descriere a acestuia sau o formulă introductivă despre procedura alcătuirii textului respectiv. De cele mai multe ori, această formulă introductivă lipsește și urmează imediat lista iobagilor în ordinea situației materiale și sociale. La început, erau trecuți țăranii (coloni), iar la urmă, cei care nu dispuneau de nici un fel de avere. Numele fiecăruia era însoțit de indicația ocinei (întinderea).

Obligațiile iobagilor erau consemnate după categorii (naturalia, robotă, daruri, dări) sau urmîndu-se ordinea sărbătorilor de peste an. La fiecare sărbătoare se indica ce anume și cît trebuia iobagul să presteze în favoarea feudalului. În sec. al XVII-lea, încep să apară urbarii cu rubrici speciale, în care se treceau și valori neîntîlnite în secolele anterioare. De pildă, numărul copiilor pe care îi avea iobagul, apoi urmau capetele de vite : cai, vaci, oi etc. Urbariile cu peceti conțineau și o formulă de încheiere, în care pisarii introduceau de obicei motivele redactării noului urbariu.

Pentru istoria relațiilor social-economice din perioada feudală, urbariile conțin în general date foarte prețioase. Cele două volume, de care ne ocupăm aci, cuprind un număr de 32 urbarii din sec. XVI și XVII — adică din perioada consolidării sistemului feudal în ținuturile slovace. Este perioada celei de-a

doua iobăgii, în timpul căreia feudații recurg la fel de fel de mijloace pentru aservirea totală a țăranilor. Ei depun eforturi pentru a-și asigura forțe de muncă pe moșiile lor, transformate acum în adevărate latifundii. În cursul sec. al XVI-lea și al XVII-lea, din cauze politice și militare, situația iobagilor slovaci se înrăutățește. Dezvoltarea forțelor de producție în agricultură și ocuparea Ungariei de sud de către turcii au avut drept urmare o spore a producției agricole care atrage după sine o și mai mare aservire a țăranilor. Astfel, ținuturile slovace erau obligate să producă mai mult, contribuind cu produse agricole la aprovizionarea trupelor mercenare imperiale și la alimentarea fugarilor din regiunile ocupate de turci.

Pe de altă parte, clasa dominantă din Ungaria se străduia să sporească producția pentru piață. Lipsa capitalului, cu care feudații maghiari și-ar fi putut asigura mîna de lucru, îi obligă să recurgă din nou la robotă. În sfîrșit, la sărăcia și crunta exploatare internă au mai contribuit și răscoalele anti-habsburgice ale nobilimii maghiare, răscoale care, în majoritatea lor, s-au desfășurat pe teritoriul Slovaciei. La rîndul lor, Habsburgii au profitat de luptele antiotomane din Ungaria pentru a-și consolida absolutismul și a lua măsuri contra orășenimii și nobilimii protestante. Sub lozinca libertății religioase, „stările” din Ungaria s-au răscolat împotriva Habsburgilor, atrăgînd după ele și masele populare din Slovacia. De aceea, situația economică a acestora diu urmă se înrăutățește continuu.

Urbariile publicate în aceste volume ne informează în general despre poverile care apăsau pe umerii iobagilor slovaci în sec. al XVI-lea și al XVII-lea. Ele oglindesc, în același timp, inegalitatea obligațiilor, care deveniseră împovărătoare pentru masele de jos. Textele urbariilor mai conțin date demografice asupra populației flotante, care își schimba mereu locul de muncă în căutarea unei soarte mai bune. Documentele spun că nu fugeau numai iobagii, care nu mai puteau

suporta greutatea poverilor feudale, ci și alții mai înstăriți, cum ar fi, de pildă, morarii.

Alte mențiuni se referă la năvălirile turcilor, la pustierea satelor și ducerea oamenilor în robie. Foarte interesante sînt știrile privitoare la stratificarea socială a satului slovac și îndeosebi la renta în bani și în natură.

Dintre naturalia, cea mai importantă era *nona*, care se plătea stăpînului din toate produsele, ba chiar și din vitele de pe lângă casă, din med și albine. Iobagii din regiunile cu podgorii dădeau *nona* din cantitatea vinului produs. Din unele urbarii reiese că deseori biserica ceda feudalului laic dijma ce i se cuvenea, astfel că iobagul preda stăpînului său *nona* și *decima* laolaltă, ceea ce revenea o cincime din toate produsele lui. În afară de *nona*, iobagii mai predau și alte „naturalia” pentru bucătăria feudalului și anume: păsări, pește, unt, ouă, fructe etc. În același timp, iobagul era obligat să cumpere de la crîșma feudalului, pentru anumite sume stabilite mai dinainte, alimente și băuturi: brînză, bere, rachiuri etc.

Însă cea mai apăsătoare povară era ro-bota. Întregul sistem economic al proprietății feudale se baza pe această obligație istovitoare pentru iobăgimea medievală. În cursul sec. al XVI-lea, iobagul slovac era dator să presteze o zi de muncă pe săptămîină pe ogoarele feudalului, însă un urbariu din 1543 precizează „că în regatul ungar e obiceiul ca iobagii să muncească pe moșia feudalului atît timp cît acesta are nevoie” (p. 28). De aceea, nu-i de mirare că în sec. al XVII-lea iobagul muncea pe domeniile feudale cîte 3—4 zile pe săptămîină. De asemenea, iobagii erau dator să presteze podvezi în folosul stăpînului, cu care feudalul își asigura transportul materialelor și mărfurilor de care avea nevoie: vin, sare, lemne, piatră, fîn etc. În sfîrșit, ținînd seama de primejdia turcească, în prima jumătate a sec. al XVI-lea, dieta țării a stabilit ca fiecare iobag să-și procure arme de luptă, iar urbariile din sec. al XVII-lea reaminteau iobagilor că „la nevoie să se ridice cu arma în mînă” (p. 28).

Cercetînd atent conținutul acestor documente ne dăm seama că ele cuprind știri și informații interesante, privind o mare parte din sectoarele vieții sociale și economice. Feudalului nu-i scăpa nimic din tot ceea ce ar fi putut storce cît mai mult din munca și produsele țaranilor. Era, în adevăr, un sistem de impunere nemilos menit să aducă iobagul la sapă de lemn. O simplă înșirare a acestor obligații și instituții ne ajută să ne facem o idee cît de sumară despre organizarea vieții feudale. Urbariile vorbesc cu precizie despre jupe, despre strîngerea dijmei, despre măsuri de lungime, de volum, de capacitate, despre bani (aureus, dinari, ducați, florini, guldeni, pfenigi, taleri, șilingi etc.), despre pisari, plîzeturi, amenzi, furturi, adultere, despre incest, pedecapsa cu moartea, răniri, zmulgerea părului, tăierea limbii, schilodiri, jurăminte, despre jalbe, privilegiu, proviant, meșteșugari (croitori, brutari, pălărieri, rotari, covaci, pielari, băiași, postăvari, șindrilari, vărari, lăcătuși, șelari, parlagii, morari, pescari, cismari ș.a.), negustori, felceri, zileri, pășuni, ciobani, anabapțiști, juzi, plîrgari, podvezi, despre renta naturalia în brînză, tauri, lemne, pești, raci, dijma din berbeci, oi, capre, *duodecima* din orz, ovăz, vin, mazăre, mei, ciupercei, oale, gîște, grîu, hamei, limbă de vită, lemn de ulm, pietre de moară, cocoși, colaci, cinepă, buruieni de leac, iezi, capre, jderi, vulpi, seu, unt, grăsimi, med, carne, grăsimi de urs, paie, slănină, cocoși de pădure, boi, ceară, ouă, var, grinzii etc. etc.

În sfîrșit, cînd locuitorii satului, enumerați de obicei la începutul actului, prezintă particularități deosebite de ale localnicilor, în ceea ce privește ocupația sau originea, ei sînt menționați ca atare. Astfel, unele urbarii cuprind informații despre cunoscuta populație de valahi păstori, ajunși acolo în secolele trecute și asupra cărora există, pînă acum, o bogată literatură de specialitate. În urbariile din 2 martie 1570, 1625 și 1685 se vorbește de sate întregi de valahi¹ (I, 248, 249, 252, 255; II,

¹ În urbariul din 1658 e menționat un valah cu numele de *Rumann*, satul Ceața (II, 298).

291, 295, 296, 298, 299, 300), care își aveau juzii și pîrgarii lor. La 1 ianuarie 1570, satul Korna Lippa, locuit de valahi, a fost prîrjolit în întregime, probabil de către turci (I, 252). Acești valahi își aveau voievozii lor care, printre altele, aveau și atribuția de a strînge dăjiile către stăpînire¹ (II, 286).

Din felul cum sînt tratați acești valahi de către feudații sec. al XVI-lea și al XVII-lea, se vede limpede că e vorba de o populație străină, care ori de cîte ori e întîlnită e menționată ca atare, spre a i se stipula obligațiile pe care trebuia să le îndeplinească. Unii dintre ei sînt pădurari, pescari, iar alții ciobani. Urbariul din 1625 precizează obligațiile în natură ale valahilor din patru sate: Ludovrei, Bily Potok, Černovei și Vlkolince (II, 128). Însă datele sînt sumare și nu se pot trage concluzii despre organizarea socială a acestei populații.

Cîteva cuvinte despre metoda editării acestor texte: mai întîia data urbariului, urmată de titlu. De pildă: Anul 1554. *Urbariul domeniilor aparținînd castelului Levice*. Imediat sub titlu

¹ Despre instituția voievozilor la valahii din Carpații apuseni, amintește și J. Macûrek în ultima sa lucrare, intitulată: *Valași v západních Karpatech*, Ostrava, 1959, p. 296—297.

se face descrierea textului: dacă e original sau nu, cota fondul și depozitul de arhivă. Apoi numărul filelor, dacă originalul are fotocopii și numărul exemplarelor. După aceea, urmează textul urbariului în latină, slovacă, germană și maghiară. Acolo unde e nevoie, textele sînt însoțite de un aparat critic, în care se dau explicații, se identifică sate, rîuri, se fac completări și se rectifică date din context.

Numărul de ordine al urbariului e aplicat cu aldine pe toate paginile textului publicat. Cu ajutorul acestuia și al filelor, din original, menționate de-a lungul textului, ne putem orienta cu ușurință în ceea ce privește topicile, instituțiile și lucrurile din cuprins.

La finele vol. II se publică două rezumate, unul în rusă, altul în franceză. Urmează apoi un glosar de cuvinte arhaice sau cele de origine maghiară și germană, pătrunse în limba slovacă în perioada istorică respectivă. Publicația se încheie cu un indice onomastic, altul toponomastic și un foarte bogat indice de materii.

Volumele de față pun în circulație un material de arhivă foarte prețios pentru cercetările de istorie medie privitoare la Europa Centrală. Autorii au publicat o ediție izbitută din toate punctele de vedere.

Tr. Ionescu-Nișcov

EMANUIL G. PROTOSALTIS, Ἱγνάτιος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766 — 1828). I. Βιογραφία (Ignatie, mitropolit al Ungrovlahiei (1766—1828). I. Biografie), Atena, 1959, X + 295 p.

Mitropolitul Ungrovlahiei, Ignatie, a fost unul din pușinii clerici greci luminați de la începutul sec. al XIX-lea cu idei progresiste. Bogata lui activitate în domeniul politic și cultural fusese slab cercetată pînă acum. Volumul directorului Arhivelor statului din Atena, Em. G. Protosaltis, publicat de Academia din Atena, vine să arunce mai multă lumină asupra vieții și activității acestui

prelat, care și-a legat numele nu numai de patria sa natală, ci și de alte țări ca Rusia, Țara Românească, Italia.

Autorul începe studiul său cu activitatea lui Ignatie în Epir și în Eptanez și se ocupă de relațiile lui cu Ali-pașa din Ianina. Ignatie, ca mitropolit al Artei, a avut o mare influență asupra grecilor, de aceea rușii, englezii, francezii și Ali-pașa din Ianina au căutat să-l

atrage de partea lor. Prelatul grec însă a fost un mare prieten al ortodocșilor ruși și de aceea a ajutat mult pe guvernatorul rus din Eptanez, Gheorghe Motzenigos, când Rusia stăpânea aceste insule. Apoi, Ignatie, refuzând rînd pe rînd unele propuneri ademenitoare ale englezilor, francezilor și ale lui Ali-pașa, pleacă în aprilie 1809 la Petersburg. În capitala Rusiei este foarte bine primit de țar și de Ministrul său de Externe, Romanșof, cu care Ignatie a legat o strînsă prietenie. Din însărcinarea acestuia, fostul mitropolit al Artei a întocmit un scurt memoriu despre situația bisericii ortodoxe de răsărit, de organizarea patriarhiei din Constantinopol și de relațiile acesteia cu Înalta Poartă. Memoriul a p'ăcut conducătorilor Rusiei, iar Ignatie a cîștigat și mai mult încrederea lor. Fostul mitropolit al Artei n-a stat mult la Petersburg fiindcă sinodul Rusiei l-a ales mitropolit al Ungrovlahiei și guvernul rus l-a trimis la București, cu speranța că va putea fi de folos Rusiei, care se afla pe atunci în război cu Turcia iar armatele sale se găseau în Țările Romne.

În timpul scurtei sale șederi în capitala Țării Românești, Ignatie, în calitate de mitropolit al Ungrovlahiei, a desfășurat o vie activitate culturală cu substrat politic¹. El s-a ocupat cu multă stăruință de reorganizarea fostei școli domnești și de înființarea unei societăți filologice greco-dacice, capitala Țării Românești devenind un centru cultural asupra căruia erau așintite privirile intelectualilor greci de pretutindeni. Tot cu sprijinul lui Ignatie a luat ființă la Viena în 1811 prima revistă greacă Λόγιος 'Ερμής (*Mercurul savant*) sub direcția lui Antimos Gazis, un bun prieten al lui Capodistria. După

¹ Trebuie să amintim că Ignatie în timpul cit a stat în fruntea mitropoliei Ungrovlahiei nu s-a ocupat numai de chestiuni culturale, ci a căutat și să se îmbogățească; el a ajuns repede proprietar al unor moșii care, la plecarea lui, au trecut în stăpînirea mitropoliei. Pentru aceste moșii, Ignatie cerea, drept despăgubire, imensa sumă de 90 000 groși. După lungi tratative, care au durat de la 1813 pînă la 1819, Ignatie s-a mulțumit să încaseze suma de 28 000 groși (p. 125).

cum se știe această revistă a avut o largă circulație în țările romne și a dat un deosebit avînt literaturii neogrecești.

După încheierea păcii între Rusia și Turcia și plecarea oștilor rusești din Țara Românească, Ignatie a fost nevoit să se retragă la Viena. În capitala Austriei el a dus o activitate susținută în cadrul Societății filomuzelor. Dar nici în acest oraș Ignatie n-a stat mult timp, fiindcă era urmărit pas cu pas de poliția austriacă, care vedea în Ignatie pe sfătuitorul lui Capodistria, adversar al lui Metternich.

La sfîrșitul anului 1815 Ignatie se stabilește la Pisa, în Italia, de unde a continuat să ducă o politică filorusă, să informeze și să documenteze pe prietenul său Capodistria în diferite chestiuni orientale. De asemenea, fostul mitropolit al Ungrovlahiei avea sub directă sa supraveghere pe tinerii greci și romni, care își făceau studiile acolo. Dar și la Pisa, Ignatie a fost urmărit de agenții lui Metternich. Într-un raport din 27 mai 1820 șeful poliției din Veneția scria prefectului orașului: „Deoarece concentrarea la Pisa, unde se află fostul mitropolit Ignatie, a studenților greci și romni se vede că are un scop politic, nu numai din partea lui Capodistria, ci mai ales din partea guvernului rus, socot de a mea datorie să vă rog să luați măsurile necesare ca să puteți urmări mai bine scopurile comunității amintite greco-romne din Toscana, să adînciți mai bine relațiile ei cu Ignatie și să aflați conținutul problemelor date de Capodistria privitor la comunitatea greco-romină din Pisa” (p. 161).

Într-un capitol special autorul se ocupă de relațiile lui Ignatie cu Societatea prietenilor. Susține că Ignatie n-a luat cunoștință de țelurile acestei societăți secrete decît în 1819 când, probabil, a fost inițiat în Eterie de Atanasie Tzcalof, unul din conducătorii Eteriei. La început, Ignatie a fost în favoarea acestei societăți secrete, dar nu era de acord pentru începerea revoluției în 1821, deoarece socotea, ca și Capodistria și Adamantie Coray, că poporul grec nu era suficient de ridicat din punct de vedere cultural și pregătit ca să pășească la renașterea sa politică. Iar după

ce a izbucnit revoluția în 1821 și a urmat dezastrul lui Ipsilanti în Țara Românească, Ignatie a început să critice cu asprime pe organizatorii Eteriei și mai ales pe Alexandru Ipsilanti. Într-o scrisoare din 26 decembrie 1821, către eforii din Odesa, care îi cereau informații despre situația din Grecia, Ignatie scria: „Cereți informații despre patria voastră, dar cine să scrie? Către cine? Pentru ce? Compatrioții noștri au fost înșelați și văd că este în pericol existența lor. Care sînt acei care i-au înșelat? Nu știu. Apostolii mincinoși îi asigurau că este o conducere, din frunțașii neamului, că sînt bani, că n-au decît să se ridice și de celelalte vor avea grijă ceilalți. Acum văd înșelăciunea și fiindcă nu știu de cine au fost înșelați, socot vinovați pe toți grecii din Europa”. Iar mai departe adaugă: „Îmi scrieți că s-au cheltuit mulți bani în Moldova și în Țara Românească. Dar acești bani au fost întrebuințați numai pentru nimicirea a două țări frumoase. Din aceasta ce folos a avut patria? Și ce datorează celor care au dat mijloacele unor oameni proști, care au vătămat și acele țări și însăși patria, fiindcă n-au fost vrednici să facă altceva decît ceea ce au făcut și fiindcă scopul lor nu era nevinovat, după cum se dovedește din toate purtările lor” (p. 174). Iar cu privire la Alex. Ipsilanti scria că îl ura și îl socotea singurul vinovat de răul ce s-a întîmplat, „fiindcă numai el singur putea să facă acest mare rău și l-a făcut nu numai din prostie, dar și din răutate, după cum se vede din proclamațiile lui” (p. 175).

Într-un alt capitol autorul arată că după ce grecii s-au răscolit și au început să lupte eroic, Ignatie s-a arătat un înflăcărat sprijinitor al luptei lor drepte, iar Pisa era socotită centrul de unde porneau directivele. Ignatie a utilizat toată influența sa pe lângă unele personalități de vază din Europa ca să sprijine cauza Greciei. De asemenea, el a intervenit și pe lângă țarul Alexandru, pe care îl socotea protectorul firesc al grecilor, amintindu-i că a trimis ministrului de Externe rus, Nesselrode, un memoriu intitulat *Grèce, causes de la révolution et son état actuel* și îl ruga să arunce o

privire binevoitoare asupra acestui memoriu, din care Protopsaltis reproduce unele pasaje (p. 194—204). După Ignatie, cauza care a provocat revoluția greacă a fost reaua guvernare a turcilor și nu revoluția franceză și nici carbonarii din Italia.

Mai departe cercetătorul grec vorbește de alte două memorii trimise de Ignatie lui Nesselrode, acum prim-ministru (1824). În cel de-al treilea memoriu Ignatie prezintă o analiză a politicii europene față de chestiunea greacă de la începutul revoluției și pînă la primele luni ale anului 1824 și nu-și ascunde amărăciunea față de politica șovăitoare a țarului Rusiei. Ignatie, după ce a aflat hotărârile luate la congresul de la Verona și a văzut lipsa de curaj din partea țarului pentru acțiuni mai energice în sprijinul poporului grec, și-a pierdut speranțele ce nutrea timp de douăzeci de ani în ajutorul Rusiei și a început să-și îndrepte privirile spre Anglia, declarînd că interesele Greciei nu se potriveau cu cele ale Rusiei. Și cu toate că Ignatie n-a rupt relațiile cu rușii, totuși a reușit să inspire prietenilor și colaboratorilor săi o politică filo-engleză, înct aceștia au propus protectoratul Angliei asupra Greciei (p. 222).

După ce Grecia și-a căpătat independența, Ignatie a fost chemat de repetate ori de Capodistria, și deși prezența sa era necesară acolo, el nu s-a dus de frică să nu se interpreteze greșit și să se spună că au făcut din Grecia o țară rusească (p. 205). Marele patriot grec a murit la 31 august 1828, fără a se întoarce în țara sa, pentru a cărei libertate a luptat în tot timpul vieții lui.

După această succintă prezentare vom face și unele mici observații și completări. Părerea noastră este că autorul n-a procedat bine cînd a separat studiul său, din primul volum, de documentele justificative, din al doilea volum, la care se referă mereu în studiul său. Cei care vor citi opera lui Protopsaltis n-au posibilitatea să cerceteze și materialul arhivistic inedit și să verifice astfel ideile autorului. Au trecut aproape patru ani

și încă al doilea volum, după cîte știm, n-a văzut lumina zilei.

Apoi, primul volum a fost dat la tipar fără un indice de persoane și de locuri, atît de necesar oricărei lucrări științifice. Socotim că este într-adevăr o mare lipsă și nădăjduim că autorul va repara această lacună și va publica un indice pentru ambele volume.

La p. 283—284 autorul publică, după P. Zerlentis, lunga inscripție de pe mormintul lui Ignatie, care se compune din trei părți, fără însă să amintescă și numele autorului ei. Ultimele două părți ale inscripției au fost întocmite de prictenul și admiratorul lui Ignatic, filologul grec Nicolae Sava Picolos, fost profesor la Școala domnească din București și membru fondator al Societății literare greco-dacice din București, înființată de Ignatic. Picolos reproduce această inscripție, adică ultimele două părți, în opera sa *Φιλομο΄σου Πάρεργα*, publicată la Paris în 1838, la p. 317—318. În textul inscripției, publicat de Protopsaltis avem *σῆμα*, iar la Picolos *μνήμα*.

În capitolul *Τιμητικαὶ ἀφιερώσεις εἰς Ἱγνάτιον* (Dedicații onorifice către Ignatie) avem de adăugat și noi o dedicație, care i-a scăpat autorului.

În cartea *Στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐκδοθῆναι εἰς τόμους τρεῖς παρὰ Βασιλεῖου Π. Π. Εὐθυμίου, τόμος πρῶτος* (Elemente de limba greacă, publicate în trei volume de Vasile P. < a > p. < a > Eftimic, volumul I), publicată la Viena în 1812, se află la p. III următoarea dedicație: *Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ Οὐγγροβλαχίτζι ἀγίῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἱγνατίῳ, τῷ ἐφόρῳ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Λυκείου, ἀμα δὲ καὶ τῇ φιλομαθεοστάτῃ φιλολογικῇ Ἑταιρείᾳ τοῦ αὐτοῦ Λυκείου τὸν πρῶτον τῶν Στοιχείων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης τόμον ἀνατίθησιν ὁ ἐκδότης* (Editorul dedică primul volum din Elementele

limbii grecești prea sfințitului și ales de Dumnezeu sffntului Ungrovlahiei, domnului domn Ignatie, eforului Liceului din București, precum și societății literare iubitoare de învățătură, a acestui Liccu).

Protopsaltis nu aminteste nici de introducerea lui Eftimie, adresată profesorilor, cînd vorbește de Societatea literară greco-dacică din București (p. 97—105). În această introducere Eftimie laudă pe mitropolitul Ungrovlahiei, Ignatie, care a reorganizat școala din București și a pus bazele primei societăți culturale din Țara Românească.

La p. 125 Protopsaltis, vorbind de Gheorghe Paapas, prictenul lui Ignatie din București, combate pe cercetătoarea greacă Eleni Kukku care ar fi transformat numele acestuia din *Πάπας* în *Πάππας*. Păreră noastră este că Protopsaltis n-are dreptate, fiindcă numele prietenului lui Ignatic a fost Paapas, și așa îl întîlnim în documentele timpului și în manuscrisele rămase de la el, precum și mai tîrziu în presa română.

Cu privire la bibliografie, autorul a utilizat și cîteva lucrări românești, dar se vede că n-a avut posibilitatea să pună în valoare unele materiale publicate în revistele românești de specialitate, precum și articolul lui N. Iorga *Mișcarea națională munteană contra mitropolitului grec Ignatie*, publicat în 1936 în „Biserica ortodoxă română”.

În încheiere, vrem să subliniem că istoricul grec Em. Protopsaltis a reușit, după o muncă stăruitoare, să ne dea o operă valoroasă pe baza unei bogate bibliografii și a unui material nou, inedit, cules din diferite arhive grecești sau obținut în microfilm de la arhivele din Moscova și din Viena. Opera istoricului grec va fi de mare folos și cercetătorilor noștri.

N. Camariano

„Kwartalnik historyczny“

(Revistă trimestrială de istorie), LXIX (1962), nr. 1—4, Editura științifică de Stat, Varșovia, 1962, 1021 p.

Studiile, materialele și informațiile publicate în anul 1962 în cele patru numere ale revistei Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe cuprind o tematică variată, aleasă, cu precădere, din istoria modernă și contemporană a Poloniei. Ele se axează, în general, pe două teme principale: răscoala din Regatul Poloniei de sub stăpînirea țaristă din ianuarie 1863, denumită în istoriografia poloneză Insurecția din Ianuarie, și aniversarea a două decenii de existență a Partidului Muncitoresc Polonez.

Aniversării a o sută de ani de la Insurecția din Ianuarie îi este consacrat ultimul număr al revistei, în care se analizează diferitele aspecte ale acestei răscoale. Dintre articolele publicate cu această ocazie, se remarcă cel semnat de St. Kieniewicz, *În ajunul comemorării unui secol de la Insurecția din Ianuarie* (nr. 4), în care se arată că în 1913, în pragul primului război mondial, cînd s-au aniversat 50 de ani de la această răscoală, aderenții lui Pilsudski au încercat să se folosească de tradițiile ei pentru a întări în sinul societății poloneze spiritul independenței. În ajunul celui de al doilea război mondial, cînd s-au comemorat 75 de ani de la izbucnirea răscoalei, au fost trecute în revistă rezultatele cercetărilor istorice, relativ abundente, dar, prin excelență, limitate asupra acestui eveniment. Cercetările asupra anului 1863 au fost reînnoite în R. P. Po-

lonă, pornindu-se de la noi principii metodologice — materialismul istoric — și folosind noi surse. Autorul analizează cele mai importante publicații apărute după război și consacrate insurecției, adică publicațiile de izvoare, sintezele și monografiile, acestea din urmă ocupîndu-se îndeosebi de problema agrară. Au rămas însă, după autor, și probleme încă nestudiate, ca structura economică și socială a teritoriilor Poloniei din acel timp, geneza și activitatea organizațiilor politice, desfășurarea acțiunii militare și legăturile internaționale ale mișcării revoluționare poloneze. Studiile viitoare vor trebui să arate care au fost cauzele care au declanșat în 1863 lupta armată a polonilor pentru independență, ce șanse de victorie aveau ei la acea vreme și unde se aflau sursele înfrîngerii.

Zb. Stankiewicz în articolul *Servituțiile și reformele lui Wielkopolski (1861—1862)* (nr. 4) arată că în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, marea proprietate își trăgea un însemnat venit din exploatarea pădurilor. Faptul a influențat intensificarea acțiunii, începută în sec. al XVIII-lea, de deposedare a țăranilor de dreptul lor secular de folosință a pădurilor proprietarilor. Pe de altă parte, asolamentul aplicat din ce în ce mai frecvent a dus la suprimarea dreptului țăranilor de a-și paște vitele pe curăturile și poienile proprietarului. Altă cauză pentru lichidarea acestor

drepturi era teama marilor proprietari de pretențiile țăranilor asupra pământurilor grevate de servituți, în cazul emancipării lor. Servituțiile (drepturile) țăranilor — vestigiile ale corvezii — constituiau obstacole în calea dezvoltării libere a domeniilor pe baze capitaliste. În schimb, ele erau utile pentru funcționarea gospodăriilor țărănești, foarte sărace. Răspunsul la limitarea și lichidarea servituțiilor a fost lupta aprigă a satelor pentru apărarea acestor servituți și care, în ultima instanță, s-a transformat într-o luptă pentru păduri și pășuni. Înlocuirea corvezii prin darea loturilor de pământ în arendă pe bani și separarea pământurilor senioriale de cele țărănești au ajutat pe proprietari să se debaraseze în mod legal de drepturile țăranilor. După această reglementare a raporturilor dintre țărani și proprietari, aceștia din urmă au permis țăranilor să se folosească de păduri și pășuni, dar pe bani sau în lucru, asigurându-se astfel în mod stabil de mina de lucru. Politica mării proprietăți în domeniul servituțiilor a fost realizată de magnatul polon Al. Wielkopolski, adus de țar la cîrma Regatului Poloniei. Cea mai importantă reformă a lui a fost înlocuirea provizorie a corvezilor printr-o răscumpărare bănească (1861) și prin convertirea acesteia, din obicei, în redevență. În felul acesta, servituțiile, bazate pe privilegiul regale, pe contracte etc., au fost lichidate contra unei indemnizații sub forma unei reduceri insignifiante a arenzii. Această reducere n-a compensat cîtusi de puțin pierderile gospodăriei țărănești, lipsită în același timp de nutreț pentru vite, de combustibil și de lemn de construcție, care, toate, deveneau monopolul mării proprietăți. Soluționarea în acest chip a problemei agrare, dîndu-se marilor proprietari supremația absolută, a agravat nemulțumirea țăranimii, care a dus la răscoală. Guvernul revoluționar a reconfirmat țăranilor servituțiile, iar emanciparea lor (1864) le-a întărit acest drept (nr. 4, p. 819—833).

D. Fajnhauz în articolul *Unele probleme privind Insurecția din Ianuarie din gubernia Kowno* (nr. 4) arată că teritoriul acesteia a fost unul din cele mai active în răscoală din

1863. Marii proprietari lituanieni erau pentru păstrarea servajului sau cel mult pentru emanciparea țăranimii, fără a i se da însă pământ. Autorul este de părere că insurecția din Lituania n-a fost îndreptată contra mării proprietăți și că ea n-a avut, în principiile și scopurile ei, trăsături țărănești, fapt ce nu exclude însă caracterul spontan al tulburărilor țărănești față de insurecție și ajunge la concluzia că țăranii, care au participat cel mai activ la această mișcare, erau cei de pe domeniile statului și că adeziunea marilor proprietari lituanieni la insurecție se explică prin intenția lor de a pune elementele radicale în imposibilitate de a le face rău, precum și prin speranța lor în intervenția puterilor străine. Emanciparea țăranilor, decretată de guvernul revoluționar, a fost principala cauză a transformărilor economice, care au dus la consolidarea națiunii lituaniene

Fr. Ramotowska arată în articolul *Guvernul țarist față de manifestațiile patriotice din Regatul Poloniei* (nr. 4) că la început M. Gorceakov era de părere că revolta nu amenință guvernul regatului polon. El și-a schimbat însă părerea în urma evenimentelor de la sfîrșitul lunii februarie 1861 din Varșovia, devenită centrul mișcării. Totuși, el a ținut să întrebuițeze mai întîi mijloace pașnice. Consecința acestei tactici au fost concesiile făcute și programul de reforme sociale și administrative. Acestea n-au fost însă aprobate de guvernul țarist, fapt ce a sporit tensiunea. Manifestațiile din aprilie au dus la reprimarea mișcării. Sub protecția forțelor militare și polițienești, Wielkopolski a introdus reformele menționate, complet izolat de societatea poloneză.

I. Koberdowa, în articolul intitulat *Atitudinea Rusiei țariste față de Insurecția din Ianuarie* (nr. 4, p. 875—890), arată că problema polonă, care s-a ascuțit simțitor în anul 1861, cerînd o soluție hotărîtoare, devenea un element important al situației revoluționare din Rusia țaristă.

Democrații ruși nutreau simpatie pentru poloni și legau soluționarea problemei polone de transformările interne din propria lor țară.

Democrații ruși și poloni au început să colaboreze într-un efort comun revoluționar. Liberalii, în schimb, susțineau politica guvernului, care s-a decis să facă concesii liberale în Polonia și a început să ducă o politică de conciliere cu burghezia și marii proprietari polonezi. Această politică a fost rezultatul temerii de o concentrare a tuturor forțelor revoluționare, care amenințau regimul țarist. Izbucnirea Insurecției din Ianuarie a agravat criza internă din Rusia țaristă, însuflețind pe democrați la activități revoluționare. Momentul favorabil pentru țarism s-a produs în urma intervenției Angliei, Franței și Austriei în favoarea polonilor, când teama de un eventual război a permis guvernului să sfărșime opoziția internă și să reprime insurecția. Numai gruparea democrată a rămas fidelă programului ei și a păstrat o atitudine înțelegătoare față de chestiunea polonă.

În sfârșit, K. Groniowski discută în articolul *Lupta dintre Milutin și Berg* (nr. 4), controversele ivite între aceștia în legătură cu reorganizarea Regatului Poloniei după reprimarea insurecției din 1863. Folosind material nou din arhivele din U.R.S.S., autorul examinează conflictul dintre cercurile agrare din jurul lui Milutin, care puneau în lucrare reforma agrară și eliberarea țăranilor, și autoritățile militare și polițienești de sub comanda lui Berg. El ajunge la concluzia că disensiunile dintre oamenii politici ruși cu privire la soarta regatului polon de după anul 1863 nu poate fi limitată numai la contradicțiile dintre grupările menționate, conflictul dintre aceste grupări fiind, de fapt, subordonat liniei generale a politicii țariste de unificare.

Cea de a 20-a aniversare a Partidului Muncitoresc Polonez a constituit un stimulent pentru intensificarea cercetărilor asupra istoriei contemporane a Poloniei, precum și asupra mișcărilor revoluționare poloneze. Primele rezultate ale acestor cercetări au fost prezentate în cele 16 sesiuni științifice, organizate în intervalul dintre lunile ianuarie și iunie 1962 de universități, institute, societăți științifice, ca și de cabinetele de istorie a Partidului de pe lângă comitetele voievodale ale P.M.U.P.,

cu care ocazie au fost dezbătute peste 60 de referate. Tematica lor s-a concentrat, în general, în jurul a trei probleme principale: lupta Partidului Muncitoresc Polonez împotriva invadatorilor hitleriști pentru eliberarea națională și socială, crearea puterii populare și rolul P.M.P. în realizarea transformărilor revoluționare fundamentale, în special în înfăptuirea reformei agrare și a naționalizării industriei. Problemele de mai sus au fost studiate pe diferite regiuni ale țării.

La Varșovia, sesiunea științifică a avut loc în zilele de 4 și 5 mai 1962, fiind organizată de Școala Superioară de Științe Sociale de pe lângă C.C. al P.M.U.P. și de Academia Politică Militară. În ședința plenară au fost prezentate două referate: „P.M.P. în lupta pentru crearea puterii populare în Polonia” și „Rolul P.M.P. în crearea forțelor armate populare poloneze”. Dezbaterile sesiunii s-au desfășurat în trei secții: prima, consacrată dezvoltării organizatorice a P.M.P. în 1944—1947, a doua, luptei P.M.P. pentru înfăptuirea transformărilor economice și -sociale în Polonia, și a treia, problemelor înființării, organizării și activității Gărzii Naționale și Armatei Populare (nr. 4).

În ceea ce privește publicațiile apărute cu prilejul acestei aniversări, majoritatea lor sînt lucrări științifice și de popularizare, precum și amintiri ale activiștilor P.M.P. din perioada ocupației hitleriste. Între cele pregătite pentru tipar, primul loc îl ocupă volumul I din *Opere alese* ale lui Wl. Gomulka din anii 1943—1944. În anul 1961 a apărut *Schiță asupra istoriei mișcării muncitorești poloneze din anii ocupației hitleriste*, în care se analizează lupta comuniștilor polonezi pentru reconstrucția partidului marxist-leninist, crearea P.M.P., programul și rolul său în lupta armată contra ocupanților hitleriști, concepția P.M.P. în crearea Consiliului Național al Țării și activitatea lui din perioada luptelor hotărtoare pentru eliberarea țării și crearea puterii populare. Tot în 1961 a apărut *Scurtă istorie a mișcării muncitorești poloneze din anii 1944—1947* în care se examinează rolul

Partidului în introducerea reformelor sociale, în reconstrucția economiei poloneze postbelice și în realizarea Teritoriilor Apusene. Institutul de istorie a Partidului a pregătit două monografii, în care se studiază programul și rolul P.M.P. în înfăptuirea reformelor sociale fundamentale: reforma agrară și naționalizarea industriei. În 1961 a apărut și lucrarea colectivă *Probleme ale istoriei contemporane a Poloniei (1939—1947)*.

Comemorarea celor două decenii de existență a P.M.P. a prilejuit o intensă activitate publicistică și în provincie. La Katowice a fost publicată o scurtă istorie a activității P.M.P. în perioada 1942—1945, la Lublin o serie de lucrări despre reforma agrară din această regiune, la Lodz o lucrare despre ocupația hitleristă în acest oraș, la Cracovia lucrări despre istoria și lupta P.M.P. pentru statornicirea puterii populare în voievodatul Cracoviei, la Poznań o monografie asupra activității Partidului în acel voievodat (nr. 1).

Muzeul de istorie a mișcării revoluționare poloneze din Varșovia a organizat o expoziție consacrată aceleiași comemorări. În ea s-a reflectat istoria P.M.P. în perioada războiului și în Polonia populară. Au fost expuse, între altele, documente înfățișând atitudinea comuniștilor polonezi față de amenințările agresiunii fasciste, lupta muncitorilor pentru apărarea Varșoviei (1939) și teroarea ocupanților, ilustrată printr-o hartă cu rețeaua lagărelor de concentrare și prin afișe ce anunțau execuțiile, schițe cu regiunile în care a activat Garda Populară, o hartă ilustrând activitatea organizațiilor secrete antifasciste în cadrul P.M.P., publicații cu programul Partidului și o presă manuală în care s-a tipărit „Trybuna Wolności” (Tribuna Libertății). A fost înfățișată apoi structura P.M.P. în timpul ocupației, precum și formele lui de activitate. La fel și activitatea Consiliului Național al Țării ilustrată printr-o hartă cu rețeaua sfaturilor populare din aceeași perioadă. În sfârșit, a fost ilustrat rolul Partidului în înfăptuirea reformei agrare, a naționalizării industriei și a statornicirii puterii populare. Luptele de partizani au fost ilustrate

printr-o hartă cu centrele de conspirație și partizani (nr. 3).

Printre celelalte probleme de istorie polonă contemporană, oglindite în coloanele revistei în anul 1962, se remarcă cele referitoare la economia Poloniei burghezo-moșierești și la structura socială a intelectualității poloneze în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Astfel Zb. Landau, în studiul *Economia Poloniei din anii 1918—1939 în publicațiile de după cel de al doilea război mondial* (nr. 1), arată că cercetările asupra acestei probleme au început să se dezvolte pe o scară mai mare abia după anul 1956. Ele au mers în două direcții principale: descrierea, analiza și aprecierea diferitelor fenomene economice, și încercarea de a se elabora o sinteză care să redea o imagine completă a situației economiei poloneze din această perioadă. În ceea ce privește tematica, cercetările au căutat să explice cauzele slab dezvoltării economice a Poloniei și ale dezvoltării relativ reduse a producției industriale din perioada menționată: dependența economiei țării de capitalul străin, structura agrară defectuoasă și lipsa unei reforme agrare radicale, rezultatele negative ale monopolizării producției industriale și o serie de erori ale guvernelor burghezo-moșierești în politica agrară. A doua problemă complexă care a stat în atenția cercetătorilor a fost problema satului—în această perioadă. Importanța acestei probleme rezultă din faptul că în anul 1931, 60,6% din populația țării se întreținea din agricultură. Situația satului hotărâ, prin urmare, în mare măsură gradul de absorbție al pieței interne și deci perspectivele dezvoltării economice a țării. Din cauza structurii lor agrare deosebit de defectuoase, satele poloneze erau în largă majoritate sărace și înapoiate. Recensământul agricol din 1921 a arătat că 45% din întreaga suprafață de pământ revenea unui număr mic de abia 0,6% de gospodării cu o suprafață de peste 100 ha. Acestui mic număr de gospodării i se opunea la celălalt pol 1,1 milion (34% din numărul total) de ferme cu o suprafață de pământ de până la 2 ha și care ocupau abia 1/30 din întreaga suprafață a solului. Acestea erau

în cea mai mare parte gospodării care nu posedau forță de tracțiune. La micile gospodării agricole, care, chiar în cazul unei conjuncturi economice favorabile își acopereau principalele trebuințe de articole industriale cu ajutorul producției casnice proprii, trebuie alăturate și o mare parte de ferme cu o suprafață de la 2 pînă la 5 ha. În felul acesta, capacitatea de absorbție a pieței sâtești pentru articolele industriale a fost foarte limitată, fapt ce a avut o înfruntare serioasă asupra posibilității de desfacere a produselor industriei poloneze. A treia problemă, în jurul căreia s-au concentrat cele mai multe cercetări, au constituit-o chestiunile legate de situația industriei poloneze din perioada menționată. Cercetările au fost duse în două direcții: pe de o parte s-au elaborat monografiile asupra diferitelor ramuri sau întreprinderi industriale, iar pe de altă parte s-a studiat situația clasei muncitoare.

Intellectualitatea poloneză a format obiectul cercetării lui J. Żarnowski *Problemele cercetărilor asupra structurii sociale a intelectualității poloneze dintre cele două războaie mondiale* (nr. 2). Autorul arată că intelectualitatea poloneză, strîns legată de dezvoltarea modului capitalist de organizare și administrare a statului, a apărut la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Modernizarea aparatului de stat, începută în perioada Principatului Varșoviei, a favorizat dezvoltarea funcționării, una din componentele esențiale ale intelectualității. Perioada dezvoltării intelectualității poloneze, începînd de atunci și pînă la obținerea independenței Poloniei (1918), cuprinde două etape despărțite prin anul 1864 pentru Polonia țaristă și prin transformările economice și sociale de la jumătatea sec. al XIX-lea pentru teritoriile anexate de Austria și Prusia. Procesul de dezvoltare economică a determinat în această perioadă lărgirea și modificarea bazei de recrutare a intelectualității poloneze, deci și modificarea structurii ei sociale. A doua perioadă de dezvoltare a acestei intelectualități autorul o situează între cele două războaie mondiale. În periodizarea dezvoltării intelectualității dintre 1918 și 1939, autorul

consideră cel 2—3 ani de după obținerea independenței drept perioada unor importante transformări în structura acestei intelectualități, mai ales în rîndurile funcționării, transformări determinate de lărgirea aparatului de stat și de intrarea în el (ca și în învățămînt) a elementelor cu un nivel relativ redus de calificare. A doua perioadă — de stabilizare — lasă imediat locul perioadei de criză, care durează pînă la sfîrșitul Republicii burghezo-moșierești (1939). Din datele recensămintelor din 1921 și 1931 se observă o creștere continuă a numărului și rolului intelectualilor polonezi în general în viața socială și în special în economia și administrația țării. Din analiza repartiției funcționarilor și a intelectualilor cu ocupații libere pe ramuri de producție, se observă o greutate specifică relativ redusă a intelectualilor folosiți în ramurile economiei naționale legate direct de producția materială; în schimb, un mare procent al celor utilizați în administrație și în sectorul serviciilor publice. Faptul se explică prin dezvoltarea economică slabă a țării și prin structura economică agraro-industrială înapoiată.

Din inițiativa Asociației iubitorilor de istorie de pe lângă Societatea de Istorie din Varșovia, a avut loc la sfîrșitul anului 1961 o ședință consacrată structurii sociale a intelectualității poloneze din timpul ocupației hitleriste, cu o deosebită considerare a relațiilor dintre ea și Partidul Muncitoresc Polonez (nr. 2). Tematica, puțin cercetată pînă în prezent, a fost inclusă în programul lucrărilor asupra istoriei contemporane poloneze. Lupta pentru dezvoltarea în rîndurile intelectualilor a conștiinței de sine a fost inițiată de Partidul Comunist Polonez. Activiștii comuniști de frunte au căutat prin publicațiile lor să apropie pe intelectuali de ideologia mișcării muncitorești, de concepția marxistă, contribuind la eliberarea lor de influențele clericale și naționaliste. Ocupația hitleristă a adîncit diferențierea în rîndurile intelectualității poloneze. Înfruntînd forța brutală a ocupanților, care amenința mai ales sferele intelectuale, aripa stîngă a acestei inte-

lectualității s-a consolidat treptat și s-a apropiat de comuniști. Acest proces s-a maturizat la sfârșitul anului 1943, în perioada înființării Consiliului Național al Țării, când curentul de stînga și curentul populist s-au unit într-un front comun, consecvent democratic, cu comuniștii. Acest proces de diferențiere a favorizat la celălalt pol dezvoltarea unilaterală a tendințelor de dreapta din rîndurile unei părți a socialiștilor, influențînd unilateral cealaltă parte a intelectualității poloneze. O dată cu înființarea P.M.P. (1942), acesta a elaborat programul organizării unui front larg democratic, cuprinzînd clasa muncitoare, țărănimea și intelectualitatea. Atunci, încă sub ocupația hitleristă, s-au dezvoltat diferite forme de pregătire politică a intelectualilor progresiști. Atunci a apărut la Varșovia revista „Przełom” (Cotitura), care a grupat în jurul ei, pe lîngă comuniști, publicațiști și scriitori fără partid. Înființarea Consiliului Național al Țării a lărgit simțitor sfera influențării politice asupra cercurilor intelectuale care rămăseseră sub înfrîngerea diferitelor grupări politice. Periodicul „Realizacje” (Realizări) a contribuit și el la schimbarea înfăptuită în spiritul intelectualității poloneze în sensul că ea a devenit conștientă de noile ei posibilități de realizare, concepute nu de pe o poziție situată deasupra claselor, ci de pozițiile unor participanți activi la luptă, alături de clasa muncitoare, de țărănimea muncitoare și de întreaga stîngă democratică, pentru reconstrucția țării în perioada de după eliberare.

Dar în coloanele revistei „Kwartalnik Historyczny” din anul 1962 se dezbate și probleme de istorie generală. Printre acestea se remarcă mai ales problema privind așa-numita criză economică europeană din sec. al XVII-lea, care a stîrnit un viu interes în cercurile istoricilor polonezi. Problema a fost analizată și prezentată de J. Topolski într-un referat intitulat *Despre așa-zisa criză economică din Europa în sec. al XVII-lea* (nr. 2). Autorul arată că în sec. al XV-lea, în general, economia Poloniei n-a înregistrat încă transformări esențiale în dezvoltarea sa, în compa-

rație cu alte țări europene. În secolul următor se observă în această țară, ca și în alte multe țări europene, o dezvoltare a gospodăriei țărănești, o dezvoltare a orașelor și în același timp o activitate economică în continuă creștere a unei mari părți a nobilimii. Ca și în alte părți, și în Polonia ajunge în acest timp valul european al urcării prețurilor, cunoscut sub denumirea de revoluția prețurilor. Existau, firește, disproporții în nivelul și deosebiri în caracterul dezvoltării economice a diferitelor țări și grupuri de țări, care cu timpul s-au agravat, dînd naștere la procese de diferențiere economică a diferitelor regiuni europene. Dezvoltarea economică a devenit din ce în ce mai neuniformă, fapt determinat de rezultatele lichidării treptate a economiei naturale și în același timp de pătrunderea din ce în ce mai puternică a relațiilor marfă-bani. În sec. al XVII-lea, în Europa apuseană a avut loc lărgirea piețelor interne ale diferitelor țări și construirea bazelor economice proprii, nelegate unilateral de un anumit capitol, de pildă, al exportului (ca în Italia) sau de exploatarea coloniilor (ca în Spania și Portugalia). În cursul acestui proces, unele țări au luat-o înainte, altele însă s-au aflat în fața unor complicații excepționale, pe care n-au fost în stare să le soluționeze. În calea acestora a stat mai ales structura lor socială înapoiată, în comparație cu țările ce înaintau din punct de vedere economic și social. Consecința naturală a unei astfel de dezvoltări economice a fost creșterea disproporției dintre diferite regiuni ale Europei. Din punctul de vedere al ritmului dezvoltării economiei europene în acest secol, autorul distinge trei regiuni. Prima cuprindea țările cu dinamica economică cea mai puternică, mai ales Anglia și Țările de Jos, în care descompunerea feudalismului la sate se găsea în gradul cel mai avansat și care realizau profituri excepționale de mari din exploatarea colonială. În a doua regiune intrau teritoriile pe care nu era nici stagnare, nici regres, dar a căror dezvoltare economică era mai lentă; este vorba îndeosebi de Franța, Țările scandinave, Germania, Cehia și alte țări din Europa meridională (afară de Polonia).

și Europa răsăriteană. În aceste țări, descompunerea relațiilor feudale era mai puțin avansată decât în cele din prima grupă. Țările din această regiune luau parte într-o măsură mai mică sau nu luau parte deloc la expansiunea colonială. A treia regiune cuprindea țările de stagnare economică și regres, mai ales Spania, Portugalia, Italia și Polonia. În această regiune continuau să domine relațiile feudale la sate sau chiar să se statornicească și mai mult. Creșterea activității economice a stăpînilor de moșii, prin dezvoltarea economiei marilor întreprinderi agricole producătoare de marfă pe baza muncii iobage sau prin expansiune colonială, frîna în aceste țări inițiativa în domeniul producției țărănești și orășenești. În ceea ce privește Polonia „folwark”-urilor (mari întreprinderi agricole producătoare de cereale-marfă pe bază de muncă iobagă), această țară a înregistrat — după autor — în sec. al XVII-lea un evident regres economic, fapt ce a mărit simțitor contrastul dintre nivelul și ritmul dezvoltării ei și nivelul și ritmul dezvoltării celor mai înaintate regiuni europene din punct de vedere economic.

La 1 iunie 1962 a fost organizată în Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe de către Secția de istorie generală a Asociației iubitorilor de istorie și de către redacția revistei „Kwartalnik Historyczny” o ședință de discuții asupra referatului de mai sus (nr. 4). Cu această ocazie s-a pus accentul pe necesitatea legării problematicii poloneze de transformările economice și sociale europene din secolul al XVII-lea și s-a propus să nu se identifice noțiunea de „criză” cu noțiunea de „decădere” sau „regres”, ci să se înțeleagă prin ea descompunerea structurii economico-sociale prin apariția relațiilor capitaliste. S-a observat apoi că în referatul de mai sus această „criză” n-a fost studiată la scara întregii Europe, ci numai în câteva țări din apusul și centrul continentului. Extinderea cercetărilor și asupra Rusiei, Moldovei și Țării Românești ar arunca, fără îndoială, lumină nouă asupra problemelor privind

transformările care au avut loc în economia europeană în cursul sec. al XVII-lea.

În legătură cu această problemă semnalăm și articolul semnat de A. Wyczański *Despre criza din sec. al XVII-lea* (nr. 3), în care se studiază formarea prețurilor și salariilor în această perioadă în Polonia, pe baza prețurilor pieței, precum și situația pieței, acestea toate în cadrul economiei europene din acel timp. Autorul ajunge la concluzia că în stadiul cercetărilor actuale nu se poate dovedi că în Polonia sec. al XVII-lea a existat o criză sau depresiune economică și că fluctuațiile defavorabile ale pieței, care au avut loc și în alte regiuni, au influențat ansamblul relațiilor economice din această țară.

Între problemele la ordinea zilei, care preocupă pe istoricii polonezi, este și cea a istoriei culturii (nr. 1). Consiliul de redacție al revistei „Kwartalnik Historyczny” a organizat în 1961 o ședință, în care s-a discutat asupra felului cum să se conceapă istoria culturii și asupra locului pe care această problemă îl ocupă sau trebuie să-l ocupe în cercetările istorice moderne.

În sfârșit, ca o ilustrare a ritmului accelerat de dezvoltare a istoriografiei actuale poloneze, semnalăm că revista publică (în nr. 1 și 4) titlul, însoțit de un scurt rezumat, al nu mai puțin de 85 teze de doctorat, susținute în cursul anilor 1960 și 1961 la universitățile poloneze și la Institutul de istorie al Academiei Polone de Științe.

Din cele de mai sus reiese că cele patru numere ale revistei recenzate cuprind diferite materiale de natură științifică și informativă, inserate în ample rubrici dedicate studiilor, discuțiilor și polemicelor, recenziilor și cronicii interne și externe. Modul în care complexul de probleme este oglindit în coloanele revistei îndreptățește aprecierea de care se bucură acest periodic de a fi, pe drept cuvînt, un organ de publicitate a rezultatelor științifice, o tribună de dezbateri și un instrument de difuzare a tot ce este nou și util în timpul istoriografiei marxiste poloneze.

Ilie Corfus

„Вестник Ленинградского Университета”

seria istorie, nr. 1—4, 1961, nr. 1—4, 1962

Deși de circulație mai restrinsă, această revistă intrunește toate atributele unei adevărate publicații istorice. Sfera problemelor tratate în cuprinsul revistei în ultimii doi ani este foarte largă. Cele mai multe materiale privesc probleme ale teoriei și practicii mișcării muncitorești internaționale. Altele tratează aspecte de politică externă contemporană, teme legate de construcția socialistă, de istoria culturii etc.

Numeroase articole se ocupă de aspecte importante și mai puțin cunoscute ale activității lui V. I. Lenin. N. S. Breli publică articolul *Noi documente ale lui V. I. Lenin* (nr. 1—1961). Aceste documente, publicate în preajma aniversării a 90 de ani de la nașterea lui Lenin, au stîrnit un viu interes în rîndul oamenilor sovietici. Ele oglindesc activitatea conducătorului partidului și statului sovietic în perioada 1917—1921, munca lui Lenin la elaborarea programului construirii noii orînduiri. O serie de documente — arată autorul — prezintă lupta desfășurată de Lenin pentru demascarea grupurilor fracționiste conduse de Troțki și Buhărin în anii 1920—1921; altele tratează probleme privind întărirea legăturii partidului cu masele de oameni ai muncii, rolul lui V. I. Lenin în rezolvarea de către Statul Sovietic a problemei naționale, de creare a noii culturi socialiste în Uniunea Sovietică. În sfîrșit, un număr însemnat de noi documente prezintă activitatea lui Lenin în slujba asigurării coexistenței pașnice între primul stat socialist și lumea capitalistă. N. S. Breli ajunge la concluzia că: „Multe din aceste documente au o însemnătate de neprețuit pentru activitatea practică a P.C.U.S. și a celorlalte partide comuniste și muncitorești care stau în fruntea maselor în lupta pentru realizarea marilor idealuri ale lui Marx, Engels, Lenin”.

Un studiu ce tratează o problemă de mare actualitate este cel semnat de I. I. Trifonov, intitulat *V. I. Lenin despre lupta de clasă în perioada trecerii de la capitalism la*

socialism (nr. 2—1961). Autorul subliniază lupta lui Lenin pentru demascarea fără cruțare a menșevicilor, eserilor și a altor ideologi ai micii burghezii, care se străduiau să ocupe o poziție „deasupra claselor”, de unde să vorbească „întregului popor”, ceea ce nu însemna decît renunțarea la teoria marxistă a claselor și a luptei de clasă, o trădare a intereselor proletariatului. Autorul evidențiază meritul lui Lenin în stabilirea sarcinilor dictaturii proletare și în fundamentarea teoriei alianței dintre proletariat și țărănime, care constituie baza socială ce trebuie să realizeze nimicirea vechilor clase. „Dictatura proletariatului — scria în 1919 V. I. Lenin — ar fi fost imposibilă dacă majoritatea populației n-ar fi fost formată din proletari și semiproletari”. Etapele și metodele stabilite de Lenin în acțiunea de desființare a vechilor clase, exploatoare, sînt pe larg analizate de autor, care atrage atenția și asupra felului în care Lenin consideră că trebuie să se lucreze cu micii producători de mărfuri pentru a-i determina să meargă cu hotărîre pe calea construcției socialiste.

În încheierea articolului, autorul remarcă faptul că tezele leniniste și-au găsit pe deplin confirmarea în practica construirii socialismului în Uniunea Sovietică. Teoria luptei de clasă în perioada de trecere își păstrează și își va păstra valabilitatea pentru toate țările care vor trece de la capitalism la socialism. Consfătuirea de la Moscova din noiembrie 1957 a reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești a reafirmat acest lucru apreciind că lupta de clasă în perioada de trecere constituie o lege generală universal valabilă.

Munca lui V. I. Lenin privind tactica parlamentară a bolșevicilor în anii reacțiunii (nr. 1—1961) este titlul articolului lui M. A. Kovalciuk, care dezbate unul din aspectele muncii politice a reprezentanților clasei muncitoare în parlamentul burghez. V. I. Lenin — arată autorul — a acordat o deosebită

atenție înțelegerii de către reprezentanții clasei muncitoare a rolului luptei parlamentare, stabilind principiile revoluționare care trebuie să o călăuzească, principii care și-au găsit o largă analiză în numeroase studii și articole, în rapoarte la conferințe și congrese ale partidului, iar mai târziu în mod deosebit la congresele Internaționalei a III-a Comuniste.

Tactica bolșevicilor în Duma de Stat a fost legată strâns de întreaga strategie și tactică leninistă a partidului și subordonată intereselor luptei de clasă a proletariatului, sarcini pregătirii viitoarei revoluții. În centrul tacticii parlamentare bolșevice — arăta Lenin — trebuie să stea lupta pentru hegemonia proletariatului, pentru crearea deplinei alianțe între clasa muncitoare și țărănimea muncitoare. Totuși, bolșevicii, urmînd linia trasată de Lenin, — în opoziție cu oportuniștii Internaționalei a II-a și cu menșevicii ruși — niciodată nu au supraapreciat munca parlamentară a partidului, nu au considerat-o ca fiind forma de luptă principală și de bază. V. I. Lenin — arată Kovalciuk — cerea ca fracțiunea social-democrată să acționeze în mod revoluționar, munca ei să constituie „unul din mijloacele luptei politice pentru eliberarea muncitorilor” și să fie îndeplinită ca „una din sarcinile subordonate în primul rînd intereselor mișcării muncitorești”. Munca pe care V. I. Lenin a desfășurat-o în anii reacțiunii pentru orientarea activității bolșevicilor în cadrul parlamentului pe calea revoluționară a avut și are și astăzi o deosebită însemnătate teoretică și practică pentru partidele comuniste și muncitorești.

N. V. Iuhneev în articolul *Primii partizani ai „Iscrei” în Petersburg* (nr. 2 — 1961) își propune să aducă un omagiu primilor răspînditori ai ziarului lui Lenin în Petersburgul anului 1901. Unul dintre acești primi iscriști a fost Victor Pavlovici Noghin despre care M. I. Kalinin scria: „Noghin constituie cel mai tipic reprezentant al vechii gărzi a partidului, reprezentant ieșit din rîndul muncitorilor”. Noghin, ca muncitor revoluționar, s-a bucurat de o deosebită atenție din partea lui Lenin. Între ei a existat o strînsă legătură prin

corespondență. Iuhneev — pe baza unui material bogat — scoate în relief activitatea lui V. P. Noghin pentru strîngerea legăturilor între răspînditorii „Iscrei” bolșevice, pentru o colaborare rodnică între organizațiile locale revoluționare și grupurile din străinătate, pentru recrutarea de noi partizani ai ideilor leniniste, în ciuda greutăților uriașe care le stăteau în cale.

Lupta lui V. I. Lenin și a bolșevicilor pentru crearea Internaționalei Comuniste a Tineretului este titlul unui articol semnat de V. V. Privalov (nr. 3 — 1962). Istoria creării organizației internaționale a tineretului muncitor revoluționar reprezintă una din cele mai însemnate pagini din istoria mișcării muncitorești internaționale. Autorul urmărește munca desfășurată de Lenin și de militanți de frunte ai mișcării muncitorești — ruse și internaționale printre care s-au distins Cicerin, Krupskaja, Kollontai, Zetkin, Liebknecht, Pieck etc., pentru crearea I.C.T. Încă din primele zile ale primului război mondial.

Autorul scoate în evidență atât meritele cît și lipsurile Conferințelor tineretului care au avut loc în timpul războiului, aportul adus în cadrul lor de militanți ai mișcării revoluționare proletare. Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, crearea de partide comuniste într-o serie de țări, apariția, mai apoi, a Internaționalei a III-a Comuniste au constituit condiții favorabile importante în lupta pentru crearea I.C.T. Ca urmare a apelului lansat de Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste — scris sub direcția îndrumare a lui Lenin — la 20 noiembrie 1919 s-a deschis primul congres al Internaționalei Comuniste a Tineretului, congres ce a consfințit crearea acestui organism revoluționar, rezervă de cadre pentru Internaționala a III-a și pentru partidele marxist-leniniste din diferite țări. Mulți ani — conchide autorul — Internaționala Comunistă a Tineretului a condus rîndurile înaintate ale tineretului din toate țările în acțiunile revoluționare ale clasei muncitoare împotriva asupririi și reacțiunii capitaliste.

Lupta comuniștilor din Petrograd pentru extinderea ajutorului dat Armatei Roșii (nr. 2 — 1961) este titlul unui studiu interesant al lui I. S. Dmitriev. În fața pericolului crescând al intervenției arată autorul —, V. I. Lenin a pus problema sporirii efectivelor Armatei Roșii, de la 1 milion la 3 milioane ostași. Dmitriev se ocupă de modul în care organizația de partid din Petrograd s-a achemat de sarcinile ce-i reveneau în acest domeniu. Prin exemple sugestive, autorul scoate în relief eroismul de care au dat dovadă în luptă muncitorii mobilizați din Petrograd, în frunte cu comuniștii, pe fronturile de Est, Sud și Nord. O atenție deosebită se acordă muncii pline de abnegație a muncitorilor din Petrograd în refacerea și creșterea producției întreprinderilor furnizoare de armament, echipament și materiale de război. I. S. Dmitriev evidențiază ajutorul primit în alimente, îmbrăcăminte, locuințe de către familiile celor plecați pe front, din partea Comitetului de Partid Petrograd.

Un număr însemnat de materiale dezbate probleme importante ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale în lumina noului Program al P.C.U.S.

Deosebit de important este articolul lui I. P. Ghei, *Principiile leniniste ale internaționalismului proletar în noul Program al P.C.U.S.* (nr. 2 — 1962). Noul Program al P.C.U.S.

manifestul comunist al epocii contemporane — e scris în spiritul internaționalismului proletar, în spiritul ideilor păcii, prieteniei și colaborării frățești între popoare. Așa cum remarcă autorul, o cucerire din cele mai de seamă ale socialismului este rezolvarea problemei naționale. Trecerea Uniunii Sovietice la construcția desfășurată a comunismului presupune și trecerea la o nouă etapă în dezvoltarea relațiilor naționale în țara sovietică. Programul P.C.U.S. prevede o și mai strânsă unitate și colaborare a popoarelor sovietice, îmbinarea armonioasă a intereselor întregii societăți sovietice cu interesele fiecărui popor în parte în lupta pentru crearea bazei tehnico-materiale a comunismului. Autorul comentează pe larg succesele republicilor sovietice în

dezvoltarea economică, culturală și de stat, subliniind rolul deosebit al P.C.U.S. în această operă, precum și faptul că trecerea Uniunii Sovietice la construirea comunismului corespunde intereselor tuturor țărilor socialiste, întărește puterea economică a sistemului mondial socialist. În articol sunt analizate faptele legate de prăbușirea sistemului colonial al imperialismului, rolul și influența sistemului mondial socialist în dezvoltarea acestui proces.

Construirea comunismului și avântul culturii maselor populare (nr. 1 — 1962) este titlul articolului lui V. A. Ejov, al cărui obiect îl constituie unele probleme ale avântului cultural în perioada construcției comunismului în Uniunea Sovietică, ca factor important al creșterii inițiativei creatoare, al progresului tehnic în toate ramurile economice. Avântul culturii oamenilor muncii este o necesitate în etapa actuală, o sarcină căreia P.C.U.S. îi acordă o deosebită atenție. Autorul se oprește asupra unor măsuri luate de partid și guvern pentru înflorirea culturii maselor populare, arătând în încheiere că noul Program al partidului deschide perspective uriașe pentru dezvoltarea nivelului cultural al tuturor oamenilor sovietici.

S. P. Filicev semnează articolul *Lupta pentru democrație — parte componentă a luptei pentru socialism* (nr. 4 — 1962). Problema locului luptei democratice în cadrul luptei de clasă a proletariatului prezintă un mare interes, din punct de vedere teoretic și practic, a cărei rezolvare face parte din sarcinile strategice și tactice ale partidelor comuniste și muncitorești. Autorul, având în vedere activitatea partidelor comuniste din Italia și Franța, se ocupă de corelația ce există între lupta pentru socialism și lupta pentru democrație, arătând că realizarea revendicărilor general democratice nu întărește pozițiile burgheziei, ci subminază bazele orânduirii capitaliste. Lupta pentru democrație — subliniază autorul — nu constituie un scop în sine, ci o etapă cu totul necesară în lupta pentru revoluția socialistă. În fruntea luptei pentru revendicări democratice stă clasa mun-

citoare condusă de partidele marxist-leniniste, a căror forță și influență crește neîncetat. Succesul acestei lupte constă în alianța tuturor forțelor antiimperialiste, alianță ce se bazează în primul rând pe unitatea de acțiune a clasei muncitoare. Dezvoltarea cu succes a luptei pentru democrație creează baza reală pentru trecerea pe cale parlamentară de la capitalism la socialism, calea cea mai convenabilă pentru clasa muncitoare.

O serie de articole se ocupă de evenimente și fapte din diverse perioade din istoria Uniunii Sovietice. Articolul lui N. I. Iakovkina *Comerțul exterior al portului Arhanghelsk la începutul sec. al XIX-lea* (nr. 2 — 1961) aduce contribuții la cunoașterea activității comerciale a unuia din marile porturi rusești, într-o perioadă când relațiile capitaliste încep să se dezvolte și concentrarea de capital se făcea din ce în ce mai simțită în Rusia secolului al XIX-lea.

Pentru cunoașterea istoriei teatrului popular în Rusia și a avântului dramaturgiei naționale ruse, este interesant studiul semnat de R. F. Mihailova *Asupra problemei creării teatrului popular în Rusia la sfârșitul deceniului 6 și începutul deceniului 7 ale sec. al XIX-lea* (nr. 2 — 1961).

G. V. Plehanov și mișcarea socialistă franceză la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea (nr. 3 — 1961) este titlul articolului lui M. N. Kuzmin, care analizează o latură a activității lui Plehanov — creatorul grupului revoluționar „Eliberarea Muncii” — aceea de activist al mișcării socialiste internaționale. Autorul evidențiază legăturile ce au existat între Plehanov, ca eminent popularizator al marxismului, și conducătorii de frunte ai mișcării socialiste franceze din acel timp: Jules Guesde, Paul Lafargue etc.

M. A. Stoliarenko publică studiul *Acordurile anglo-ruse în anii primului război mondial* (nr. 2 — 1961). El caută să arate care a fost importanța acestor acorduri pentru Anglia și Franța — cunoscând faptul că porturile nordice rusești Arhanghelsk și Murmansk aveau o însemnătate strategică deosebită, navigația vaselor rusești fiind împiedi-

cată pe Marea Neagră și Baltică de flota militară a Puterilor Centrale. Problema porturilor nordice rusești și a căilor maritime de navigație au constituit, — arată autorul — un capitol important al relațiilor dintre Rusia și aliații apuseni în timpul primului război mondial. Acestea s-au caracterizat în cele două acorduri secrete anglo-ruse din 26 aprilie 1916 și 13 februarie 1917, care au contribuit la întărirea dependenței Rusiei de aliații anglo-francezi, au însemnat un pas mai departe în transformarea nordului țării în sferă de influență a politicii coloniale a imperialiștilor apuseni.

Un articol asemănător este cel semnat de D. Z. Mutaghiro, *Planurile expansioniste ale imperialismului asupra Donului în 1918* (nr. 3 — 1962) în care autorul demonstrează, pe baza unui material documentar bogat, care erau aceste planuri, ce urmăreau și cum au căutat imperialiștii germani să le realizeze. În aceste planuri de expansiune spre răsărit, Donul ocupa un loc deosebit aflându-se pe drumul ce unea Ucraina de Caucaz, Caucazul de Persia, Mesopotamia, Arabia și India — regiuni la care imperialiștii germani râvneau de multă vreme. Pentru aceasta au căutat să pună mina mai întâi pe Ucraina și regiunea Donului. S-au folosit în acest scop de contrarevoluționarii alb-gardiști conduși de Skoropadski, Krasnov, Tundutov și alți dușmani ai puterii sovietice. Armata Roșie, deși nevoită să facă față intervenției puterilor capitaliste, a zdrobit pe contrarevoluționari, i-a izgonit de pe pământul sovietic și în regiunile ocupate vremelnice de dușmani a fost instaurată puterea muncitorilor și țăranilor.

Un articol important este cel semnat de R. F. Karpova sub titlul *Etapa finală a tratatelor anglo-sovietice 1921—1922* (nr. 3 — 1962) în care autoarea scoate în evidență importanța tratatelor, faptul că ele au constituit o breșă serioasă în blocada la care era supusă Țara Sovietică și un pas însemnat în lupta pentru coexistența pașnică între cele două sisteme. Autoarea urmărește pe larg activitatea depusă în cadrul tratatelor de reprezentanții diplomației sovietici, în primul

rînd de L. B. Krasin, conducătorul delegației. În tot timpul tratativelor, care au durat aproape un an, atenția Partidului Comunist și a Guvernului Sovietic a fost orientată spre trecerea de la relațiile ostile, de război, cu țările capitaliste, la relații economice, pașnice. Din acest punct de vedere, conchide Karpova, acestea au fost cele mai importante tratative din acel timp.

Articolul lui D. I. Gutman, intitulat *Lupta organizației de partid din Leningrad pentru refacerea bazei energetice a orașului 1944—1945* (nr. 2 — 1961) prezintă efortul plin de eroism al leningrădenilor pentru refacerea bazei energetice, condiție principală a refacerii și dezvoltării economiei orașului-erou. În această direcție, un rol deosebit l-a avut Plenara Comitetului de partid Leningrad din 11—13 aprilie 1944 care a precizat sarcinile și a mobilizat oamenii muncii la îndeplinirea hotărîrii Comitetului de Stat al Apărării privind „Primele măsuri necesare pentru refacerea industriei și economiei orașului Leningrad”. Autorul analizează felul în care organizațiile de partid au organizat și condus munca eroică a leningrădenilor în realizarea sarcinilor trasate de partid și de Stat.

În *Rolul ziarului „Pravda” în extinderea întrecerii socialiste a oamenilor muncii în 1944—1945* (nr. 4 — 1961) autorul, A. T. Klebanov, arată că „Pravda” a desfășurat o uriașă activitate de mobilizare a oamenilor

muncii în întrecerea socialistă cu scopul ridicării productivității muncii, lucru cerut în mod imperios de necesitățile aprovizionării armatei cu materialul necesar. Organul Central al C.C. al P.C.U.S. i-a revenit sarcina de a populariza cele mai înaintate metode de muncă, cele mai noi și mai eficiente inițiative pentru sporirea producției și îmbunătățirea calității produselor. „Pravda”, reflectînd în paginile sale succesele repurtate de diverse colective de muncă, nu trecea cu vederea lipsurile și delăsările în muncă, considerînd că vina pentru acestea revine în primul rînd organizațiilor de partid din fabrici și uzine și chiar comitetelor de partid orașenești. Autorul arată în încheiere că succesele industriei sovietice au avut ca rezultat grăbirea înfrîngerii ocupațiilor hitleriste, la care și-a adus un aport deosebit, în mod indirect, prin materialele publicate și ziarul „Pravda”.

Pe lângă articolele amintite mai sus, în cuprinsul revistei mai sînt inserate o serie de materiale cum sînt: *Munca de masă a sovietelor în timpul discutării și adoptării Constituției U.R.S.S., în anul 1936* de A. F. Kalinin, *Construcția de partid și de stat în regiunile extremului nord în 1926—1936* de M. A. Lavrentiev, *Istoriografia rusă despre M. Lomonosov ca istoric de S. P. Pestici, Organizațiile de bază ale P.C.U.S. și progresul tehnic* de V. S. Smirnov și altele.

C. Bușe

„Studi istorici”

Roma, nr. 1 — 4, an. II, 1961

Cele patru numere ale revistei marxiste italiene conduse de Gastone Manacorda apărute în anul 1961 tratează importante probleme de istorie modernă și contemporană. Un conținut deosebit de interesant — asupra căruia vom insista mai mult — are numărul 3—4 al revistei, consacrat în întregime problemei revoluției industriale în Europa. La acest număr — frumos ilustrat — colaborează specialiști din: Anglia, Belgia, R. S. Ceho-

slovacă, Franța, Germania, Italia, R. P. Ungară și U.R.S.S.

Primul studiu, intitulat *Unele considerațiuni asupra revoluției industriale* (p. 457—464), este semnat de Maurice Dobb de la Colegiul Trinity din Cambridge, autorul unei cărți despre dezvoltarea capitalismului¹. Dobb

¹ *Studies in the Development of Capitalism*, London, 1954.

arată că recente discuții purtate asupra revoluției industriale în special în America nu sînt menite să clarifice problema; aici se consideră în mod greșit că este vorba doar de o schimbare de direcție și de ritm, nu de revoluție. Nici discuțiile purtate la Congresul internațional de la Stockholm din 1960¹ nu sînt un indiciu că istoricii au pus problema revoluției industriale într-o lumină prea promițătoare, unele comunicări fiind pur descriptive, altele făcînd mult caz de așa-zisa „pornire”, de „perioada preparatorie”, sau de unele „precondiții”, de care vorbea istoricul reacționar american Rostow. M. Dobb arată că, în cercetarea problemei, importanța principală nu o au statisticile privind comerțul, salariile, prețurile etc.; după părerea sa, investițiile de capital sînt un „indice decisiv” al ritmului de dezvoltare capitalistă. Căutînd să explice de ce între apariția raporturilor capitaliste de producție și revoluția industrială a trecut un timp îndelungat, autorul arată că apariția revoluției industriale necesită o situație complexă, în care se combină o serie de factori ca: existența proletariatului și deci a posibilității de a cumpăra munca liberă, existența unei clase de capitaliști, un comerț în expansiune, perfecționarea tehnică a mijloacelor de producție, experiență și cunoștințe care să încurajeze investirea de capital în noile metode de producție. După ce dă unele indicații de metodologie, M. Dobb arată că în America se exagerează mult rolul omului întreprinzător, idolatria acestuia devenind o nouă religie, în scopul de a se exalta inițiativa particulară și individualismul capitalist, caracteristic așa-zisei „lumi libere”. În continuare este criticată teoria neștiințifică, de natură idealistă, a istoricului reacționar american Rostow, a celor „cinci elemente conexe în procesul industrializării”; după părerea acestuia, schimbarea fundamentală e doar de natură psihologică, constînd dintr-un „impuls spre organizare”, în existența unui nou tip de

om întreprinzător și a „elitelor”. În încheiere, M. Dobb crede că istoricii occidentali, care nu folosesc învățătura marxistă, nu pot să prezinte just problema revoluției industriale.

Studiul lui Sam Lilley de la Universitatea din Nottingham tratează problema raporturilor dintre știință și revoluția industrială în sec. al XVIII-lea (p. 465—495). Autorul arată rolul important al științei în revoluția industrială, îndeosebi în chimie, termodinamică și geologie, ca și în legătura dintre dezvoltarea industriei și a științei în sec. al XVIII-lea.

După aceste două studii de caracter general, urmează o serie de articole dedicate revoluției industriale în diverse țări ale Europei. Folosînd o bogată literatură despre dezvoltarea capitalismului, Eric J. Hobsbawm, de la Birkbeck College, prezintă problema *Originea revoluției industriale* în Anglia (p. 496—516). Istoricul englez consideră că negarea revoluției industriale este o manifestare de obscurantism, generată de aversiunea față de revoluție și de preferința pentru schimbările lente. După ce arată că în Anglia au o mare circulație ideile lui T. S. Ashton², care neagă revoluția industrială, autorul consideră că în Occident, problema revoluției industriale nu a putut fi lămurită datorită în primul rînd poziției ideologice a istoricilor burghezi. În această privință, autorul citează cazul istoricului american reacționar W. Rostow, care — în teama sa de revoluție — a introdus în discuție un termen mai puțin „periculos”, numit „pornire către dezvoltare care se susține prin sine” (*take-off into self-sustained growth*).

Trecînd în revistă explicațiile date de diverși istorici și economiști originii revoluției industriale, autorul combate părerea acelor istorici care consideră revoluția industrială o consecință automată a dezvoltării economice,

² T. S. Ashton, *An Economic History of England: The Eighteenth Century*, 1955, și *The Industrial Revolution, 1760 — 1830*, 1948. Vezi și recenzia lui Giorgio Mori asupra culegerii de articole dedicate lui T. S. Ashton, *Studies in the Industrial Revolution*, publicată în „Studii istorice”, 1961, nr. 1, p. 152 — 165.

¹ *First International Conference of Economic History, Contributions, Communication*, Stockholm, 1960.

arătând că această dezvoltare nu a avut caracterul unei creșteri continue. E. J. Hobsbawm studiază apoi condițiile care au stimulat revoluția industrială în Anglia, insistând asupra rolului industriei bumbacului, sector în care a început revoluția industrială și care s-a dezvoltat în mod deosebit datorită exportului.

Claude Fahlen de la Universitatea din Besançon se ocupă de *Revoluția industrială în Franța* (p. 517—547), pe care o consideră un fenomen lent, început în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, prin apariția mașinilor în industria textilă, după exemplul Angliei. Citind părerea istoricului american A. L. Dunham, care consideră că prima fază a revoluției industriale în Franța se situează între 1815—1848 și că înflorirea ei a avut loc după 1860¹, C. Fahlen e de părere că revoluția industrială s-a terminat în Franța de-abia în jurul anului 1870, un rol important în desăvârșirea ei având epoca celui de-al doilea imperiu (1851—1870).

Studiind procesul revoluției industriale, C. Fahlen pornește în mod greșit de la „fapte juridice”, considerând că „o transformare ca revoluția industrială a fost posibilă numai în cadrul instituțiilor juridice corespunzătoare noilor forme ale producției și comerțului” (p. 521).

Căutând să explice de ce revoluția industrială s-a dezvoltat mai încet în Franța decât în Anglia, istoricii idealști americani — care au dezbătut îndelung problema — pun accentul pe factorii psihologici, pe lipsa de inițiativă a industriașilor francezi. După părerea autorului, cauzele încetinelii cu care s-a dezvoltat revoluția industrială sînt de natură economică și socială. Franța era la începutul sec. al XIX-lea o țară predominant agrară, cu o țărănie înzestrată cu mici proprietăți și care nu dispunea, ca Anglia, de mînă de lucru ieftină pentru industrie. Alte cauze ale întîrzierii Franței au fost existența pînă la 1818 a unei puternice industrii rurale, insuficiența mijloacelor feroviare de transport și,

¹ A. L. Dunham, *La Révolution industrielle en France (1815 — 1848)*, Paris, 1951.

în sfîrșit, lipsa de credit pentru industrie pînă la 1850.

Într-un întins studiu (p. 548—658), Pierre Lubrun de la Universitatea din Liège și colaboratorii săi se ocupă de *Revoluția industrială în Belgia*, desfășurată aproximativ între anii 1770—1840. Studiul este compus din două părți: în primă sînt prezentate cadrul și concepțiile fundamentale ale problemei, iar în cea de-a doua procesul propriu-zis. Autorul analizează pe larg situația economică, socială și politică a Belgiei în perioada revoluției industriale.

Deosebit de interesant este studiul *Revoluția industrială în Germania* (p. 659—689) al istoricului marxist Jürgen Kuczynski de la Institutul de istorie din Berlin, autor al unei lucrări despre istoria capitalismului și al unui studiu privind revoluția industrială². Kuczynski arată că F. Engels, în *Situația clasei muncitoare în Anglia*, și K. Marx, în *Capitalul* au pus bazele concepției marxiste asupra revoluției industriale, problemă ce a început să preocupe în mod deosebit pe istoricii marxști în ultima vreme³.

Autorul distinge patru curente în istoriografia revoluției industriale: 1) concepția contemporană burgheză — adoptată de numeroși istorici, de la Toynbee la Hammond — care consideră revoluția industrială ca o perioadă de mare progres social; 2) concepția lui Clapham, Ashton, Challoner și a altor istorici idealști occidentali, după care situația proletariatului s-a îmbunătățit în timpul revoluției industriale; 3) analiza științifică a legilor economice ale revoluției industriale făcută de Marx și Engels, care stă la baza studiilor științifice marxiste asupra problemei; 4) studiile marxiste contemporane asupra re-

² *Studien zur Geschichte des Capitalismus*, Berlin, 1957 și *Zum Problem der industriellen Revolution*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, nr. 3, 1956.

³ În nov. 1956 a avut loc la Berlin o discuție asupra problemei revoluției industriale în țările din răsăritul Europei, la care au participat istorici germani, poloni și cehoslovaci (vezi „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, nr. 2. 1957).

voluției industriale în Europa centrală și răsăriteană, recunoscând influența căii prusace în dezvoltarea agriculturii, descoperită de Lenin. Autorul arată că între istoricii marxiști există unele controverse cu privire la forțele motrice și la conținutul revoluției industriale.

Citind din lucrările lui Marx, Engels și Lenin, după care revoluția industrială a început o dată cu descoperirea mașinei de filat la 1735, autorul consideră că mașina caracterizează și introduce revoluția industrială, ea transformând manufactura în mare industrie, capitalismul primitiv în capitalism industrial, iar proletariatul în proletariat industrial. Revoluția industrială a început în industria ușoară, unde se fac investiții mici; acumularea de capital fiind foarte puternică, acesta a fost folosit apoi pentru întreaga industrie. După părerea istoricului cehoslovac J. Purs¹, revoluția industrială nu se poate reduce doar la industria ușoară. J. Kuczynski crede însă că istoricul ceh confundă revoluția industrială cu progresul tehnic. El consideră că transformările înregistrate în industria grea reprezintă doar un progres în dezvoltarea forțelor de producție, dar nu pot fi confundate cu revoluția industrială, care este legată de înlocuirea muncii manuale cu munca mecanizată.

J. Kuczynski analizează apoi consecințele adoptării căii prusace în agricultură pentru dezvoltarea economiei germane, unde supraviețuirea unor resturi feudale a împiedicat dezvoltarea liberă a capitalismului. Autorul insistă asupra deosebirilor dintre revoluția industrială în Germania și celelalte țări apusene, arătând că revoluția industrială în Germania cuprinde toată perioada capitalismului premonopolist (sec. al XIX-lea), în timp ce în Franța cuprinde doar ultimul deceniu al sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea, iar în Anglia se încheie în prima

treime a sec. al XIX-lea. În timp ce în Anglia proletariatul a căpătat conștiință de clasă o dată cu sfârșitul revoluției industriale, în Franța faptul acesta s-a petrecut cu 20 de ani mai înainte, iar în Germania revoluția industrială a luat sfârșit la 40 de ani după ce proletariatul devenise conștient ca clasă.

Industrializarea Italiei. Formarea unei „baze industriale” între 1896—1914 este titlul studiului lui Luciano Cafagna de la Institutul G. G. Feltrinelli din Milano (p. 690—724), foarte bogat în date statistice. Autorul arată că influența revoluției industriale din Anglia nu a adus schimbări fundamentale și nici omogene în economia Peninsulei Italice înainte de unificare; progresul realizat sub această influență, îndeosebi în industria textilă, nu poate fi socotit un fenomen revoluționar. La unificarea sa, Italia nu avea încă o bază industrială, deoarece economia unora din regiunile sale se dezvoltase îndeosebi în sectoarele agricultură, manufactură și comerț. Baza industrială a Italiei s-a format în intervalul dintre unificarea sa și primul război mondial, îndeosebi la sfârșitul acestei perioade, care poate fi numită doar în mod convențional revoluție industrială. Autorul prezintă apoi pe larg dezvoltarea industriei italiene în această epocă.

Jaroslav Purs de la Institutul de istorie al Academiei de Științe din Praga — unul din specialiștii cunoscuți în problemă² — semnează studiul *Revoluția industrială în țările cehe* (p. 725—747). Revoluția industrială a avut loc în Boemia și Moravia înainte de anul 1870, iar în principalele zone industriale din Slovacia în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea. După părerea autorului, „momentul principal al revoluției industriale a fost trecerea de la manufactură la fabrică” (p. 728).

² Vezi studiile sale despre revoluția industrială tipărite în limba engleză în „Kwartalnik historii Kultury materialnej”, 1958, nr. 1—2, fasc., supl. și „Historica”, Praga, p. 183—272; studiul său în limba cehă publicat în „Československý časopis Historický”, nr. 2, 1957, ca și cartea sa intitulată *Průmyslová revoluce v českých zemích*, Praga, 1960.

¹ *Einige theoretische Probleme der industriellen Revolution*, în *Probleme der Ökonomie und Politik in der Beziehung zwischen Ost und Westeuropa vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Berlin, 1960, unde se indică și bibliografia problemei.

Acesta este conținutul esențial al procesului și trăsătura sa caracteristică. Producția cu ajutorul mașinei este legată de introducerea de noi procedee chimice și tehnologice, nu numai în manufacturi, dar și în formele vechi ale meșteșugurilor și în cooperarea capitalistă simplă. Autorul atrage atenția asupra faptului că trecerea de la manufactură la fabrică nu constă numai în progrese tehnice; de aspect tehnic al revoluției industriale sînt strîns legate cel economic și cel social: începe acumularea de capital constant, crește productivitatea muncii, munca ia un caracter social, se ajunge la un grad superior de diviziune socială a muncii în fabrică și între întreprinderile industriale și agricole. În strînsă legătură cu diviziunea muncii și revoluționarea mijloacelor de transport, se dezvoltă comerțul intern, se nasc marile centre industriale, se adîncește contrastul între sat și oraș. În același timp, are loc o puternică creștere a populației, scăzînd însă durata medie de viață a lucrătorilor. În faza finală a revoluției industriale, se întărește burghezia industrială, în timp ce proletariatul se formează ca clasă.

Revoluția industrială s-a dezvoltat în mod inegal în diferite țări ale lumii, datorită dezvoltării inegale a capitalismului. Purs consideră că revoluția industrială în oricare ramură a industriei începe o dată cu întrebuițarea sistematică a mîinii de lucru salariate și a mașinii. În unele ramuri ale industriei alimentare și metalurgice, o revoluție analoagă în producție o aduc noile procedee chimice și tehnologice, căci, după părerea lui Purs, revoluția industrială nu s-a limitat doar la introducerea mașinii și numai la industria ușoară; un rol revoluționar a avut de asemenea introducerea noilor procedee chimice și tehnologice. În sprijinul părerii sale, Purs citează cuvintele lui K. Marx, care vorbește de „revoluția chimico-mecanică” (p. 733).

Autorul insistă asupra trăsăturilor specifice ale revoluției industriale la răsărit de Elba, unde, datorită faptului că nu existau condiții favorabile dezvoltării capitaliste, ca în Anglia, procesul a fost mult întîrziat. Purs atrage atenția asupra faptului că revoluția industrială

nu poate fi înțeleasă prin aplicarea mecanică a procesului petrecut în Anglia, fiind necesară studierea istorică a problemei în fiecare țară.

În desfășurarea revoluției industriale în Cehia, autorul distinge trei etape: stadiul inițial (primele trei decenii ale sec. XIX-lea); dezvoltarea revoluției industriale (1830—1848) și desăvîrșirea ei (1849—1870). În timpul revoluției industriale, care a transformat țările cehe din țări agrare în țări agrare-industriale, au avut loc transformări revoluționare și în agricultură. Autorul studiază apoi urmările sociale și politice ale revoluției industriale (formarea proletariatului, întărirea burgheziei industriale etc.).

Revoluția industrială în Ungaria este titlul studiului lui Vilmos Sandor de la Institutul de istorie al Academiei de Științe din Budapesta (p. 748—779). Prezentarea generă la a problemei diferă în parte de aceea făcută de Kuczynski și Purs; Vilmos Sandor distinge trei faze în revoluția industrială din Anglia: răspîndirea filaturii și țesutului mecanic în industria bumbacului este punctul de plecare, dar nu este încă revoluția industrială; folosirea mașinii cu aburi în industrie deschide o a doua perioadă, iar cu fabricarea mijloacelor de producție (a mașinilor producătoare de mașini) începe perioada finală a revoluției industriale. După părerea lui Vilmos, revoluția industrială a început în Ungaria după revoluția din 1848, a luat o dezvoltare mai rapidă după 1867, dar de-abia la începutul ultimului deceniu al sec. al XIX-lea întrebuițarea forței mecanice în industrie a ajuns să întrecă pe aceea a omului. Autorul studiază urmările negative pe care le-a avut pentru dezvoltarea industriei maghiare includerea țării între provinciile Imperiului habsburgic, care a făcut ca burghezia austriacă să dețină monopolul produselor industriale în Ungaria, iar moșierimea maghiară monopolul asupra produselor agricole în Austria. Aceasta este, după părerea autorului, baza economică a sistemului dualist, care a înlesnit mal mult dezvoltarea capitalistă a agriculturii dect pe aceea a industriei. Studiind apoi dezvoltarea diverselor ramuri ale industriei, îndeosebi a

morilor, zahărului și metalurgiei, Vilmos Sander conchide că, la sfârșitul revoluției industriale, Ungaria era încă o țară predominant agricolă. În încheierea articolului său, autorul prezintă pe scurt creșterea numărului muncitorilor în a doua jumătate a secolului trecut și primele încercări de organizare politică a acestora.

Culegerea de articole dedicate revoluției industriale în Europa se încheie cu *Revoluția industrială în Rusia*, studiu semnat de Victor Iașunski¹ de la Institutul de istorie al Academiei de Științe din U.R.S.S. (p. 780—798). Revoluția industrială înseamnă începutul transformării structurale a industriei, după revoluția industrială începând să se producă mijloace de producție. Ea determină creșterea producției, constituind premisa tehnică a crizelor de supraproducție capitaliste.

Autorul enunță apoi consecințele sociale ale revoluției industriale: concentrarea muncitorilor, apariția proletariatului și a mișcării muncitorești, dezvoltarea burgheziei industriale etc., conchizând că revoluția industrială modifică caracterul economiei, structura socială și raporturile dintre clase.

Ca observații de metodă, autorul arată că deoarece revoluția industrială a avut loc în diverse țări în momente diferite, ducând la o inegală transformare a diverselor sectoare ale economiei, e necesar să se studieze mai întâi dezvoltarea diverselor ramuri ale industriei, apoi influența revoluției industriale asupra dezvoltării întregului complex al economiei naționale și, în sfârșit, urmările sale sociale. Deși se numește revoluție, în unele țări (Anglia, Franța, Rusia, Germania) ea a avut o durată mai lungă. De aceea trebuie să se stabilească care sînt momentele inițiale și finale, atât în fiecare ramură a industriei, cât și în întreaga economie. Revoluția industrială începe o dată cu folosirea sistematică a noii tehnici capitaliste într-o serie de întreprinderi și se încheie

cînd tehnica nouă domină în marea industrie, ducînd la transformări de ordin social: primele simptome ale crizei de supraproducție într-o ramură a industriei, separarea definitivă a lucrătorului de pămînt și formarea proletariatului.

În studierea revoluției industriale în Rusia, autorul se oprește la cele două ramuri mai importante ale industriei: aceea a bumbacului, foarte dezvoltată în acea vreme, și siderurgia. În industria textilă, filatura mecanică a apărut la începutul sec. al XIX-lea, a căpătat o mare importanță economică după 1835 și a ajuns să satisfacă aproape în întregime industria bumbacului pe la 1870. Cît privește marea industrie, aceasta a fost transformată de revoluția industrială între 1835 și 1880—1885.

Revoluția industrială a dus la crearea rețelei de căi ferate (1860—1880), la dezvoltarea orașelor, la dezvoltarea bazinului minier al Donului și a celui petrolifer de la Baku. Este prezentat apoi, în linii mari, procesul formării proletariatului rus, accelerat după reforma din 1861, care a eliberat forța de muncă a unui însemnat număr de țărani fără pămînt sau cu pămînt puțin. În încheiere sînt scoase în evidență trăsăturile specifice ale revoluției industriale în Rusia, desfășurate în condițiile existenței iobăgiei și a unor puternice rămășițe feudale.

Culegerea de studii privind revoluția industrială în Europa, care arată stadiul la care s-a ajuns în diverse țări în cercetarea acestor importante probleme, poate fi de un real folos istoricilor din patria noastră, unde, după cît se știe, problema nu este încă suficient studiată².

Celelalte două numere ale revistei conțin cinci studii referitoare la istoria modernă a Italiei și unul privind istoria Angliei. Lorenzo Tocchini se ocupă de reformele agrare înfăp-

¹ Vezi de același autor *Problematica și metoda studierii istoriei revoluției industriale în țările din Europa răsăriteană*, în „Analele romino-sovietice”, istorie, nr. 4, 1958, p. 45—62.

² Menționăm că de curînd a apărut vol. *Revoluția industrială*, Ed. politică, București, 264 p., care cuprinde, pe lîngă 7 din studiile prezentate aci, și un studiu scris de N. N. Constantinescu despre revoluția industrială în România.

tuite de împăratul Leopold al II-lea, marele duce al Toscanei, la sfârșitul sec. al XVIII-lea (nr. 2, p. 223—266); *Campania asiatică din Triest (1775—1785)* este studiată de Walter Markov (nr. 1, p. 3—28); Fianco Molfese continuă publicarea rezultatelor cercetărilor sale despre *Brigandajul meridional după unificare* (nr. 2, p. 298—362), iar Gastone Manacorda începe publicarea unui studiu mai întins despre *Primul guvern Giolitti (1892—1893)* (nr. 1, p. 54—99), moment esențial pentru luptele politice ce au avut loc în Italia în ultimul deceniu al secolului trecut între forțele de dreapta și cele de stînga. În sfârșit, Giuseppe Berti comunică rezultatele ultimelor sale cercetări asupra revoluționarului Benedetto Musolino (nr. 1, p. 29—53).

În articolul său *Revoluția comercială* (nr. 2, p. 206—297) Francesco Siruge prezintă expansiunea comerțului englez în sec. al XIX-lea și rolul Italiei în comerțul britanic.

Foarte bogate sînt rubricile de recenzii, cronică bibliografică și „notiziario”, care ocupă mai mult de jumătate din volumul revistei și în care se prezintă unele probleme ale mișcării muncitorești și ale istoriei contemporane și se ia atitudine față de denaturările istoriografiei burheze.

Ernesto Ragionieri și Leo Valiani, în *Social-democrația austriacă și socialității italieni în august 1914* (nr. 1, p. 100—104), prezintă unele momente din lupta Partidului Socialist Italian împotriva războiului. Sub titlul *Italia în primul război mondial* (nr. 1, p. 128—151), Paolo Alatri subliniază importanța *Memoriilor* lui Vittorio Emanuele Orlando și a celor două volume de *Conversazioni della guerra* (1914—1919), ale lui Olindo Malagodi pentru istoria Italiei. Cesare Ottenga (nr. 1, p. 187—205) face o trecere în revistă a unor lucrări recente privind istoria Germaniei contemporane: Martin Göhring, *Bismarcks Erben 1890—1949, Deutschlands Weg von Wilhelm II bis Adolf Hitler*, Wiesbaden, 1959; Ludwig Zimmerman, *Deutsche Aussenpolitik in der Arader Weimarer Republik*, Göttingen, 1958; Christian Höltje, *Die Weimarer Republik und das Ostlocarno-Problem,*

1919—1943. Revision oder Garantie der deutschen Ostgrenze von 1919, Würzburg, 1958; Helmuth M. Bötscher, *Walther Rathenau, Persönlichkeit und Werk*, Bonn, 1958 și *Die Zerstörung der deutschen Politik: Dokumente. 1871—1933*, editate de Harry Pross, Frankfurt, 1959.

După părerea lui Ottenga, M. Göhring face în general o prezentare obiectivă a politicii externe germane de la sfârșitul sec. al XIX-lea pînă la înfringerea Germaniei hitleriste. În cartea lui Zimmermann se prezintă o istorie a politicii externe germane de la terminarea primului război mondial pînă la venirea lui Hitler la putere. Părerea autorului că nu se poate duce o politică externă fără a avea o forță militară tinde să justifice necesitatea reînvierii *Wermacht*-ului. Cartea lui Höltje, pentru care Ottenga are cuvinte foarte bune, este dedicată așa-numitului „Locarno răsăritean”, prin care s-a garantat frontiera de răsărit a Germaniei. După cum a arătat Stresseman în 1927, guvernul german nu a consimțit la acest nou Locarno, deoarece se garantau frontierele Poloniei. Cea de-a patra carte prezentată de Ottenga se ocupă de viața lui Walther Rathenau, ministru de externe al Germaniei, asasinat de bandele fasciste în iunie 1922 și considerat de autor drept „prima victimă a celui de al treilea Reich”.

În culegerea de documente comentate de Harry Pross, acesta arată care sînt forțele care au distrus „politica germană”: naționalismul militarist care a precedat nașterea imperiului lui Bismarck, al doilea Reich, care „cu cît a făcut mai mare Germania, cu atît i-a făcut mai mici pe germani”, teoriile iraționale de tipul germanismului pur, pangermanismul, forma cea mai exasperată a naționalismului imperialist, antisemitismul și național-socialismul, care a întrunit esența acestor curente. Autorul constată că în Germania federală se face încă apologia acestor teorii.

Franco Ferri face o amplă recenzie (nr. 1, p. 172—184) cărții lui Aldo Garosci, *Gli Intellettuali e la guerra di Spagna*, război care a pus față în față idealul de libertate și fascismul, conflict decisiv pentru viitorul

apropiat al Europei. Franco Ferri arată că lucrarea lui Garosci conține lipsuri serioase, mai ales în ce privește prezentarea luptei mișcării muncitorești internaționale împotriva fascismului.

În *Rezistența și aliații* (nr. 2, p. 442—446), Piero Melograni prezintă o dare de seamă asupra Congresului Internațional de istorie a Rezistenței ținut la Milano, în martie 1961. La acest Congres, Henri Michel, secretarul general al Comitetului de istorie a celui de-al doilea război mondial cu sediul la Paris, a arătat că pentru toate mișcările de rezistență, comuniste sau nu, intrarea în război a U.R.S.S. a avut o importanță uriașă, făcând să crească intensitatea acestor mișcări. Delegatul so-

vietic Evghenie Boltin a arătat că numai U.R.S.S. a acordat un ajutor consecvent tuturor mișcărilor de rezistență, indiferent de orientarea lor politică, în timp ce Anglia și S.U.A. au căutat să împiedice dezvoltarea mișcării de partizani; generalul Alexander a luat chiar măsuri pentru reprimarea partizanilor din nordul Italiei.

După cum rezultă din prezentarea făcută în paginile de mai sus, revista condusă de Gastone Manacorda a reușit să stringă în jurul ei mulți istorici marxiști unde se dezbate, de pe pozițiile științifice ale învățării marxist-leniniste, probleme importante de istorie modernă și contemporană.

N. Stoicescu și Ana Ioachim

ISTORIA ROMÂNIEI

GH. SEBESTYÉN, V. SEBESTYÉN, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, 1963, 251 p. + 65 fig. + 56 pl.

Lucrarea de față este o încercare de a grupa, într-o prezentare unitară, un număr important de monumente transilvănene, caracteristice stilului Renașterii. Folosind din plin studiile anterioare, publicate de cercetătorii maghiari și germani, autorii aduc totuși o contribuție nouă — printr-unele relevee inedite, reprezentând elemente de detaliu, tipice Renașterii transilvănene. Studiul introductiv este însă lipsit de originalitate și de o sistematizare a materialelor și ideilor. Repartiția unor capitole și paragrafe este destul de neobișnuită. De pildă, abia la sfârșitul lucrării (p. 77—79) se prezintă stadiul problemelor, capitol așezat în toate lucrările la început. Aici este citat negativ V. Roth, dar este omisă cea mai importantă cercetătoare maghiară, I. Balogh, ale cărei studii au fost utilizate de autori. Proporția dintre textul propriu-zis și note este de 50 %, iar introducerea ilustrațiilor între note constituie o inovație puțin obișnuită. Unele imagini apar o dată în text și o dată în note (castelul Hunedoara, la p. 43, fig. 18 în text și la p. 86, fig. 45 în note). Iar după aceste întinse note (p. 83—143) urmează „Anexele”, adică planșele. Lista prescurtărilor este intitulată „Documentar”, iar indicele, care cuprinde numai localitățile, se numește „indicator”.

În tratarea materialului se pornește de la particular la general, analizându-se, de pildă, mai întâi casa orășenească și apoi, după câteva subcapitole, aspectul urbanistic al orașelor transilvănene. Deși autorii intitulează primul capitol *Premisele Renașterii în Transilvania și apariția ei*, cititorul nu află nici o noțiune precisă privind cronologia Renașterii transilvănene, condițiile cu totul speciale în care ea a apărut și s-a dezvoltat, legăturile cu celelalte țări — mai ales Italia și Ungaria, — extinderea ei la sud și la est de Carpați, în Țara Românească și Moldova etc. Unele dintre aceste noțiuni apar presărate pe alocuri, în capitolele de prezentare a monumentelor, iar introducerea istorică cuprinde generalități nesistematizate, la nivelul cunoștințelor unui manual pentru școlile medii.

După acest capitol de istorie, cititorul speră să afle noțiuni mai precise și mai bogate despre arhitectura proprie Renașterii din Transilvania, așa cum reiese din însuși titlul lucrării. Dar în capitolele de caracter oarecum tehnic se resimte aceeași lipsă de concepție sistematică și tratarea superficială a domeniului. De pildă, autorii consacră problemelor atât de importante privind prefacerile tehnice doar trei pagini (p. 12—15) în care se ocupă pe larg mai ales despre producția cărămizii, specializarea mai strânsă a anumitor bresle, relațiile Italiei cu Transilvania și pătrunderea meșterilor italieni în această provincie. La

p. 59, în capitolul V, consacrat profilaturii, autorii revin însă asupra meșterilor veniți din Italia. Trecând la prezentarea analitică a monumentelor, constatăm că autorii amestecă fără discernământ tipurile de case mai vechi, gotice, în care apar elemente de Renaștere, cu acelea de Renaștere propriu-zisă. Ele pot fi contemporane, deoarece stilul gotic a persistat paralel cu Renașterea pînă în sec. al XVI-lea, așa cum Renașterea a supraviețuit paralel cu Barocul. Acest proces de amestec al celor două curente, caracteristic Transilvaniei, nu este de fel clar explicat. Lipsa de sistematizare în prezentare, atât în descrierea caselor, cît și în repartiția materialului ilustrativ, îl împiedică pe cititor să dobîndească o imagine clară asupra diferitelor tipuri de locuințe, sub raportul planului, structurii, aspectului general al fațadelor și detaliilor decorative interioare sau exterioare. Tratînd despre casa orășenească din Renaștere, autorii introduc un paragraf nou (p. 24—25) despre locuințele modeste ale celor săraci, care reprezintă fără îndoială construcții de tip rural. Descrierea acestora se încadra mai bine în paragraful 4, privitor la ansamblul orașului, deoarece prezența lor constituia desigur o notă arhaică a orașelor transilvănene, fără legătură cu arhitectura propriu-zisă a Renașterii. Capitolul al III-lea, intitulat *Arhitectura clasei feudale*, începe cu arhitectura bisericească, cea mai puțin semnificativă pentru Renașterea transilvăneană, în comparație cu cea a castelurilor și palatelor.

Discuțînd problema legăturii dintre construcțiile rurale și arhitectura urbană, se afirmă exagerat că arhitectura populară a avut o înrîurire „considerabilă” (p. 51) asupra Renașterii. Fără a nega aportul tradiției locale, nu se poate însă afirma, așa cum fac autorii, că motivul rozetei, tipic Renașterii, avînd originea în arta clasică a antichității, are ceva comun cu semnul solar din ornamentația populară (p. 65). Toate aceste afirmații apar gratuite venind în contradicție chiar cu con-

statarrea autorilor, în legătură cu proveniența italiană a majorității meșterilor pietrari din Transilvania, în sec. al XVI-lea (p. 58—59). Limbajul cărții, plin de neologisme și barbarisme, este tot atît de confuz ca și conținutul. Gruparea ilustrațiilor în raport cu textul și sistematizarea planșelor oglindesc de asemenea confuzia care caracterizează întreaga lucrare. Figurile par așezate la întîmplare, deoarece, de pildă, în capitolul despre casa orășenească nu se dau planuri, ci numai fațade. La p. 18, fig. 2, este reprodusă fațada unei case din Cluj, și abia la p. 91, fig. 47 (între note), este dat planul aceleiași case. Tot între note se intercalează o serie de planuri și fațade importante, p. 89, fig. 46, p. 92, fig. 48, care și-ar fi găsit locul în textul unde se descriu casele respective. Mai multe planșe cuprinzînd planurile, secțiunile și fațadele diferitelor tipuri de case și castele, clasate sistematic, ar fi fost de o deosebită utilitate pentru cititor, suplînind lacunele descrierilor atît de confuze. În capitolul tratînd aspectul urbanistic al orașelor, se dă o imagine a Clujului din sec. al XVII-lea (p. 12, fig. 30), iar la p. 99, fig. 50 în note, planul orașului Sibiu, deși există un material de gravuri din sec. XVI—XVIII atît de bogat pentru această problemă. Este greu de aflat de asemenea care a fost criteriul după care autorii au orînduit planșele cuprinzînd detalii de sculptură de la uși, ferestre, amvoane etc., deoarece nu se urmărește consecvent nici clasificarea cronologică, nici aceea tipologică. Unele planșe și figuri sînt însoțite de indicații despre data monumentului, altele nu. Desenele frumoase dar incomplete ar fi trebuit mult îmbogățite cu materialele care lipsesc (planuri și relevee ale caselor, cetățîilor și castelurilor), ceea ce ar fi putut constitui materialul unui album interesant, de caracter documentar, dar nicidecum o lucrare cu pretenția unui studiu de istoria artei.

C. N.

ISTORIA U. R. S. S.

*. *Письма и бумаги императора Петра Великого*, vol. 11, fascicula 1 (ianuarie — 12 iulie 1711), Moscova, 1962, 605 p. Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie.

Actele și hîrțile din arhiva lui Petru cel Mare, referitoare la anul 1711, urmează a fi publicate în două fascicule. Prima fasciculă cuprinde 812 scrisori și decrete (p. 9—330), din care marea majoritate se publică acum pentru prima dată, însoțite de interesante comentarii îmbogățite cu mențiuni documentare din alte arhive (p. 331—589).

Principalele probleme de politică externă a Rusiei din acea vreme oglindite în aceste documente se referă la războiul ruso-turc care din noiembrie 1710 a complicat războiul nordic. În centrul evenimentelor din 1711 mai stăteau, în afară de operațiile militare, lupta de pe Prut și tratatul cu Turcia, continuarea războiului cu Suedia, activitatea diplomaților ruși și proiectata călătorie a lui Petru cel Mare făcută în toamna aceluși an în Europa apuseană.

Actele referitoare la campania de la Prut atrag atenția istoricilor din țara noastră în mod deosebit, intrucît Moldova a luptat alături de Rusia împotriva turcilor. Din ele se poate stabili amploarea incursiunilor tătarilor din Crimeea în Ucraina, concentrarea și marșul de apropiere al armatei ruse la hotarul Moldovei, condițiile internaționale în care a fost încheiat tratatul de alianță ruso-moldovenesc, cuprinsul acestui tratat, precum și ridicarea la luptă a popoarelor balcanice împotriva Turciei la vestea îndreptării armatei ruse spre Dunăre.

Actele mai importante în legătură cu aceste probleme sînt: manifestul din 22 februarie despre începutul războiului împotriva Turciei (p. 74—82), „înștiințarea” din 28 februarie în aceeași problemă (p. 85—86), „gramota” lui Petru cel Mare din 23 martie adresată popoarelor creștine supuse Turciei (p. 151—153) scrisă în limba greacă și tradusă

în limba rusă, textul integral al „diplomei și punctelor” lui Dimitrie Cantemir, care sînt de fapt înseși prevederile tratatului ruso-moldovenesc din 13 aprilie (p. 173—177), planul de operații al armatei ruse redactat a 7 mai sub forma unei scrisori adresată lui V.V. Dolgoruki și B. P. Șeremetev, pe baza căreia se pot explica și unele cauze ale eșecului acestei campanii (p. 221—223), manifestul lui Petru cel Mare din 8 mai adresat poporului din Moldova și Țara Românească și tuturor popoarelor creștine (p. 225—227). Printre documente este și scrisoarea adresată de Petru cel Mare lui Dimitrie Cantemir din 16 iunie prin care îl felicită pe acesta pentru trecerea fălișă de partea sa împotriva Turciei, îl asigură de tot sprijinul său și-i cere să ia măsuri pentru aprovizionarea armatei ruse, urmînd ca toate proviziile să fie plătite (p. 291—292).

De un deosebit interes sînt actele referitoare la operațiile militare desfășurate de-a lungul Prutului și condițiile încheierii păcii de la vadul Hușilor. În acest sens semnalăm scrisorile adresate de țar generalilor Ianus și Weide (p. 304—310), instrucțiunile trimise de același lui P. P. Safirov la 9 iulie (p. 313), hotărârile consiliului de război din 11 iulie (prima și a doua redacție) (p. 317—321), textul tratatului de pace de la vadul Hușilor din 12 iulie împreună cu o redacție modificată (p. 322—324, 324—325). La acestea adăugăm un plan al dispozitivului armatei ruse și turcești din zilele 9—12 iulie (p. 312, 565).

Majoritatea actelor publicate, la care a lucrat un larg colectiv de istorici sovietici, provin din arhivele de stat ale U.R.S.S. și numai un mic număr au fost găsite și în arhive străine la Varșovia, Dresda, Merzburg, Florența și Veneția.

Culegerea de documente prezentată este de un real folos istoricilor care studiază istoria Moldovei în vremea lui Dimitrie Cantemir și relațiile româno-ruse la începutul sec. al XVIII-lea.

C. Ș.

I. G. SPASSKI, *Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк.* Издательство Государственного Эрмитажа, Leningrad, 1962, 220 p.

În introducere, autorul arată că lucrarea aceasta nu își propune descrierea sau catalogarea pur și simplu a monedelor ruse și a celor care au circulat în Rusia în decursul secolelor și pînă în prezent, ci scopul ei este studierea „aparitiei și dezvoltării sistemului monetar rus” (p. 4). Pentru aceasta, în lucrare ponderea revine, așa cum arată autorul, în primul rînd istoriei și în al doilea rînd numismaticii.

În capitolul introductiv (p. 31—41), I. G. Spasski prezintă circulația monedelor romane, bizantine și arabe. În partea finală a acestui capitol sînt prezentate cele mai vechi monede rusești descoperite pînă în prezent: „galbenul” din timpul lui Vladimir I și „argintul” din timpul lui Iaroslav.

Apariția primelor monede ruse, la sfîrșitul sec. al X-lea (reproduse la p. 43) este legată de afirmarea și sub această formă a *suveranității* statului slavilor de răsărit. Inscripțiile acestor monede constituie încă un obiect de studiu pentru epigrafiști, ele prezentînd greutăți mari la descifrare din cauza vechimii și a stadiului incipient al tehnicii de batere a monedelor de atunci. Prin măiestria lor artistică și tehnică și prin stilul lor rus se remarcă „argintii” (moneda de argint) din timpul lui Iaroslav de la începutul sec. al XI-lea (păstrați în muzeele din Leningrad și Berlin) și moneda cnezului Oleg Mihail de Tmutorakan (1078) reprodusă la p. 47. Paralel însă, în sec. al XI-lea și la începutul celui de-al XII-lea, pe teritoriul Rusiei circulă și monedele feudale ale statelor Europei de apus (prezentate de autor la p. 47—49).

Capitolul următor al lucrării se ocupă de circulația monetară în sec. XII—XIV. Lupta pentru dreptul de a bate monedă crește în acest timp în Europa apuseană, un rol important dobîndindu-l orașele. Cruciadele cer și ele mari cheltuieli. Cauzele de mai sus duc în Europa apuseană la „renovatio monetarum” și la încetarea afluxului de monede de argint apusene pe teritoriul Rusiei. De la sfîrșitul

sec. al XII-lea și în cursul sec. al XIII-lea relațiile pașnice comerciale sînt îngreunate de războaiele pe care poporul rus le duce contra cötropitorilor teutoni și tătar-mongoli. Apare un nou gen de monedă-lingou: grivna (reprodusă și descrisă la p. 54—62), mai întîi în Kiev și apoi în cetatea neocupată de tătari, Novgorod. Grivnele circulă în toată perioada, numită „fără monede”, din sec. XII, XIII și parțial XIV.

În acest timp pe teritorii limitate au circulat monedele de argint ale Hoardei de aur și groșii de Praga (p. 62—63). În cursul sec. al XIII-lea apare la Novgorod unitatea monetară desemnată prin termenul de rublă — care se păstrează pînă în zilele noastre. Restabilirea producției de mărfuri și creșterea luptei de eliberare a poporului rus duce la baterea de noi monede — în a doua jumătate a sec. al XIV-lea și în cel de-al XV-lea — într-o serie de cnezate rusești, pe care autorul le prezintă într-un întreg capitol (p. 68—98).

În deceniul al 4-lea al sec. al XVI-lea are loc o criză în sistemul monetar din cauza diferențelor și neconcordanței între monedele emise în diferite cnezate. Tendința de centralizare a statului apare și în reforma monetară din 1534 cunoscută sub numele de „reforma bănească a Elenei Glinski” (mama lui Ivan al IV-lea). Din acel an se începe baterea monedei pentru întregul stat rus. Autorul prezintă cronologic (p. 100—114) monedele de acest fel emise pînă în 1654, an care marchează o nouă schimbare în circulația monetară rusă în legătură cu reunirea Ucrainei cu Rusia. La sfîrșitul sec. al XVII-lea are loc o criză în sistemul monetar rus, criză pe care o rezolvă Petru I printr-o serie de măsuri menite să consolideze moneda statului rus pe întregul teritoriu și să servească reformelor sociale și politice. Între aceste măsuri a fost unificarea monedelor pe întregul teritoriu al Rusiei, baterea de noi monede de argint și de aur, înființarea unei noi monetării și a unor organe de stat care să studieze și să dirijeze procurarea materiei prime (argintul, arama etc.). Toate acestea au dus la consolidarea sistemului monetar rus.

Capitolul penultim al lucrării lui I. G. Spasski trece în revistă sistemul monetar rus de după reformele lui Petru I și pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Pentru istoricii noștri prezintă un interes deosebit descrierea monedelor emise în timpul războaielor ruso-turce din deceniul al VIII-lea al sec. al XVIII-lea și în timpul războiului ruso-turce din 1806—1812, monede care au avut putere de circulație la noi (p. 191—192). Lucrarea se încheie cu capitolul consacrat *Monedelor Statului Sovietic*. În condițiile de după încheierea cu succes a războiului civil

și trecerea la refacerea economică, Lenin a elaborat planul de stabilizare a rublei, plan înfăptuit de guvernul sovietic între anii 1922—1924. Autorul urmărește apoi cronologic unitățile monetare sovietice pînă astăzi.

Modul cum a abordat I. G. Spasski tema istoriei sistemului monetar rus ni se pare cel mai potrivit. Fenomenele economice, sociale și politice sînt foarte strîns legate între ele. Studiarea sistemului monetar rus strîns legat de cadrul general istoric în toată complexitatea lui a făcut posibilă justa explicare și interpretare a nașterii și evoluției lui.

A. C.

ISTORIA UNIVERSALĂ

M. I. SEMIRIAGA, *Вторая мировая война и пролетарский интернационализм*, Военное изд. Министерства обороны СССР, 1962, 216 p.

Niciodată istoria nu a cunoscut o perioadă mai bogată în manifestări ale spiritului de solidaritate internațională, ale bărbăției și frăției patioților din lumea întreagă în lupta pentru apărarea intereselor vitale ale popoarelor, ca în anii celui de-al doilea război mondial. Folosind un material documentar bogat, în parte inedit, M. I. Semiriaga prezintă cititorului lupta eroică a antifasciștilor din diferite țări, colaborarea și spiritul de solidaritate ce i-au animat în tot timpul războiului. Cartea lui Semiriaga este cu atât mai interesantă cu cît evidențiază noi aspecte din activitatea partidelor comuniste din diferite țări în această perioadă.

Stînd în fruntea luptei popoarelor cotropite de fasciști, partidele comuniste au organizat forțele patriotice în frontul unic antifascist. Agresorii nu aveau liniște în Polonia și Cehoslovacia, în Franța și Iugoslavia, în Albania și Grecia. Oamenii muncii din țările subjugate au dat un sprijin eficient antifasciștilor germani care au părăsit Germania pentru a se salva. Antifasciștii germani din Franța s-au înrolat în Frontul Național și prin inter-

mediul asociației „Munca printre germani” au stabilit strîns legături cu ceilalți patrioți germani aflați în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Iugoslavia, Bulgaria etc.

Partidele comuniste au organizat colaborarea patrioților de diferite naționalități în lupta comună de eliberare. Astfel, în primăvara lui 1941 a fost stabilită unitatea de acțiune între partizanii albanezi, greci și iugoslavi.

Semiriaga subliniază rolul pe care l-a avut Partidul Comunist din România în organizarea și conducerea luptei maselor împotriva dictaturii militaro-fasciste. Poziția clasei muncitoare din România, arată autorul, și-a găsit reflectarea în documentul elaborat de P.C.R. „Punctul nostru de vedere”, în grevele celor 7500 de mineri din Valea Jiului din aprilie — mai 1941, în sabotajul din întreprinderi etc.

După declanșarea de către Germania hitleristă a criminalului război antisovietic, mișcarea de rezistență ia o amploare nemai-cunoscută. În Franța lua amploare lupta armată; se înteteau acțiunile de sabotaj ale muncitorilor din România, Cehoslovacia, Polonia, se dezvoltă necontenit mișcarea de partizani în Iugoslavia, Albania și Grecia. Prin datele noi pe care le analizează, M. I. Semiriaga aduce o contribuție la cunoașterea mișcării de partizani care a cuprins

majoritatea țărilor europene, la cunoașterea luptei patrioților de diferite naționalități. În Polonia, de pildă, luptau alături de polonezi, partizani sovietici, cehi, slovaci, unguri etc. Solidaritatea frățescă a muncitorilor de diferite naționalități s-a manifestat în mod strălucit în timpul răscoalei poporului slovac din august 1944, la care a luat parte și un număr de 50 antifasciști români, precum și în Iugoslavia, Bulgaria, Grecia etc. Pe teritoriul Franței s-au acoperit de glorie mii și mii de antifasciști din diferite țări.

Un rol de frunte în lupta antifascistă din multe țări ale Europei l-au jucat partizanii sovietici. La sfârșitul anului 1943 se aflau în Franța circa 13 000 de foști prizonieri sovietici. Ei și-au adus contribuția la eliberarea orașelor Paris, Toulouse, Limoges, Montpellier etc. Detașamente de partizani sovietici au luptat în Belgia, Italia, Iugoslavia, Cehoslovacia și Indonezi în Polonia.

Sentimentul solidarității internaționale s-a manifestat din plin și cu deosebită vigoare și în lagărele hitleriste ale morții. Caracterul internaționalist al luptei antifasciste a popoarelor a constituit unul din cele mai remarcabile aspecte ale mișcării de rezistență. Meritul cărții lui Semiriaga este că înfățișează cu claritate tocmai acest aspect.

C. B.

• * • *Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. I. Освободительная борьба южных славян и Россия 1875—1877, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1961, 714 p.*

Primul volum din cele trei prevăzute pentru această culegere de documente este rodul colaborării dintre Institutul de Slavistică al Academiei de Științe a U.R.S.S., Direcția generală a arhivelor de pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S., Arhiva centrală de stat a U.R.S.S. de istorie militară pe de o parte și Institutul de Istorie al Academiei bulgare

de științe și Biblioteca națională „V. Kolarov” Sofia pe de alta. Volumul I apare sub redacția a doi istorici sovietici și a doi istorici bulgari care s-au remarcat prin substanțiale studii privind mișcarea de eliberare a popoarelor din Peninsula Balcanică: d-rul în științe istorice S. A. Nikitin, candidatul în științe istorice V. D. Konobeev; membrul corespondent al Academiei bulgare de științe prof. Al. K. Burmov și candidatul în științe istorice N. T. Todorov.

Documentele publicate în acest prim volum privesc lupta de eliberare a slavilor sudici și relațiile cu Rusia în anii 1875 (4/16 martie) — 1877 (pnă la începerea operațiilor militare).

Primul document care deschide volumul I este raportul consulului rus la Raguza, A. S. Ionin, datat 4/16 III 1875. Raportul surprinde și atestă clar ascensiunea mișcării începute în toamna anului 1874 în Herțegovina și creșterea nemulțumirii generale de acolo. Aceasta nu este decât începutul noii crize „orientale” care se va dezvolta și va atinge punctul culminant în a doua jumătate a deceniului al 8-lea al sec. al XIX-lea. Documentele publicate dezvăluie aspectele variate și complexe ale mișcării de eliberare naționale a slavilor sudici de la mișcări spontane de protest pnă la organizarea de detașamente înarmate.

Dezvoltarea economică și social-politică din teritoriile slavilor de sud supuse Imperiului otoman a dus însă la criza din a doua jumătate a deceniului al 8-lea al sec. al XIX-lea. S-a pus în mod acut — așa cum reflectă și documentele — problema eliberării naționale a slavilor sudici. În aprilie 1876 izbucnește o nouă răscoală a poporului bulgar împotriva stăpînirii otomane, urmînd celei din septembrie 1875. O serie de documente oglindesc desfășurarea răscoalei și înăbușirea ei (doc. 97—110). Documentul 111 conține o relatare nouă a debarcării cetei lui Hristo Botev pe pămîntul Bulgariei. Alte documente ale anului 1876 atestă ecoul răscoalei din aprilie 1876 în Serbia, Rusia și în rîndurile emigrației bulgare din România, ajutoarele date poporului bulgar precum și începerea războiului srbu-turc. Doc. 71 este scrisoarea (în limba

română) inedită din 12 XII 1875 a căpitanului C. Mănescu către „Comitetul pentru răniți de pe câmpul de luptă din provinciile insurecționate (sic!) din Imperiu Otoman”. Ar fi fost bine ca editorii să fi publicat și cele 8 liste anexe menționate ca fiind în Biblioteca națională din Sofia, precum și actul folosirii banilor (donatorii au fost în număr de 102 din orașele București, Craiova și Pitești). Sînt publicate și documentele diplomatice privind demersurile care au dus la semnarea convenției militare dintre România și Rusia (doc. 80, 440, 443, 452), la mișcările voluntarilor bulgari și sîrbi în România și Rusia și unul privind difuzarea literaturii revoluționar-democratice rusești în rîndurile acestora din urmă (doc. 447). Volumul se încheie cu apelul Societății centrale bulgare de binefacere, cu sediul la București, către poporul bulgar de a se alătura armatei ruse și de a participa activ la lupta de eliberare a Bulgariei. Apelul e datat 12 aprilie 1877.

Documentele au fost publicate în felul următor: un registru în l. rusă, documentul în original (rusă, franceză, bulgară etc.), adnotări. Volumul are un bogat indice de nume de persoane și unul de nume geografice, precum și un prețios glosar de termeni turcești de epocă. Foarte multe documente sînt scrise în limba franceză, fiind însoțite de o traducere în limba rusă.

Prin bogăția de date noi, majoritatea inedite, volumul de documente prezentat este de un mare folos pentru cercetările istorice.

A. C.

FEKETE LAJOS, *Egy vidéki török úr otthona a XVI században* (Căminul unui senior turc din provincie în sec. XVI). Extras din M.T.A. „Nyelv és irodalomtudományi osztályának Közleményei” (Comunicările Secției de limbă și literatură a Academiei Maghiare de Științe), vol. XV, nr. 1–2, p. 87–106.

Autorul caută, printr-o minuțioasă analiză a unui vechi document turcesc — inven-

tarul unei moșteniri din 1588 —, să reconstituie viața de toate zilele a unui slujbaş turc din provincie, Ali Celebi. Acesta era un zaim, adică deținătorul unei feude de grad mijlociu, numită ziamet, în schimbul căreia îndeplinea o slujbă în administrația financiară a pașalcului de Buda și, ca ofițer în corpul spahiilor feudali, întreținea pe cheltuiala sa un număr de ostași. Făcea deci parte din pătura mijlocie a societății otomane.

Încercarea autorului de a identifica și a da un contur mai precis personalității acestui spahiu n-a izbutit decât în parte: la turci nu se obișnuia numele de familie, iar forma de Ali Celebi — care s-ar traduce cu domnul Ali — era o asociație de nume destul de frecventă. Autorul izbutește însă pe deplin să închege, din datele seci ale inventarului, un tablou viu și sugestiv despre căminul lui Ali Celebi și felul lui de viață. Faptul este cu atât mai important cu cît acest tablou reflectă felul de viață al întregii categorii sociale căreia îi aparținea Ali, dat fiind că viața funcționarilor turci, mereu mutați dintr-o parte în alta a vastului imperiu, era aceeași pretutindeni, fie în Peninsula Balcanică, fie în teritoriul ocupat de turci în Ungaria și Transilvania sau în raialele de la Dunăre.

Ali Celebi fusese o figură puțin obișnuită în societatea turcă din provincie; era un cărturar: de la el a rămas o bibliotecă cu un număr impresionant de cărți în trei limbi (arabă, persană și turcă) și cu un conținut foarte variat. Valoarea ei documentară este cu atât mai mare, cu cît în tot teritoriul ocupat de turci din Ungaria și Transilvania abia dacă se găseau 2–3 asemenea biblioteci.

Din documentul analizat se desprind clar două aspecte ale feudalismului otoman: pe de o parte cumplita exploatare a iobăgimii de pe feude, care asigură feudalului turc un trai de lux, fără griji — adevărată viață de parazit — și pe de altă parte, ca urmare a deselor mutări, lipsa de stabilitate a păturii conducătoare, care o pune în necesitatea de a-și investi veniturile numai în obiecte ușor de transportat — îmbrăcăminte, arme de lux, bijuterii — și aproape niciodată în imobile,

ca pentru o viață de nomad. Această din urmă trăsătură a apăsător greu asupra întregii dezvoltări istorice a societății otomane. Niciodată turcii nu se legau de provincia unde aveau de îndeplinit o funcțiune, nu-și făceau din ea o patrie; trăiau de la o zi la alta, mereu în aşteptarea unei noi mutări, obligând apoi pe lobagi, când sosea ordinul de mutare, să încarce în căruțe și să le transporte în alt loc hainele, vasele, armele și atâtea alte lucruri mărunte care constituiau casa și averea lor. Așa se și explică de ce turcii nici după o îndelungată stăpânire de secole n-au lăsat urme durabile ale șederii lor în teritoriile ocupate de ei în Ungaria, în Transilvania sau chiar în raialele dunărene.

I. T.

* * * *Wojskowy Instytut Historyczny. Z dziejów ludowej obronności Polski* (Institutul Militar de istorie. Din istoria capacității de apărare populară a Poloniei), Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1961, 64 p.

Lucrarea, având la bază un articol și un referat al Ministrului Apărării Naționale al R. P. Polonez, Marian Szychalski, scoate în evidență lupta plină de abnegație a poporului polonez împotriva coteropitorilor hitleriști, precum și ajutorul frățesc și dezinteresat acordat în această luptă de Uniunea Sovietică.

Demascând politica guvernului burghez al Poloniei din perioada premergătoare invaziei hitleriste, precum și politica coteropitorilor de distrugere materială, biologică și spirituală a poporului polonez, cartea dezvăluie voința de luptă manifestată de forțele patriotice din Polonia împotriva ocupanților hitleriști.

Descriind procesul de creare al organizațiilor de stînga, ca „Spartakus”, „Asociația prietenilor U.R.S.S.”, „Secera și Ciocanul” etc., în lucrare se evidențiază eforturile depuse de comuniștii polonezi pentru întemeierea Partidului Muncitoresc Polonez, pentru strî-

gerea tuturor forțelor democratice într-un puternic front național de luptă împotriva ocupanților.

Cînd, o dată cu crearea P.M.P. ia ființă forța sa armată „Garda populară” (Gwardia Ludowa), acțiunile burgheziei poloneze se intensifică prin organizarea de crime împotriva membrilor P.M.P. și ai Gărzii populare. Înfierînd acțiunile burgheziei poloneze, precum și teroarea dezlănțuită de hitleriști care numai în timpul razei din 18 ianuarie 1943 au arestat peste 15 000 locuitori ai Varșoviei, cartea prezintă pagini din lupta plină de abnegație a forțelor patriotice ale căror acțiuni se transformă din ce în ce mai mult într-un adevărat război de partizani.

În lucrare se subliniază, de asemenea, importanța creării în martie 1943 a Uniunii Patrioților Polonezi pe teritoriul U.R.S.S. care, cu ajutorul guvernului sovietic, a depus eforturi susținute în vederea creării primei divizii poloneze „Tadeusz Kosciuszko”, divizie care a primit botezul focului în luptele de la Lenino din 12—13 octombrie 1943.

Pe măsură ce armata sovietică, alături de care lupta și cea poloneză formată pe teritoriul Uniunii Sovietice, se apropia de granițele Poloniei, pe măsură ce în interiorul țării luau amploare acțiunile de luptă ale patrioților polonezi, se creau condițiile încheierii unui larg front național sub conducerea forțelor democratice în cadrul cărora rolul cel mai important îl îndeplinea P.M.P. Pe baza „manifestului” elaborat la sfîrșitul anului 1943 de către organizațiile democratice, social-politice și militare, s-a constituit în noaptea de 31 decembrie 1943 Consiliul Național al Țării, primul parlament democratic polonez apărut în condiții de ilegalitate. Scoțînd în evidență importanța constituirii C.N.T., precum și activitatea depusă de delegația trimisă de acesta în U.R.S.S. în primăvara anului 1944 pentru a stabili legătura cu guvernul sovietic, cartea subliniază ajutorul internaționalist acordat de guvernul Uniunii Sovietice.

Din paginile cărții nu scapă de asemenea un eveniment tragic din viața poporului po-

lonez. În timp ce Comitetul Polonez al Eliberării Naţionale, înfiinţat la 21 iulie 1944, depunea eforturi pentru reorganizarea şi întărirea forţelor armate poloneze încleştate în lupta pentru alungarea cotropitorilor hitlerişti, reacţiunea internă şi guvernul polonez din emigraţie au pus la cale declanşarea răscobei de la Varşovia — acţiune de aventurism politic şi militar. Această aventură, sortită eşecului încă de la început, a costat 200 000 vieţi omeşeşti şi distrugerea aproape totală a Varşoviei.

În lucrare se face o expunere amănunţită a operaţiunilor militare de pe teritoriul Poloniei în focul cărora s-a cimentat prietenia de arme polono-sovietică şi se subliniază poziţia justă adoptată de comuniştii polonezi, confirmată în întregime de desfăşurarea evenimentelor.

Bogat ilustrată şi conţinând un număr însemnat de hărţi ale operaţiunilor militare, lucrarea constituie o scurtă istorie a perioadei 1939—1947, o analiză marxistă a evenimentelor revoluţionare prin care a trecut Polonia în această perioadă.

M. M.

FEDONAS K. BUBULIDIS, *Τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ματθαίου Δεβαρῆ* (Epigramele lui Matheas Devaris). Extras din *Ἐπιστιμολογικὴ Ἑπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1961—1962*, Atena, 1962, p. 387—411.

Printre marii epigramaşti ai sec. al XVI-lea, un loc de frunte îl ocupă Matheas Devaris (1505—1581), grec de origină, care a trăit şi a scris în Italia la curtea papală, unde a ocupat funcţia de corector al cărţilor greceşti. Poet de curte, M. Devaris trăieşte cu speranţa că puterile europene vor ajuta la eliberarea patriei sale.

Despre epigramele sale avem mărturiile nepotului său, Petru Devaris, în scrisoarea dedicată lui Alexandru Farnese, tipărită înaintea lucrării *Liber de graecae linguae particulis* (retipărită de Em. Légrand în „Bibliographie hellénique”).

Cea mai importantă lucrare a lui M. Devaris, *Liber de graecae linguae particulis*, este editată pentru prima oară la Roma în 1588, după moartea sa, de nepotul său, Petru Devaris. În lucrarea de faţă F. K. Bubulidis, studiind manuscrisele epigramelor lui M. Devaris păstrate în biblioteca Vaticanului, arată raportul existent între textele ce ne-au parvenit şi ediţia tipărită în 1588. Autorul, făcând o analiză a manuscriselor epigramelor, arată că două din cele trei epigrame referitoare la Alex. Farnese, atribuite lui Petru Devaris, sînt de fapt scrise tot de M. Devaris.

Bubulidis stabileşte data epigramelor publicate sau inedite, dînd şi textul acestora. În continuare sînt analizate: limba, structura metrică a epigramelor, arătîndu-se influenţa literară puternică a lui Homer, precum şi a unor autori de epigrame ai epocii (de pildă influenţa epigramistului M. Mousuros).

Studiul se termină prin analiza generală a conţinutului şi operei poetice a lui M. Devaris, arătîndu-se că epigramele sale ne prezintă unele personalităţi ale societăţii italiene din sec. al XVI-lea.

În anexă sînt publicate cincisprezece epigrame în limba greacă clasică, dintre care zece sînt inedite, precum şi un index al numelor. Referiri asupra vieţii şi activităţii lui M. Devaris mai găsim la Sathas în „*Νεοελληνική Φιλολογία*”, Atena 1863, p. 158—159.

O. C.

* * * *Документы по истории гражданских войн во Франции 1561—1563 гг.*, Издательство Академии Наук СССР, Москва — Ленинград, 1962, 364 p.

În diferitele arhive ale Uniunii Sovietice se păstrează o serie de fonduri arhivistice conţinând un număr mare de izvoare referitoare la istoria diferitelor ţări ale Europei apusene din epoca feudală.

Deosebit de bogate sînt în asemenea fonduri Arhiva Centrală de Stat a Actelor Vechi

(Центральный Государственный Архив Древних Актов), sectoarele de manuscrise ale Bibliotecii Publice de Stat „M. E. Saltkov-Şcedrin” din Leningrad (Отдел рукописей Государственной Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина) a Bibliotecii Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. din Leningrad (Библиотека Академии Наук СССР в Ленинграде). Amintim printre fondurile mai mari pe cea a lui P. P. Dubrovski, a lui Lamoignon. În cea mai mare parte aceste izvoare se referă la istoria Franţei şi Italiei, dar şi la istoria Țărilor de Jos, a Flandrei şi a Olandei¹.

În volumul de față sînt publicate, pentru prima dată, un număr de 127 de piese, toate luate din colecția Dubrovski. Este vorba înainte de toate de scrisori din vasta corespondență oficială a autorităților locale cu guvernul, diferite cereri adresate regelui sau Consiliului regal. Ca tematică toate se referă la frământările sociale și politice din Franța în anii 1561—1563. Valoarea deosebită a izvoarelor publicate constă nu numai în aceea că ele conțin noi informații despre evenimentele războiului civil din Franța, ci în faptul că sînt foarte bogate în știri referitoare la acțiunile maselor populare. Aceste izvoare aduc noi argumente pentru teza susținută de istoricii progresiști și de istoricii sovietici conform căreia așa-zisele războaie ale hughenotilor nu reprezintă numai simple frământări religioase și ele nu s-au limitat numai la sfera claselor dominante. În rapoartele organelor locale către guvern sînt semnalate o serie de acțiuni și mișcări, se vorbește de o stare generală de frământări în sinul poporului, de „nesupunerea poporului”. Organele locale cer insistent înțărirea armatei, sprijin din partea guvernului pentru înăbușirea mișcărilor țărănești și orășenești. Anul 1562, în care frământările sociale au atins cel mai înalt nivel, este foarte bogat reflectat în publicația de față.

Publicația a fost pregătită de un colectiv de medievști sovietici condus de cunoscuta specialistă în istoria Franței, Al. D. Liublinskaia.

Documentele sînt publicate în limba lor originală însoțite de traducerea în limba rusă. Regestul documentelor este dat în limbile franceză și rusă. Publicația este însoțită de un indice de nume proprii și de unul de nume geografice în limba franceză, conținnd însă și explicații în limba rusă.

În prefața scrisă de A. D. Liublinskaia se dau o serie de informații interesante despre fondul lui P. P. Dubrovski, aprecieri referitoare la valoarea de informație a izvoarelor publicate în volum, precum și o succintă caracterizare din punct de vedere paleografic și arheografic a documentelor din fondul amintit.

L. D.

- * * * *L'Unità d'Italia 1859—1861*. A cura di Paolo Alatri. Vol. I—II, Roma, Editori Riuniti, 1960, XXVII + 335 p. cu iustr. (I); IX + 420 p. cu ilustr. (II).

Lucrarea este o antologie de documente pe baza căreia editorul își propune să reconstituie procesul istoric din perioada risorgimentală. În istoriografia actuală cercetările au gravitat spre o reevaluare a politicii lui Mazzini, iar tendința generală care se afirmă tot mai mult este abordarea de pe pozițiile materialismului istoric a Risorgimentului în toată complexitatea lui. Editorul însuși încearcă să se apropie de această interpretare științifică.

În succesiunea documentelor sînt inserate două dint-un număr mai mare de articole pe care K. Marx le-a publicat în ziarul „New York Daily Tribune” și „Das Volk” în legătură cu mersul evenimentelor politice și militare din Italia în 1859². În primul, Marx constată starea revoluționară a provinciilor italiene și abuzul guvernului

² Karl Marx, *Problema unificării Italiei*, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, vol. 13, Edit. politică, 1962, p. 176—182; idem, *Tratatul de la Villafranca*, în *op. cit.*, p. 460—464.

¹ Cf. „Средние века”, nr. XIX.

clerical. El face o analiză amănunțită a grupurilor politice din Italia, a relațiilor cu puterile occidentale, în special cu Franța, precizează poziția și rolul Piemontului în războiul de independență. El își manifestă încrederea în lupta poporului itali n pentru unificare, convins fiind că aceasta „contribuie la pacea Europei și la progresul întregii lumi civilizate”. Al doilea articol subliniază falsele intenții ale lui Napoleon al III-lea și Pius al IX-lea și discută incorectitudinea încheierii tratatului de la Villafranca.

Din materialul prezentat reies cele două tendințe contradictorii ale mișcării risorgimentale: dintre moderatii cavourieni și unitarii mazzinieni, concentrate în antagonismul dintre Cavour și Mazzini (apoi Garibaldi). Fricțiunile dintre cele două partide se desprind dintr-o serie de fragmente, din dezbaterile parlamentare desfășurate în Camera la 9 febr. 1859, scrisori între Cavour, Mazzini și diferiți exponenți ai partidelor lor, precum și din alte documente.

Din documente mai reies aspecte ale activității diplomatice și politice a conducătorilor mișcării risorgimentale. Astfel, Cavour urmărea ca Roma să rămână neutră pentru a nu complica situația internațională a Piemontului, demonstrând astfel lui Napoleon III și lumii catolice că e dispus să facă tot posibilul pentru a păstra puterea papală. În ceea ce privește pe Mazzini, cu toate opozițiile adversarilor, rămâne consecvent planului său politic de luptă pentru libertate și unitate națională. Remarcabil în acest sens este manifestul pe care îl publică Mazzini sub titlul *La guerra*, în ultimul număr din „Pensiero ed Azione”, ziar pe care îl fondase la Londra în momentul izbucnirii războiului dintre Piemont și Austria. Fragmente din manifest sînt publicate de Marx în „New York Daily Tribune” la 17 iunie 1859 împreună cu un comentariu¹. Mazzini încearcă o posibilitate de colaborare cu partidul moderat (p. 305) și o apropiere de Garibaldi (scrisoarea adresată din Londra acestuia

în dec. 1859, p. 333). O dată cu legea din 17 martie 1861 prin care Victor Emanuel își asumase titlul de rege al Italiei, se încheie prima fază a procesului de eliberare și unificare națională. Rămînea problema Veneției și a Romei care se va soluționa cu al treilea război de independență în 1866 și cu ocuparea Romei la 20 sept. 1870. Numeroase scrisori, telegrame schimbate între Cavour, Villafranca și alte personalități politice, precum și fragmente din memoriile lui Garibaldi și ale unor comandanți militari, dezbateri parlamentare, poezii populare, pamflete înfățișează activitatea diferitelor curente în decursul evenimentelor.

Volumele cuprind și o serie de documente care ilustrează conflictele și rivalitățile politice în legătură cu problema anxietății unor provincii italiene la monarhie, precum și cu anxietatea altora la Franța.

Culegerea de documente întocmită de Paolo Alatri, fără să fie o ediție științifică, are o reală valoare documentară. Lucrarea, cu toată diversitatea și bogăția materialului, nu este exhaustivă și, așa după cum afirmă autorul, discuțiile specialiștilor continuă. În perspectiva actuală de înțelegere a mișcării risorgimentale, autorul remarcă importanța forțelor revoluționare care au deținut inițiativa în această perioadă de frământări social-politice².

A. I.

² În legătură cu această problemă amintim că Luigi Salvatorelli subliniază faptul că inițiativa în procesul de radicalizare a mișcării revoluționare trebuie legată de activitatea maselor largi: unitatea Italiei nu a fost o idee care să aparțină unei singure persoane „acceptată în ultimul moment de lumea politică italiană sau străină și realizată printr-un concurs favorabil de împrejurări interne și mai ales externe...”, ci o problemă care străbate toată istoria Italiei de la începuturile ei, „iar cînd statele din Europa vin să-și afirme preponderența în Italia, problema unității italiene devine o problemă europeană”. Luigi Salvatorelli, *Risorgimento europeo* în „Rassegna storica”, XLVII (1960), fasc. II, p. 159.

¹ K. Marx - F. Engels, *op. cit.*, p. 397 - 402.

MAURICE VAUSSARD, *La vie quotidienne en Italie au XVIIIe siècle* (Paris), Hachette, 1959, 252 p.

Cartea lui M. Vaussard reprezintă o încercare de a reconstitui aspectele mai interesante din viața societății italiene în sec. al XVIII-lea. Agricultură, industria și comerțul, sistemul de salarizare, clasele sociale, instituțiile juridice, viața culturală sînt capitolele mai importante din cartea lui Vaussard.

Dezvoltarea agriculturii italiene în sec. al XVIII-lea e prezentată pe regiuni. Autorul arată că tipurile de culturi cel mai frecvent întîlnite erau cerealele și vița de vie. În Toscana și în regiunile Veneția și Emilia exploatarea pămîntului se făcea pe bază capitalistă. Micii cultivatori care luau în arendă pămîntul rămneau însă adesea fără resurse și nu puteau achita contribuțiile lor. De asemenea și în Valea Padului, cultivatorii mărunți erau într-o situație grea din cauza lipsei capitalurilor necesare săpării canalelor de irigație și orezăriilor. În regiunea Milanului în schimb era folosit sistemul marilor exploatare agricole care se dovedeau foarte rentabile. Regiunile cu agricultură cea mai învîpăiată erau Sardinia și Italia meridională. Autorul nu ne spune însă ce se întîmpla cu metaierii care nu puteau să-și achite obligațiile. Aceștia erau alungați de pe loturile lor, pe care proprietarii le comasau în mari ferme de tip capitalist. Fostii metaieri reveneau apoi ca muncitori zilieri. În general în Italia de nord și centrală era din ce în ce mai pronunțată tendința de organizare a unei agriculturi de tip capitalist¹.

În ce privește industria, M. Vaussard subliniază că sec. al XVIII-lea se caracterizează prin dezvoltarea întreprinderilor de tip capitalist, mai ales la Milan, întreprinderi care se substituie atelierelor familiare și corporative. Guvernele diferitelor formațiuni statale italiene au favorizat dezvoltarea unei industrii capitaliste, acordînd privilegii fiscale, scutire

de serviciul militar pentru muncitori etc. Autorul ne prezintă unele date numerice interesante deosebi asupra dezvoltării industriei textile. Astfel o mare extindere a luat-o și industria mătășii: în 1785 la Milan existau 29 întreprinderi cu 1384 războaie. Dezvoltarea industriei a determinat și creșterea considerabilă a populației unora din orașe: Milan are la sfîrșitul secolului 130 000 locuitori, Turin 100 000, Genova 77 000. Dar în aceste orașe situația maselor muncitoare era deosebit de grea. Salariile erau foarte mici, astfel că mulți muncitori trebuiau să-și completeze minimul necesar existenței din cerșit. În agricultură salariile erau și mai scăzute. Marea masă a populației formată din țărani săraci și din muncitori agricoli, ale căror rînduri se îngroșau mereu cu fermierii sărăciți, era la bunul plac al proprietarilor și arendașilor capitaliști. Așa se explică agitațiile de la orașe și răscoalele țărănești, care izbucneau pretutindeni în Italia sec. al XVIII-lea². Autorul, prezentînd în mod just situația grea a maselor populare italiene, nu pomenește nimic de lupta dîră purtată de acestea împotriva asupririi. De asemenea nu amintește și faptul, plin de interes, privind unele încercări de organizare a muncitorilor din manufacturi pentru micșorarea zilei de lucru și mărirea salariilor³.

În ce privește burghezia, M. Vaussard arată că această clasă se compunea din negustori, industriași, oameni de lege, funcționari, liber profesioniști. La Milan păturile cele mai importante ale burgheziei erau industriașii și comercianții, legați de dezvoltarea manufacturilor de tip capitalist. La Roma și Veneția un loc important îl ocupau funcționarii curiei papale și ai signoriei. La Neapole, unde activitatea industrială era frînată de o legislație învechită și tiranică, burghezia de tip comercial și industrial era foarte slabă. Acolo un loc important îl ocupau oamenii de lege, unul la 150 de locuitori, și diferiți intermediari de

¹ B. F. Porșnev, S. D. Skazkin, V. V. Biriucovici, *Istoria modernă*, vol. I, 1640 — 1789. Traducere. București, 1954, p. 297.

² Porșnev, Skazkin, Biriucovici, *op. cit.*, p. 298.

³ *Ibidem*.

tipul colectoarelor de impozite și adjudecătorilor lucrărilor publice. Elemente ale păturilor mijlocii existau și la sate și în târguri: unele din aceste elemente acumulasă averi considerabile care făceau din ele cele mai bogate personaje ale locului.

În vârful piramidei sociale era clerul și nobilimea. Autorul arată că în Italia sec. al XVIII-lea clerul era deosebit de numeros și totodată era proprietarul funciar cel mai important din fiecare stat. La Neapole clerul reprezenta 2,5 % din populație și dispunea de 1/3 din veniturile statului. În Toscana clerul deținea 3/4 din teritoriul statului, iar în ducatul de Parma 1/2. Nobilimea, la rândul ei, deținea cea mai mare parte a funcțiilor care îi aduceau importante venituri, mai ales la Neapole și în Sicilia, unde această clasă păstra puternice trăsături feudale. În alte părți însă, nobilimea începea să se adapteze noilor relații capitaliste care pătrundeau în industrie și agricultură.

Cartea lui M. Vaussard prezintă în general date interesante asupra vieții societății italiene în sec. al XVIII-lea și asupra evoluției economice a Italiei în perioada de declin a feudalismului și de dezvoltare a relațiilor capitaliste. Tributar însă concepțiilor istoriografiei burgheze, autorul ignoră cu totul importanțele manifestări ale luptei de clasă care au avut loc în această perioadă atât de plină de transformări a istoriei Italiei.

S. C.

V. G. TRUHANOVSKI, *Внешняя политика Англии на первом этапе общего кризиса капитализма (1918—1939)*, Издательство ИМО, Москва, 1962, 400 p.

V. G. Truhanovski are meritul de a aborda în întregime și de a prezenta unitar în această lucrare, pentru prima dată în literatura istorică sovietică, politica externă a Angliei între cele două războaie mondiale. Autorul prezintă un tablou convingător al politicii expansioniste a Marii Britanii, dez-

văluie legăturile strînse între cele mai importante monopoliuri engleze și oamenii de stat care au condus politica externă a Angliei între 1918—1939. După părerea autorului, principiul de bază al politicii externe a Angliei în Europa a fost și rămîne și astăzi principiul de „echilibru al forțelor” (p. 13). Acest principiu a determinat participarea Angliei la primul război mondial și politica ei între 1918—1939. Anglia urmărea stabilirea dominației ei în Europa prin opunerea și ciocnirea intereselor unor state cu celelalte, cu scopul de a le slăbi reciproc.

După Conferința de pace de la Paris, Anglia a căutat să împiedice întărirea securității Franței și să folosească contradicțiile între Franța și Germania (p. 37). Anglia a sprijinit Germania slăbită de război și a folosit-o în calitate de contragreutate, atât împotriva Uniunii Sovietice, cât și împotriva Franței.

Deceniile 3 și 4 au trecut într-o mare măsură sub semnul luptei anglo-franceze pentru hegemonia în Europa: criza din Ruhr, planurile Dawes și Yong, Conferința de la Locarno, pactul celor 4 și, în sfârșit, München, constituie etapele principale ale luptei. În acest timp poziția Franței a slăbit din ce în ce mai mult. După anul 1936, scrie V. G. Truhanovski, politica Franței a fost tot mai strîns legată de politica engleză și tot mai mult subordonată acesteia. Pentru catastrofa Franței din 1940, după părerea autorului, într-o bună măsură răspunderea revine Marii Britanii, a cărei diplomație a slăbit Franța, a rupt-o de aliații ei naturali — țările Europei de est — și în fond a predat-o lui Hitler.

Simpatiile unor conducători ai guvernului englez și ale altor oameni politici din Anglia au fost de partea fascismului, în el văzînd forța pe care o puteau îndrepta împotriva mișcării revoluționare din Europa și în primul rînd împotriva primului stat socialist. În această ordine de idei prezintă interes tratarea de către autor a problemei privitoare la „pactul celor 4”. În primul rînd autorul consideră că ideea creării acestui pact a apărut

În deceniul al 3-lea și nu în cel de-al 4-lea. În al doilea rând, spre deosebire de punctul de vedere existent până acum că promotorul pactului a fost Mussolini, Truhanovski dovedește că inițiativa acestui pact a aparținut guvernului englez.

O atenție deosebită acordă autorul relațiilor dintre U.R.S.S. și Marea Britanie, demascând caracterul antisovietic al politicii externe engleze, începând de la intervenția militară contrarevoluționară din anii 1918—1920 și până la perioada München-ului și a tratatelor anglo-franco-sovietice din 1939. Autorul consideră că cercurile guvernante engleze au vrut să folosească tratativele nu numai ca mijloc de presiune asupra Germaniei și de satisfacere a opiniei publice din țară, dar și ca un mijloc de a preîntâmpina încheierea alianței militare franco-sovietice, ceea ce au putut să facă numai participând la tratative împreună cu francezii (p. 356).

Autorul se ocupă de asemenea de studierea relațiilor dintre Marea Britanie și S.U.A. După înfrângerea Germaniei, în primul război mondial, contradicțiile dintre Anglia și S.U.A. au devenit — și au rămas până la mijlocul celui de-al 4-lea deceniu — contradicțiile principale ale lumii capitaliste (p. 78—79). Numai crearea focarelor de război în Europa și Extremul Orient a obligat pe imperialiștii englezi și americani să caute îmbunătățirea relațiilor dintre cele două țări.

V. G. Truhanovski se ocupă în monografia sa și de politica imperialismului englez în Orientul Apropiat și Mijlociu, mai ales de relațiile cu Afganistan, Iran, Egipt, Irak și India.

Concluzia la care ajunge autorul este că politica externă a Angliei între cele două războaie mondiale s-a încheiat cu înfrângerea imperialismului britanic. Cercurile conducătoare engleze au dus o politică externă ultra-reacționară, ignorând tendințele principale în dezvoltarea omenirii, încercând să împiedice mersul istoriei.

A. L.

SIR FRANK STENTON, *The first century of english feudalism (1066—1166)*, Oxford, Clarendon Press, 1961 (XII + 312 p.).

Autorul, unul din cei mai remarcabili specialiști contemporani în istoria Angliei medievale, este considerat ca cel mai de seamă reprezentant actual al liniei „juridice” de interpretare a istoriei feudalismului anglo-normand, linie directoare a școlii întemeiate de F. W. Maitland și R. G. Vinogradov.

Lucrarea, având la bază o serie de prelegeri ținute în 1929 la Oxford, a fost publicată într-o primă formă încă în 1932; apariția unor noi documente și publicarea unor materiale de arhivă inedite în ultimii ani a determinat pe sir Frank să procedeze, prin revizuirea interpretării și aducerea în discuție a unui nou material documentar, la refacerea lucrării sale.

Caracteristica lucrării este trasarea unor adevărate bariere între diferitele etape de dezvoltare a feudalismului englez, metodă metafizică, proprie cercetătorilor burghezi în genere. Astfel, Stenton consideră în mod arbitrar anul 1166 (an în care a fost elaborat codul de la Clarendon), drept un an de cotitură „reprezentând începutul unei noi perioade” (p. 11), deși Clarendon Assizes au fost *de facto* anulate în 1171—1173, iar pretențiile regalității la „allegeance” generală au putut fi satisfăcute parțial abia în 1290, în alte condiții istorice. Stenton consideră de altfel „feudalismul” (prin care înțelege doar relațiile din interiorul clasei dominante) ca începând abia cu 1066 (p. 216), însuși termenul de „feudalism” fiind, după el, „numai un termen născocit pentru necesitățile istoricului și orice istoric îl folosește inevitabil după propria sa interpretare” (ibidem). Concepția relativistă a lui Stenton își pune pecetea asupra întregii cărți, împiedicându-l să observe raporturile reale din societatea engleză a sec. al XI-lea — XII-lea și determinându-l să socotească fiecare fenomen de amploare ca unic, irepetabil, separat de altele, într-o inerție statică ce poate fi anulată doar de o „catastrofă istorică”.

Primul capitol al lucrării, „Feudalismul cuceririi normande” (p. 7–41), prezintă organizarea feudală a invadatorilor și specificul formei ei insulare în raport cu tradițiile continentale. În această parte a operei sale, Stenton face abstracție de evoluția economică și social-politică a Angliei în preajma cuceririi normande, considerând ca determinantă pentru organizarea feudalismului clasic englez doar influența instituțiilor normande. Aducând unele contribuții la lămurirea conținutului unor categorii sociale ca „vavassores” și „sokemen”, Stenton înserează (în traducere) largi extrase din documentele vremii, documente selectate, în genere, judicios din cartulariile continentale ori britanice. Nici aici și nici în altă parte însă, Stenton nu ia în considerație situația producătorilor direcți, lucru ce constituie cea mai gravă lacună a lucrării. Preocupat numai de raporturile între feudali în analiza întreprinsă în capitolul al doilea asupra „Feudalului și administrației senioriale” (p. 42–83), Stenton nu reușește să discearnă cauzele reale ale puternicei organizări judiciare a regatului anglo-normand timpuriu. Problemele mult discutate în istoriografie privind „manor”-ul timpuriu nu-și află un loc de frunte în analiza lui Stenton, care, însă, precizează aici, cu ajutorul unor extrase documentare concludente, adevărul conținut al unor noțiuni juridice ale vremii ca „heall gemot” și „caput honoris”. Un aspect încă insuficient relevat al istoriei Angliei normande este discutat pe larg de autor; este vorba de situația particulară a domeniilor feudale din regiunea occidentală a Angliei, stăpinite ca suverani ai mărcii (primii „earls” normanzi) de marii feudatari din Midlands, situație care a generat – deși Stenton nu vede decât înfățișarea exterioară a fenomenului – întărirea deosebită a feudalității confiniilor wallice *încă din timpul lui Willelme le Conqueror*.

Capitolul al treilea, „Baronia feudelor”, atinge o problemă-cheie pentru istoria Angliei între 1066 și 1154 – cea a raportului între „tenants en chief”, „tenants d’onor” și „barons” – problemă superficial tratată însă

de Stenton (p. 84–114) care exagerează importanța „mesne tenants”-ilor. A patra secțiune a lucrării („Thani și cavaleri” p. 115–151) este singura care cuprinde scurte aluzii (4 pagini) la obligațiile (în „court-bets” și „fyrd”) țărănimii, tratate în bloc. Analizând situația particulară a „huska les”-ilor („beneficiarii” din timpul administrației „daneze”) atât de numeroși în Hertfordshire (și în genere în Midlands) chiar sub primul rege normand, ruperea artificială a Angliei anului 1066 de cea din 1086 îl împiedică pe autor să vadă evoluția feudală reală a acestei categorii sociale. Totuși Stenton aduce și aici contribuții prețioase la precizarea sensului juridic al unor termeni ca „tithen”, „cniht” și „dreng” în Anglia sec. X–XI.

O serie de observații juste în genere apar în cap. V („Tenurile cavaleresti și serviciile cavalerilor”) și VI („Castele și estagiul”) (p. 152–217) asupra apariției eredițiilor feudalelor sub Stephen de Blois și extinderii fenomenelor de subfeudare și dispersare domeniială în perioada de anarhie nobiliară (1135–1154); totodată, Stenton atrage atenția asupra unor documente importante care sugerează dezvoltarea relațiilor bănești și trecerea „per warentizationem” a feudelor dintr-o mână în alta *încă din timpul fiilor lui Henry II*. Analizând problemele legate de evoluția manorului și estagiului (estaga, warra) autorul face deseori remarci asupra aspectului militar, dar și asupra celui social-politic al acelor „castro adulteriana” apărute sub Stephen de Blois.

Ultimul capitol al lucrării lui Stenton („sfârșitul feudalismului normand”, p. 218–257) este și cel în care autorul aduce cele mai originale contribuții la studierea perioadei anarhiei feudale. Aceste contribuții sînt însă nu atât de ordin interpretativ, cît de ordin factic. Sir Frank utilizează importantul fragment final, pînă mai ieri considerat pierdut din „Gesta Stephani” – publicat recent pentru a prezenta politica dusă de casa de Beaumont (Leicester-Warwick-Worcester) și de gruparea Derby-Leicester-Northampton-Warwick la finele agitatei domnii a lui Stephen de

Blois. Publicînd (în traducere) textul confederației Rannulf II de Chester-Robert of Leiccester, Stenton evidențiază indirect (el nu observă decât aparența fenomenului), contribuția clerului din Lincolnshire și Cheshire la lupta comună cu orașele dusă de feudalitatea reacționară.

Multiplele extrase (în traducere) din documente inserate în text sînt completate cu 48

documente originale publicate (după codexurile londoneze) în anexe (p. 258—288). Un index amplu (p. 289 — 312) încheie această lucrare. Inegală, cu o interpretare idealistă de fond, cartea lui sir Frank Stenton cuprinde însă și interpretări interesante, precizări factice, utile din multe puncte de vedere cercetătorului.

R.C.

BIZANTINOLOGIE

MIHAIL ANDRÉEUV, *Le droit romain et l'Eclogue slave (Quelques considérations sur les écarts de l'Eclogue slave du droit romain)*. Estratto dal volume: *Barolo da Sassoferrato. Studi e documenti per il VI centenario*, Milano, 1961, p. 109 — 129.

Cercetînd raporturile dintre Ecloga bizantină și Ecloga slavă, Mihail Andreev a redactat mai întîi în limba bulgară studiul său apărut în „Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté de Droit” (1959). Articolul în limba franceză, publicat în Milano în volumul comemorativ dedicat juristului Bartholus ex Saxoferrato, reproduce în mare parte cercetarea și rezultatele inițiale ale autorului.

Andreev examinează în primul rînd conținutul juridic al Eclogii bizantine. Această compilație de drept roman clasic cuprinde și unele modificări aduse dreptului roman de către codificatorii din timpul lui Justinian. Ea corespundea relațiilor sociale din ultima fază a orînduirii sclavagiste. Cînd Ecloga bizantină a fost tradusă în limba slavă spre a fi folosită în Bulgaria, relațiile sociale din această țară aveau un alt caracter. În vremea țarului Simcon (893—927), după creștinarea poporului bulgar, cînd s-a tradus Ecloga în limba slavă, predominau în Bulgaria relațiile feudale.

Examinînd Ecloga slavă în lumina relațiilor sociale existente în Bulgaria la sfîrșitul sec. al IX-lea și începutul celui de-al X-lea, Andreev constată că adaptările și modificările ce figurează în traducerea slavă a textului gre-

cesc reprezintă deosebiri importante și îndepărtări de la textul original, pe care le explică just prin condițiile sociale și necesitățile juridice proprii Bulgariei din epoca receptării Eclogii bizantine.

Modificările în ordinea titlurilor, omiterea unor paragrafe, traducerea cu sens diferit a altora, toate acestea apar ca fiind rezultatul unei adaptări cerute de necesitățile sociale și de cultura bulgarilor din perioada istorică respectivă. Ecloga bizantină poartă ea însăși pecetea unor influențe slave, explicabile prin pătrundera slavilor în Imperiul bizantin în sec. VI — VII. Dar traducerea ei în limba slavă reprezintă receptarea activă a dreptului bizantin pentru nevoile societății bulgare. Andreev analizează cazurile în care traducerea slavă a Eclogii se îndepărtează de textul grecesc.

Cercetarea este temeinică. Autorul nu precizează însă care variantă a Eclogii bizantine a stat la baza traducerii slave. Dacă este vorba de Ecloga Isauriană din anul 726, textul acestuia are într-adevăr un conținut și o ordine a titlurilor care nu se potrivesc întru totul cu Ecloga slavă și în acest caz Andreev a avut motive să constate că traducătorul a operat modificări în conținut și în ordinea titlurilor. Dar Ecloga bizantină a avut trei variante în perioada dintre domnia lui Leon Isaurul (716—740) și domnia lui Vasile Macedoneanul (867—886), iar în aceste variante există părți de text pe care Andreev le consideră adaosuri ale traducătorului slav. Este deci necesar să se cerceteze conținutul

Eclogei slave și în raport cu variantele Eclogei bizantine. Aceste variante au fost publicate de K. E. Zachariae von Lingenthal, *Jus graeco-romanum*, IV, p. 748, 53-70. Semnalăm autorului cu acest prilej că textul grecesc al Eclogei din 726 a fost publicat și de bizantinistul român C. A. Spulber, *L'Eclogue des Isauriens*, Cernautzi, 1929. Ecloga bizantină este și un izvor al dreptului feudal românesc, fiind folosită în unele pravile și nomocanoane ce s-au aplicat în Moldova și Țara Românească până în sec. al XIX-lea.

Gh. C.

ANGELO PROCOPIOU, *La question macédonienne dans la peinture byzantine*, Athènes, Ateliers d'art graphique M. Pechliivanides, 1962, 47 p. + 64 illustrations et 6 planches en couleurs.

Profesorul atenian A. Procopiu este cunoscut ca istoric al artei bizantine, ca estetician și critic de artă. Prin ilustrațiile și planșele care o însoțesc, lucrarea de față este ca însăși o operă de artă, care merită atenția cercetătorilor picturii bizantine. După cum se poate deduce din chiar titlul lucrării, autorul urmărește pe calca cercetărilor sale să demonstreze caracterul bizantin al picturii religioase macedonene. Relevând însă trecutele rivalități politice dintre statele balcanice cu privire la Macedonia, autorul însuși lucrării sale și un anumit spirit polemic nepotrivit cu cercetările menite să pună în lumină elementele comune ale culturii popoarelor din Peninsula Balcanică.

Examinând opiniile cercetătorilor care admit „școli naționale” în istoria artei bizantine din țările balcanice, autorul le consideră bazate pe «prejudecăți rasiale, naționale și politice» (p. 25). Acest punct de vedere nu este științific. Dacă am admite această interpretare, am tăgădui popoarelor balcanice capacitatea creatoare în domeniul artei și în acest caz ar trebui să explicăm pictura bizantină din țările balcanice prin mimetism.

Autorul studiază stilul arhaic, stilul clasic și stilul realist al picturii bizantine, punând în lumină trăsăturile generale proprii acestui gen al artei bizantine. Existența acestor stiluri în dezvoltarea picturii bizantine este bine dovedită, fiind relevată pe baza unor noi cercetări și de către profesorul sovietic B. N. Lazarev în septembrie 1961 la Ohrida în cel de-al XII-lea Congres Internațional de Studii Bizantine. Savantul atenian apreciază cu admirație dezvoltarea picturii bizantine în țările balcanice, dar în varietatea acestei picturi nu vede trăsături populare distincte, nici adaptări naționale creatoare, ci numai «talente personale» (p. 47).

Istoricii de artă care feticișează stabilitatea stilurilor picturii bizantine socotesc că prin aceasta apără caracterul ei general și persistența canoanelor ei unitare. Noi socotim că arta unui popor n-a fost niciodată anexa artei altui popor. Adaptările nu sărăcesc conținutul artei și înprumăturile nu o degradează. Pictura bizantină s-a putut dezvolta prin remarcabile creații lărgind și depășind canoanele ei clasice. Studiind pictura bisericilor din Bucovina, Charles Diehl a avut prilejul să constate în 1932 că arta bizantină a poporului român a putut să întreacă din anumite puncte de vedere modelele sale din Bizanț.

Sîntem de acord cu autorul că arta bizantină a contribuit la crearea comunității de cultură între popoarele balcanice. Ilustrațiile cărții sînt impresionante.

Gh. C.

IHOR ŠEVČENKO, *The decline of Byzantium seen through the eyes of its intellectuals*. „Dumbarton Oaks Papers”, XV (1961), p. 167-186. The Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Uncle manifestări ale intelectualilor bizantini în ultimele secole de existență a statului bizantin ar lăsa impresia că ei nu erau sufi-

cient de conștiință de starea de decadență a patriei lor. Autorul citează ca exemple o scrisoare a patriarhului Anton al IV-lea către cneazul Moscovei, Vasile I, și panegiricul făcut de Joan Dokeianos, viitorul împărat Constantin al XII-lea. Bessarion reflecta chiar în anul 1440 la posibilitatea realizării unor reforme care să ducă la alungarea turcilor mai întâi din Europa și apoi din Asia Mică. În aceste condițiuni autorul se întreabă dacă aceasta era într-adevăr părerea cercurilor intelectualității bizantine. Bizanțul a mai trecut în decursul istoriei sale milenare prin crize grave și atunci unii literați i-au întrevăzut sfârșitul. Apare dar cu atât mai normal ca în condițiile istorice din sec. XIV și XV contemporanii să-și dea seama de sfârșitul patriei lor.

I. Șevčenko analizează o serie de opere ale unor scriitori de seamă din sec. al XIV-lea ca Th. Metochites, N. Gregoras, Cantacuzino, D. Cydones, Philoteu Kokkinos pentru a învedera că toți acești intelectuali erau perfect conștiinți de starea de decădere a Bizanțului. Decadența politică a fost urmată și de o decădere culturală și autorul citează cazul unui proprietar feudal din Peloponez, Demetrius Raoul Kabakes, care deși făcea parte din cercul unor învățați ca Plethon, totuși se exprima într-o limbă plină de greșeli gramaticale. Gennadie Scholarios pretinde în ajunul plecării sale în Italia că în Constantinopol se mai găseau doar 3—4 oameni învățați. Bazat pe aceste mărturii izolate autorul consideră pe deplin îndreptățite susținerile lui Cydones și Bessarion că în acea vreme latinii se găseau într-un stadiu mai avansat de dezvoltare culturală. Autorul trebuia totuși să analizeze dacă acestea nu erau simple încercări ale unor renegați pentru a-și justifica acțiunea lor.

În ce privește pe turci, intelectualitatea bizantină era unanimă pentru a le recunoaște inferioritatea față de greci sub raportul nivelului cultural. Succesele lor militare erau explicate în mod diferit de intelectualitatea

bizantină. Cercurile clericale considerau victoriile turcești o pedeapsă pentru greșelile comise de bizantini sau numai pentru a le fi pusă credința la încercare. Alături de aceste explicații naive sînt și unii care caută să privească mai în adîncime. Astfel, pentru Alexis Makrembolites superioritatea morală a turcilor ar constitui secretul succeselor militare. Makrembolites face un aspru rechizitoriu elementelor înstărite în „dialogul dintre sărac și bogat” publicat de același autor într-un alt volum al acestei colecții. Plethon a explicat succesele turcilor prin organizarea lor de stat. Aceasta asigură eforturile militare necesare campaniilor victorioase. În proiectul de reformă pe care îl supune despotului Peloponezului, Plethon se inspiră din unele rînduiri luate de la turci. Foarte mulți intelectuali însă (Metochites, N. Gregoras) considerau decăderea imperiului ca un proces organic firesc. Au apărut astfel concepții (G. Scholarios) care disociau ideea sfârșitului imperiului de sfârșitul universului. Au fost și intelectuali (Plethon, Bessarion) care au sperat că situația poate fi îndreptată scotînd, fie pe ajutorul latinilor, fie pe efectele unor reforme interne.

În concluzie compararea unor acțiuni din perioada declinului cu cele din trecut rămîn simple formulări retorice sub influența tradiției. Intelectualii erau conștiinți de declinul statului, însă nu au căutat să cerceteze adevăratele cauze ale declinului și să dea soluții constructive. Ar fi fost interesant ca I. Șevčenko să examineze și cauzele care au determinat pe acești intelectuali să se oprească doar la simple și dureroase constatări. Elementele intelectualității făceau parte din pătura conducătoare și orice reformă de natură să remedieze răul sub acțiunea căruia decădea Bizanțul însemna concesiile. Clasa conducătoare bizantină, chiar în pragul dezastrului, nu a consimțit să facă vreo concesie, a preferat fie să treacă de partea turcilor, fie să se expatrieze.

E. Fr.

R. J. LOENERTZ, *Le chancelier impérial à Byzance au XIVe et au XVe siècle* „Orientalia Christiana Periodica”, XXVI (1960), p. 275—300.

Conținutul importantei funcțiuni de mesazon în Bizanțul târziu a făcut obiectul a două studii apărute aproape în același timp (J. Verpeaux, *Contribution à l'étude de l'administration byzantine: ó μεσάζων* „Byzantinoslavica”, XVI (1955), p. 270—296; H. G. Beck, *Byzantinischer „Ministerpräsident”* „Byzantinische Zeitschrift”, XLVIII (1955), p. 309—338). Autorii celor două studii au ajuns la concluzii foarte apropiate, considerând că funcția de mesazon în sec. XIV—XV corespundea aceleia de prim-ministru.

R. J. Loenertz din analiza diferitelor surse, mai întâi pentru școlul al XIV-lea și apoi

pentru școlul al XVI-lea, ajunge la concluzia că funcția de mesazon echivala cu aceea de cancelar al Imperiului. Cîtodată același demnitar cumula funcția de cancelar și de prim-ministru. Acesta a fost cazul cu Ioan Cantacuzino în timpul războiului civil dintre cei doi Andronic. La fel și Theodor Metochites a fost mai întâi cancelar imperial sub Andronic al II-lea și apoi prim-ministru. Probabil că și D. Cydones în timpul lui Ioan al V-lea a exercitat amîndouă funcțiunile.

În concluzie, mesazon era un înalt funcționar care pregătea corespondența de stat, o supunea împăratului spre semnare și apoi se îngrijea ca ea să fie expediată la destinație.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

* * * *Bibliografie československé historie za rok 1958* (Bibliografia istorici cehoslovace pe anul 1958). Editura Academiei Cehoslovace de Științe, Praga, 319 p., 1962.

Pe lângă Institutul de istorie al Academiei cehoslovace funcționează un colectiv, a cărui sarcină principală e aceea de a redacta bibliografia anuală a producției istoriografice cehoslovace. Deci un volum în fiecare an, ceea ce constituie un mare succes pentru organizarea muncii științifice din Cehoslovacia.

Volumul de față cuprinde 5076 de titluri și e împărțit în următoarele capitole: I. *Bazele teoretice ale istoriografiei științifice* cu subcapitolele: 1. Disciplinele auxiliare ale istoriei; 2. Organizarea muncii științifice; 3. Bibliografic; 4. Manuscrise și ediții de izvoare; 5. Istoria ideologiei; 6. Istoria mișcării muncitorești; 7. Istoria industriei, tehnicii și exploatarea minereurilor; 8. Istoria agriculturii; 9. Istoria finanțelor și fiscalității; 10. Istoria transporturilor; 11. Istoria comerțului; 12. Istoria statului și dreptului; 13.

Istoria artei militare; 14. Istoria științelor naturii; 15. Istoria medicinei; 16. Istoria școlilor și principiilor educative; 17. Istoria educației fizice și sportului; 18. Arheologia; 19. Tipografia; 20. Etnografia; 21. Istoria limbii, literaturii, tiparului; 22. Istoria muzicii, teatrului, filmului și radio ului; 23. Istoria artelor plastice; 24. Studii de sinteză asupra istoriei cehice și slovace; 25. Istoricii cehoslovaci (e vorba de diferite publicații omagiale). II. *Partea specială* (cronologică) cu subcapitolele: 1. perioada prefeudală; 2. feudală pînă la 1848; 3. perioada capitalistă pînă la 1918; 4. perioada primei Republici și ocupația germană (1918—1945) și 5. perioada democrației populare. În sfîrșit, ultimul capitol, III. *Istoria popoarelor străine* cu 3 subcapitole: 1. Statle din antichitate, 2. U.R.S.S. și 3. Celălalte țări.

Am redat aproape în întregime compartimentarea întregului material, lăsînd numai paragrafele la o parte, deoarece schema aceasta poate fi utilă și specialiștilor noștri. Fiecare subcapitol e împărțit în paragrafe,

ale căror denumiri reproduc în general titlurile unor probleme de sine stătătoare. De pildă, *Consolidarea dominației burheze în anii 1921—1923* sau *De la victoria din februarie pînă în 1958* etc. După cum se vede, volumul cuprinde întreaga producție de tipărituri, exceptînd beletristica. În Prefață se arată că bibliografia de față cuprinde date despre cele mai importante lucrări apărute în cursul anului 1958 sau în anii precedenți, dacă ele au fost recenzate în periodicele anului 1958. De asemenea, au mai fost incluse și publicații din 1959, care au fost începute, într-un fel sau altul, în anul precedent. Colectivul s-a străduit să introducă și literatura străină, atît din periodice, cît și publicațiile monografice, privitoare la istoria Cehoslovaciei. În sfîrșit, au mai fost consemnate și o serie de probleme de istorie universală, redactate sau recenzate în periodicele cehoslovace.

În ceea ce privește includerea materialului, colectivul a optat pentru criteriul selectiv, aplicat de astă dată cu o și mai mare strictețe decît în anii precedenți. Un subcapitol interesant îl formează materialele privitoare la 46 de țări străine. E vorba de publicațiile cehilor și slovacilor despre celelalte țări și popoare străine, cît și de recenziile și semnalările din periodicele cehoslovace, privind aceste țări. De pildă, sub titlul *România sînt înregistrate cîteva categorii de publicații*: a. lucrări scrise despre țara noastră. De exemplu, Josef Macûrek, *Ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în România, Bulgaria, Polonia și Ungaria*. Acest articol a apărut în colecția de studii: *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie în istoria și cultura Cehoslovaciei*, Praga, 1958, p. 78—85 și a fost înregistrat în paragraful: „De la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie pînă la crearea Partidului Comunist Ceh”, sub nr. 903, însă fiind vorba de România, Bulgaria, Polonia și Ungaria, articolul a fost consemnat și sub titlurile acestor țări, dar nu a mai fost numerotat. b. Altă categorie de publicații o formează lucrările scrise de romîni și recenzate în periodicele cehoslovace. (De ex. Vl. Dumitrescu, *Les feuilles de Hăbășești...*,

H. K. Horedt, *Eine sächsische Schmiede des 13. Jahrhunderts...*, ș.a.) c. În al treilea rînd, e vorba de articole și studii scrise de cehi și slovaci și apărute în periodicele noastre. De pildă, articolul lui Lóránt Tilkovský, *Mișcările jărănești din Ardeal în 1831 și „răscoala holerei” din Slovacia de est* a fost publicat în „Studii”, nr. 2, XI, 1958, p. 73—90 și înregistrat sub nr. 3823 în paragraful „Destrămarea feudalismului”, însă și sub titlul *România*. d. În sfîrșit, au mai fost incluse acî și articolele despre probleme romnești. Un exemplu: Fr. Schapira, *Tînăra generație de compozitori romni*, publicat în revista „Slovenska hudba”, 1958, p. 247—250. Volumul se încheie cu un indice onomastic.

Tr. I.-N.

* * * *Résumés des travaux publiés par l'Académie des sciences de Bulgarie en 1956—1957*, Sofia, 1961, VIII + 510 p. (Académie des sciences de Bulgarie. Bibliothèque Centrale).

Volumul cuprinde 1538 indicații bibliografice cu adnotări rezumative, oglîndind activitatea Academiei bulgare de științe în perioada 1956—1957. Lucrarea publicată recent continuă seria volumelor bibliografice publicate anterior pentru anii 1944—1955. Primele patru capitole ale volumului de față însumează titlurile lucrărilor (monografiile sau articole) depistate din științele pozitive (matematică, fizică, tehnică, geologie, geografie etc.). Capitolele V—VIII înglobează lucrările (monografiile sau articole) științelor umaniste sau sociale (filozofie, arheologie, istorie, pedagogie, economie, științe juridice, lingvistică, literatură, etnografie, arte plastice, muzică, urbanism și arhitectură). Atît datele bibliografice cît și indicațiile rezumative sînt redactate în limba franceză, engleză sau germană. Indicațiile notelor bibliografice organizate în ordinea alfabetică a autorilor cuprind toate datele necesare unei rapide identificări a lucrării prezentate, iar rezumatele circum-

scrise ideilor de bază, ale studiului, dau o imagine fidelă și completă a cercetărilor semnalate. Volumul cuprinde un index alfabetic general al autorilor studiilor consemnate în bibliografie cu trimiterea respectivă la numărul de ordine al lucrării menționate, precum și o listă a surselor periodice depistate, cu mențiunea volumului și referința numerică a fișei adnotate.

Semnalăm din cuprinsul bibliografiei seria studiilor care pot interesa pe specialiștii din țara noastră :

a) Istorie veche : Artamanov, M., *Contribution à l'étude du problème des monuments archéologiques des Slaves et des Proto-bulgares sur le cours inférieur du Danube*. Boev, P., *Matériaux anthropologiques du village de Popina*.

b) Istorie medie și modernă : Angelev, B., *Une étape dans l'histoire de la pénétration culturelle russe en Bulgarie (XV — XVIIIe siècles)*; Angelov, D., *De la population dépendante en Macédoine au XIVe siècle*; Burmov, A., *Formation de la compagne de Botev*; Burmov, A., *La Crise au sein du Comité central*

révolutionnaire bulgare de l'automne 1875 et la création du Comité central de Giurgiu;

c) Istorie contemporană : Doneva, M., *La lutte du peuple pour la paix pendant la période de la préparation de la deuxième guerre mondiale (1936—1939)*; Gornenski, N., *Aperçu sur l'activité des partisans en Bulgarie contre les occupants hillériens et les monarcho-fascistes bulgares au cours des mois de juin et juillet 1944*; Kolev, S., *La lutte du Parti communiste bulgare pour l'établissement de l'unité dans les rangs de la classe ouvrière, pendant la période 1935—1939*.

Bibliografia principalelor lucrări științifice publicate în perioada 1956—1957 reprezintă o importantă contribuție la cunoașterea activității diferitelor institute din cadrul Academiei de științe din Bulgaria. Lucrarea publicată sub redacția acad. prof. G. Uzunov, prof. Z. Galabov și E. Savova reprezintă nu numai un repertoriu al diferitelor cercetări abordate de știința bulgară, ci și o contribuție importantă pentru cercetătorii din țara noastră, care au la îndemână atât prin volumul de față cât și prin cele publicate anterior o sursă de documentare utilă activității lor.

P.S.

Rubrica « Insemnări » a fost întocmită de : C. Nicolescu, C. Șerban, A. Constantinescu, C. Bușe, I. Totoiu, M. Moldovean, O. Cicanci, L. Démeny, A. Ioachim, S. Columbeanu, A. Lazea, R. Constantinescu, Gh. Cronț, E. Frances, Tr. Ionescu-Nișcov, P. Simionescu.

СО Д Е Р Ж А Н И Е

	<u>Стр.</u>
15 лет деятельности Академии Румынской Народной Республики	533
СТАТЬИ	
К. БЭРБУЛЕСКУ, Революционный акт национализации основных средств производства в РНР — 11 июня 1948 г	541
Р. КОН СТАНТИНЕСКУ, Об отражении феодального общества в <i>Песни о Роланде</i>	565
С. ГОЛЬДЕНБЕРГ, Итальянцы и дубровничане в экономической жизни Трансильвании XVI в	591
ЗАМЕТКИ И СООБЩЕНИЯ	
А. СТАН, Попытки организации вооруженного сопротивления в Валахии во время революции 1848 г.	621
Н. КАМАРИАНО, Упоминания о Тудоре Владимиреску в некоторых документах из венских архивов	643
ВИРЖИЛ КЫНДЯ, Политическое значение одного культурного дела феодального строя	651
ФЛ. КОНСТАНТИНИУ, Румынский проект антитурецкой коалиции в последней четверти XVI в	673
Г. ГЮНДИШ, Об отношениях Влада Цепеша с Трансильванией в 1456—1458 гг	681
ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	697
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ	703
РЕЦЕНЗИИ	709
ОБЗОР ЖУРНАЛОВ	733
ЗАМЕТКИ	753

S O M M A I R E

	<u>Page</u>
15 années d'activité de l'Académie de la République Populaire Roumaine	533
ÉTUDES	
С. BĂRBULESCU, L'acte révolutionnaire de la nationalisation des principaux moyens de production dans la R. P. Roumaine — 11 juin 1948	541

	<u>Page</u>
R. CONSTANTINESCU, Quelques aspects caractéristiques de la société féodale révélés par la <i>Chanson de Roland</i>	565
S. GOLDENBERG, Italiens et Ragusains dans la vie économique de la Transylvanie au XVI ^e siècle	591
NOTES ET COMMUNICATIONS	
A. STAN, Essais d'organisation d'une résistance armée lors de la révolution de 1848 en Valachie	621
NESTOR CAMARIANO, Tudor Vladimirescu à la lumière de quelques documents conservés aux Archives de Vienne	643
VIRGIL CÂNDEA, Signification politique d'un acte culturel féodal	651
FL. CONSTANTINIU, Un projet roumain de coalition antiottomane de la fin du XVI ^e siècle	673
GUSTAV GÜNDISCH, Sur les relations de Vlad l'Empaleur avec la Transylvanie en 1456–1458	681
ÉTUDES DOCUMENTAIRES	697
LA VIE SCIENTIFIQUE	703
COMPTES RENDUS	709
LA REVUE DES REVUES	733
NOTES	753

INTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ
„INFORMATIA”
BUCUREȘTI

---

e. 4526